

Žmogaus teisės Lietuvoje 2020 – 2021

Žmogaus teisės Lietuvoje 2020-2021

Apžvalga

Redakcinė grupė:

Goda Jurevičiūtė
Mėta Adutavičiūtė
Ugnė Grigaitė
Andrė Jurgaitė
Dainius Pūras

Apžvalga parengta vykdant projektą „Tvari parama žmogaus teisėms per advokaciją ir švietimą“, kurį remia Aktyvių piliečių fondas, finansuojamas Europos ekonominės erdvės (EEE) ir Norvegijos finansinių mechanizmų.

Apžvalgoje pateikiama jos autorių ir nepriklausomų ekspertų nuomonė. Apžvalgos rėmėjai neatsako už joje pateikiamą informaciją ar nuomonę.

ISSN 2538-8592

© Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2022

Turinys

Apie mus	7
Pratarmė	8
Padėka	10
Santrauka	11
1. Saviraiškos, susirinkimų ir religijos laisvė	20
Saviraiškos ir žiniasklaidos laisvė	21
Susirinkimų laisvė	29
Religijos laisvė	33
2. Asmens duomenų apsauga	37
3. Reprodukcinės teisės ir lytiškumo ugdymas	42
4. Diskriminacijos draudimas	48
Diskriminacija dėl amžiaus	49
Diskriminacija dėl lytinės orientacijos ir lytinės tapatybės	54
Diskriminacija dėl lyties	60
Diskriminacija dėl negalios	65
Diskriminacija dėl tautybės ir etninės kilmės	69
Neapykantos nusikaltimai	74
5. Teisė į teisingą teismą	80
Įtariamųjų teisės	81
Nukentėjusiųjų teisės	83

6. Teisė į laisvę	86
Suėmimas	87
Priverstinis hospitalizavimas ir priverstinis gydymas psichiatrijoje	89
7. Teisė gyventi bendruomenėje	92
Socialinės globos įstaigų pertvarka	93
8. Laisvės atėmimas ir apribojimas	98
Įkalinimo įstaigos	99
Nuteistųjų resocializacija	103
Vaikų socializacijos centrai	106
9. Smurto draudimas	109
Smurtas artimoje aplinkoje	110
Smurtas prieš moteris	114
Smurtas prieš vaikus	118
10. Prekyba žmonėmis ir kitos išnaudojimo formos	123
11. Migrantų ir pabėgėlių teisės	131
Migrantų teisės	132
Pabėgėlių ir prieglobsčio prašytojų teisės	136
12. Teisė į sveikatą	146
Teisė į sveikatą	147
Stigmatizuojamų grupių teisė į sveikatą	158
13. Socialinės teisės	161
14. COVID-19 pandemijos poveikis žmogaus teisėms ir laisvėms	167

Žmogaus teisių stebėjimo institutas (ŽTSI) – nevyriausybinė, pelno nesiekianti žmogaus teisių organizacija. Nuo įsikūrimo 2003 m. siekiame, kad nacionaliniai teisės aktai ir jų taikymo praktika atitiktų tarptautinius žmogaus teisių įsipareigojimus.

ŽTSI teisininkų, politikos, socialinių ir sveikatos mokslų ekspertų komanda atlieka tyrimus, teikia pasiūlymus teisės aktams ir programiniams dokumentams, dalyvauja darbo grupėse, rengia ataskaitas tarptautinėms žmogaus teisių priežiūros institucijoms, imasi bylų teismuose strateginiais žmogaus teisių klausimais, teikia ekspertines konsultacijas, vykdo projektus, organizuoja konvencinius ir nuotolinius mokymus teisėsaugos pareigūnams ir kitiems specialistams.

Pagrindinės ŽTSI veiklos sritys: žmogaus teisių stebėseną, analizę ir švietimą, nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų teisės (ypatingą dėmesį skiriant smurto artimoje aplinkoje ir neapykantos nusikaltimų sritims), ir žmogaus teisių užtikrinimas psichikos sveikatos srityje.

hrmi.lt

Apie mus

2022 m. pavasarį rašyti įvadą leidiniui apie žmogaus teises sunku. Labai sunku. Brutalus Rusijos karas prieš Ukrainą, sudraskęs Europos saugumo nuo karo iliuzijas, regis, kviečia apskritai ginčyti tokių institutų kaip žmogaus teisės įgalumą. Apie kokias žmogaus teises galime kalbėti, kai tarptautinė bendruomenė nepajėgi nei sustabdyti karo, nei užtikrinti civilių, sužeistųjų, žmonių su negalia apsaugos? Kai agresoriaus kariai atvirai spjauna į bet kokias normas ar ribojimus, o jų tamsos valdovas apdovanoja dalinius, labiausiai pasižymėjusius prievartavimais, terorizavimu ir žudynėmis?

Žinoma, supranti, kad tai pirmiausia yra emocinė reakcija, pasipiktinimas, nevilts, bejėgystė. Ir taip pat supranti, kad geriausias atsakymas į ją – dar didesnis dėmesys žmogaus teisėms, dar kantresnis jų gynimas ir plėtojimas. Su tokiu pačiu iššūkiu susiduria egzistencializmo filosofai: jie, nors ir pripažinę gyvenimo beprasmybę, vis tiek kviečia ją gyventi. Taip ir mes turime pripažinti: taip, žmogaus teisės kartais grubiai, siaubingai pažeidžiamos, bet tai – tik priežastis kuo daugiau apie jas kalbėti ir jomis rūpintis.

Tad labai gerai ir labai svarbu, kad tokiu neramiu, sudėtingu laiku nesustoja Žmogaus teisių stebėjimo instituto kas dvejus metus leidžiamos apžvalgos Lietuvoje iniciatyva, jau beveik du dešimtmečius analizuojanti ir apibendrinanti žmogaus teisių taikymo Lietuvoje padėtį, gebanti įvertinti ir dabartinę žmogaus teisių padėtį Lietuvoje būklę bei jos perspektyvas, nepamiršti įsisenėjusių problemų ir laiku reaguoti į kylančias naujas. Kadaisė man įstrigo vieno žmogaus teisių gynėjo mintis, išsakyta interviu (cituoju iš atminties): „žinau, kad valstybė manęs nemėgsta. Bet aš ir neturiu būti jos mėgstamas, nes aš ginu žmogaus teises, pirmiausia – nuo valstybės“. Ir iš tiesų, žmogaus teisių užtikrinimas visada yra amžinas konfliktas tarp individo ir valstybės, dar daugiau – šis konfliktas yra natūralus ir įprastinis. Mes jį puikiai matėme, kai Lietuvą užplūdo Baltarusijos diktatoriaus surežisuota migrantų banga: vieni kalbėjo apie hibridinį karą ir poreikį gintis, kiti – kad visi mes esame žmonės ir turime padėti net ir tiems, kurie, patikėję ir apgauti, stumdomi pasienyje nuo vienos sienos prie kitos. Ar suradome tinkamą balansą?

Norisi ir vėl rašyti klišę – metai, kuriuos apžvelgia leidinys – neeiliniai. Be jau minėtos migrantų krizės – dar ir COVID-19 pandemija, ne tik išbandžiusi valstybės sveikatos sistemos patikimumą, bet ir suksaldžiusi visuomenę į pasitikinčius mokslu, nusiteikusius laikytis taisyklių bendro gėrio labui, ir, deja, protestuojančius prieš viską arba iškeliančių savo pažiūras aukščiau visuomenės. Po ilgos pertraukos sulaukėme net riaušių prie Seimo, tai – taip pat valstybės gebėjimų laikytis žmogaus teisių standartų patikrinimas, nes, nors valstybės institucijos ir turi teisę naudoti jėgą, siekiant užkardyti viešosios tvarkos pažeidimus, tačiau jos panaudojimas turi atitikti žmogaus teisių nustatytus standartus.

Svarbu atminti, kad krizinėse situacijose žmogaus teisėms visada iškyla daugiau pavojų – ne tik jų kasdienio taikymo srityje, bet ir bendrame, viliojančiame požiūryje, kad svarbiau – ne žmogaus teisės, o valstybės interesas, ypač – saugumas. Krizėmis visada siekia pasinaudoti ir radikaliųjų jėgos, siūlančios itin paprastus atsakymus į labai sudėtingus klausimus. Gi žmogaus teisių klausimai nėra paprasti ir niekada tokiais nebuvo.

Taigi, aptariamame periode iššūkių netrūko, deja, jų nepritrūks ir toliau, juk žmogaus teisės – tai niekada iki galo nepasiekiamą utopija, nes visada atsiras ir jų pažeidimų, ir ribojimų. Rimtai kalbėdami apie pagarbą žmogaus teisėms vis dėlto kalbame apie santykinį lygio įvertinimą tarp to, kas yra, ir to, ką norėtume pasiekti.

Kaip ir anksčiau, prie šio leidinio dirbo autorių kolektyvas, ir žmogaus teisės buvo apžvelgiamos pagal tam tikras kategorijas, kaip antai: saviraiškos, susirinkimų ir religijos laisvė; asmens duomenų ap-

Pratarmė

sauga; reprodukcinės teisės ir lytinis švietimas; diskriminacijos draudimas; teisė į teisingą teisumą; teisė į laisvę; teisė gyventi bendruomenėje; laisvės atėmimas ir apribojimas; smurto draudimas; prekyba žmonėmis ir kitos išnaudojimo formos; migrantų ir pabėgėlių teisės; teisė į sveikatą; socialinės teisės ir, žinoma, COVID-19 pandemijos poveikis žmogaus teisėms ir laisvėms. Apie kai ką norėčiau tarti keletą papildomų žodžių.

Skaitant leidinį matyti, kad Lietuvos progresas žmogaus teisių srityje vertintinas nevienareikšmiškai. Taip, yra gerųjų pavyzdžių – tarkime, religijos laisvės srityje tarsi jau išspręstas ilgametis ginčas dėl valstybės pripažinimo suteikimo senojo tikėjimo bendrijai „Romuva“, atkreiptas dėmesys į palankesnę Sveikatos apsaugos ministerijos poziciją reprodukcinėms teisių klausimams, pastebima pažanga lyčių lygybės srityje, pagaliau priimti sprendimai dėl galimybės asmeniui rašyti savo vardą ir pavardę originalo forma lotyniškais rašmenimis, retėja nepagrįstas suėmimo kaip ikiteisminio kardomojo kalinimo taikymo priemonės atvejai, kriminalizuota persekiojimo veika, kuri dažniausiai paliečia asmenis, patyrusius smurtą artimoje aplinkoje, taip pat panaikinta privaloma mediacija civilinėse bylose, kai fiksuojamas smurtas artimoje aplinkoje.

Deja, ir toliau išlieka daug įsisenėjusių problemų, o kai kurios netgi yra nuolat papildomai aštrinamos itin konservatyvių politinių jėgų, kaip antai – Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo (Stambulo) konvencijos ratifikavimas, LGBTQ+ bendruomenei priklausančių asmenų teisės. Daug liūdesio ir rūpesčių kelia ir žmonių su negalia teisių bei jų integravimosi į gyvenimą klausimai, ypač lėta socialinės globos įstaigų pertvarka, ne tik neužtikrinanti asmenims su negalia galimybės gyventi visuomenėje, bet ir paverčianti juos papildomais pavojingų situacijų įkaitais (pvz., globos namai tapo puikia terpe plisti COVID-19 virusui). Apmaudu, kad nepaisant pažadų rūpintis, kad žurnalistai galėtų laiku ir patogiai gauti jų tyrimams reikalingą informaciją, pastarieji metai pasižymėjo didelėmis kovomis dėl visuomenei svarbios informacijos prieinamumo – išliko įvairios biurokratinės kliūtys, valstybės institucijos taikė ydingą praktiką, apribodamos prieigą prie visuomenei svarbios informacijos. Tuo pačiu tai atspindi ir asmens duomenų apsaugos aiškinimo trūkumus, kai asmens duomenų apsauga siekiama ne apsaugoti asmens duomenis, o pridengti jo finansinę ar politinę veiklą.

Atskiras skyrius paskirtas Covid-19 pandemijai ir atsakui į ją. Ši problema iš tiesų kurį laiką dominavo (o kai kur iki šiol dominuoja) valstybių darbotvarkėse, ir, nors ir pripažįstama, jog Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyti ribojimai, kuriais siekta tikslo apsaugoti žmonių sveikatą ir gyvybes, buvo teisėti, pagrįsti ir reikalingi, vis dėlto ne visuomet pavyko užtikrinti, kad tokie ribojimai būtų proporcingi, nepaneigtų ar pernelyg neapribotų kitų Konstitucijos garantuojamų vertybių (pavyzdžiui, atvejais, kai pandemijos pradžioje į Lietuvą atvykę asmenys buvo veik prievarta apgyvendinti netinkamomis sąlygomis). Be abejo, neužmiršta ir „galimybių paso“ diskusija.

Tad neeiliniais laikais ir iššūkiais žmogaus teisėms būna neeiliniai. Ar tai reikia, kad reikia nuleisti rankas, pasiduoti ar nebekalbėti apie tam tikras žmogaus teises, kaip nori kai kurie politikai? Kaip jau rašiau – žinoma, kad ne. Priešingai, apie žmogaus teises privalu kalbėti nuolat, visur ir visada, mat jas prarasti labai lengva, o atgauti – labai sunku.

Justinas Žilinskas

Mykolo Romerio universiteto profesorius, rašytojas

Dėkojame apžvalgos rengime dalyvavusiems autoriams, žmogaus teisių ekspertams, kurie pasidalino savo žiniomis ir įžvalgomis, bei šaunioms Žmogaus teisių stebėjimo instituto praktikantėms ir savanorėms, rinkusioms informaciją apžvalgai ir kitaip prisidėjusioms prie jos rengimo: Gintarei Ašmantavičiūtei, Emilijai Barsevičiūtei, Ugnei Bulotaitei, Dominykai Ginelevičiūtei, Ilonai Jačunskytei, Donatai Ketlerytei, Viktorijai Pociūtei, Monikai Radvilaitei ir Gabrielei Ramonaitei.

Be Jūsų šis leidinys nebūtų įmanomas.

Padėka

Santrauka

Leidinyje „Žmogaus teisės Lietuvoje 2020–2021“, kartu su kitais autoriais, apžvelgiame esminių pilietinių teisių ir laisvių įgyvendinimą, problemas ir teigiamus pokyčius Lietuvoje per 2020–2021 metus. Taip pat pratęsime praeitame numeryje pradėtą „Teisės į sveikatą“ įgyvendinimo stebėseną, išskirtinį dėmesį skiriant ir stigmatizuojamų grupių teisei į sveikatą. Šioje apžvalgoje pirmą kartą įtraukti „Socialinių teisių“ klausimai, o taip pat, atsižvelgiant į išskirtinius 2020–2021 metus, atskiras tekstas skirtas įvertinti COVID-19 pandemijos poveikiui žmogaus teisėms ir laisvėms.

Saviraiškos, susirinkimų ir religijos laisvės

Palyginus su ankstesniu apžvalginiu laikotarpiu, 2020–2021 m. nepasižymėjo teisėkūros iniciatyvomis, kuriomis siekta riboti žodžio ar žiniasklaidos laisvę, tačiau ekstremalios situacijos ir nepaprastosios padėties įvedimas, reaguojant į migrantų ir pabėgėlių krizę, 2021 m. antroje pusėje lėmė itin plačius ir intensyvius žiniasklaidos darbo apribojimus, pasireiškusių tiek teisiniame reguliavime, tiek institucijų praktikoje. Nors buvo teisėkūros pastangų geriau užtikrinti saviraiškos ir žiniasklaidos laisvę, pavyzdžiui, inicijuojant strateginių ieškinių draudimą bei praplečiant viešojo asmens sąvoką, žurnalistas ir toliau susidūrė su biurokratinėmis kliūtimis bei ydinga institucijų praktika, apribojant jų prieigą prie visuomenės svarbios informacijos. Menininkai, protestų dalyviai taip pat susidūrė su jų saviraiškos laisvės ribojimais – kai kurie iš jų gali būti vertinami kaip pagrįsti ir tinkamai subalansuojantys saviraiškos laisvę ir kitus svarbius interesus, kiti – neproporcingi ir galintys turėti atgrasomąjį poveikį teisės aktų saugomai saviraiškai. Buvo priimta ir svarbių teismų sprendimų, sprendžiančių esminius saviraiškos ir informacijos laisvės apsaugos ir jos subalansavimo su kitais viešaisiais interesais klausimus.

Apžvalginis laikotarpis pasižymėjo gana gausiais protestais dėl pandemijos metu taikomų ribojimų bei viešosiomis diskusijomis dėl susirinkimų laisvės ribų, ypač po to, kai prie Seimo 2021 m. rugpjūtį vykęs mitingas virto riaušėmis. Nors įvedus karantiną, formaliai susirinkimų laisvė kurį laiką buvo ribojama, įpareigojant viešose vietose būti ne daugiau nei 5 asmenų grupėmis ir uždraudžiant organizuotus žmonių susibūrimus viešose vietose, faktiškai didesni politinio pobūdžio susirinkimai (protestai, mitingai) nebuvo visuomet draudžiami. Diskusijas sukėlė ir Kauno miesto savivaldybės bandymas neleisti LGBTQ+ bendruomenei organizuoti eitynių Kauno Laisvės alėjoje, kurį teismas pripažino nepagrįstu. Apriboti tokio pobūdžio susirinkimą – „Šeimų maršo“ organizuotą mitingą prie Seimo – siekė ir Vilniaus miesto savivaldybė, visgi ir šį savivaldybės sprendimą teismas pripažino nepakankamai pagrįstu.

2021 m. gyventojų surašymo duomenys rodo didėjančią religinę įvairovę Lietuvoje, tačiau tais pačiais metais daryta visuomenės nuomonės apklausa atskleidė sustiprėjusį visuomenės nusistatymą prieš tam tikras religines mažumas. Pagal Konstituciją, Lietuvoje nėra valstybinės religijos ir yra užtikrinama religijos laisvė. Tačiau religinės bendrijos „Romuva“ siekio tapti valstybės pripažinta religine bendrija procesas sukėlė abejonių dėl valstybės neutralumo skirtingų religijų atžvilgiu ir Romos katalikų bažnyčios įtakos valstybės institucijoms sprendžiant klausimus, susijusius su kitomis religinėmis bendruomenėmis. Tai kelia klausimų dėl religinės įvairovės priėmimo ir religinės laisvės užtikrinimo Lietuvoje.

Asmens duomenų apsauga

Reikšmingiausi pagal paveiktų asmenų skaičių ir poveikį asmens duomenų apsaugos pažeidimai aptariamam laikotarpiui buvo susiję su duomenų saugumo priemonių neužtikrinimu valstybės ir privačių bendrovių informacinėse sistemose. Dėl tokio pobūdžio pažeidimų kilios žalos mastas visuomenėje yra dažnai nuvertinamas, tačiau Vilniaus miesto savivaldybėje įvykęs incidentas, kuomet buvo neteisėtai atskleisti įvaikinto vaiko biologinių tėvų duomenys, rodo, kad atsainus požiūris į duomenų apsaugą gali sukelti negrįžtamas neigiamas pasekmes ir padaryti didelę moralinę žalą nukentėjusiems asmenims. Vertinant Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos ir Žurnalistų etikos inspektoriatu tarnybos vykdomos duomenų apsaugos priežiūros Lietuvoje efektyvumą, pastebėti atvejai, kuomet dvi priežiūros institucijos skirtingai vertino tą pačią situaciją ir pateikė prieštarigus duomenų apsaugos taisyklių išaiškinimus. Šiuo laikotarpiu didelio atgarsio visuomenėje sulaukė atvejai susiję su saviraiškos laisvės ir teisės į privatumą bei asmens duomenų apsaugą santykiu. Analizuoti atvejai atskleidė, kad fragmentiškas Bendrojo asmens duomenų reglamento ir Visuomenės informavimo įstatymo nuostatų taikymas kyla nebūtinai iš netinkamo teisinio reguliavimo, bet ir iš formalus ir ne visada Europos Žmogaus

Teisių Teismo standartus atitinkančio priežiūros institucijų ir teismų požiūrio bei tokio požiūrio nulemtu nuostatų aiškinimo.

Reprodukcinės teisės ir lytinis švietimas

COVID-19 pandemijos laikotarpiu kilo nemažai iššūkių įvairiose reprodukcinę teisių užtikrinimo srityse: nėštumo ir gimdymo, gaunant patikimos informacijos ar priemonių saugesniam lytiniam gyvenimui užsitikrinti. Galimai ne visoms moterims buvo užtikrinta nėštumo nutraukimo teisė. Apžvelgiamu laikotarpiu darytas tyrimas atskleidė, kad Lietuvos ligoninėse nemažai gimdyvių susidūrė su nesaugia ar smurtine gimdymo patirtimi. Šiuo laikotarpiu taip pat užregistruotos „Pagalbinio apvaisinimo įstatymo“ projekto pataisos. Pastebima palankesnė Sveikatos apsaugos ministerijos pozicija reprodukcinę teisių klausimais: ji pateikė neatlygintinos surogatinės motinystės įteisinimo pasiūlymą bei teigė atnaujinti diskusijas apie medikamentinio aborto įteisinimą. Diskusijų suaktyvėjimui galimai įtaką darė ir augantis visuomenės spaudimas. Vis dėlto proveržis pastebėtas tik įtraukiant hormonines spirales į kompensuojamųjų vaistų sąrašą merginoms nuo 15 iki 20 metų, taip siekiant prisidėti prie ankstyvų nėštumų atvejų mažinimo. Mokinių teisė į lytiškumo ugdymą (LU) vis dar užtikrinama vangiai: mokytojams trūksta kompetencijos įgyvendinti LU. Ekspertų vertinimu LU srityje Lietuvoje ypač apleistos ankstyvojo LU, seksualinio smurto prevencijos ir jaunų žmonių veiklos internete temos. COVID-19 pandemijos laikotarpiu pastebėta paaštrėjusi, visuomenės baimes kurstanti konservatyvių organizacijų pozicija, nutaikyta į lytiškumo ugdymą ir jo įgyvendinimą.

Diskriminacijos draudimas

Apžvelgiamą laikotarpį lydėjusi koronaviruso pandemija sukėlė iššūkių žmonių teisės nebūti diskriminuojamiems dėl amžiaus įgyvendinimui. COVID-19 pandemijos metu vyresnio amžiaus žmonėms teko susidurti su nepagrįstais draudimais ir priešišku tiek darbovietėse, tiek siekiant gauti įvairias paslaugas. COVID-19 pandemiją ir jos valdymo priemonių įgyvendinimą lydėjusi sparti skaitmeninių technologijų plėtra šalyje taip pat netiesiogiai diskriminavo vyresnio amžiaus asmenis. Tai gilino jų socialinę atskirtį ir izoliaciją, turėjo neigiamą poveikį jų psichikos sveikatai ir pasitikėjimui visuomene. Kartu ši sveikatos krizė atskleidė ir tam tikrą Lietuvos visuomenės pilietinę brandą. Visuomenės lyderiai, viešai protestuodami prieš bandymus susieti pandemijos valdymo veiksmus su gyventojų amžiaus ribojimais, pademonstravo budrumą ir išlavintą jautrumą, be to, buvo sutelktos savanorių grupės padėti socialinėje izoliacijoje atsidūrusiems vyresnio amžiaus bendrapiliečiams.

Aptariamam laikotarpiu viešojoje erdvėje daug dėmesio buvo skiriama LGBTQ+ žmonių teisėms. Įvyko dvejtos LGBTQ+ bendruomenės eitynės – 2020 m. „Vilnius Pride“ ir 2021 m. pirmąkart Kaune surengtos „Kaunas Pride“ eitynės. Į Seimą 2020 m. išrinktos net kelios partijos, kurios į savo rinkimines programas įtraukė tam tikrus LGBTQ+ teisių klausimus. Vis dėlto apžvelgiamu laikotarpiu nebuvo priimta LGBTQ+ bendruomenės teisinę padėtį pagerinusių įstatymų. Tam įtakos galėjo turėti ir reakcingų, prieš LGBTQ+ teises nusiteikusių judėjimų bei politikų aktyvus mobilizavimas. Pateikimo stadijoje lyčiai neutralios partnerystės įstatymo projektas buvo atmetas ir grąžintas tobulinti, o teisinio lytinės tapatybės pripažinimo įstatymo projektas nebuvo pateiktas svarstymui. Bandymas įtraukti lytinę tapatybę prie saugomų požymių Baudžiamajame bei Administracinių nusižengimų kodeksuose taip pat buvo nesėkmingas. Visgi aptariamam laikotarpiu įvyko ir tam tikrų teigiamų pokyčių LGBTQ+ teisių srityje. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą* paskatino Lietuvos teisėsaugos institucijas imtis sisteminių pokyčių, kurie leistų efektyviau kovoti su neapykantos kalba. Panaikinti diskriminaciniai apribojimai asmenims, turintiems „transseksualumo“ diagnozę, užimti tam tikras teises pareigybes, o 2021 m. gruodžio pabaigoje teisingumo ministrė pasirašė įsakymą, leidžiantį translyčiams asmenims administracine procedūra pasikeisti asmenvardžius.

Per pastaruosius du metus pastebima Lietuvos pažanga lyčių lygybės srityje, kuomet Europos lyčių lygybės indekse pakilo į 20 vietą iš 23. Tačiau teigiami pokyčiai vyko dėl individualių moterų pastangų, o ne dėl sisteminio ir nuoseklaus Vyriausybės ir kitų institucijų darbo lyčių lygybės srityje, o tai negarantuoja ilgalaikių tvirtų rezultatų. Lietuva, lyginant su kitomis ES valstybėmis, užima vieną paskutinių vietų šeimos ir darbo derinimo srityje. Moterys Lietuvoje vis dar vidutiniškai uždirba mažiau nei vyrai ir šis

atotrūkis padidėja moterų amžiaus grupėje nuo 29 iki 39 m., kai jos iškrenta iš darbo rinkos arba stabdo savo karjerą dėl to, kad susilaukia vaikų. Darbo užmokesčio atotrūkio išlikimui poveikį daro vis dar pakankamai ryškus pasiskirstymas į „vyriškas“ ir „moteriškas“ profesijas. Moterys dažniau užima „mažiau svarbias“, neprestižines darbo vietas ir dažniau dirba lanksčiose, nepagrindinėse darbo rinkose. COVID-19 pandemija labiausiai paveikė sritis, kuriose didžiausias moterų užimtumas. Visuomenėje vis dar plačiai paplitusios kultūrinės normos, susijusios su tradiciniais lyčių vaidmenimis, ir lyčių stereotipai, kas stabdo lyčių lygybės nuostatų ir elgesio modelių įgyvendinimą.

Gautų skundų ir suteiktų konsultacijų skaičius Lygių galimybių kontrolierės tarnyboje dėl galimos diskriminacijos negalios pagrindu 2021 metais buvo didžiausias, lyginant su kitais vyraujančiais pagrindais, t. y. lyties ir amžiaus. 2020 metais atlikto šalies gyventojų nuomonės tyrimo rezultatai rodo, kad labiausiai diskriminuojama socialine grupe Lietuvoje yra laikomi „asmenys su proto ar psichikos negalia“ bei „asmenys su fizine negalia“, o aplinka, kurioje asmenys su negalia galimai yra labiausiai diskriminuojami, yra darbo rinka. Aktualia problema išlieka tai, kad nors Lygių galimybių įstatymas įpareigoja darbdavius imtis tinkamų priemonių, kad žmonėms su negalia būtų sudarytos sąlygos gauti darbą, dirbti, siekti karjeros arba mokytis, įskaitant tinkamą patalpų ir kitų sąlygų pritaikymą, tinkamas sąlygų nepritaikymas vis dar nėra apibrėžiamas kaip atskira diskriminacijos dėl negalios forma. Taip pat, tiek 2020, tiek ir 2021 metais išryškėjo žmonių su negalia teisių suvaržymai dėl COVID-19 pandemijos taikomų apribojimų, pavyzdžiui, ribotos galimybės gauti medicinos paslaugas bei nepagrįstas ribojimas dėl taikomos išimties viešose vietose nedėvėti veido kaukių.

Svarbiausias teisinio reguliavimo pokytis, turėjęs įtakos tautinių mažumų padėčiai Lietuvoje – 2022 m. pradžioje priimtas Asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymas, kuriame įtraukta teisė nelietuvių tautybės Lietuvos Respublikos piliečių vardus ir pavardes asmens dokumentuose rašyti lotyniškos abėcėlės rašmenimis (be diakritinių ženklų). Kitas svarbus ir tautinių mažumų laukiamas teisės aktas – Tautinių mažumų įstatymas – 2021 m. pradžioje buvo baigtas rengti darbo grupėje, tačiau Seime svarstytas nebuvo. Romų integracijos srityje svarbūs pokyčiai fiksuoti Vilniaus mieste – 2020 m. gegužės mėnesį buvo nugriauti paskutiniai Kirtimų taboro gyvenvietės namai, rugpjūčio mėnesį patvirtina nauja Vilniaus romų integracijos programa 2020–2023 metams, kuri žymėjo proveržį romų socialinės integracijos srityje. Skirtingai nei ankstesnėse Vilniaus m. romų integracijos programose didesnis dėmesys buvo skirtas švietimo, socialinių paslaugų plėtrai, sveikatos ir būsto sritims, o ne nusikalstamumo užkardymui ir policijos veiklos finansavimui. Tiesa, programos įgyvendinimas pirmaisiais dviem metais pasižymėjo kiek netolygiu finansavimu ir dalies numatytų priemonių (daugiausia būsto srityje) neefektyvumu. Politinės valios trūkumas nuosekliai spręsti romų integracijos klausimą buvo stebimas valstybiniame lygmenyje – iki 2021 m. gruodžio mėnesio dar nebuvo patvirtintas naujas valstybinis Romų integracijos į Lietuvos visuomenę veiksmų planas, kai senasis pasibaigė dar 2020 m. pabaigoje.

Apžvelgiamu laikotarpiu Lietuvos valstybės institucijos ir įstaigos ėmėsi realių žingsnių, siekdamas veiksmingesnio atsako į neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą, pradėdant teisėsaugos pareigūnų kompetencijų kėlimu ir baigiant bendradarbiavimo su nevyriausybinėmis organizacijomis stiprinimu. Prie teigiamų pokyčių smarkiai prisidėjo ir 2020 metų pradžioje Europos Žmogaus Teisių Teismo priimtas sprendimas byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą* dėl teisėsaugos institucijų neveikimo neapykantą dėl seksualinės orientacijos kurstančių komentarų „Facebook“ atžvilgiu. 2020–2021 m. taip pat pasižymėjo ir gausiomis nevyriausybinių organizacijų iniciatyvomis, daugiausiai susijusiomis su visuomenės sąmoningumo kėlimu. Vis dėlto Teisingumo ministerijos pasiūlymas 2021 m. pradžioje iš dalies dekriminalizuoti neapykantos kalbą ir už ją taikyti administracinę atsakomybę, nors ir turėjo teisėsaugos institucijų ir nevyriausybinių organizacijų palaikymą, buvo atsiimtas dėl visuomenėje kilusio pasipiktinimo. Nors apžvelgiamu laikotarpiu teisėsaugos institucijos užregistravo 2-3 kartais daugiau neapykantos kurstymo atvejų nei 2018–2019 m., šie skaičiai vargiai atspindi tikrą tokių nusikalstamų veikų paplitimo mastą. Be to, probleminiu aspektu išlieka tai, kad nors ir teoriškai įvestos, teisėsaugos institucijų ir teismų praktikoje vis dar neatskiriamos neapykantos kalbos ir neapykantos nusikaltimų sąvokos.

Teisė į teisingą teismą

Viena iš esminių įtariamųjų nusikalstamomis veikomis teisės į gynybą problemų išlieka netinkama valstybės finansuojamos teisinės pagalbos kokybė, kelianti grėsmę baudžiamojo proceso sąžiningumui.

Papildomų iššūkių teisinės pagalbos teikimui sukėlė ir dėl COVID-19 pandemijos į elektroninę erdvę ėmęs keltis baudžiamasis procesas, apsukinantis advokato ir ginamojo bendravimą. Galimybės naudotis teisine pagalba taip pat varžo 2020 m. priimti Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimai, leidžiantys išieškoti valstybės finansuotos teisinės pagalbos išlaidas iš asmens, jei jis buvo pripažintas kaltu. Su akivaizdžiu ir nepagrįstu teisės į gynybą varžymu susidūrė ir Lietuvoje sulaikyti prieglobsčio prašytojai ir migrantai, kuriems, Seimui 2021 m. lapkritį įvedus nepaprastąją padėtį, apribotos susižinojimo galimybės, įskaitant su advokatu. Vis dėlto, šis reglamentavimas po mėnesio buvo pataisytas.

2021 metais Lietuvoje buvo sukurta pagalbos nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų asmenims teisinė bazė. Vis dėlto, priimti teisės aktai turi trūkumų – iki tol pagal skirtingus teisės aktus veikusios pagalbos smurto artimoje aplinkoje aukoms ir prekybos žmonėmis aukoms sistemos nebuvo tinkamai integruotos į pradėtą kurti bendrą pagalbos nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų asmenims sistemą. Be to, apžvelgiamu laikotarpiu buvo stokojama planavimo skirstant valstybės biudžeto resursus pagalbos sistemai. Nors 2021 m. priimti teisės aktai įtvirtino itin pozityviai vertintiną normą – pirmojo kontakto institucijų (socialinių paslaugų, švietimo, sveikatos priežiūros ir kitų įstaigų) pareigą padėti nusikalstamų veikų aukoms gauti tinkamą pagalbą, šios normos įgyvendinimui praktiškai nebuvo skiriama dėmesio.

Teisė į laisvę

2020–2021 m. toliau mažėjo įtariamųjų, kuriems taikytas suėmimas, skaičius: lyginant su 2019 m., 2021 m. suėmimų skaičius sumažėjo beveik trečdaliu, o per pastarąjį dešimtmetį (nuo 2012 iki 2021 m.) – beveik 90 procentų. Kadangi teismai tenkina absoliučią daugumą prašymų skirti ar pratęsti suėmimą, tokios tendencijos rodo, kad prieš kreipiantis dėl šios priemonės taikymo, jos būtinumas yra atsakingai įvertinamas. Kartu retėjantis suėmimo taikymas leidžia kalbėti ir apie reikšmingą pokytį stiprinant asmens laisvės garantijas ikiteisminio tyrimo procese. Tikėtina, kad prie šių garantijų stiprinimo taip pat prisidės ir 2021 m. priimtos Baudžiamojo proceso kodekso pataisos, kuriomis sudaryta galimybė paprasčiau skirti alternatyvią sulaikymui kardomąją priemonę – užstatą.

Priverstinio hospitalizavimo stebėsenos duomenimis, 2020 metais buvo užfiksuoti 608, o per 2021 metų 11 mėnesių – 504 priverstinio hospitalizavimo atvejai Lietuvoje. Tačiau nustatyta, kad teikiant ataskaitas Sveikatos apsaugos ministerijai (toliau – Ministerija), neįtraukiami atvejai, kuomet pacientai buvo priverstinai hospitalizuoti iki 3 darbo dienų nesikreipiant į teismą dėl priverstinio hospitalizavimo skyrimo. Tai leidžia manyti, kad ateityje Ministerijai patikslinus stebėsenos aprašą, šie skaičiai didės ir priartės prie realių priverstinio hospitalizavimo mastų fiksavimo. XVIII Vyriausybės programoje pirmą kartą istorijoje numatyta skirti ypatingą dėmesį identifikuojant žmogaus teisių pažeidimus psichikos sveikatos priežiūros srityje. Tikimasi, kad įgyvendinant programą pavyks plėtoti žmogaus teisėmis grįstas bendruomenines, į asmenį orientuotas ir psichosocialines paslaugas šalyje, siekiant mažinti priverstinės hospitalizacijos ir priverstinio gydymo mastą. Priverstinės medicininės priemonės pagal Baudžiamojo kodekso 98 str., 2021 m. iki gruodžio mėn. buvo skirtos 329 asmenims. Skandalinga – kad yra atvejų, kai teismai jas skiria ir vaikams. Europos Taryboje kilus iniciatyvai reglamentuoti Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos (Oviedo konvencijos) papildomą protokolą, kuris neatitinka Jungtinių Tautų žmonių su negalia konvencijos nuostatų ir įtvirtina priverstinių priemonių naudojimą psichiatrijoje, Lietuvos žmogaus teisių srityje veikiančios organizacijos ir ekspertai ne sykį kreipėsi į nacionalinius sprendimų priėmėjus, prašydami nepritarti papildomo protokolo priėmimui.

Teisė gyventi bendruomenėje

Nuo 2010 metų Lietuva yra ratifikavusi Jungtinių Tautų žmonių su negalia teisių konvenciją ir įsipareigojusi užtikrinti, kad jokie asmenys su negalia šalyje negyventų jiems valstybės paskirtoje konkrečioje gyvenamojoje aplinkoje. Socialinės globos įstaigų pertvarka vykdoma nuo 2014 metų, bet Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis apie 6 tūkst. suaugusių asmenų su negalia (dauguma jų – su intelekto ar / ir psichosocialine negalia) 2020 – 2021 m. vis dar gyveno didelėse segreguotose institucijose – socialinės globos namuose. Nepaisant bendruomeninių paslaugų infrastruktūros

plėtojimo, išlieka eilės laukiančiųjų apgyvendinimo šiose įstaigose. Nebepriimti institucinei ilgalaikiai socialinei globai naujų darbingo amžiaus asmenų su intelekto ar / ir psichosocialine negalia ar psichikos sveikatos sutrikimais į jokias socialinės globos įstaigas (stacionariuose globos padaliniuose), kurių savininko teises ir pareigas įgyvendina ministerija, planuojama tik nuo 2030 metų. 2020 – 2021 m. socialinės globos įstaigų ir sistemos ydingumą atskleidė ne vien tik tai, kad per COVID-19 pandemiją socialinės globos namai tapo infekcijos židiniai, bet ir tai, kad keliose įstaigose buvo fiksuojami grubūs gyventojų žmogaus teisių pažeidimai, net prilygstantys kankinimui.

Laisvės atėmimas ir apribojimas

Apžvelgiamu laikotarpiu kalinių skaičius Lietuvoje mažėjo, tačiau žmogaus teisių įkalinimo įstaigose užtikrinimas ir toliau išliko opia problema. Ilgos laisvės atėmimo bausmės, blogos kalinimo sąlygos, smurtas, užimtumo trūkumas, didelis kiekis nelegalių daiktų, įskaitant narkotikus, sveikatos problemos dėl priklausomybių ir prastų buitinių sąlygų, vis dar retas kalinių apgyvendinimas atviro tipo įstaigose ir retas trumpalaikių išvykų suteikimas, bloga psichosocialinė atmosfera skiria Lietuvoje esančią kalinimo sistemą nuo šiuolaikinių tarptautinių kalinimo standartų. Nuteistųjų tarybos, resocializacijos reformos koncepcija, iniciatyvos sukurti veiksmingą kalinimo sistemos reformos strategiją yra geri pavyzdžiai, tačiau jie kol kas neturi esminės įtakos būtiniems pokyčiams šioje sistemoje.

Nuteistųjų resocializacijai per analizuojamą laikotarpį buvo skirta daugiau valstybės institucijų dėmesio nei ankstesniais metais – patvirtintas paleidžiamų asmenų socialinės integracijos aprašas ir resocializacijos koncepcija, įkalinimo sistemoje įdarbinti socialiniai darbuotojai, intensyviau imta bendradarbiauti su nevyriausybinėmis organizacijomis ir savanoriais, imtas skaičiuoti recidyvas po laisvės atėmimo bausmės atlikimo.

2021 m. pabaigoje Lietuvoje veikiančiuose trijuose vaikų socializacijos centruose (toliau – VSC) gyveno 15 vaikų. Socializacijos iššūkių patiriantys vaikai tik išimtiniais atvejais siunčiami į VSC, siekiant išnaudoti minimalios priežiūros priemonės, tačiau dėl specializuotų kompleksinių psichosocialinių paslaugų stygiaus pagalba nėra efektyvi. Pripažįstama, jog emocijų ir elgesio sutrikimų turintiems vaikams skirti padėti metodiniai centrai yra silpni, reikalingi esminių kokybinių ir sisteminių pokyčių. Pagrindinės investicijos telkiamos į VSC infrastruktūros gerinimą, o ne minkštųjų sisteminių priemonių vystymą. Socializacijos iššūkių ir elgesio bei emocijų sunkumų patiriantiems vaikams reikia ne švietimo ar ugdymo priemonių, kurias teikia VSC, tačiau intensyvios, kompleksinės psichosocialinės pagalbos.

Smurto draudimas

Pastaraisiais metais pastebimas policijoje užregistruotų pranešimų dėl smurto artimoje aplinkoje skaičiaus augimas, tačiau vis mažėja užregistruotų nusikaltimų. Anot ekspertų, tai nereiškia, jog situacija gerėja, priešingai – oficiali statistika yra apgaulinga ir neatspindi realybės, o smurtas artimoje aplinkoje išlieka latentiškas reiškinys. Aptariamu laikotarpiu buvo priimtos svarbios įstatymų pataisos – panaikinta privaloma mediacija civilinėse bylose, kai yra užfiksuotas smurto artimoje aplinkoje faktas, kriminalizuotas persekiojimas. Be to, Seime buvo užregistruota nauja įstatymo redakcija, pristačiusi apsaugos nuo smurto orderį, taip pat didesnį dėmesį skyrusi švietimui ir prevencijai. Vis dėlto Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo ratifikavimo klausimas per aptariamą laikotarpį į priekį nepasistūmėjo. Politinis procesas įstrigo dėl skirtingai, o kartais ir klaidingai suprantamų Konvencijos nuostatų, ypač susijusių su socialinės lyties sąvoka. COVID-19 pandemija Lietuvoje dar labiau išryškino smurto artimoje aplinkoje mastą bei pagalbos sistemos trūkumą. Tiek pirmojo, tiek antrojo karantino metu pastebėti pranešimų apie galimą smurtą svyravimai, kai pranešimų padaugėjo net 20 procentų. Dėl šios priežasties valstybinėms institucijoms teko skirti didesnę dėmesį smurtui artimoje aplinkoje – Vidaus reikalų ministerija, bendradarbiaudama su kitomis institucijomis, parengė ir patvirtino Smurto artimoje aplinkoje prevencijos karantino dėl COVID-19 ligos laikotarpiu priemonių planą, kuriame, be kitų priemonių, numatyta galimybė išsikviesti pagalbą SMS žinute skubiosios pagalbos tarnybų telefonu 112.

2020–2021 m. smurto prieš moteris tema ryškiai figūravo Lietuvos viešojoje erdvėje, ypač diskusijų dėl Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo (dar žinomos kaip Stambulo konvencija) ratifikavimo kontekste. Vis dėlto šio reiškinio reprezentavimui ir analizei dažnai pristigdavo atsakingo požiūrio, žiniasklaidoje publikuojamiems straipsniams eskaluojant neigiamas visuomenės nuostatas smurtą patiriančių moterų atžvilgiu ir taip prisidedant prie šių patirčių stigmatizavimo viešojoje erdvėje. Šiuo laikotarpiu vykdyti visuomenės nuomonės tyrimai taip pat patvirtino visuomenėje vyraujančius lyčių stereotipus. Statistika rodo, jog pirmieji COVID-19 pandemijos metai pasaulyje ir Lietuvoje pasižymėjo išaugusiais smurto prieš moteris mastais, tačiau realų įvairių smurto formų paplitimo mastą vertinti yra sunku, kadangi stinga tyrimų ir duomenų šioje sferoje.

Apžvalginiu laikotarpiu, palyginus su ankstesniais metais, bene dvigubai sumažėjo registruotų smurto ir galimo smurto prieš vaikus atvejų. Dažniausiai smurtą vaikai patiria iš artimų suaugusiųjų, tad Covid-19 pandemijos metu neinanč j mokyklą, gydymo įstaigas, būrelius, tikėtina, kad didelė dalis atvejų nepateko į tarnybų akiratį. Vaikams mokantis iš namų, pasidarė kur kas sudėtingiau pranešti apie iš artimųjų patiriamą smurtą, kas rodo būtinybę aktyviau įtraukti visuomenę ir skatinti nedelsiant pranešti tarnyboms apie pastebėtus ar įtariamus smurto atvejus, o institucijoms – ieškoti proaktyvių būdų pasiekti vaikus bei kurti ir plėtoti saugius, lengvai prieinamus, konfidencialius ir plačiai žinomus kanalus vaikams, jų atstovams ir kitiems asmenims pranešti apie smurtą, užtikrinant vaikai visą reikalingą apsaugą ir pagalbą.

Prekyba žmonėmis ir kitos išnaudojimo formos

2020–2021 m. Lietuvoje ir toliau buvo įgyvendinamos įvairios specialistų ir visuomenės švietimo apie prekybą žmonėmis iniciatyvos, o kova su prekyba žmonėmis vis dažniau suvokiama kaip tarpinstitucinio bendradarbiavimo sritis. Lietuvoje absoliučią daugumą ikiteisminių tyrimų dėl prekybos žmonėmis sudaro išnaudojimas nusikalstamoms veikoms, 2020–2021 m. laikotarpiu pastebimas ikiteisminių tyrimų dėl išnaudojimo priverstiniam darbui kilstelėjimas. Nors j Lietuvą atvykstančių darbuotojų skaičius iš ne ES valstybių kasmet didėja, o socialinėse medijose girdime apie tokių asmenų išnaudojimo atvejus, valstybės pastangos užkardyti darbdavių piktnaudžiavimą ir užtikrinti nukentėjusiųjų teises išlieka nepakankamos. Lygiagrečiai svarbu plėsti (diegti) paslaugų spektrą, kuris atitiktų visų (galimai) nukentėjusiųjų nuo prekybos žmonėmis poreikius: užtikrinti sveikatos priežiūrą, vertimo paslaugas, kokybišką teisinę pagalbą, galimybę aukoms gauti kompensacijas ir kt. Nepaisant to, jog Lietuvoje kovos su prekyba žmonėmis veiksmai koordinuojami ministerijos ir savivaldos lygmenimis, vis dar trūksta j nusikaltimo aukas, o ne j sistemą orientuoto požiūrio.

Migrantų ir pabėgėlių teisės

Pastaruosius metus ir toliau stebimi ryškūs migracijos tendencijų pokyčiai Lietuvoje – mažėja emigracija ir didėja imigracija iš ne Europos Sąjungos šalių. Pastebima, kad su besikeičiančiomis migracijos tendencijomis susiję ir pokyčiai šalies migracijos politikoje. Vienas didžiausių iššūkių, su kuriuo Lietuva susidūrė šioje ataskaitoje apžvelgiamu laikotarpiu – politinė krizė Baltarusijoje, lėmusi išaugusius j Lietuvą atvykstančių nuo režimo ir represijų nukentėjusių ar persekiojamų Baltarusijos piliečių srautus. Ši situacija atskleidė, kad esant politinei valiai gebame būti atvira ir krizinėje situacijoje esantiems žmonėms galinti padėti šalis, priešingai nei 2021 m. reaguojant j išaugusius neteisėtai sieną kertančių migrantų srautus. Vis tik Baltarusijos piliečiams suteikta galimybė j Lietuvą atvykti humanitariniu koridoriumi ir taikomos išimties įsidarbinant negarantuoja sėkmingos integracijos. Baltarusijos piliečių, bandančių įsitvirtinti Lietuvoje, patirtys liudija apie patiriamus sunkumus, susijusius su paslaugų prieinamumu, reikalavimais, kurie lemia sudėtingą įsidarbinimo procesą. Su panašiomis problemomis susiduria ir kitos migrantų grupės: kaip rodo tarptautiniai tyrimai, praktikoje užsieniečių integracijai vis dar kyla daugiau kliūčių nei galimybių. Sisteminius užsienio šalių piliečių integracijos iššūkius atskleidė ir priemonės, taikytos įveikti COVID-19 pandemiją, kai kuriais atvejais lėmusios dar didesnį šių žmonių pažeidžiamumą.

2020 m. prieglobsčio prašytojų skaičius buvo santykinai nedidelis, o svarbiausias pokytis, susijęs su prieglobsčių prašytojų teisėmis, – suteikta galimybė prieglobsčio prašytojams dirbti, jeigu per 6 mėnesius nuo prašymo pateikimo dienos šie asmenys dar nėra sulaukę Migracijos departamento sprendimo dėl prieglobsčio Lietuvos Respublikoje. 2021 m., priešingai, įvyko ypač daug pokyčių, kurių dauguma susiję su padidėjusiu nereguliariai Lietuvos-Baltarusijos sieną kirtusių asmenų skaičiumi ir atsaku į susidariusią situaciją. Aptariamam laikotarpiui buvo smarkiai suvaržytos prieglobsčio prašytojų teisės: pradėti taikyti taip vadinami „apgrėžimai“, masinis prieglobsčio prašytojų, įskaitant nepilnametėlių, *de facto* sulaukimas, suvaržyta teisė į veiksmingą apeliaciją. Dėl šių priemonių Lietuva sulaukė tarptautinių organizacijų kritikos.

Teisė į sveikatą

Aptariamam laikotarpiui teisė į sveikatą įgyvendinimui didžiausią reikšmę turėjo COVID-19 pandemijos valdymas. Pandemija atskleidė visuomenės sveikatos, ne tik kaip gyventojų sveikatos, bet ir kaip sveikatos politikos ir institucinę krizę, pasireiškusių nepasitikėjimu valstybinėmis institucijomis, ekspertų stoka ir išaugusiu pertekliniu išvengiamu mirtingumu. COVID-19 pandemija suveikė kaip testas, patikrinantis sveikatos sistemos atsparumą krizėms, lankstumą krizės sąlygomis ir tvarumą bei gebėjimus atstatyti ikipandeminis sveikatos priežiūros paslaugų teikimo srautus. Sveikatos sistemos tvaramą stoka pandemijos sąlygomis labiausiai palietė pažeidžiamiausių grupių asmenis, regionus ir paryškino egzistavusius socialinius ir sveikatos sistemos netolygumus. Psichikos sveikatos srityje aptariamam laikotarpiui XVIII Vyriausybė pademonstravo politinę valią ir Vyriausybės programoje įsipareigojo imtis esminių permainų psichikos sveikatos sistemoje, įskaitant naujų veiksmingų paslaugų plėtrą ir dėmesį žmogaus teisių apsaugai. 2021-aisiais metais vyko pirmieji bandymai įgyvendinti šiuos ir kitus tikslus bei įveikti esamos sistemos ir jos šalininkų pasipriešinimą.

2020 m. Lietuvoje nustatyti 139 nauji ŽIV atvejai. Pagal ŽIV plitimui pažaboti numatytą Jungtinių Tautų AIDS programos tikslą, iki 2020 m. 90 proc. visų užsikrėtusiųjų ŽIV turėjo žinoti savo diagnozę, 90 proc. diagnozuotų asmenų turėjo būti gydomi ir 90 proc. gydomų asmenų kraujyje viruso krūvis turėjo būti neaptinkamas (t.y. jie nebeperduotų viruso kitiems). Lietuvoje šių tikslų įgyvendinimas 2019 m. atitinkamai atitiko 83–43–91 procentus. Lietuvoje ŽIV infekuoti asmenys gali būti gydomi iš karto, vos tik nustačius ŽIV, o gydymas yra nemokamas. Tačiau stigma dėl ŽIV diagnozės, ŽIV infekuotų žmonių patiriama diskriminacija, nepakankamai užtikrinamas sveikatos priežiūros paslaugų komunikacinis prieinamumas, sudėtingas biurokratinis kelias vis dar trukdo asmenims gauti būtiną gydymą ir socialinę pagalbą.

Vidutiniškai Lietuvoje už neteisėtą disponavimą narkotinėmis medžiagomis be tikslo jas platinti kasmet nuteisiama apie 2300 asmenų, taikant griežčiausią – baudžiamąją – atsakomybę. Pasaulio sveikatos organizacijos požiūriu, vienas iš veiksmingiausių būdų spręsti su vartojimu susijusias problemas – nedidelio kiekio narkotinių medžiagų disponavimo be tikslo platinti dekriminalizavimas ir alternatyvų bausmėms taikymas. Vis dėlto Seime 2021 m. dekriminalizavimo projektams priėmimo stadijoje nebuvo pritarta. Asmenys ir toliau baudžiami taikant griežčiausią atsakomybę, o patekę į Lietuvos laisvės atėmimo vietas įstaigas, nuo psichiką veikiančių medžiagų priklausomi asmenys susiduria su priklausomybės gydymo prieinamumo ir tęstinumo problema.

Socialinės teisės

Socialinių teisių įtvirtinimas yra būtina sąlyga žmogaus orumui užtikrinti. Jos apima teisę į būstą, maitinimą, mokslą, sveikatos priežiūrą ir tinkamą socialinę apsaugą, garantuojančią kiekvienam piliečiui tinkamą pragyvenimo lygį. Vis tik Lietuvos skurdo rodikliai rodo, kad teisė gyventi oriai užtikrinama ne visiems gyventojams. 2020 m. 20,9 proc. Lietuvos gyventojų gyveno žemiau skurdo rizikos ribos ir tai buvo vienas aukščiausių rodiklių Europos Sąjungoje. Skurdo mažinimui didelę įtaką daro socialinė apsauga, galinti užtikrinti orų pragyvenimo lygį esant įvairioms rizikoms, kuomet asmuo negali to padaryti pats. Vis tik Lietuvos socialinės apsaugos finansavimas yra itin žemas. Tai atitinkamai lemia ir žemus pajėgumus finansuoti socialines išmokas ir viešąsias paslaugas, o tuo pačiu ir ribotą poveikį skurdo, at-

skirties ir nelygybės mažinimui. Be kita ko, nepasiturintys gyventojai dažnai susiduria ir su instituciniais iššūkiais, kurie apriboja socialinės paramos prieinamumą. COVID-19 pandemija tik išryškino ilgalaikes socialinės apsaugos problemas ir didžiausių neigiamų padarinių sukėlė labiausiai pažeidžiamiems šalies gyventojams.

COVID-19 pandemijos poveikis žmogaus teisėms ir laisvėms

Tik nedaug kasdienio gyvenimo sričių liko nepalietos 2020 metų pavasarį prasidėjusios COVID-19 viruso sukeltos pandemijos, kuri tęsėsi ir 2021-aisias. Priemonės, kurių ėmėsi valstybės, siekdamos suvaldyti koronaviruso plitimą, apsaugoti visuomenės sveikatą ir žmonių gyvybes, neišvengiamai apribojo kitas žmogaus teises ir laisves. Siekiant užkirsti kelią koronaviruso plitimui, Lietuvoje apžvelgiamu laikotarpiu buvo nustatyti judėjimo, ūkinės veiklos laisvės, sveikatos priežiūros paslaugų teikimo, teisės į mokslą, privataus gyvenimo neliečiamumo ir kiti ribojimai. Ribojimų apimtis ir taikymo mastas, taikytų priemonių griežtumas pagrįstai leidžia konstatuoti pandemijos nulemtos situacijos beprecedentiškumą. Nustatytais ribojimais siekto tikslo – apsaugoti žmonių sveikatą ir gyvybes – teisėtumas ir pagrįstumas abejonių nekelia niekam. Vis dėlto, nustatant žmogaus teisių ir laisvių ribojimus, privaloma laikytis ir kitų iš Konstitucijos kylančių sąlygų – ribojimus nustatyti įstatymu, juos taikyti tik tada, kai tai yra būtina, bei užtikrinti, kad jie būtų proporcingi, t. y. nevaržytų žmogaus teisių ir laisvių labiau, nei reikia teisėtam tikslui pasiekti, bei nepaneigtų pačios žmogaus teisės ar laisvės esmės. Nors Vyriausybė į susiklosčiusią sveikatai pavojų keliančią situaciją reaguoti ėmėsi nedelsiant, nustatydama tam tikras žmogaus teises ir laisves ribojančias priemones tam, kad būtų užkirstas kelias koronaviruso plitimui, jai ne visuomet pavyko užtikrinti, kad tokie ribojimai būtų teisėti, nepaneigtų ar pernelyg neapibotų kitų Konstitucijos garantuojamų vertybių.

Saviraiškos, susirinkimų ir religijos laisvės

01

Saviraiškos ir žiniasklaidos laisvė

Mėta Adutavičiūtė

Palyginus su ankstesniu apžvalginiu laikotarpiu, 2020–2021 m. nepasižymėjo teisėkūros iniciatyvomis, kuriomis siekta riboti žodžio ar žiniasklaidos laisvę, tačiau ekstremalios situacijos ir nepaprastosios padėties įvedimas, reaguojant į migrantų ir pabėgėlių krizę, 2021 m. antroje pusėje lėmė itin plačius ir intensyvius žiniasklaidos darbo apribojimus, pasireiškusius tiek teisiniame reguliavime, tiek institucijų praktikoje. Nors buvo teisėkūros pastangų geriau užtikrinti saviraiškos ir žiniasklaidos laisvę, pavyzdžiui, inicijuojant strateginių ieškinių draudimą bei praplečiant viešojo asmens sąvoką, žurnalistai ir toliau susidūrė su biurokratinėmis kliūtimis bei ydinga institucijų praktika, apribojant jų prieigą prie visuomenei svarbios informacijos. Menininkai, protestų dalyviai taip pat susidūrė su jų saviraiškos laisvės ribojimais – kai kurie iš jų gali būti vertinami kaip pagrįsti ir tinkamai subalansuojantys saviraiškos laisvę ir kitus svarbius interesus, kiti – neproporcingi ir galintys turėti atgrasomąjį poveikį teisės aktų saugomai saviraiškai. Buvo priimta ir svarbių teismų sprendimų, sprendžiančių esminius saviraiškos ir informacijos laisvės apsaugos ir jos subalansavimo su kitais viešaisiais interesais klausimus.

Saviraiškos laisvė

2020 m. birželio 10 d. policija pradėjo 9 tyrimus dėl Vilniuje vykusio protesto prieš rasizmą, kurį paskatino plačiai pasaulyje nušviesta juodaodžio George'o Floyd'o mirtis JAV, policijos pareigūnui panaudojus prieš jį neproporcingą jėgą. Vienas iš pradėtų tyrimų dėl administracinės teisės pažeidimų buvo dėl protestuotojų nešto plakato su užrašu „Fuck the Police“. Šį plakatą Lietuvos policijos generalinis komisaras įvertino neigiamai, ir teigė, jog yra už tai, kad žmonės „(...) taikiai, protingai reikėtų savo įsitikinimus, bet jokiū būdu nevardodami tokių epitetų, neįžeidindami institucijų ar konkrečių pareigūnų (...)“.¹ Tačiau remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika (EŽTT), Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija (EŽTK, Konvencija) saugo ir saviraišką, kuri reiškia ir labiau provokuojančia forma bei gali įžeisti, šokiruoti dalį žmonių; be to, valstybės institucijų kritikos laisvė, kurią laidoja ir Lietuvos Konstitucija, įtvirtina plačias tokios kritikos ribas. Sankcijų taikymas nebūtų laikomas nepagrįstu saviraiškos ribojimu tuomet, kai konkrečioms valstybės pareigūnams ar pareigūnui tinkamai atliekant savo viešąsias funkcijas, jie nukentėtų nuo įžeidinėjimų ir žodinių atakų.² Šiuo atveju protestas buvo taikus, o plakato žinutė – nukreipta į policiją kaip instituciją apskritai, protestuojant prieš JAV policijos neproporcingą jėgos panaudojimą; tokia saviraiška, kaip aukščiau minėta, yra ginama Konvencijos.

Svarbūs saviraiškos laisvės ir kitų asmenų teisių balanso klausimai buvo sprendžiami taip vadinamoje „Zero Live Show“ reklamos byloje. 2021 m. balandžio 27 m. galutine Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (LAT) nutartimi paliktas galioti apkaltinamasis nuosprendis, kuriuo režisierius Emilis Vėlyvis, aktorai Mindaugas Papinigis ir Arūnas Storpirštis nuteisti už tai, kad viešo pasirodymo Turgelių miestelio bažnyčioje vykusių religinių apeigų metu, reklamuodami komercinį renginį, sutrikdė religines apeigas.³ Kaltinamieji šioje byloje rėmėsi meninės saviraiškos laisve, nurodydami, kad pasirodymas bažnyčioje buvo meninis veiksmas – performansas, turėjęs ir politinio pobūdžio žinutę, t.y. kritiką Bažnyčiai dėl vaikų seksualinio išnaudojimo atveju. Visgi teismo šie argumentai neįtikino – teismo vertinimu, kaltinamųjų veiksmai buvo komercinio šou reklama (buvo kviečiama atvykti į „Zero Live Show“) ir buvo siekiama reklaminio tikslo, o kaltinamųjų nurodyto tikslo – sukelti visuomenės diskusiją – performansas neatspindėjo. Visgi LAT padarė išvadą, kad net ir tuo atveju, jeigu „toks tikslas ir buvo, tai jo įgyvendinimas, atsižvelgiant į pasirinktą laiką ir vietą, nebuvo proporcingas kitų žmonių konstitucinių teisių pažeidimo atžvilgiu“.⁴ LAT, nagrinėdamas bylą, įvertino ir konkrečios įvykio dienos – religinės šventės Žolinės – reikšmę tikinčiųjų bendruomenei, bei aplinkybę, kad veiksmai buvo atlikti lenkų tautinės mažumos gyvenamoje vietoje, turinčioje gilią religines tradicijas. Vertinant šį sprendimą, dera pažymėti, kad EŽTK kontekste, reguliuojant reklaminę saviraišką bei saviraišką, galinčią įžeisti tikinčiųjų jausmus, valstybėms paliekama platesnė diskrecijos laisvė.⁵ EŽTT praktikoje taip pat vertinama, ar konkreči saviraiška buvo bereikalingai įžeidžianti tikinčiųjų jausmus. Iš LAT nutarties argumentų ir sprendimo motyvų

visumos matyti, kad režisieriaus ir aktorių veiksmai teismo buvo įvertinti kaip tokie⁶, ir atsakomybės pritaikymas šiuo atveju buvo pripažintas pagrįstu.

Apžvelgiamuoju laikotarpiu buvo iškilę ir daugiau meninės saviraiškos ir viešųjų interesų balanso klausimų, tačiau žemiau aptariamais atvejais meninės saviraiškos draudimas ar bandymas už ją taikyti sankcijas vertintinas kaip netinkama praktika, nepagrįstai ar net be teisinio pagrindo ribojant saugomą saviraišką.

2021 m. vasarį policija, remdamasi Lietuvos tautininkų ir respublikonų sąjungos skundu, pradėjo ikiteisminį tyrimą dėl valstybės simbolio – vėliavos – išniekinimo menininko Dainiaus Liškevičiaus atžvilgiu.⁷ Tyrimo objektu tapo menininko 2000 m. sukurtas videoperformansas „Kliksas / Restartas“, kuriame menininkas nusiūluosto šokoladuotą veidą į Lietuvos vėliavą. Anot D. Liškevičiaus, videoperformanse kalbėta apie pilietinį valstybės pagrindą, patriotizmo ribas ir jo suvokimą, atvirumą rasinei, kultūrinei ir kitokiai įvairovei.⁸ Dėl pradėto ikiteisminio tyrimo pasipiktinimą išreiškė Lietuvos menininkų bendruomenė, įvertinusi tokį tyrimą kaip keliantį grėsmę konstitucinei saviraiškos laisvei; anot jų, „šiuo kaltinamuoju procesu ne tik daroma psichologinė ir finansinė žala menininkui, bet ir visai meno sistemai Lietuvoje“, o meno turinio kontrolė ir cenzūra yra totalitarinės sistemos požymis.⁹ 2021 m. birželio 23 d. prokuratūra tyrimą nutraukė motyvuodama suėjusiu senaties terminu.¹⁰ Visgi kyla pagrįstų abejonių, ar toks tyrimas neturėjo būti nutrauktas dėl to, kad nebuvo padaryta veika, turinti nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių (BPK 3 str. 1 d. 1 p.), kadangi iš prokuratūros sprendimo gali susidaryti įspūdis, jog jeigu senaties terminas nebūtų suėjęs, tyrimas galėtų būti tęsiamas, nors aplinkybių visuma rodo, kad baudžiamasis procesas, remiantis BPK 3 str. 1 d. 1 p., šiuo atveju nebuvo galimas. Svarbu pažymėti, kad saviraiškos laisvės kontekste ikiteisminio tyrimo pradėjimas savaime gali turėti atgrasantį, neigiamą poveikį saviraiškos laisvei, sukurti nesaugumo jausmą, jau nekalbant apie tokio tyrimo pradėjimo pasekmes konkrečiam asmeniui. Tad šiuo atveju pritrūko aiškaus teisinio įvertinimo dėl baudžiamojo proceso negalimumo tokiu atveju.

Meninės saviraiškos laisvė buvo apribota ir Vilniaus savivaldybės administracijos, kuri, iš pradžių leidusi menininkams Eglei Grėbliauskaitei ir Agnei Gintalaitei organizuoti meninį projektą „Nepamirškime nebeprisiminti. Kasdienybės spektaklis“ Petro Cvirkos skvere, vėliau apsigalvojo ir renginį uždraudė.¹¹ Projekto metu menininkės, reaguodamos į vykstančią viešąją diskusiją dėl P. Cvirkos paminklo, jau po savivaldybės sprendimo jį pašalinti iš skvero, aplipdė P. Cvirkos skulptūrą dekoratyvinėmis samanomis ir planavo mėnesį trukusiantį renginį, kurio metu interaktyviai įtrauktų į kūrybinę iniciatyvą ir praeivius. Savivaldybės administracijos Renginių derinimo komisijos sprendimu, menininkams įrengti instaliacijos ir organizuoti renginio nebuvo leista, atsižvelgiant „į vietos unikalumą ir istorinę reikšmę“¹². Anot A. Gintalaiteš, Vilniaus vicemeras Valdas Benkuskas menininkų iniciatyvą pavadino cirku, chuliganizmu ir kvailinimu¹³, o taip pat teigė, kad „tai yra išskirtiniai objektai ir kažkokie veiksmai nėra daromi ant paminklų mieste. Jei būtų sukurtas toks precedentas, turėtume nesibaigiančią praktiką, kuri nežinia kuo baigtųsi“¹⁴. Tačiau savivaldybės administracijos sprendime trūksta argumentų ir motyvų, kodėl būtent vietos unikalumas ir istorinė reikšmė tapo pagrindu drausti renginį, kadangi šie veiksniai kaip tik gali būti svarbūs ir įprasminantys meninę saviraišką konkrečioje vietoje, tuo labiau kad, menininkų teigimu, spektaklis buvo skirtas „susitaisyti ir nusiraminti“, atliepiant įvairias visuomenės nuomones ir nuotaikas P. Cvirkos paminklo nukėlimo atžvilgiu. Savivaldybės sprendime taip pat nematyti jokių teisiųjų tokio sprendimo pagrindų. Vicemero pozicijai taip pat trūko svarių motyvų ir argumentų – užuot juos pateikęs, jis naudojo menininkes marginalizuojančią retoriką. Argumentas, jog tokie veiksmai negali būti daromi ant paminklų mieste, taip pat nėra svarus, kadangi įvairios akcijos ir performansai, įtraukiantys paminklus, vyko ne kartą, pavyzdžiui, Žemaitės paminklas buvo apgobtas LGBTQ+ bendruomenės vėliava Vilniuje vykusio „Baltic Pride“ metu, įvairios skulptūros ir paminklai mieste puošti geltonais aksesuarais palaikant muzikos grupę „The Roop“ Eurovizijos konkurse, ir kt. Tad vertinant šių aplinkybių visumą, galima daryti išvadą, kad menininkų saviraiškos laisvė buvo apribota be teisinio pagrindo ir neproporcingai, nesūlytant jokių alternatyvų, pavyzdžiui, trumpinti renginio trukmę ir pan.

Diskusijų dėl saviraiškos laisvės ribų visuomenėje sukėlė ir galimybių pasais nepatenkintų žmonių protestai. Kilo pagrįstų abejonių, ar protestuose naudota Holokausto simbolika ir Holokausto sugretinimas su karantinu ir galimybių pasų taikymu neperžengia saviraiškos laisvės ribų ir neprilygsta Holokausto sumenkinimui ir iškreipimui. Tokie protestuotojų veiksmai buvo plačiai pasmerkti.¹⁵

2021 m. spalio 16 d. vykusiame, prieš galimybių pasus nukreiptame proteste jo organizatorė Asta As-trauskaitė kreipėsi į mitingų dalyvius tokiais žodžiais: „Jeigu neatsiimsim taikiai, reikės naudoti jėgą. Taip

pasakė parlamento gynėjas, dalyvavęs kovose su svetimais, su komunistinės Rusijos armija kai buvo užėmusi. Jeigu jūs nebijot mūsų, taikių žmonių, gal jūs atsipeikėsit, kai pamatysit ginklą? Labai prašau dar kartą Lietuvos kariuomenės sąžiningo generolo – jeigu jie neklauso tautos, darykite karinį perversmą ir imkite į savo rankas tėvynę Lietuvą! Pereinamajam laikotarpiui, kol tautos tribunolas išdavikus nubaus. Vėliau jau žinosim, kaip mums tvarkytis savo namuose, savo tėvynėje, Lietuvoje¹⁶. Spalio 18 d. A. Astrauskaitės atžvilgiu pradėtas išteisminis tyrimas dėl viešų raginimų smurtu pažeisti Lietuvos Respublikos suverenitetą (BK 122 str.) – pakeisti jos konstitucinę santvarką, nuversti teisėtą valdžią.

2021 m. kovą Žmogaus teisių stebėjimo instituto (ŽTSI) užsakymu „Spinter tyrimų“ atliktos visuomenės nuomonės apklausos metu į klausimą „Ar jaučiate, kad Lietuvoje galima laisvai reikšti savo mintis be cenzūros ir valstybės institucijų įsikišimo?“, net 44 proc. atsakė „ne“¹⁷. Vėlgi, net 44 proc. nesutiko su teiginiu, kad Lietuvoje yra užtikrinama teisė laisvai kritikuoti valdžios pareigūnų bei įstaigų darbą. Apklausoje atsiskleidė ir gana stiprus gyventojų saviraiškos laisvės suvokimas – 58 proc. nesutiko su teiginiu, kad viešai reiškiamą nuomonę ir idėjas turėtų neprieštarauti visuomenės daugumos nuomonei ir vertybėms. Taip pat labai stipriai išreikštas nepritarimas ir draudžiamai saviraiškai – 89 proc. mano, kad saviraiška turėtų būti ribojama, jeigu skatinamas smurtas ir fizinis susidorojimas su kitu asmeniu arba žmonių grupe, 75 proc. – jeigu skatinama neapykanta imigrantams.

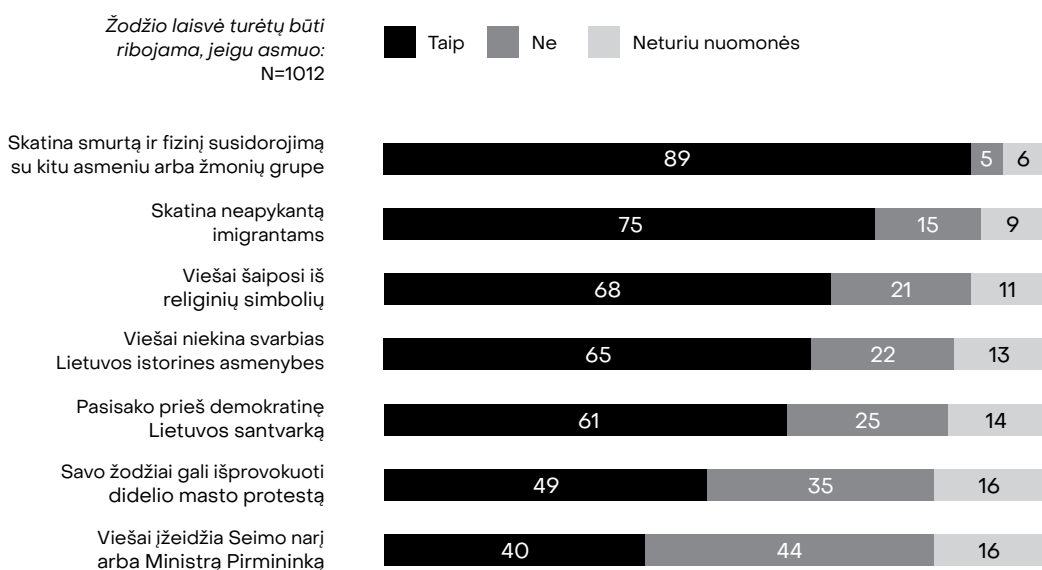

Diagrama Nr. 1. Pritarimas žodžio laisvės ribojimams konkrečiose situacijose (proc.).

Visgi tendencijos, kad tokia didelė dalis žmonių nesijaučia, jog Lietuvoje tinkamai užtikrinama saviraiškos laisvė, ir tai, kad kiek dažniau taip linkusi galvoti jauniausia amžiaus grupė (18-29 m., 49,6 proc.), turintys pradinį ar pagrindinį išsilavinimą (52,1 proc.), žemiausias pajamas gaunanti grupė (54,1 proc.) bei rusų tautinė mažuma (54,7 proc.) (gyvenamoji vieta praktiškai neturi įtakos), suponuoja, kad dalis visuomenės nesijaučia išgirsti ar galintys laisvai reikšti savo mintis, tad būtini gilesni šios savijautos prižasčių tyrimai ir analizės, galinčios nubrėžti gaires šios problemos sprendimui.

Žiniasklaidos laisvė

2020 m. rugsėjo 25 d. naujienų portalas „15min“ kreipėsi į teismą dėl Vartotojų teisių apsaugos tarnybos (VTAT) skirto įspėjimo dėl „15min“ žurnalistų parengtos ir išleistos knygos apie tuometinį ministrą pirmininką Saulių Skvernelį „Kabinetas 339“ reklamos, kurioje be S. Skvernelio sutikimo buvo naudojamas jo vardas ir pavardė.¹⁸ VTAT argumentavo tuo, kad Reklamos įstatymas nedaro skirties tarp viešojo ir privataus asmens, kai jo vardas ir pavardė naudojami reklamoje – anot VTAT, bet kuriuo atveju tokius duomenis galima naudoti tik su fizinio asmens sutikimu.¹⁹ 2021 m. kovo 12 d. Vilniaus apy-

gardos administracinis teismas priėmė sprendimą panaikinti VTAT nutarimo dalį, kuria skirtas įspėjimas.²⁰ Teismas konstatavo, kad VTAT, taikydama Reklamos įstatymo nuostatą, vadovavosi lingvistiniu šios nuostatos aiškinimu ir nevertino jos taikymo kitų teisės normų ir principų kontekste. Teismas, pažymėdamas saviraiškos ir žiniasklaidos laisvės svarbą demokratinėje visuomenėje bei žiniasklaidos teisę skleisti informaciją, susijusią su viešuoju interesu, konstatavo, kad VTAT, atsižvelgdama į tai, kad buvo panaudota informacija apie vieną iš aukščiausių pareigūnų, viešo asmens statusą turintį asmenį, turėjo įvardinti kitas vertybes ir interesus, kurie šioje situacijoje leistų riboti aptartas laisves. Teismo vertinimu, VTAT nepagrindė, kad buvo pažeistas premjero privatumas, kadangi faktas, kad jis tuo metu buvo premjeras, buvo visuotinai žinomas; be to, knygoje buvo „keliami su demokratija ir jos būkle aktualūs klausimai, akivaizdžiai priskirtini viešai diskusijų sričiai (diskursui), nėra kalbama apie privatų asmens gyvenimą“. Tad teismas konstatavo, jog VTAT nepagrįstai įvertino, jog privatumas buvo pažeistas tiek, kad būtų galima riboti saviraiškos laisvę. Šis sprendimas svarbus ir tuo, kad primena įstatymų įgyvendinimą prižiūrinčioms institucijoms apie jų pareigą nagrinėjant individualius atvejus, tarp jų ir susijusius su saviraiškos laisve, įvertinti aktualius privačius ir viešuosius interesus bei vertybes kitų teisės normų bei principų kontekste, siekiant jas tinkamai subalansuoti.

Siekiant apsaugoti žurnalistus, viešosios informacijos skleidėjus bei kitus viešojo intereso srityje veikiančius subjektus nuo strateginių ieškinių ar kitokio bylinėjimosi, kuriuo siekiama cenzūruoti visuomenei svarbios informacijos sklaidą, po konsultacijų su suinteresuotomis šalimis ir ekspertais, Teisingumo ministerija parengė Civilinio proceso kodekso (CPK) ir Baudžiamojo kodekso (BK) pakeitimus.²¹ Siūlomais CPK pakeitimais siekiama įtvirtinti operatyvią ieškinių preliminarus pagrįstumo įvertinimo procedūrą, leisiančią nesąžiningai pareikštą nepagrįstą ieškinį jau pradiniam etape palikti nenagrinėtą, numatant teisę tokį sprendimą apskųsti. Siūlomais BK pakeitimais buvo siekiama apriboti galimybę taikyti baudžiamąją atsakomybę už šmeižimą, siūlant dekriminalizuoti nusikalstamą veiką, numatančią baudžiamąją atsakomybę už tikrovės neatitinkančios informacijos apie kitą žmogų, galinčios paniekinti ar pažeminti tą asmenį arba pakirsti pasitikėjimą juo, paskleidimą. Taip pat buvo siūloma švelninti baudžiamąją atsakomybę už šmeižimą, neva asmuo padarė sunkų ar labai sunkų nusikaltimą, arba šmeižimą per visuomenės informavimo priemones. 2021 m. rugsėjo 28 d. Seimo nariai užregistravo atnaujintus nepagrįstus ieškinius ir šmeižtą reguliuojančius CPK ir BK pakeitimų projektus.²² Iš atnaujintų projektų matyti, kad siūloma baudžiamosios atsakomybės atsisakyti, jeigu skleidžiama tikrovės neatitinkanti informacija apie kitą žmogų, galinti paniekinti ar pažeminti tą asmenį arba pakirsti pasitikėjimą juo, tačiau atsakomybė išlieka, jeigu tokia informacija skleidžiama per visuomenės informavimo priemonę; taip pat išlieka baudžiamoji atsakomybė už šmeižimą, neva asmuo padarė sunkų arba labai sunkų nusikaltimą. Vertinant projektus iš saviraiškos ir žiniasklaidos laisvės perspektyvos, įvairios tarptautinės organizacijos, pavyzdžiui, Europos Taryba, Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija skatina valstybes nares dekriminalizuoti šmeižtą, užtikrinant galimybę kreiptis dėl šmeižto civiline tvarka, atsižvelgiant į tai, kad šmeižtą kriminalizuojantys įstatymai neretai nepagrįstai pasitelkiami politikų ir kitų viešųjų asmenų kritiškos jiems žiniasklaidos ar žurnalistų atžvilgiu.

Diskusiją apie žurnalistų galimybes viešinti abejones keliančius politikų, valstybės tarnautojų ryšius sukėlė „Atviros Klaipėdos“ naujienų portalo atvejis. 2021 m. spalio 6 d. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas atmetė „Atviros Klaipėdos“ skundą dėl Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybos sprendimo, kuriuo apie Klaipėdos miesto savivaldybės valdomos bendrovės „Gatvių apšvietimas“ viešuosius pirkimus ir su tuo susijusius asmenis pranešęs portalas buvo pripažintas pažeidęs Bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą.²³ Teisėjų kolegijos vertinimu, publikacijos tikslas galėjo būti pasiektas ir neatskleidus asmens duomenų.²⁴ 2021 m. lapkritį LVAT pirmininko teikimu procesas buvo atnaujintas, o 2022 m. vasario 3 d. LVAT paskelbė naują sprendimą, kuriame išplėstinė LVAT teisėjų kolegija konstatavo, jog portalas galėjo viešinti savivaldybės valdomos įmonės viešuosius pirkimus nuolat laiminčios bendrovės savininko-politiko giminystės ryšį su perkančiojoje organizacijoje dirbančiu asmeniu.²⁵ LVAT įvertino teisėtą pareiškėjo interesą (t.y. saviraiškos laisvę ir informacijos laisvę), paskelbtos apimties informacijos būtinumą prisidedant prie viešojo intereso, susijusio su tinkamu viešųjų finansų panaudojimu, diskusijos, ir, galiausiai, atsižvelgė į interesų pusiausvyrą, kurią reikia surasti tokio pobūdžio situacijose.²⁶ LVAT konstatavo, kad publikacijoje atskleisti fizinio asmens ryšiai su viešaisiais išteklių laikytini informacija, turinčia reikšmės viešiesiems reikalams, o pats bendrovės savininkas šiame kontekste – viešuoju.²⁷

Dar iki LVAT vėliausio sprendimo šioje byloje, reaguojant į „Atviros Klaipėdos“ atvejį, 2021 m. gruodžio 23 d. buvo priimtos Visuomenės informavimo įstatymo pataisos, patikslinusios ir praplėtusios viešojo asmens sąvoką.²⁸ Esminiais pakeitimais laikytini: patikslinimas, jog viešuoju asmeniu laikomas valstybės ar savivaldybės pareigūnas, valstybės tarnautojas, asmuo valstybės ar savivaldybės įstaigoje dirbantis

pagal darbo sutartį, *jeigu jo priimami sprendimai ar veikla daro įtaką visuomenei* [aut. paryškinta]; juridinio asmens, kuris sudaro viešųjų pirkimų sutartis ir (arba) vykdo viešųjų pirkimų sutartis subrangovo teisėmis, vadovas arba dalyvis, turintis 1/4 ar daugiau balsų dalyvių susirinkime; asociacijos arba viešosios įstaigos, kurios per pastaruosius 4 metus yra gavusios valstybės ir (arba) savivaldybių finansavimą, vadovas arba dalyvis, turintis 1/4 ar daugiau balsų dalyvių susirinkime; *visuomenėje žinomas fizinis asmuo, populiarus socialinių tinklų veikėjas arba tinklaraštininkas, formuojantys tikslinių visuomenės grupių nuomonę įvairiais klausimais ir (arba) už šią veiklą gaunantys pajamas, jeigu jų veikla turi reikšmės viešiesiems reikalams* [nauja nuostata – aut. past.]; kitas fizinis asmuo, turintis viešojo administravimo įgaliojimus ir (arba) administruojantis viešųjų paslaugų teikimą, *ir (arba) dėl savo veiksmų ar padėties patekęs į viešumą, jeigu jo veikla turi reikšmės viešiesiems reikalams* [aut. paryškinta].

Nors viešojo asmens sąvokos patikslinimas ir praplėtimas – svarbus žingsnis užtikrinant žiniasklaidos laisvę informuoti visuomenę jai svarbiais klausimais, ir pataisomis gana gerai subalansuojamas viešasis interesas žinoti bei privatus gyvenimo apsauga, visgi galima kelti diskusiją dėl tolesnio pasirinkto reguliavimo modelio harmonizavimo. Vieningo viešojo asmens teisinio apibrėžimo Europoje nėra, ši sąvoka nuolat kinta, ir ji paprastai apibrėžiama besivystančioje teismų praktikoje, tačiau dažniausiai viešaisiais asmenimis laikomi politikai, aukšti valstybės pareigūnai, visuomenės sektorių, pvz. ekonomikos, lyderiai, įžymybės, žinomi aktorai, sportininkai, menininkai ir kt. Išskiriama ir santykinio viešojo asmens sąvoka, pavyzdžiui, kai asmuo kuriam nors laikotarpiui tapo labiau viešas, matomas visuomenėje dėl tam tikrų susiklosčiusių aplinkybių, pavyzdžiui, rezonansinės bylos teisme dalyviai.²⁹ Tad gali būti keliamas diskusinis klausimas, ar nevertėtų kiek harmoningiau nei priimtose pataisose koncentruotis ne tiek į patį asmenį kaip į turintį viešojo asmens statusą, kiek į visuomeninės svarbos informaciją, t.y. tam tikrose situacijose asmeniui galėtų būti garantuojama kiek žemesnė privatumo apsauga nei įprastai būtent dėl konkrečios situacijos nulemta viešojo intereso žinoti, o ne dėl viešojo asmens statuso.³⁰

„Atviros Klaipėdos“ atvejis išryškino kitą svarbią problemą, kurią nuosekliai kelia suserimusi žurnalistų bendruomenė – Bendrojo duomenų apsaugos reglamento (BDAR) taikymą, ribojant žurnalistų prieigą prie viešų, visuomenei svarbių duomenų. Tarp aptariamu laikotarpiu vėliausių diskusijų ir pasipiktinimą sukėlusių apribojimų buvo Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimas paslėpti svetainėje prieš tai skelbtus kai kuriuos rinkimų kandidatų duomenis, tokius kaip privačių interesų deklaracijos³¹ bei Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos pradėtas tyrimas ir pasiūlymas skirti baudą žurnalistiniam projektui „Karštos pėdos“, apjungusiam viešai skelbiamus duomenis apie politikus ir aukšto rango valstybės tarnautojus, jų ryšius su viešaisiais pinigais.³² Šis įrankis, finansuotas Europos Sąjungos lėšomis, buvo sukurtas siekiant palengvinti žurnalistų darbą tiriant galimus interesų konfliktus.³³ Atsižvelgiant į nuolat pasikartojančius institucijų bandymus taikyti BDAR ribojant žurnalistų darbą, neatsižvelgiant į tikruosius BDAR tikslus, būtina skatinti diskusiją ir politikos formuotojų bei sprendimų priėmėjų įsitraukimą dėl tokios institucijų praktikos bei nubrėžti aiškias gaires, koreguojančias BDAR taikymo praktiką Lietuvoje, suderinant ją su saviraiškos ir informacijos laisvės apsauga.

Apžvelgiamuoju laikotarpiu iškilo ir žurnalistų saugumo atliekant savo darbą problema, kai 2021 m. rugpjūčio 10 d. protesto prie Seimo, vėliau virtusio riaušėmis, metu žurnalistai, reporteriai, TV operatoriai protestuotojų buvo plūdami necenzūriniais žodžiais, stumdomi, puolami fiziškai, į juos mėtomai buteliai, akmenys, gadinama jų darbo įranga.³⁴ Žiniasklaidos priemonės, reaguodamos į šiuos išpuolius, pasmerkė emocinio ir fizinio smurto naudojimą prieš žurnalistus bei paprašė policijos atkreipti dėmesį į žurnalistų saugumą.³⁵ 2021 m. rugpjūčio 23 d. Seimo narys Eugenijus Gentvilas registravo Administracinių nusižengimų kodekso pataisą, siūlydamas numatyti administracinę atsakomybę už trukdymą žurnalistams teisėtai rinkti informaciją.³⁶ Visgi Teisės ir teisėtvarkos komitetas, atsižvelgęs į suinteresuotų institucijų pastabas, pasiūlė projektą grąžinti iniciatoriui tobulinti, organizuojant platesnę diskusiją šiuo klausimu.³⁷

Viena aštriasių žiniasklaidos ir informacijos laisvės problemų apžvelgiamuoju laikotarpiu iškilo valstybei reaguojant į smarkiai išaugusį migrantų ir pabėgėlių, bandančių patekti į Lietuvą kertant Lietuvos–Baltarusijos sieną, skaičių bei paskelbus iš pradžių ekstremalią situaciją, o rudenį, Seimo nutarimu – ir nepaprastąją padėtį. Jau ekstremaliosios situacijos metu, kai rugpjūčio 3 d. pradėta įgyvendinti vadinamoji apgręžimų politika, žurnalistai skundėsi, kad visą rugpjūčio mėnesį negalėjo gauti leidimų patekti į pasienio zoną, nors ekstremalią situaciją reguliuojantys teisės aktai tokių apribojimų nenumatė. Po žurnalistų viešo kreipimosi į valdžios institucijas, jiems buvo sudaryta galimybė patekti į pasienio zoną³⁸, tačiau praktikoje buvo apribotos galimybės stebėti ir pranešti apie tai, kaip vykdomi taip va-

dinami apgrėžimai.³⁹ 2021 m. lapkričio 9 d., reaguojant į įvykius prie Lenkijos sienos, Seimas nutarimu paskelbė nepaprastąją padėtį pasienio zonoje ir 5 km į valstybės gilumą bei užsieniečių sulaikymo ir apgyvendinimo centruose ir 200 m aplink juos.⁴⁰ Nutarimu buvo stipriai apribotos centruose laikomų migrantų ir prieglobsčio prašytojų galimybės gauti ir skleisti informaciją, numatyta galimybė komuni-kuoti tik su valstybės institucijomis, nesudarant galimybės bendrauti su teisininkais, advokatais, tarp-tautinėmis ir nevyriausybėmis organizacijomis, šeimų, likusių kilmės šalyse, nariais, ir kt. Gruodžio mėnesį pratęsiant nepaprastąją padėtį nutarimas buvo pakoreguotas, numatant galimybę kreiptis dėl teisinės pagalbos ar į tarptautines organizacijas, tačiau žiniasklaidos prieiga prie žmonių centruose nebuvo užtikrinta.⁴¹ Žiniasklaidos veikla pasienyje VSAT vado įsakymu iš pradžių buvo apribota iki 1 km nuo pasienio ruožo, tačiau vėliau, reaguojant į žurnalistų kritiką ir pasipiktinimą, nustatytas 100 m atstu-mas.⁴² Tačiau net ir atšaukus nepaprastąją padėtį 2022 m. sausio mėn., žurnalistai susidūrė su plačiais ir intensyviais apribojimais, norėdami pasikalbėti su centruose laikomais žmonėmis – tam, VSAT teigimu, reikia rašytinio prašymo tiek iš žurnalisto, tiek ir iš kalbinti norimo asmens, o pats pokalbis tarp žurnalisto ir asmens yra įrašinėjamas, pokalbio metu patalpoje esant ir VSAT pareigūnui; be to, prašoma susitikimą rengti ne VSAT administruojamose patalpose ar teritorijose, nors asmenys iš centro teritorijos išeiti neturi galimybių.⁴³ Tokie akivaizdžiai nepagrįsti suvaržymai ir apribojimai sukėlė didelį žurnalistų ben-druomenės pasipiktinimą.⁴⁴ Vertinant situaciją teisiniu aspektu, reikšmingas yra EŽTT sprendimas bylo-je prieš Vengriją, kuomet teismas sprendė dėl žurnalisto prieigos prie pabėgėlių priėmimo centro apri-bojimo pagrįstumo ir proporcingumo.⁴⁵ Teismas pabrėžė, kad viešasis interesas dėl reportažų rengimo iš tam tikrų vietų yra ypač aktualus, kai tai susiję su institucijų elgesiu su pažeidžiamomis grupėmis, o žiniasklaidos kaip „sarginio šuns“ vaidmuo tokiuose kontekstuose įgyja ypatingą svarbą, kadangi jos bu-vimas yra garantija, kad institucijos bus laikomos atsakingomis už savo elgesį.⁴⁶ Nors Vengrijos vyriaus-ybė byloje rėmėsi prieglobsčio prašytojų privatumo apsauga, institucijos niekaip neįvertino žurnalisto patikrinimo, jog informaciją rinktų ir nuotraukas darytų tik gavęs konkrečių asmenų sutikimą. Tad teismas šioje byloje konstatavo Konvencijos 10 str. pažeidimą. Nors Lietuvos atveju žurnalistams nėra apskritai draudžiama patekti į centrus, tačiau taikoma tvarka yra tokia varžanti tiek žurnalistų, tiek prieglobs-čio prašytojų ir migrantų teises, kad iš esmės padaro objektyvų, nešališką ir tikslų informacijos rinkimą neįmanomą; be to, tokia tvarka, kai iš konkretaus asmens, norinčio susitikti su žurnalistu, reikalaujama pateikti rašytinį prašymą centro administracijai, kelia klausimą dėl žurnalistų teisės apsaugoti savo in-formacijos šaltinį nepaisymo. Taip pat svarbu pažymėti, jog abejotinas ir formalus teisinis pagrindas to-kiems ribojimams. Vidaus reikalų ministro įsakymu patvirtinta bendra užsieniečių laikino apgyvendinimo tvarka tokių ribojimų nei žurnalistams, nei centre laikomiems asmenims nenumato – numatyta, kad nor-int apsilankyti centre, turi būti pateiktas prašymas raštu, nurodant apsilankymo tikslą, datą, laiką bei lankytojų vardus ir pavardes, o užsieniečių susitikimai su viešosios informacijos rengėjais organizuojami vidaus tvarkos taisyklių nustatyta tvarka.⁴⁷ Tačiau 2022 m. sausio 24 d. duomenimis, Kybartų Užsieniečių registracijos centras, į kurį patekti siekė žurnalistė, patvirtintų vidaus tvarkos taisyklių neturėjo.⁴⁸

2021 m. kovą ŽTSI užsakymu „Spinter tyrimų“ atlikta visuomenės nuomonės apklausa parodė, kad tik 31 proc. apklaustųjų sutiko su teiginiu, jog žiniasklaida Lietuvoje stengiasi naujienas pateikti objek-tyviai ir nešališkai.⁴⁹ Tuo pačiu 73 proc. sutiko su teiginiu, kad žiniasklaidoje ir internete skleidžiamos melagingos naujienos ir netikri faktai kelia grėsmę demokratijai. Augančio nepasitikėjimo žiniasklaida tendenciją užfiksavo ir 2021 m. „Vilmorus“ atlikta reprezentatyvi gyventojų apklausa, nustačiusi, kad žiniasklaida pasitiki tik 24,8 proc. apklaustųjų – anot „Vilmorus“ vadovo Vlodo Gaidžio, tai žemiausias pasitikėjimo lygis, užfiksuotas per pastaruosius 23 metus.⁵⁰ Tokie rezultatai sukėlė aktyvias diskusijas žurnalistų bendruomenėje, kartu su ekspertais ieškant tokio žemo pasitikėjimo priežasčių.⁵¹ Atsižvel-giant į tai, kokią svarbią funkciją visuomenėje atlieka žiniasklaida, išaugęs nepasitikėjimas signalizuoja būtinybę tirti jo gilumines priežastis ir spręsti jį lėmusias problemas.

Apibendrinant, apžvelgiamuoju laikotarpiu galima matyti ir teigiamų tendencijų puoselėjant saviraiš-kos laisvę Lietuvoje, pavyzdžiui, saviraiškos ir žiniasklaidos laisvei palankios teisėkūros inicijavimas bei svarbūs teismų sprendimai, užtikrinantys saviraiškos laisvės apsaugą ir nustatantys jos bei kitų svar-bių visuomenės interesų pusiausvyrą, tačiau yra ir nemažai neigiamų tendencijų, daugiausiai susijusių su netinkama ar ydinga institucijų praktika, ribojant saviraiškos ir žiniasklaidos laisvę, ypač pasitelkiant Bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą kaip pretekstą kliudyti žurnalistams rinkti viešo pobūdžio vi-suomeninės reikšmės informaciją. Atskiro paminėjimo vertas ir ekstremalios situacijos bei nepapras-tosios padėties įvedimas, kurios metu tiek teisės aktais, tiek institucijų praktika buvo smarkiai suvar-žytos žiniasklaidos teisės ir galimybės visuomenei teikti objektyvią, patikimą ir patikrintą informaciją apie migracijos ir pabėgėlių krizės valdymą. Toks žiniasklaidos darbo apribojimas ne tik nepripideda prie krizių valdymo efektyvumo, bet ir mažina bendrą visuomenės pasitikėjimą valstybės institucijomis.

- 1 Gytis Pankūnas, „Po protesto prieš rasizmą Vilniuje policija pradėjo devynis tyrimus, tarp jų – dėl plakato „Velniop policija““, LRT.lt, 2020 m. birželio 10 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1187096/po-protesto-pries-rasizma-vilniuje-policija-pradejo-devynis-tyrimus-tarp-ju-del-plakato-velniop-policija>
- 2 EŽTT 1999 m. sausio 21 d. sprendimas byloje *Janowski prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 25716/94, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58909>
- 3 Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2021 m. balandžio 27 d. pranešimas spaudai, <https://www.teismai.lt/lt/paliko-galio-ti-apkaltinamaji-nuosprendi-byloje-del-zero-live-show-reklamos-turgeliu-baznycioje/8822>
- 4 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2021 m. balandžio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-56-511/2021, <https://litako.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=caf571e3-9c9c-4f32-8213-8a42dcb01504>
- 5 EŽTT 2018 m. sausio 30 d. sprendimas byloje *UAB Sekmadienis prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 69317/14, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180506>
- 6 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. balandžio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-56-511/2021, 20 paragrafas.
- 7 Austėja Mikuckytė-Mateikienė, „Po Šeimos gynimo maršo – ikiteisminis tyrimas menininkui dėl „vėliavos išniekinimo“, LRT.lt, 2021 m. birželio 15 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1431401/po-seimos-gynimo-marso-ikiteisminis-tyrimas-menininkui-del-veliavos-ისniekinimo>
- 8 Ten pat.
- 9 „Menininkai palaiko D. Liškevičių: tyrimas kelia grėsmę raiškos laisvės principui“, 15min.lt, 2021 m. birželio 18 d., <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/naujienos/menininku-bendruomene-isreiske-palaikyma-d-liskeviciui-tokia-situacija-butu-absudiska-ir-gresminga-1104-1523022?copied>
- 10 Lietuvos Respublikos prokuratūros 2021 m. birželio 23 d. pranešimas, <https://www.prokuraturos.lt/lt/ikiteisminiai-tyrimai-ir-viesoji-intereso-gynimas/nutrauktas-tyrimas-del-galimai-ისniekinto-valstybes-simbolio/7662>
- 11 Austėja Mikuckytė-Mateikienė, „Samanos nuo Cvirkos paminklo bus pašalintos: savivaldybė uždraudė jau vykstantį renginį, pareigūnai grasino jėga išmontuoti dekoracijas“, LRT.lt, 2021 m. lapkričio 11 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1539063/samos- nuo-cvirkos-paminklo-bus-pasalintos-savivaldybe-uzdraude-jau-vykstanti-rengini-pareigunai-grasino-jega-ismontuoti-dekoracijas>
- 12 Vilniaus miesto savivaldybės administracijos 2021 m. lapkričio 4 d. raštas „Dėl renginio organizavimo“, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10226776605986283&set=oa.41388787132218>
- 13 Agnė Gintalaitė 2021 m. lapkričio 12 d. viešas įrašas socialiniame tinkle, <https://www.facebook.com/gro-ups/230555155690754/posts/232038132209123/>
- 14 Austėja Mikuckytė-Mateikienė, „Samanos nuo Cvirkos paminklo bus pašalintos: savivaldybė uždraudė jau vykstantį renginį, pareigūnai grasino jėga išmontuoti dekoracijas“, LRT.lt, 2021 m. lapkričio 11 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1539063/samos- nuo-cvirkos-paminklo-bus-pasalintos-savivaldybe-uzdraude-jau-vykstanti-rengini-pareigunai-grasino-jega-ismontuoti-dekoracijas>
- 15 Domantė Plukytė, „Apstulbino karantino ir Holokausto sugretinimas proteste: tai pasityčiojimas iš Holokausto atminties, peržengtos ribos“, 2021 m. rugpjūčio 10 d., LRT.lt, <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1466323/apstulbino-karantino-ir-holokausto-sugretinimas-proteste-tai-pasityciojimas-is-holokausto-atminties-perzengtos-ribos>
- 16 „A. Astrauskaitė įtariama kursčiusi karinį perversmą, smurtinį teisėtos valdžios nuvertimą“, 15min.lt, 2021 m. spalio 18 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/a-astrauskaite-itariama-kursciusi-karini-perversma-smurtini-teisetos-valdzios-nuvertima-56-1583228>
- 17 Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Spinter Research, „Sociologinis šalies gyventojų tyrimas dėl žmogaus teisių suvokimo ir vertinimo“, 2021 m. kovas, http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2021/06/Ataskaita-ZTSL_202103.pdf
- 18 Ernestas Naprys, „15min teismui skundžia cenzūros precedentą kuriantį sprendimą dėl „Kabinetas 339“ reklamos“, 15min.lt, 2020 m. rugsėjo 25 d., <https://www.15min.lt/verslas/naujiena/medijos/15min-teismui-skundzia-cenzuros-precedenta-kurianti-sprendima-del-kabinetas-339-reklamos-921-1381368>
- 19 Ernestas Naprys, „Už knygos „Kabinetas 339“ reklamoje panaudotą premjero vardą ir pavardę rinkos prievaidai skyrė įspėjimą“, 15min.lt, 2020 m. rugpjūčio 28 d., <https://www.15min.lt/verslas/naujiena/medijos/uz-knygos-kabinetas-339-reklama-rinkos-prievaidai-skyre-ispejima-921-1367660>
- 20 Vilniaus apygardos administracinio teismo 2021 m. kovo 12 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. e12-943-1066/2021.
- 21 Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, „Kovai su žurnalistų persekiojimu – siūlomos naujos priemonės“, 2021 m. birželio 25 d., <https://tm.lrv.lt/lt/naujienos/kovai-su-zurnalistu-persekiojimu-siulomos-naujos-priemones>
- 22 Civilinio proceso kodekso 142 ir 296 straipsnių pakeitimo bei Kodekso papildymo 95(1) straipsniu įstatymo projektas Nr. XIVP-885, reg. data 2021 m. rugsėjo 28 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/73853df0202a11ecad9fb-bf5f006237b?positionInSearchResults=10&searchModelUUID=2f2150a2-408f-44c7-9205-9828f65b156f>; Baudžiamojo kodekso 154 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIVP-886, reg. data 2021 m. rugsėjo 28 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/f569ce30202a11ecad9fbfbf5f006237b?positionInSearchResults=9&searchModelUUID=2f2150a2-408f-44c7-9205-9828f65b156f>
- 23 Lietuvos žurnalistų ir žiniasklaidos priemonių viešas pareiškimas: „Valdžios įstaigų sprendimais siurinama visuomenės teisė į informaciją – pavojus demokratijai“, AtviraKlaipeda.lt, 2021 m. spalio 28 d., <https://www.atviraklaipeda.lt/2021/10/08/lietuvas-zurnalistu-ir-ziniasklaidos-priemoniu-viesas-pareiskimas-valdzios-istaigu-sprendimais-siurinama-visuomenes-teise-i-informacija-pavojus-demokratijai/>
- 24 Radvilė Rumšienė, „Garsiai nuskaubėjusioje „Atviros Klaipėdos“ byloje – teismo sprendimas: gindamas viešąjį interesą, portalas tvarkų nepažeidė“, LRT.lt, 2022 m. vasario 3 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1606033/garsiai-nuskaubėjusioje-atviros-klaipedos-byloje-teismo-sprendimas-gindamas-viesaji-interesa-portalas-tvarku-nepazeide>
- 25 Ten pat.

26 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2022 m. vasario 3 d. pranešimas, <https://www.lvat.lt/naujienos/lvat-prie-me-sprendima-klaipe-da-atvirai-byloje-del-bdar-taikymo/980>

27 Ten pat.

28 Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo Nr. I-1418 2 straipsnio pakeitimo įstatymas, 2021 m. gruodžio 23 d. Nr. XIV-867, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/34230bb066f711ecb2fe9975f8a9e52e?positionInSearchResults=4&searchModelUUID=c759aed2-5769-4674-85e3-a116f1e57d02>

29 Koltay, Andras, “Elements of protecting the reputation of public figures in European legal systems”, ELTE Law Journal, 2013, vol. 1, <https://eltelawjournal.hu/elements-of-protecting-the-reputation-of-public-figures-in-european-legal-systems/>

30 Ten pat.

31 Rita Milūtė, LRT TELEVIZIJOS laida „Dienos tema“, LRT.lt, „Seimo narys apie chaosą dėl kandidatų duomenų: ne tiek pirmininkės kaltė, kiek VRK teisininkų, kurie nesusigauoda, ką daro“, LRT.lt, 2022 m. sausio 5 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1581938/seimo-narys-apie-chaosa-del-kandidatu-duomenu-ne-tiek-pirmininkes-kalte-kiek-vrk-teisninku-kurie-nesusigauoda-ka-daro>

32 Media for Change, „Duomenų sargai užsimojo prieš skaidrumą“, delfi.lt, 2022 m. sausio 26 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/duomenu-sargai-uzsimojo-pries-skaidruma.d?id=89299073>

33 Ten pat.

34 BNS, Žmonės.lt, „Lietuvos žiniasklaida smerkia smurto naudojimą prieš žurnalistus per mitingą ir riaušes“, žmonės.lt, 2021 m. rugpjūčio 11 d., <https://www.zmones.lt/naujiena/lietuvoje-ziniasklaida-smerkia-smurto-naudojima-pries-zurnalistus-per-mitinga-ir-riaušes.c04e5d09-fab3-11eb-b17e-aa00003c90d0>

35 Ten pat.

36 Administracinių nusizengimų kodekso 547 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIVP-079, reg. data: 2021 m. rugpjūčio 23 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/f8a8c05004011ecb4f84e751d2e0c9?positionInSearchResults=2&searchModelUUID=649984f0-ccd4-483e-9144-1f397260ea84>

37 Teisės ir teisėtvarkos komiteto išvada dėl Administracinių nusizengimų kodekso 547 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, 2021 m. gruodžio 8 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/30f1f8058bb11ecac0d54306d0ca27?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=649984f0-ccd4-483e-9144-1f397260ea84>

38 Augustas Stankevičius, BNS, „Po žiniasklaidos kreipimosi – VRM žinia: žada sudaryti sąlygas žurnalistams dirbti pasienyje, stovyklose“, LRT.lt, 2021 m. rugsėjo 8 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1491963/po-ziniasklaidos-kreipimosi-vrm-zinia-zada-sudaryti-salygas-zurnalistams-dirbti-pasienyje-stovyklose>

39 Vidmantas Balkūnas, „Nutylima tikrovė pasienyje: oficialiai „neįleisti“ migrantai – miškuose ir prie parduotuvių“, 15min.lt, 2021 m. spalio 12 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/reportazas-is-pasienio-55-1579438>

40 Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Dėl nepaprastosios padėties įvedimo Nr. XIV-617, 2021 m. lapkričio 9 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/dd1e40a2417111ecac25bd9c0b3391dc?positionInSearchResults=26&searchModelUUID=748979c8-7c5c-46ff-878d-376adfe813e5>

41 Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Dėl nepaprastosios padėties įvedimo Nr. XIV-733, 2021 m. gruodžio 7 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/e6418713575a11ec86bdcb0a6d573b32?positionInSearchResults=6&searchModelUUID=748979c8-7c5c-46ff-878d-376adfe813e5>

42 „Pasienio ruože žurnalistai galės dirbti laisviau: keičiamas VSAT vado įsakymas, nebelieka 1 km apribojimo“, LRT.lt, 2021 m. lapkričio 18 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1545404/pasienio-ruoze-zurnalistai-gales-dirbti-laisviau-keiciamas-vsata-vado-isakymas-nebelieka-1-km-apribojimo>

43 E. Wołkanowska-Kołodziej 2022 m. vasario 2 d. viešas įrašas socialiniame tinkle, <https://www.facebook.com/ewa.wolkanowska/posts/10161656218508574>

44 Ten pat.

45 EŽTT 2019 m. spalio 8 d. sprendimas byloje *Szurovecz prieš Vengriją*, pareiškimo Nr. 15428/16, <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-196418>

46 Ten pat, para. 61.

47 Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2007 m. spalio 4 d. įsakymo Nr. 1V-340 „Dėl Laikinojo užsieniečių apgyvendinimo Valstybės sienos apsaugos tarnyboje prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos sąlygų ir tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo, Nr. 1V-748, 2021 m. rugsėjo 30 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/75fa1cbb222611ecad9fbbf5f006237b?positionInSearchResults=4&searchModelUUID=e3aeb0ee-8dbc-489c-bb5e-5a1e7f799b03>

48 Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos ataskaita „Dėl užsieniečių žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Kybartų užsieniečių registracijos centre“, 2022 m. sausio 24 d., Nr. NKP-2021/1-4, https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2022/01/Final_Ataskaita_Kybartai_2021.pdf

49 Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Spinter Research, „Sociologinis šalies gyventojų tyrimas dėl žmogaus teisių suvokimo ir vertinimo“ 2021 m. kovas, http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2021/06/Ataskaita-ZTSI_202103.pdf

50 BNS, „Pasitikejimas žiniasklaida – žemiausias per 23 metus“, delfi.lt, 2021 m. rugpjūčio 14 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/pasitikejimas-ziniasklaida-zemiausias-per-23-metus.d?id=87950033>

51 Aurimas Perednis, „Kodėl rekordiškai nukrito pasitikejimas žiniasklaida?“, Žinių radijas, „Dienos klausimas“, 2021 m. rugpjūčio 18 d., <https://www.ziniuradijas.lt/laidos/dienos-klausimas/kodel-rekordiskai-nukrito-pasitikejimas-ziniasklaida?soundtrack=1>, „Kodėl Lietuvoje mažėja pasitikejimas žiniasklaida?“, LRT Aktualijų studija, <https://podcasts.apple.com/kw/podcast/lrt-aktualij%C5%B3-studija-kod%C4%97l-lietuvoje-ma%C5%BE%C4%97jimas/id1471997316?i=1000519402656>

Susirinkimų laisvė

Mėta Adutavičiūtė

Apžvalginis laikotarpis pasižymėjo gana gausiais protestais dėl pandemijos metu taikomų ribojimų bei viešosiomis diskusijomis dėl susirinkimų laisvės ribų, ypač po to, kai prie Seimo 2021 m. rugpjūtį vykęs mitingas virto riaušėmis. Nors įvedus karantiną, formaliai susirinkimų laisvė kurį laiką buvo ribojama, įpareigojant viešose vietose būti ne daugiau nei 5 asmenų grupėmis ir uždraudžiant organizuotus žmonių susibūrimus viešose vietose, faktiškai didesni politinio pobūdžio susirinkimai (protestai, mitingai) nebuvo visuomet draudžiami. Diskusijas sukėlė ir Kauno miesto savivaldybės bandymas neleisti LGBTQ+ bendruomenei organizuoti eitynių Kauno Laisvės alėjoje, kurį teismas pripažino nepagrįstu. Apriboti kitokio pobūdžio susirinkimą – „Šeimų maršo“ organizuotą mitingą prie Seimo – siekė ir Vilniaus miesto savivaldybė, visgi ir šį savivaldybės sprendimą teismas pripažino nepakankamai pagrįstu.

2020 m. lapkričio 4 d. Vyriausybė, reaguodama į smarkiai išaugusį susirgimų COVID-19 skaičių, paskelbė karantiną visoje šalies teritorijoje.¹ Nutarimu buvo nustatyti gana platūs judėjimo, ūkinės veiklos bei socialinių kontaktų ribojimai, tarp jų ir įpareigojimas asmenims viešose vietose būti ne didesnis nei 5 asmenų grupėmis, laikytis ne mažesnio kaip 2 metrų atstumo tarp asmenų ar asmenų grupių, vengti tiesioginio fizinio kontakto. Nutarimu taip pat uždrausti visi viešose vietose, atvirose ir uždaroje erdvėje organizuojami komerciniai ir nekomerciniai kultūros, pramogų, sporto renginiai, šventės, mugės, festivaliai „ar kiti tam tikrą laiką trunkantys organizuoti žmonių susibūrimai viešoje vietoje iš anksto nustatytu laiku [...]“ (aut. paryškinta).

Nors 2021 m. vasario 16 d. ir kovo 11 d. prieštarigai vertinamos tautinių organizacijų eitynės dėl karantino nevyko – vietoje jų surengti automobilių paradais², tačiau jau kovo 20 d., dar karantino metu, Vilniuje buvo leista organizuoti mitingą prieš karantino ribojimus.³ 2021 m. gegužės 5 d. buvo kiek atlaisvinti ribojimai renginiams uždaroje ir atviroje erdvėje (nustatytas ribotas dalyvių skaičius ir kontaktų atsekamumo priemonių taikymas), tačiau ribojimai susibūrimams viešose vietose išliko; visgi, dar galiojant šioms apribojimų, 2021 m. gegužės 15 d. Vilniaus Vingio parke vyko „Didysis šeimos gynimo maršas“ (dar vadintas „Šeimų maršu“), sutraukęs apie 10 tūkst. žmonių, kurio organizavimas buvo suderintas su savivaldybe 2021 m. balandžio 20 dieną.

2021 m. gegužės 19 d. ir 26 d. Vyriausybės nutarimais buvo dar kiek atlaisvinti renginių organizavimo ribojimai, numatant įvairias privalomas saugumo užtikrinimo renginių metu priemones.

2021 m. birželį, po Vingio parke įvykusio „Šeimų maršo“ renginio, Vilniaus miesto savivaldybė atsakė suderinti galimybę organizuoti dar vieną „Šeimų maršo“ renginį prie Seimo birželio 15–17 dienomis. Nors toks ribojimas vis dar galiojusio karantino metu galėjo būti pateisinamas žmonių sveikatos apsauga, savivaldybė kaip sprendimo motyvą nurodė, jog šis susirinkimas yra ne protestas ir ne konstitucinė teisė realizuoti savo pažiūras, o „politinis festivalis“.⁴ Visgi galima kelti klausimą, ar tokie sprendimo motyvai buvo pakankamai pagrįsti, nes „Šeimų maršo“ tikslai, bent jau sprendžiant iš jo svetainėje pateikiamos informacijos, yra tam tikrų pažiūrų išreiškimas keliais valstybės ir visuomenės gyvenimo klausimais. Tuo pačiu abejotina, ar institucijos gali riboti susirinkimų laisvę tuo pagrindu, kad susirinkimas neatitinka tam tikros susirinkimo formos. Susirinkimų įstatymas susirinkimą apibrėžia kaip taikų asmenų susibūrimą, skirtą jų pažiūroms ir nuomonei viešai laisvai reikšti, bei nustato konkrečius pagrindus, kai susirinkimas pagrįstai gali būti ribojamas (visuomenės saugumo, viešosios tvarkos, žmonių sveikatos ir teisės aktuose įtvirtintų dorovės principų, kitų asmens teisių ir laisvių apsaugos pagrindais). Tad susirinkimą buvo galima riboti žmonių sveikatos apsaugos pagrindu, o ne dėl to, kad jis neatitinka protesto apibrėžimo. Birželio 15 d., nepaisant to, kad nebuvo suderintas, nedidelis mitingas prie Seimo įvyko.⁵ Siekdami apeiti savivaldybės sprendimą, organizatoriai teigė, jog renkamasi būreliais po 15 žmonių, o tam suderinimo nereikia, tačiau iš susirinkimo nuotraukų matyti, kad žmonės rinkosi didesnėmis grupėmis, ir kad tai buvo vienas ir tas pats susirinkimas, o ne kelios akcijos po 15 žmonių, tad toks susirinkimas turėjo būti suderintas su savivaldybe. Visgi Vilniaus apygardos administracinis teismas liepos 9 d. nutartimi nusprendė,

kad savivaldybės atsisakymas suderinti renginį buvo neproporcingai ribojantis susirinkimų laisvę, net ir motyvuojant žmonių sveikatos apsauga, kadangi mitingo organizatoriai tikino besiimsiantys visų saugumo priemonių.⁶

Remiantis Konstitucijos ir Susirinkimų įstatymo nuostatomis, žmonių sveikata gali būti legitimus pagrindas riboti teisę į taikius susirinkimus, visgi tiek Vyriausybės nutarime, tiek institucijų praktikoje pritrūko aiškumo ir nuoseklumo, t.y. vieni susirinkimai buvo suderinti ir galėjo būti organizuojami, kiti buvo apriboti. Tad, manytina, kad tokių susirinkimų organizavimo ir / ar jų ribojimo tvarka karantino metu Vyriausybės nutarime galėjo būti kiek aiškiau sureguliuota, atsižvelgiant į susirinkimų laisvės svarbą demokratinėje visuomenėje bei atskiriant juos nuo renginių, kurie nelaikomi susirinkimais Susirinkimų įstatymo prasme. Tokiu būdu ir institucijų praktika, taikant nustatytus ribojimus, manytina, būtų buvusi nuoseklesnė.

Visuomenėje tvyrojusios įtampos dėl pandemijos ir susijusių ribojimų išsiliejo 2021 m. rugpjūčio 10 d. prie Seimo riaušėmis virtusio mitingo metu. Jau pirmoje protesto dalyje buvo matyti, kad tai nėra taikus protestas – nuo protestuotojų įžeidinėjimų ir net fizinių išpuolių nukentėjo jį nušviesti bandę žurnalistai, buvo puolami ir plūdami su protestuotojais kalbėti bandę politikai.⁷ Protesto oficialiam laikui pasibaigus, minia ignoravo policijos prašymus skirstytis ir ėmėsi juosti Seimą, neleisdama iš jo išvykti Seimo nariams, o vėliau ėmėsi ir smurto – mėtė akmenis, stiklo butelius į policijos pareigūnus, fiziškai puolė Seimą palikti bandančius Seimo narius. Tik padidinus policijos pajėgas ir atvykus specialiai riaušių policijai, riaušės pavyko numalšinti ir išsklaidyti. Riaušių metu sužalojimus patyrė beveik 20 policijos ir Viešojo saugumo tarnybos pareigūnų.⁸ Įtarimai dėl riaušių organizavimo, jų provokavimo ir smurtavimo riaušių metu buvo pateikti 85 asmenims, 26 asmenys pripažinti nukentėjusiais.⁹

Visuomenėje tvyrojusios įtampos dėl pandemijos ir susijusių ribojimų išsiliejo 2021 m. rugpjūčio 10 d. prie Seimo riaušėmis virtusio mitingo metu.

Atsižvelgdama į šiuos įvykius, 2021 m. rugpjūčio 31 d. Vilniaus miesto savivaldybė atšaukė sprendimą suderinti dar vieną, rugsėjo 10 d. planuotą „Šeimų maršą“ mitingą prie Seimo.¹⁰ Sprendimas buvo motyvuotas per dideliu planuoto mitingo dalyvių skaičiumi, nepatogumais Martyno Mažvydo bibliotekos lankytojams, per ilgą planuoto protesto trukmę (iki 22 val.) ir išaugusia smurto rizika susirinkimų metu. „Šeimų maršas“ tokį savivaldybės sprendimą apskundė teismui, tačiau teismas nesustabdė savivaldybės sprendimo galiojimo iki byla bus baigta įsiteisėjusiu procesiniu sprendimu.¹¹ „Šeimų maršas“ kreipėsi į savivaldybę dėl mitingo organizavimo tą pačią dieną Katedros aikštėje, su mažesniu dalyvių skaičiumi ir iki 16 val., ir savivaldybė tokį mitingą sutiko suderinti.¹² Visgi ir šis mitingas neapsiėjo be neramumų – pasibaigus oficialiam mitingo laikui, dalis jo dalyvių nuo Katedros aikštės pajudėjo link Seimo, kur juos ties Lukiškių aikšte sustabdė policija.¹³ Šio mitingo metu dėl įvairių teisės pažeidimų buvo sulaikyta 20 asmenų.

2021 m. spalio 28 d. Vilniaus apygardos administracinis teismas tenkino skundą dėl rugsėjo 10 d. mitingo nesuderinimo, motyvuodamas tuo, kad savivaldybė nepateikė objektyvių duomenų, kurie pagrįstų realią grėsmę visuomenės saugumui ar viešajai tvarkai, ir rėmėsi abstrakčiais argumentais bei subjektyvaus pobūdžio vertinimu.¹⁴ Savivaldybė šią nutartį apskundė Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui (LVAT).

2021 m. rudenį galimybių pasais nepatenkinti žmonės surengė dar kelis protestus Vilniuje, kurie nesuaukštino daug žmonių, tačiau vienas jų pasižymėjo tuo, kad jo organizatorės Astros Astrauskaitės atžvilgiu buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl viešo raginimo smurtu pažeisti Lietuvos Respublikos suverenitetą – pakeisti jos konstitucinę santvarką, nuversti teisėtą valdžią.¹⁵ 2022 m. sausio 13 d. su Vilniaus miesto savivaldybe po oficialaus minėjimo renginio prie Seimo buvo suderintas dar vienas panašaus pobūdžio protestas, tačiau protestuotojai atvyko anksčiau ir švilpimu, šaukimu, dūdų pūtimu ir būgnų mušimu sutrikdė Sausio 13–ąją žuvusiųjų atminimui skirtą minėjimą ir Laisvės gynėjų viešą pagerbimą.¹⁶ Policija pradėjo 10 administracinių teisenų – dėl neužtikrinto numatyto renginio dalyvių atstumo nuo

Seimo rūmų laikymosi, taip pat dorovės, geros moralės ir etikos normų laikymosi pažeidimų, viešosios rimties trikdymo.¹⁷ „Šeimų sąjūdžiui“¹⁸ pareiškus norą organizuoti dar vieną tokio pobūdžio renginį, šį kartą vasario 16 d., savivaldybė atmetė „Šeimų sąjūdžio“ prašymus, motyvuodama pirmenybe tose pačiose vietose vykstantiems oficialiems renginiams ir minėjimams (Susirinkimų įstatymo 7 str. 6 d.).¹⁹

2021 m. rugsėjo 4 d. pirmą kartą Kaune organizuotos LGBTQ+ bendruomenės „Kauņas Pride“ eitynės. Jų organizatoriai susidūrė su Kauno miesto savivaldybės pasipriešinimu ir kuriamomis biurokratinėmis kliūtėmis, siekiant užkirsti kelią renginiui – savivaldybė net tris kartus atmetė organizatorių pasiūlymus suderinti eitynių maršrutus Laisvės alėjoje, motyvuojant tuo, kad eitynės neva trukdys eismui, remonto darbams ir Laisvės alėjoje įsikūrusioms kavinėms.²⁰ Organizatoriai dėl tokių savivaldybės sprendimų kreipėsi į teisimą. 2021 m. rugsėjo 3 d. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas priėmė galutinę ir neskundžiamą nutartį, kuria įpareigojo savivaldybę suderinti konkretų eitynių maršrutą Laisvės alėjoje. Teismas savo nutartyje rėmėsi pamatine susirinkimų laisvės svarba demokratinėje visuomenėje, susirinkimų laisve kaip tokios visuomenės pagrindu ir jos ribojimų atitikimo Konstitucijoje nustatytiems pagrindams būtinumu. Anot LVAT, Kauno miesto savivaldybės administracija atsisakydama suderinti vietą ir maršrutą vadovavosi gana abstrakčiais argumentais, prielaidomis, samprotavimais, neįrodė ir nepateikė konkrečių duomenų, kad renginys sukels neproporcingų sunkumų ar grėsmių tiek visuomenės saugumui, tiek viešajai tvarkai, tiek žmonių sveikatai ir dorovei.²¹ Tą pačią dieną Kauno miesto savivaldybė suderino eitynių maršrutą su jų organizatoriais ir renginys įvyko numatytą dieną.

Remiantis 2021 m. kovo mėnesį Žmogaus teisių stebėjimo instituto užsakymu „Spinter tyrimų“ atlikta visuomenės nuomonės apklausa, 44 proc. apklaustųjų nurodė, jog nesijaučia, kad Lietuvoje galima laisvai ir netrukdomai burtis į taikius susirinkimus.²² Tuo pačiu 68 proc. pritarė Vyriausybės sprendimui dėl COVID-19 pandemijos įvesto karantino metu drausti viešus susibūrimus. 71 proc. pritarė susirinkimų laisvės ribojimui, jeigu jame skatinama smurtauti prieš visuomenės mažumos grupę, 56 proc. – jeigu susirinkimu išreiškiamas palaikymas Rusijos prezidento Vladimiro Putino politikai. Net 75 proc. nurodė, kad patys dalyvautų susirinkime, jeigu problema paliestų juos asmeniškai, 64 proc. – jeigu susirinkimu būtų siekiama spręsti Lietuvos politinę, socialinę ar ekonominę problemą. Mažesnė, bet visgi pakankamai didelė dalis dalyvautų ir susirinkime, kuriuo būtų atkreipiamas dėmesys į nacionalinių, etninių, religinių ar kitų mažumos grupių teises (33 proc.) arba būtų siekiama atkreipti dėmesį į problemas užsienio šalyse arba pasaulyje (27 proc.). Apibendrinant, net apie du trečdaliai apklaustųjų palaikytų susirinkimų laisvės ribojimus, jei jie būtų grįsti kitų esminių visuomenės interesų apsauga, pvz. žmonių sveikata ir visuomenės saugumu. Daugiau nei pusė (2021 m. kovą) būtų linkusi riboti susirinkimų laisvę, jeigu susirinkimas išreikštų palaikymą V. Putino politikai, taigi būtų suvokiamas kaip keliantis grėsmę šalies saugumui²³; taip pat fiksuotas itin didelis numanomo aktyvumo lygmuo, t.y. didžioji dalis apklaustųjų būtų linkę pasinaudoti savo teise į susirinkimų laisvę, priklausomai nuo susirinkime keliamų problemų. Tuo pačiu beveik pusė apklaustųjų nesijaučia, jog Lietuvoje galima laisvai rinktis į taikius susirinkimus, tad svarbu yra išsamiau tirti tokią savijautą lemiančias priežastis ir ieškoti jų sprendimo būdų.

- 1 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. lapkričio 4 d. nutarimas Nr. 1226 „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a2b5da801f4a11eb9604df942ee8e443>
- 2 Paulius Viluckas, „Įprastas Kovo 11-osios tautininkų eitynes pakeitė „važiuotynės““, BNS, LRT.lt, 2021 m. kovo 11 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/eismas/7/1369203/įprastas-kovo-11-osios-tautininku-eitynes-pakeite-vaziuotynes>
- 3 LRT RADIJAS, LRT TV naujienų tarnyba, BNS, „Katedros aikštėje surengtas mitingas prieš karantino ribojimus: dalis susirinkusių nesilaikė atstumų ir nedėvėjo kaukių“, LRT.lt, 2021 m. kovo 20 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1369280/katedros-aiksteje-surengtas-mitingas-pries-karantino-ribojimus-dalis-susirinkusiuju-nesilaikie-atstumu-ir-nedevejo-kaukiu>
- 4 BNS, Laikmetis „Vilniaus savivaldybė neleidžia Šeimų Sąjūdžiui mitinguoti prie Seimo“, Laimetis.lt, 2021 m. birželio 4 d., <https://www.laikmetis.lt/vilniaus-savivaldybe-neleidzia-seimu-sajudziumi-mitinguoti-prie-seimo/>
- 5 Jūratė Skėrytė, BNS, Jadvyga Bieliavskė, ELTA, „Keli šimtai žmonių prie Seimo protestuoja dėl šeimos politikos, mitinge pasirodęs Maldeikis buvo išplūstas keiksmazodžiais“, LRT.lt, 2021 m. birželio 15 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1431728/keli-simtai-zmoniu-prie-seimo-protestuoja-del-seimos-politikos-mitinge-pasirodes-maldeikis-buvo-isplustas-keiksmazodziais>
- 6 „Teismas nusprendė: neišdavusi leidimo Šeimos maršo mitingui, Vilniaus valdžia pažeidė įstatymus“, Klaipeda.diena.lt, 2021 m. liepos 12 d., <https://klaipeda.diena.lt/naujienos/vilnius/nusikaltimai-ir-nelaimes/seimos-marso-organizatoriu-triumfas-neleisdama-mitinguoti-vilniaus-valdzia-pazeide-istatymus-1033902>
- 7 „Mitinge prie Seimo – žurnalistų puldinėjimai: vejami lauk, vadinami melagiais“, 15min.lt, 2021 m. rugpjūčio 10 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/mitinge-prie-seimo-zurnalistu-puldinejimai-vejami-lauk-vadinami-melagiais-56-1547672>
- 8 Modesta Gaučaitė-Znutienė, „LRT trumpai. Riaušės prie Seimo – kaip viskas vyko?“, LRT.lt, 2021 m. rugpjūčio 11 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1466941/lrt-trumpai-riauses-prie-seimo-kaip-viskas-vyko>
- 9 Lietuvos Respublikos prokuratūros 2021-11-05 pranešimas, <https://www.prokuraturos.lt/lt/itarimai-del-riausiu-prie-lietuvos-respublikos-seimo-pareiksti-85-asmenims/7873>
- 10 Indrė Jurčenkaitė, Austėja Masiokaitė-Liubininė, „Vilniaus savivaldybė neleido surengti mitingo prie Seimo: Šeimų sąjūdis sprendimą skųs“, 15min.lt, 2021 m. rugpjūčio 31 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/vilniaus-savivaldybe-neleido-surengti-rugsejo-10-osios-mitingo-prie-seimo-56-1557546>
- 11 Paulius Šironas, „Šeimų sąjūdžio vadovas apie mitingui vykti prie Seimo neleidžiantį sprendimą: kiekvieną teismo sprendimą reikia vykdyti“, LRT.lt, 2021 m. rugsėjo 9 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1492506/seimu-sajudzio-vadovas-apie-mitingui-vykti-prie-seimo-neleisianti-sprendima-kiekviena-teismo-sprendima-reikia-vykdyti>
- 12 LRT RADIJAS, LRT.lt, Gailė Jaruševičiūtė-Mockuvienė, ELTA, BNS, „Oficialu – savivaldybė leido surengti Šeimų maršo mitingą Vilniaus Katedros aikštėje“, LRT.lt, 2021 m. rugsėjo 8 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1491701/oficialu-savivaldybe-leido-surengti-seimu-marso-mitinga-vilniaus-katedros-aiksteje>
- 13 Ten pat.
- 14 Šeimų sąjūdžio svetainėje skelbiama informacija, 2021 m. spalio 28 d., https://seimusajudis.lt/apie_mus_raso/lss-ir-visa-lietuva-laimejo-eiline-byla-pries-r-simasiaus-savivaldybe-sikart-del-neteiseto-rugsejo-10-mitingo-uzdraudimo/
- 15 „A. Astrauskaitė įtariama kursčiusi karinį perversmą, smurtinį teisėtos valdžios nuvertimą“, 15min.lt, 2021 m. spalio 18 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/a-astrauskaite-itariama-kursciusi-karini-perversma-smurtini-teisetos-valdzios-nuvertima-56-1583228>
- 16 „Sausio 13-osios minėjimas: ne tik valstybės vadovus, bet ir Laisvės premijos laureatus šokiravę protestuotojai išsi-skirstė“, 15min.lt, 2022 m. sausio 13 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/sausio-13-osios-minejimas-protestuotoju-laukia-gausios-policijos-pajegos-56-1627312>
- 17 „Per Sausio 13-osios minėjimą protestavusiems asmenims – administracinės bylos“, BNS.inf., 2021-01-25, <https://m.diena.lt/naujienos/vilnius/nusikaltimai-ir-nelaimes/sausio-13-osios-minejima-protstavusiems-asmenims-administracines-bylos-1061095>
- 18 Judėjimas, organizavęs „Didįjį šeimos gynimo maršą“ 2021 m. pavasarį.
- 19 Ignas Jačasuskas, BNS, „Vilniaus savivaldybė vėl atmetė Šeimų sąjūdžio prašymus dėl mitingų vasario 16-ąją“, kaunodiena.lt, 2022 m. vasario 7 d., <https://kauno.diena.lt/naujienos/vilnius/miesto-pulsas/vilniaus-savivaldybe-vel-atmete-seimu-sajudzio-prasymus-del-mitingu-vasario-16-aja-1063001>
- 20 Austėja Masiokaitė-Liubininė, BNS, Valdemaras Šukšta, LRT.lt, LRT RADIJAS, „Kauno savivaldybė davė leidimą „Kaunas pride“ eitynėms“, LRT.lt, 2021 m. rugsėjo 3 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1485499/kauno-savivaldybe-dave-leidima-kaunas-pride-eitynems>
- 21 Ten pat.
- 22 Reprezentatyvi visuomenės nuomonės apklausa dėl žmogaus teisių suvokimo ir vertinimo, 2021 m. kovas, http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2021/06/Ataskaita-ZTSI_202103.pdf
- 23 Pažymėtina, kad apklausa atlikta 2021 m. kovą, dar gerokai iki Rusijos karinės agresijos prieš Ukrainą, tad tikėtina, teksto rengimo metu 2022 m. pradžioje šis procentas dėl akivaizdžios tiesioginės grėsmės būtų buvęs kur kas aukštesnis.

Religijos laisvė

Gintarė Pocė

2021 m. visuotinio gyventojų ir būstų surašymo duomenimis, 74 proc. lietuvių priskiria save Romos katalikų bendruomenei.¹ Nors Lietuvos gyventojų, save priskiriančių šiai religinei bendruomenei, yra 3 proc. mažiau nei prieš dešimtmetį², kai vyko ankstesnis gyventojų ir būstų surašymas, Katalikų bažnyčia išlieka dominuojanti religinė bendruomenė Lietuvoje. Stačiatikių skaičius pakito nežymiai (2011 m. – 4,11 proc., 2021 m. – 3,75 proc.), o musulmonų sunitų šiek tiek sumažėjo (2011 m. – 2727 gyv., 2021 m. – 2165 gyv.). Taip pat nepakito skaičius lietuvių, kurie nepriskiria savęs jokiai religinei bendruomenei – 2011 m. ir 2021 m. šis skaičius sudarė kiek daugiau nei 6 procentus. Lietuvos gyventojų dalis, kuri nenurodė religinės bendruomenės, padidėjo nuo 10,13 proc. (2011 m.) iki 13,66 proc. (2021 m.). 2021 m. surašymo rezultatai taip pat rodo, kad didėja gyventojų religinė įvairovė ir atsiranda naujos religinės bendruomenės: deistų, gaudijos vaišnavų, raganių, rastafarių, teosofų.³

Nepaisant to, visuomenės nuostatų apklausos duomenys vis dar žymi neigiamą požiūrį į tam tikras religines mažumas. Lyginant 2020 m. ir 2021 m. apklausų duomenis, visuomenės nuostatos religinių mažumų atžvilgiu pablogėjo. 2020 m. atliktos apklausos respondentai įvardino, kad labiausiai nenorėtų kaimynystėje gyventi su musulmonais (41 proc.), Jehovos liudytojais (29 proc.), hinduistais ir budistais (25 proc.), su valstybės neregistruotų religinių tikėjimų atstovais (15 proc.) ir kitų (netradicinių) krikščioniškos kilmės kryptų tikėjimo atstovais (14 proc.). Palyginus su 2020 m. apklausos duomenimis, respondentai, kurie labiausiai nenorėtų kaimynystėje gyventi su musulmonais, skaičius 2021 m. padidėjo 4 procentais. Taip pat 3 proc. padidėjo respondentų, kurie nenorėtų gyventi kaimynystėje su Jehovos liudytojais, skaičius. Gyventojų, kurie nenorėtų kaimynystėje gyventi su kitų (netradicinių) krikščioniškos kilmės kryptų tikėjimo atstovais, skaičius padidėjo 1 procentu. Svarbu paminėti, jog nenorinčiųjų dirbti vienoje darbovietėje su musulmonais skaičius padidėjo nuo 28 proc. (2020 m.) iki 31 proc. (2021 m.), o teigiančiųjų, kad jų nuomonė apie musulmonus pablogėjo, skaičius padidėjo nuo 48 proc. (2020 m.) iki 59,1 proc. (2021 m.). Visuomenės nuostatų 2021 m. apklausos išvados nurodo, kad ankstyvą 2021 m. vasarą prasidėjusi per Baltarusiją atvykusių migrantų krizė galimai prisidėjo prie šių Lietuvos gyventojų nuostatų pokyčių. Taigi, galima daryti prielaidą, kad migrantų krizė padidino neigiamą musulmonų vertinimą Lietuvos visuomenėje.⁴

Vienas iš svarbiausių 2020 – 2021 m. laikotarpio įvykių, perteikiančių su religijos laisvės užtikrinimu susijusias problemas Lietuvoje – Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) sprendimas dėl įvykusių pažeidimų sprendžiant valstybės pripažinimo statuso suteikimą senovės baltų religinei bendrijai „Romuva“ (toliau „Romuva“). 2017 m. „Romuva“ kreipėsi į Seimo narių grupę su prašymu pristatyti nutarimo, suteikiančio jai valstybės pripažinimą, projektą. Teisingumo ministerija pateikė išvadą, kad „Romuva“ atitinka valstybės pripažinimo siekiančioms religinėms bendrijoms keliamus kriterijus. 2018 m. Seimo narių grupė pateikė nutarimo projektą, kuriame buvo siūloma suteikti „Romuvai“ valstybės pripažintos religinės bendrijos statusą. Nutarimo projektą įvertinusios kitos valstybinės institucijos (Seimo kanceliarijos Teisės departamentas, Seimo Kultūros, Žmogaus teisių ir Nacionalinio saugumo ir gynybos komitetai, Vyriausybė) nusprendė pritariti projektui. Vis dėlto 2019 m. birželio 27 d., Seime balsuojant dėl nutarimo projekto suteikti valstybės pripažinimą „Romuvai“ priėmimo, projektui buvo nepritarta.⁵

Verta pažymėti, kad pagrindinis dokumentas Lietuvos teisinėje sistemoje, apibrėžiantis religinių bendruomenių teises ir veiklas – Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas – įtvirtina teisę į tikėjimo laisvę ir nurodo, kad Lietuvoje nėra valstybinės religijos.⁶ Visos įregistruotos religinės bendruomenės turi teisę atlikti religines apeigas, tačiau tradicinės ir valstybės pripažintos religinės bendrijos turi teisę į tam tikras privilegijas: galimybę registruoti bažnytinę santuoką, dėstyti tikybą mokyklose ir gauti nacionalinio transliuotojo eterio laiką transliuoti savo religines apeigas.⁷ Pasak šio įstatymo, Lietuvos valstybė pripažįsta devynias Lietuvos istorinio, dvasinio bei socialinio paliki-

mo dalį sudarančias tradicines Lietuvoje egzistuojančias religines bendruomenes ir bendrijas: lotynų apeigų katalikų, graikų apeigų katalikų, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, ortodoksų (stačiatikių), sentikių, judėjų, musulmonų sunitų ir karaimų. Įstatyme teigiama, kad kitos, vadinamos netradicinėmis, religinės bendrijos gali būti valstybės pripažintos „kaip Lietuvos istorinio, dvasinio ir socialinio palikimo dalis, jeigu jos palaikomos visuomenės ir jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymams ir dorai“.⁸ Valstybės pripažinimą jau yra gavusios Evangelikų baptistų bendruomenių sąjunga, Septintosios dienos adventistų bažnyčia, Lietuvos evangelinio tikėjimo krikščionių sąjunga, Lietuvos Naujoji apaštalų bažnyčia. Pažymėtina, kad „Romuva“ yra pirmoji nekrikščioniška religinė bendrija, kuri siekė valstybės pripažinimo statuso.

Po 2019 m. Seimo sprendimo „Romuva“ kreipėsi į EŽTT, kuris 2021 m. birželio 8 d. byloje „Senovės baltų religinė bendrija „Romuva“ prieš Lietuvą“ konstatavo, kad Lietuva, sprendama dėl šios religinės bendruomenės valstybinio pripažinimo, pažeidė Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija) 9 str. (Minties, sąžinės ir religijos laisvė) kartu su 14 str. (Diskriminacijos uždraudimas) ir 13 str. (Teisė į veiksmingą teisinę gynybos priemonę).⁹

EŽTT konstatavo, kad valstybės institucijos nepateikė pagrįsto ir objektyvaus pagrindimo, kodėl „Romuvos“ religinę bendruomenę vertino kitaip nei kitas religines bendrijas, esančias panašioje situacijoje. EŽTT pastebėjo, kad Seimo skundžiamas sprendimas buvo priimtas Seimui balsuojant, bet nenurodant, kodėl „Romuvos“ prašymas yra atmetamas. Seimo posėdžio metu vykusios diskusijos, reiškiamos nuomonės ir Vyriausybės paaiškinimai nurodo, kad sprendimas nesuteikti „Romuvai“ valstybės pripažinimo statuso buvo daugiausiai susijęs su šios bendrijos religiniais įsitikinimais. EŽTT teigimu, tai yra nesuderinama su valstybės pareiga laikytis neutralumo ir nešališkumo. EŽTT taip pat išreiškė susirūpinimą dėl valstybės santykio su krikščionybe galimos įtakos Seimo sprendimui nesuteikti valstybės pripažintos bendrijos statuso „Romuvai“: keletas Seimo narių minėjo istorinę krikščionybės svarbą Lietuvoje ir diskutavo apie tai, kokį poveikį Lietuvos santykiams su kitomis krikščioniškosiomis religinėmis bendruomenėmis gali turėti valstybės pripažinimas pagoniškai religinei bendruomenei. Seimo narių išvardintos sąsajos tarp „Romuvos“ ir Rusijos politikos, EŽTT teigimu, taip pat nebuvo pagrįstos. Svarbu paminėti, jog teismas atkreipė dėmesį ir į Lietuvos vyskupų konferencijos laišką, kuris buvo išsiųstas daugiau nei pusei Seimo narių ir cituotas posėdyje, svarstant dėl valstybės pripažintos religinės bendruomenės statuso suteikimo. Tačiau, kaip teigiama sprendime, EŽTT nenorėjo spėlioti apie galimą laiško poveikį Seimo sprendimui.¹⁰

Nors „Romuva“ atitiko visus įstatymo nustatytus kriterijus dėl valstybės pripažinimo, o Lietuva deklaruoja bažnyčios ir valstybės atskirumo principą, valstybė „Romuvos“ atžvilgiu buvo neobjektyvi ir šališka. EŽTT taip pat sukritikavo tokią Lietuvos valstybės pripažinimo religinėms bendruomenėms sistemą, nes šis sprendimas yra patikėtas politinei institucijai Seimui, taip pat nėra galimybės apskųsti Seimo sprendimo.¹¹ Po EŽTT sprendimo, 2021 m. gruodžio mėn. Seimui buvo pateiktas nutarimo projektas, siūlantis suteikti valstybės pripažinimą religinei bendruomenei „Romuva“. Po pateikimo Seime šiam projektui buvo pritarta (41 balsu pritarta, 18 seimo narių balsavo „prieš“ ir 18 susilaikė). Nors projektas toliau bus nagrinėjamas Seimo komitetuose, svarstomas plenariniuose posėdžiuose, šis nutarimas, jeigu bus priimtas, bus svarbus žingsnis Lietuvai įgyvendinant EŽTT sprendimą.¹²

Apžvelgiamu laikotarpiu taip pat buvo keliamas klausimas dėl tam tikrų nuostatų, išdėstytų Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatyme. Konstitucinis Teismas (toliau KT), pagal Seimo narių grupės prašymą, tyrė, ar Lietuvos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 6 str. 2 dalis neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. KT nutarimu, Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 6 str. 2 dalies nuostata „religinės bendrijos gali kreiptis dėl valstybės pripažinimo praėjus ne mažiau kaip 25 metams nuo pirminio jų įregistravimo Lietuvoje“ neprieštarauja Konstitucijai. Tačiau Konstitucijos 26 str. 1 daliai („Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra nevaržoma“) ir 43 str. 1 daliai („Valstybė pripažįsta <...> kitas bažnyčias ir religines organizacijas – jeigu jos turi atramą visuomenėje ir jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai“) prieštarauja įstatymo 6 str. 2 dalies nuostata – „jeigu prašymas nepatenkinamas, pakartotinai galima dėl to kreiptis praėjus 10 metų nuo prašymo nepatenkinimo dienos“. Tokia nuostata, anot KT, yra konstituciškai nepagrįsta.¹³

Lietuva EŽTT taip pat atsidūrė dėl galimo minties, sąžinės ir religijos laisvės pažeidimo, neatleidus asmens nuo prievolės atlikti karinę tarnybą. Peticijos prieš Lietuvą pareiškėjas, Jehovos liudytojų bendri- jos dvasininkas Stanislav Teliatnikov, teigė, kad jo atžvilgiu buvo pažeistas Konvencijos 9 str., nes jis dėl

savo religinių įsitikinimų nebuvo atleistas nuo karinės tarnybos. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas 2019 m. balandžio 10 d. sprendimu S. Teliatnikov skundą atmetė remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostata, kad „bažnyčios ar religinės organizacijos dvasininko statusas (nepriklausomai nuo to, ar jis yra netradicinių Lietuvoje religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkas, ar tradicinių) nėra pagrindas atleisti asmenį nuo konstitucinės jo, kaip piliečio, pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą“¹⁴. Taigi EŽTT nagrinės bylą ir vertins, ar Lietuva nepagrįstai nesuvaržė S. Teliatnikov minties, sąžinės ir religijos laisvės, neatleisdama jo nuo karinės prievolės.

2020 m. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba gavo 3 skundus dėl diskriminavimo religijos ir 1 tikėjimo pagrindu. Viename skunde islamą išpažįstantis pareiškėjas, kalintis įkalinimo įstaigoje, teigė, kad pataisos namų administracija jam siūlo melstis koplyčioje kartu su krikščionių tikėjimą išpažįstančiais asmenimis. Skundo pareiškėjui pasiūlyta kreiptis į Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigą, dėl to, kad pareigūnų veiksmų (neveikimo) teisėtumo vertinimas yra priskirtinas Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių kompetencijai.¹⁵

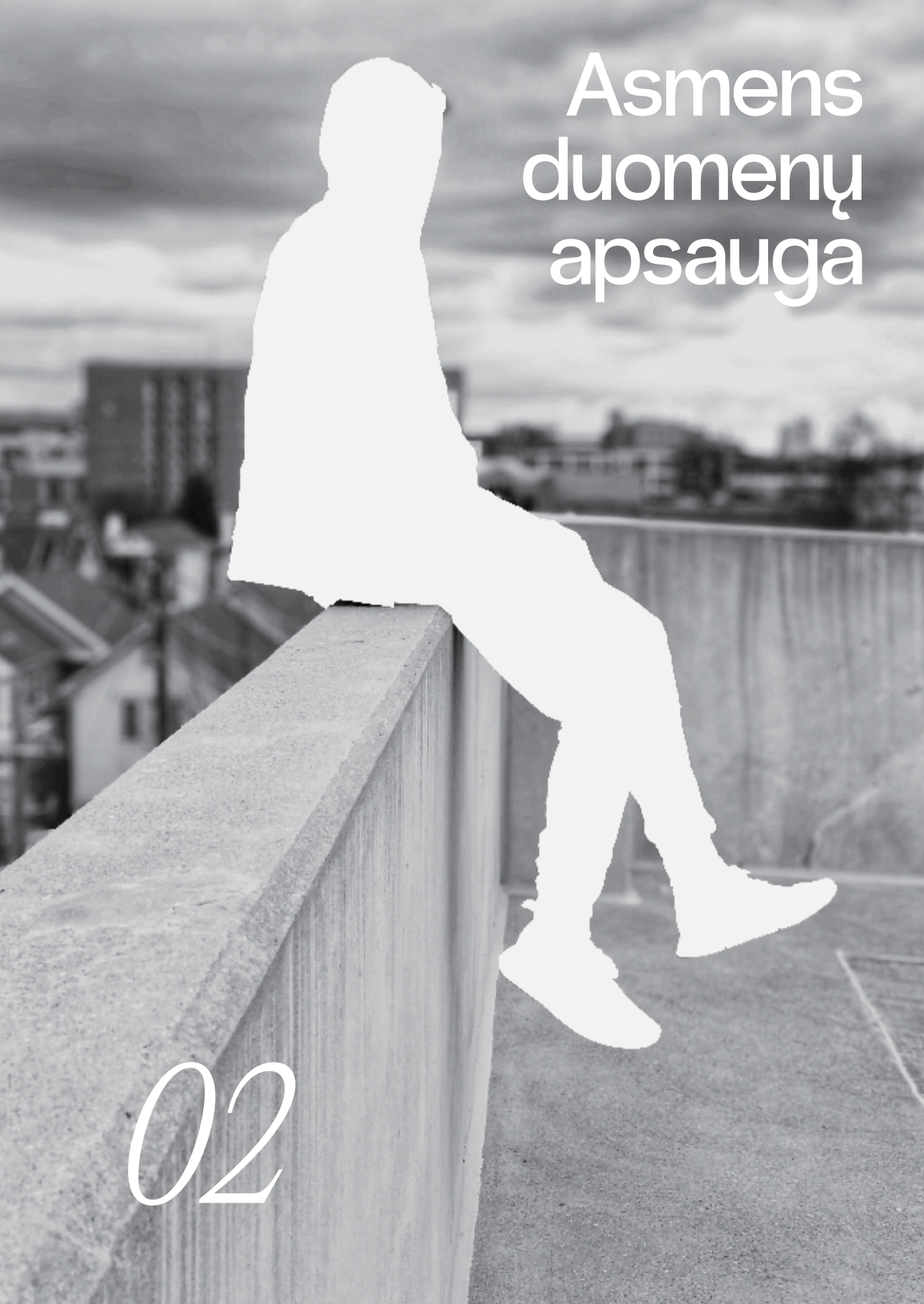
Vilniaus apygardos administracinis teismas 2021 m. atmetė Vilniaus pataisos namuose kalinčio musulmono skundą dėl religinės diskriminacijos. Tikintysis teigė, kad pataisos namuose jam nėra sudaryta sąlygų išpažinti islamą. Teismas atmetė tokį skundą, nes pataisos namuose turi teisę lankytis visų konfesijų dvasininkai, tačiau tai reikia suderinti su įkalinimo įstaigos administracija. Anot teismo, pataisos namuose yra skirtos patalpos ir laikas religinių praktikų atlikimui, tačiau įstatymai pataisos namams nenurodo, kad islamą išpažįstantiems reikia įrengti specialias patalpas.¹⁶

2021 m. balandžio 27 d. nutartimi Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (LAT) padėjo tašką taip vadinamoje „Zero Live Show“ reklamos byloje. LAT paliko galioti apkaltinamąjį nuosprendį, kuriuo režisierius Emilis Vėlyvis, aktoriai Mindaugas Papinigis ir Arūnas Storpirštis nuteisti už tai, kad viešo pasirodymo Turgelių miestelio bažnyčioje vykusį religinių apeigų metu, reklamuodami komercinį renginį, sutrikdė religines apeigas. Toks religinių apeigų ir iškilnių sutrikdymas yra uždraustas įstatymu – Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 171 straipsniu. Teisėjų kolegija pažymėjo, kad tiek veikos padarymo laikas (Švenčiausios Mergelės Marijos Ėmimo į dangų šventė), tiek vieta (to paties pavadinimo parapijos bažnyčia) yra teritorijoje, kur gilios religinės tradicijos ir gyvena daug lenkų tautinės mažumos gyventojų, kuriems šventė yra labai svarbi bei siejasi su jų tautiniu tapatumu, todėl viešosios tvarkos pažeidimo klausimas yra jautresnis ir reikalaujantis didesnio dėmesio. LAT taip pat atmetė kasaciniame skunde pateiktą argumentą, kad teismai pažeidė nuteistųjų konstitucinę teisę į įsitikinimų ir saviraiškos laisvę, nes aktoriai bažnyčioje atliko performansą, taip panaudodami metaforą, kuria buvo siekiama sukelti visuomenės diskusiją apie pedofiliją tarp dvasininkų. Nors, atsižvelgęs į veikos padarymo aplinkybes, LAT ir išreiškė abejonę dėl tokio performanso tikslo, visgi pripažino, kad bažnyčioje nuteistųjų atlikti veiksmai laikytini saviraiška, tačiau pabrėžė, kad asmenys nuteisti ne už pačią saviraišką, jos idėją, pasirinktą išraiškos formą ir būdą kaip tokius, bet už viešosios tvarkos pažeidimą, kuriuo sutrikdytos religinės iškilnės ir apeigos. Taigi LAT, balansuodamas tarp minties ir tikėjimo bei saviraiškos laisvių, nusprendė, kad net jei ir buvo minėtas aktorių veiksmų bažnyčioje tikslas, tai „jo įgyvendinimas, atsižvelgiant į pasirinktą laiką ir vietą, nebuvo proporcingas kitų žmonių konstitucinių teisių pažeidimo atžvilgiu“¹⁷. Pastebėtina, kad BK 171 straipsnis patraukia baudžiamojon atsakomybėn tik sutrikdant valstybės pripažintos religinės bendruomenės ar bendrijos pamaldas ar kitas apeigas arba iškilmes¹⁸. Todėl kyla klausimas, kaip teismai vertintų religijos laisvės ir kitų konstitucinių teisių balansą, jei būtų sutrikdytos valstybės pripažinimo neturinčios religinės bendruomenės ar bendrijos apeigos?

Svarbu paminėti COVID-19 pandemijos įtaką Lietuvos religinių bendruomenių gyvenimui. Dėl visuotinių pandemijos apribojimų religinės bendruomenės turėjo keisti savo įprastinius praktikų atlikimo ritualus: riboti tikinčiųjų srautus maldos namuose, atsisakyti įvairių susibūrimų, festivalių, įvesti griežtas dezinfekavimo priemones ir / arba pamaldose bei religinėse praktikose dalyvauti nuotoliniu būdu. Ne viena religinė bendruomenė susidūrė su finansiniais iššūkiais – nuotolinėse apeigose nebuvo galimybės tikintiesiems aukoti bendruomenės, maldos namų išlaikymui.¹⁹

Apibendrinus, pagal Konstituciją, Lietuvoje nėra valstybinės religijos ir yra užtikrinama religijos laisvė. Tačiau paminėti įvykiai ir religinės bendrijos „Romuva“ siekio tapti valstybės pripažinta religine bendrija atvejais sukėlė abejonę dėl valstybės neutralumo skirtingų religijų atžvilgiu ir Romos katalikų bažnyčios įtakos valstybės institucijoms sprendžiant klausimus, susijusius su kitomis religinėmis bendruomenėmis. Tai kelia klausimų dėl religinės įvairovės priėmimo ir religinės laisvės užtikrinimo Lietuvoje.

- 1 Lietuvos statistikos departamentas, „Gyventojų ir būstų surašymo pagrindiniai rezultatai“, 2021 m., <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?eventId=288049>
- 2 Lietuvos statistikos departamentas, „Lietuvos gyventojų surašymo rezultatai“, 2011 m., https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Lietuvos_gyventojai_2011.pdf
- 3 Lietuvos statistikos departamentas, „Gyventojų ir būstų surašymo pagrindiniai rezultatai“, 2021 m., <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?eventId=288049>; Lietuvos statistikos departamentas, teminė lentelė „Gyventojai pagal religinę bendruomenę, kuriai jie save priskyrė, savivaldybėse“, <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=2db5d5b6-629f-4114-a829-302f1fa5d333#/>; Lietuvos statistikos departamentas, „Gyventojai pagal tautybę, gimtąją kalbą ir tikybę“, 2013 m., https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f
- 4 Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, „Visuomenės nuostatų apklausos rezultatai“, 2020 m., <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostatos-apklausa-rezultatai-20201.pdf>; Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, „Visuomenės nuostatų apklausos rezultatai“, 2021 m., <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostata%C5%B3-apklausa-rezultatai-2021.pdf>
- 5 EŽTT 2021 m. birželio 8 d. sprendimas byloje *Senovės baltų religinė bendrija „Romuva“* prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 48329/19, http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/ROMUVA%20v.%20LITHUANIA_SPRENDIMAS.docx.pdf
- 6 Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas, 1995 m. spalio 4 d. Nr. I-1057, <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct/TAR/B4DBBD7C388A/ZPqGaRYipz>
- 7 EŽTT 2021 m. birželio 8 d. sprendimas byloje *Senovės baltų religinė bendrija „Romuva“* prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 48329/19, http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/ROMUVA%20v.%20LITHUANIA_SPRENDIMAS.docx.pdf
- 8 Lietuvos Respublikos Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas, 1995 m. spalio 4 d. Nr. I-1057, <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct/TAR/B4DBBD7C388A/ZPqGaRYipz>
- 9 EŽTT 2021 m. birželio 8 d. sprendimas byloje *Senovės baltų religinė bendrija „Romuva“* prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 48329/19, http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/ROMUVA%20v.%20LITHUANIA_SPRENDIMAS.docx.pdf; Vyriausybės atstovas Europos Žmogaus Teisių Teisme, „EŽTT nustatė Konvencijos pažeidimą dėl apribotos religijos laisvės“, <http://lrv-atstovas-eztt.lt/naujienos/eztt-nustate-konvencijos-pazeidima-del-apribotos-religijos-laisves>; „Ancient Baltic religious association “Romuva” v. Lithuania (European Court of Human Rights)“, LawEuro, 2021 m. birželio 13 d., <https://laweuro.com/?p=15265>; „Ministerija: „Romuva“ dėl pripažinimo galėtų kreiptis po trijų mėnesių“, BNS, 2021 birželio 9 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/ministerija-romuva-del-pripazinimo-galetu-kreiptis-po-triju-menesiu.d?id=87423741>
- 10 Ten pat.
- 11 EŽTT 2021 m. birželio 8 d. sprendimas byloje *Senovės baltų religinė bendrija „Romuva“* prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 48329/19, <http://lrv-atstovas-eztt.lt/naujienos/eztt-nustate-konvencijos-pazeidima-del-apribotos-religijos-laisves>
- 12 Milena Andrukaitytė, „Parlamente vėl svarstomas „Romuvos“ pripažinimo klausimas“, BNS, 2021 m. gruodžio 7 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1558981/parlamente-vel-svarstomas-romuvos-pripazinimo-klausimas>; Seimo nutarimo projektas „Dėl valstybės pripažinimo suteikimo Senovės baltų religinei bendrijai „Romuva““, 2021 m. gruodžio 16 d., Nr. XIVP-893(2), <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/05baf1005e4311ecb2fe975f8a9e52e2?positionInSearchResults=0&searchModelUIID=d3343cf9-dec6-4e19-ab53-764ead116371>
- 13 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. rugsėjo 7 d. nutarimas byloje Nr. KT140-N11/2021 <https://www.lrkt.lt/lt/apie-teisma/naujienos/baigiamieji-aktai/1334/istatymo-nuostata-pagal-kuria-religines-bendrijos-del-vals-tybes-pripazinimo-gali-kreiptis-praejus-25-metams-nuo-pirminio-ju-iregistravimo-nepriestarauja-konstitucijai:367>; <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=fa913c90fcc11ec9f09e7df20500045>
- 14 Vyriausybės atstovas Europos Žmogaus Teisių Teisme, „Perduotas skundas prieš Lietuvą dėl tariamo minties, sąžinės ir religijos laisvės pažeidimo Jehovos liudytojo neatleidus nuo karinės tarnybos“, <http://www.lrv-atstovas-eztt.lt/naujienos/perduotas-skundas-pries-lietuva-del-tariamo-minties-sazines-ir-religijos-laisves-pazeidimo-jehovos-liudytojo-neatleidus-nuo-karines-tarnybos>
- 15 Lietuvos Respublikos Lygių galimybių kontrolierius, „2020 m. veiklos ataskaita“, 2021, https://www.lgybe.lt/data-public/uploads/2021/03/lr_lygiu_galimybiu_kontrolieriaus_2020_m_veiklos_ataskaita.pdf
- 16 BNS, Irytas.lt, „Teismas atmetė įkalinimo bausmę atliekančio musulmono skundą dėl religinės diskriminacijos“, Irytas.lt, 2021 m. balandžio 12 d., <https://www.irytas.lt/lietuovsdiena/aktualijos/2021/04/12/news/teismas-atmete-ikalinimo-bausme-atliekancio-musulmono-skunda-del-religines-diskriminacijos-18994205>
- 17 Lietuvos Aukščiausiasis Teismas „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos apžvalga“, 2021 m. balandis, https://www.lat.lt/data/public/uploads/2021/05/lat_aktuali_praktika_balandis_2021.pdf
- 18 Lietuvos teismai, „LAT paliko galioti apkaltinamąjį nuosprendį byloje dėl „Zero Live Show“ reklamos Turgelių bažnyčioje“, 2021 m. balandžio 27 d., <https://www.teismai.lt/lat-paliko-galioti-apkaltinamaji-nuosprendi-byloje-del-zero-live-show-reklamos-turgeliu-baznycioje/8822>; Lietuvos Aukščiausiasis Teismas „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos apžvalga“, 2021 m. balandis, https://www.lat.lt/data/public/uploads/2021/05/lat_aktuali_praktika_balandis_2021.pdf
- 19 Justina Tamošiūnaitė, „Religinės bendruomenės pandemijos metu“, religija.lt, 2021 m. gegužės 18 d., <https://religija.lt/religines-bendruomenes-pandemijos-metu>

A black and white photograph of a person sitting on a concrete ledge, looking out over a city. The person is silhouetted against the background. The city below is filled with buildings and houses, with a cloudy sky above.

Asmens duomenų apsauga

02

Asmens duomenų apsauga

Natalija Bitiukova

Asmens duomenų apsaugos pažeidimų apžvalga

Reikšmingiausi pagal paveiktų asmenų skaičių ir poveikį asmens duomenų apsaugos pažeidimai aptariamam laikotarpiu buvo susiję su duomenų saugumo priemonių netinkamu užtikrinimu valstybės ir privačių bendrovių informacinėse sistemose.¹ Nuo kibernetinių incidentų ir duomenų nutekėjimo nukentėjo „Orakulas“, „Darnipora.lt“², „Kilobaitas.lt“³ ir kitų⁴ informacinių paslaugų vartotojai bei Vilniaus kolegijos studentai.⁵

2021 m. lapkričio mėn. Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija (VDAI) skyrė iki šiol didžiausią, 110 tūkst. eurų baudą trumpalaikės automobilių nuomos platformai „CityBee“ už Bendrojo duomenų apsaugos reglamento (BDAR) reikalavimų, susijusių su pareiga užtikrinti duomenų tvarkymo konfidencialumą, pažeidimu.⁶ Programišiems įsilaužus į bendrovės neapsaugotą vartotojų duomenų bazės atsarginę kopiją, buvo pavišinti 110 302 asmenų vardai, pavardės, kontaktiniai duomenys, asmens kodai, vairuotojo pažymėjimo numeriai ir su mokėjimo kortelėmis susijusi informacija.⁷ Nors ir nesutikdama su VDAI pateikta faktų interpretacija, „CityBee“ nusprendė paskirtos baudos neskųsti.⁸ Dėl programišių atakos prieš „CityBee“ buvo pradėtas išteisinis tyrimas⁹, o vartotojų teisių organizacija ėmėsi iniciatyvos telkti nukentėjusiuosius grupės ieškiniai.¹⁰ Grupės ieškinių parengimo išlaidoms iš dalies padengti Teisingumo ministerija skyrė 11 600 eurų.¹¹

Aptariamam laikotarpiu netinkami asmens duomenų tvarkymo atvejai buvo nustatyti ir valstybės bei savivaldos institucijų valdomose informacinėse sistemose. 2020 m. liepos mėn. dėl tuo metu kilusios smarkios liūtis buvo užlietos Registrų centro patalpos, tarp jų ir serverinė, kurioje buvo saugomi asmens duomenys.¹² Dėl tinkamų sąlygų duomenų saugojimui neužtikrinimo ir duomenų dubliavimo spragų, smarkiai užtruko „e.sveikata“ sistemos ir joje esančių duomenų atstatymas, dėl ko bent savaitei sutriko gydymo įstaigų veikla.¹³

VDAI atlikto dešimties valstybinių informacinių sistemų patikrinimo metu buvo nustatyta daugiau duomenų tvarkymo pažeidimų, kaip antai, netinkamai įgyvendinami duomenų saugojimo trukmės ribojimai ir jų kiekio mažinimo reikalavimai.¹⁴ Nors dėl tokio pobūdžio pažeidimų kilusios žalos mastas visuomenėje yra dažnai nuvertinamas, Vilniaus miesto savivaldybėje įvykęs incidentas rodo, kad atsainus požiūris į duomenų apsaugą gali sukelti negrįžtamas neigiamas pasekmes ir padaryti didelę moralinę žalą nukentėjusiems asmenims. Savivaldybės atveju, organizacinių ir techninių priemonių neįgyvendinimas lėmė, kad buvo neteisėtai atskleisti biologinių vaiko tėvų kontaktiniai duomenys ir pats įvaikinimo faktas. Šiuo atveju, savivaldybei buvo skirta 15 tūkst. eurų bauda.¹⁵

Aptariamam laikotarpiu asmens duomenų perdavimo į trečiąsias šalis teisėtumo klausimas buvo vienas dažniausiai aptarinėjamų duomenų apsaugos specialistų gretose.¹⁶ To priežastis – 2020 m. priimtas Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (ESTT) sprendimas „Schrems II“ byloje, kuriuo buvo pripažintas negaliojančiu transatlantinis duomenų perdavimo mechanizmas „Privatumo skydas“ bei reikšmingai sugriežtintos asmens duomenų perdavimo už Europos Sąjungos ribų taisyklės.¹⁷ Lietuvoje ne kartą buvo keliamas klausimas dėl Kinijos technologijų, kurios gali neteisėtai kaupti duomenis apie Lietuvos gyventojus ir perduoti juos Kinijos saugumo tarnyboms, panaudojimo. 2021 m. Vyriausybės komisija blokavo kinų įrangos diegimą Lietuvos oro uostuose dėl grėsmės nacionaliniam saugumui¹⁸, o Nacionalinis kibernetinio saugumo centras identifikavo duomenų nutekėjimo riziką naudojantis Kinijos gamintojų išmaniaisiais 5G įrenginiais.¹⁹

Pandemijos kontekste pagrindinės duomenų apsaugos užtikrinimo problemos buvo susijusios su padidėjusiu tvarkomų asmens duomenų mastu; neaiškiomis darbuotojų ir viešųjų įstaigų lankytojų sveikatos duomenų tvarkymo taisyklėmis; asmenų, aptarnaujamų sveikatos priežiūros įstaigose nuotoliniu būdu, identifikavimu; bei duomenų tvarkymo teisėtumu mobiliosiose programėlėse, skirtose įspėti gyventojus apie riziką užsikrėsti COVID-19.²⁰ 2021 m. vasario mėn. VDAI skyrė 12 tūkst. eurų baudą

Nacionaliniam visuomenės sveikatos centrai ir IT bendrovei už duomenų tvarkymo pažeidimus jų sukurtoje „Karantinas“ programėlėje.²¹

BDAR įgyvendinimo institucinė priežiūra ir visuomenės nuomonės kaita

2021 m. žinančių apie BDAR gyventojų skaičius išliko stabilus²², bet sumažėjo pakantumas duomenų apsaugos pažeidimams ir padaugėjo manančiųjų, kad netinkamai asmens duomenis tvarkantys subjektai turi būti nubausti.²³ Teigiamai vertintina, kad apžvelgiamu laikotarpiu VDAI vykdė net kelis asmens duomenų informuotumo didinimo projektus.²⁴ Visgi Lietuvos gyventojams dar trūksta informacijos apie elementarias kibernetinės saugos taisykles ir įrankius, kurie padėtų efektyviau apsisaugoti nuo asmens duomenų nutekėjimo ar vagystės.²⁵

Apžvelgiamu laikotarpiu augo asmens duomenų apsaugos priežiūrą vykdančių institucijų (VDAI ir Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybos) gaunamų skundų skaičius ir didėjo bendras darbo krūvis.²⁶ Atsižvelgiant į tai, ir Teisingumo ministerijai atlikus VDAI žmoniškųjų išteklių valdymo vidaus auditą, buvo nuspręsta sustiprinti VDAI, jai skiriant 32 papildomus darbuotojų etatus.²⁷ Vertinant šių institucijų vykdomos priežiūros efektyvumą, pastebėti atvejai, kuomet dvi priežiūros institucijos skirtingai vertino tą pačią situaciją ir pateikė prieštarungus duomenų apsaugos taisyklių išaiškinimus.²⁸

Artiamu laikotarpiu buvo išplėstas institucijų, vykdančių duomenų apsaugos pažeidimų priežiūrą, ratas. 2021 m. pabaigoje įtvirtintas Žvalgybos kontrolieriaus institutas turės įgaliojimus vertinti asmens duomenų pažeidimus tais atvejais, kai asmens duomenys bus tvarkomi nacionalinio saugumo ir gynybos tikslais.²⁹

Saviraiškos bei informacijos laisvės ir asmens duomenų apsaugos kolizija

Artiamu laikotarpiu didelio atgarsio visuomenėje sulaukė atvejai, susiję su saviraiškos laisvės ir teisės į privatumą bei asmens duomenų apsaugą santykiu. 2021 m. spalio 6 d. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (LVAT) pripažino, kad portalas „Atvira Klaipėda“ neteisėtai pavišino verslininko, galimai susijusio su neskaidriais viešaisiais pirkimais, asmens duomenis ir taip pažeidė Bendrąjį asmens duomenų apsaugos reglamentą. LVAT nepripažino minėto verslininko, anksčiau kandidavusio vietos rinkimuose, viešuoju asmeniu ir dėl to nusprendė, kad asmens duomenys galėjo būti skelbiami tik esant jo sutikimui.³⁰ Žurnalistų bendruomenė išreiškė kritiką tokiam teismo sprendimui ir tendencijai naudoti BDAR kaip pretekstą nuslėpti visuomenei reikšmingą informaciją.³¹ Po teismo sprendimo kilusios diskusijos paskatino Seimo Kultūros komitetą inicijuoti Visuomenės informavimo įstatyme įtvirtintos viešojo asmens sąvokos išplėtimą ir šie pakeitimai buvo priimti 2021 m. gruodžio mėnesį.³² LVAT pirmininko teikimu, teismo procesas „Atvira Klaipėda“ byloje buvo atnaujintas.³³ 2022 m. vasario mėnesį LVAT išplėstinės teisėjų kolegijos priimtame sprendime buvo nustatyta, kad šiuo atveju BDAR pažeidimo visgi nebuvo. Teisėjų kolegija minėtą verslininką pripažino viešuoju asmeniu ir nurodė, kad viešųjų lėšų administravimas patenka į bendrą interesą, todėl visuomenė ne tik yra suinteresuota, kad viešųjų išteklių panaudojimas būtų organizuojamas tinkamai, bet ir turi būti apie tai tinkamai informuota.³⁴

Pastebėtina, kad spalio mėnesio sprendimas „Atvira Klaipėda“ byloje neatitiko LVAT formuojamos praktikos panašaus pobūdžio bylose. Tais pačiais metais, rugsėjo mėnesį, LVAT priėmė sprendimą „Naujienu centras“ byloje, kurioje saviraiškos laisvės ir privataus gyvenimo neliečiamumo santykis buvo vertinamas sistemaiškai taikant Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) suformuluotus kriterijus šios kategorijos byloje (kaip antai, viešos diskusijos prisidėjimas prie bendrojo intereso klausimo, asmens žinomumas visuomenėje, skelbiamos informacijos gavimo būdas ir tikrumas, publikacijos turinys, forma, padariniai ir kt.) ir viešojo asmens sąvoką aiškinant ne siaurai, bet plačiai.³⁵ Šių dviejų teismo sprendimų sugretinimas parodo, kad fragmentiškas BDAR ir Visuomenės informavimo įstatymo nuostatų taikymas kyla nebūtinai iš netinkamo teisinio reguliavimo, bet ir iš formalaus ir ne visada EŽTT standartus atitinkančio priežiūros institucijų ir teismų požiūrio bei tokio požiūrio nulemtu nuostatų aiškinimo.

Apžvelgiamu laikotarpiu buvo priimti teisės aktų pakeitimai, kuriais buvo numatyta nauja rinkimų kandidatų asmens duomenų saugojimo ir skelbimo tvarka.³⁶ Minėtais pakeitimais iki 10 metų buvo sutrumpintas kandidatų savivaldybių tarybų rinkimuose ir Europos Parlamento rinkimuose duomenų skelbimo laikotarpis, ir buvo nustatyta, kad dalį informacijos yra leidžiama skelbti tik iki politinės kampanijos pabaigos.³⁷ 2022 metų pradžioje Vyriausioji rinkimų komisija (VRK) perkėlė dalį duomenų

į portalą „Rinkėjo puslapis“, o senesnes nei 2021 m. privačių interesų deklaracijas išėmė iš viešosios erdvės.³⁸ Sulaukusi žiniasklaidos atstovų ir skaidrumo organizacijų kritikos³⁹, kitą dieną VRK pakeitė savo sprendimą ir pažadėjo skelbti privačių interesų deklaracijas savo interneto svetainėje.⁴⁰

Tikėtina, kad prie privačių interesų deklaracijų skelbimo klausimo valdžios institucijoms teks netrukus grįžti, nes ESTT šiuo metu yra svarstomas Vilniaus apygardos administracinio teismo pateiktas prašymas priimti prejudicinį sprendimą dėl deklaracijų viešo skelbimo būtinumo ir jose numatytų ypatingų asmens duomenų rinkimo teisėtumo pagal BDAR.⁴¹ Pabrėžtina, kad duomenų atvirumo klausimas ateityje taps dar aktualesnis dėl Europos Sąjungos lygmeniu svarstomo Europos duomenų strategijos teisės aktų paketo, kuriuo siekiama paskatinti atsakingą dalijimąsi duomenų (įskaitant asmens duomenis) rinkiniais ir jų pakartotinį naudojimą.⁴²

ŠALTINIAI

- 1 Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, „Nacionalinė kibernetinio saugumo būklės ataskaita“, 2020 m., 63 psl., https://vdai.lrv.lt/uploads/vdai/documents/files/2020%20m_%20Nacionalinio%20kibernetinio%20saugumo%20b%C5%ABkl%C4%97s%20ataskaita%20el_%20versija.pdf
- 2 Delfi.lt, „Nutekinti „Filmai.in“ vartotojų duomenys“, delfi.lt, 2021 m. vasario 19 d., <https://www.delfi.lt/verslas/verslas/nutekinti-filmai-in-vartotoju-duomenys.d?id=86525403>
- 3 Agnė Tarailaitė, „Nutekėjo internetinės parduotuvės „Kilobaitas.lt“ duomenys“, 15min.lt, 2021 birželio 10 d., <https://www.15min.lt/verslas/naujiena/mokslas-it/nutekejo-internetines-parduotuves-kilobaitas-lt-duomenys-1290-1518126>
- 4 Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, „Nacionalinė kibernetinio saugumo būklės ataskaita“, 2020 m., 63 psl., https://vdai.lrv.lt/uploads/vdai/documents/files/2020%20m_%20Nacionalinio%20kibernetinio%20saugumo%20b%C5%ABkl%C4%97s%20ataskaita%20el_%20versija.pdf; Kaunodiena.lt, „Sunerimo dėl galimo pigu.lt duomenų nutekimo: vartotojai gavo laiškų apie pakeistus slaptažodžius“, Kaunodiena.lt, 2021 m. balandžio 28 d., <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/kriminalai/nusikaltimai/pranesta-apie-galima-pigult-vartotoju-duomeni-nutekinima-informacija-parduoda-uz-25-eurus-1023061>
- 5 BNS, Irytas.lt „Policija pradėjo ikiteisminį tyrimą dėl duomenų nutekimo iš Vilniaus kolegijos“, Irytas.lt, 2021 m. kovo 17 d., <https://www.irytas.lt/it/ismanyk/2021/03/17/news/policija-pradejo-ikiteismini-tyrima-del-duomeni-nutekinimo-is-vilniaus-kolegijos-18675022>
- 6 Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija, „Automobilių nuomos bendrovei skirta bauda dėl duomenų saugumo pažeidimo pagal Bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą“, 2021 m. lapkričio 29 d., <https://vdai.lrv.lt/lt/naujienos/automobiliu-nuomos-bendrovei-skirta-bauda-del-duomeni-saugumo-pazeidimo-pagal-bendraj-duomeni-apsaugos-reglamenta>
- 7 Ibid.
- 8 BNS, „Prime leasing“ neskųs VDAI sprendimo“, 2021 m. gruodžio 29 d., BNS.lt, <https://sc.bns.lt/view/item/410083>
- 9 Lietuvos policija, „Policija pradėjo ikiteisminį tyrimą dėl bendrovės „City bee“ klientų pavogtų duomenų“, 2021 m. kovo 16 d., <https://policija.lrv.lt/lt/naujienos/policija-pradejo-ikiteismini-tyrima-del-bendroves-city-bee-klientu-pavogtu-duomeni>
- 10 Vytautas Budzinauskas, „Nutekinus „CityBee“ duomenis ruošiamasi ilgam bylinėjimuisi“, Kaunodiena.lt, 2021 m. vasario 17 d., <https://kauno.diena.lt/naujienos/verslas/imoniu-pulsas/nutekinus-citybee-duomenis-ruosiamasi-ilgam-bylinejimuisi-1012133>
- 11 Linas Butkus, BNS, „Valstybė 11.600 Eur finansuos ieškinį prieš „CityBee“, vz.lt, 2021 m. kovo 15 d., <https://www.vz.lt/transportas-logistika/2021/03/15/valstybe-11600-eur-finansuos-ieskini-pries-citybee>
- 12 Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, „Nacionalinė kibernetinio saugumo būklės ataskaita“, 2020, 69 psl., https://vdai.lrv.lt/uploads/vdai/documents/files/2020%20m_%20Nacionalinio%20kibernetinio%20saugumo%20b%C5%ABkl%C4%97s%20ataskaita%20el_%20versija.pdf
- 13 Deimantė Gruodė, „E.sveikata atsigavo, bet paskutinių įrašų nerado“, I.sveikata.lt, <https://sveikata.lt/aktualijos/esveikata-atsigavo-bet-paskutiniu-irasu-nerado-12485>
- 14 Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija, „Valstybės registrai ir informacinės sistemos patikrinti dėl tvarkomų asmens duomenų apimties“, 2021 m. kovo 15 d., <https://vdai.lrv.lt/lt/naujienos/valstybes-registrai-ir-informacines-sistemas-patikrinti-del-tvarkomu-asmens-duomeni-apimties>
- 15 15min, „Vilniaus miesto savivaldybei skirta bauda dėl netinkamai tvarkomų įvaikinto vaiko tėvų asmens duomenų“, 15min.lt, 2020 rugsėjo 29 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/vilniaus-miesto-savivaldybei-skirta-bauda-del-netinkamai-tvarkomu-ivaikinto-vaiko-tevu-asmens-duomeni-56-1383900>
- 16 15min, „Treji metai su BDAR: beveik pusė apklaustų organizacijų pajuto stiprų poveikį“, 15min.lt, 2021 gegužės 24 d., <https://www.15min.lt/verslas/naujiena/bendroves/treji-metai-su-bdar-beveik-puse-apklaustu-organizaciju-pajuto-stipru-poveiki-663-1508440>
- 17 Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2020 m. liepos 16 d. dprendimas byloje Nr. C311/18, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?iSessionid=7750721B9150F76C8B17B8CC75CCD92E?text=&docid=228677&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=2911569>
- 18 Vaidotas Beniušis, „Vyriausybės komisija blokuoja kinų įrangos diegimą Lietuvos oro uostuose dėl grėsmės saugumui“, Irt.lt, 2021 m. sausio 29 d., <https://www.irt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1332316/vyriausybes-komisija-blokuoja-kinu-irangos-diegima-lietuvos-oro-uostuose-del-gresmes-saugumui>
- 19 Nacionalinis kibernetinio saugumo centras, „Ką daro išmanusis telefonas jums nežinant: trijų Kinijoje pagamintų 5G mobiliųjų įrenginių tyrimas“, 2021 m. rugsėjo 21 d., https://www.nks.lt/naujienos/ka_daro_ismanusis_telefonas_jums_nezinant_triju_ki.html

- 20 Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija, „COVID-19 ir BDAR“, <https://vdai.lrv.lt/lt/naudinga-informacija/covid-19-ir-bdar>; Rūta Lazauskaitė ir Daiva Tamulionienė, „Asmens duomenų tvarkymo ypatumai nuotoliniu būdu teikiant paslaugas sveikatos priežiūros srityje“, Jurisprudencija Nr. 2(2020); „Pacientų konsultavimas nuotoliniu būdu: kaip užtikrinti asmens duomenų apsaugą?“, delfi.lt, 2020 m. gegužės 16 d., <https://www.delfi.lt/sveikata/zinoti/sveika/pacientu-konsultavimas-nuotoliniu-budu-kaip-uztikrinti-asmens-duomenu-apsauga.d?id=84370527>
- 21 Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija, „Skirta bauda dėl Bendrojo duomenų apsaugos reglamento pažeidimų programėlėje „Karantinas“, 2021 m. vasario 26 d., <https://vdai.lrv.lt/lt/naujienos/skirta-bauda-del-bendrojo-duomenu-apsaugos-reglamento-pazeidimu-programeleje-karantinas>
- 22 Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija, „Apklausa rezultatai – ką Lietuvos gyventojai galvoja apie asmens duomenų apsaugą?“, 2021 m. sausio 15 d., <https://vdai.lrv.lt/lt/naujienos/apklausa-rezultatai-ka-lietuvos-gyventojai-galvoja-apie-asmens-duomenu-apsauga-1>
- 23 Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija, „Asmens duomenų apsauga: ką galvoja Lietuvos gyventojai?“, 2020, 29 psl., https://vdai.lrv.lt/uploads/vdai/documents/files/VDAL_2020%20m_%20gyventoj%C5%B3%20apklausa_2021-01-12.pdf
- 24 „Asmens duomenų apsaugos informuotumo didinimo projekto SolPriPa pasiekimai skirti žmonėms ir organizacijoms“, 15min.lt, 2020 lapkričio 24 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/organizaciju-pranesimai/asmens-duomenu-apsaugos-informuotumo-didinimo-projekto-solpripa-pasiekimai-skirti-zmonems-ir-organizacijoms-1116-1413202>
- 25 15min, „Tyrimas: 42 proc. lietuvių nežino, kaip naudotis kibernetinio saugumo įrankiais“, 15min.lt, 2021 m. spalio 27 d., <https://www.15min.lt/verslas/naujiena/mokslas-it/tyrimas-42-proc-lietuviu-nezino-kaip-naudotis-kibernetinio-saugumo-irankiais-1290-1588422>
- 26 Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija, „2020 metų asmens duomenų priežiūros Lietuvoje apžvalga“, 2021 m., 38 psl., https://vdai.lrv.lt/uploads/vdai/documents/files/2020%20m_%20asmens%20duomenu%20apsaugos%20Lietuvoje%20apzvalga.pdf
- 27 Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija, „Audito išvadose numatyta stiprinti Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos komandą suteikiant galimybę turėti papildomus 32 darbuotojus“, 2021 m. liepos 21 d., <https://vdai.lrv.lt/lt/naujienos/audito-isyvadose-numatyta-stiprinti-valstybines-duomenu-apsaugos-inspekcijos-komanda-suteikiant-galimybę-turėti-papildomus-32-darbuotojus>
- 28 Viktorija Karsokaitė, „BDAR vėzdu mojuoja virš atvirų duomenų platformų: įmonės vadovo pavardės viešinti nevalia?“, 15min.lt, 2021 gruodžio 19 d., <https://www.15min.lt/verslas/naujiena/finansai/bdar-vezdu-mojuoja-virs-atviru-duomenu-platformu-imonos-vadovo-pavardes-viesinti-nevalia-662-1615082>
- 29 Žvalgybos kontrolieriaus įstatymo projektas, 2021 m. birželio 18 d., Nr. XIVP-673, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/af4db4c0cff311eb91e294a1358e77e9>; BNS, „Parlamentarai atmetė prezidento veto, žvalgybos kontrolieriaus institutas bus (papildytas)“, BNS.lt, 2021 m. gruodžio 23 d., <https://www.bns.lt/topic/1911/news/65350613>
- 30 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2021 m. spalio 6 d. sprendimas byloje Nr. eA-2398-525/2021
- 31 Lietuvos žurnalistų sąjunga, „Lietuvos žurnalistų ir žiniasklaidos priemonių viešas pareiškimas. Valdžios įstaigų sprendimais siaurinama visuomenės teisė į informaciją – pavojus demokratijai“, 2021 m. spalio 8 d., http://www.lzs.lt/lt/naujienos/aktuali_informacija/archive/lietuvos_zurnalistu_ir_ziniasklaidos_priemoniu_viesas_pareiškimas_valdzios_istaigu_sprendimais_siaurinama_visuomenes_teise_i_informacija_pavojus_demokratijai.html
- 32 Vytautas Kernagis, „Viešojo asmens sąvokos išplėtimas: kas ir kaip keičiasi?“, delfi.lt, 2021 m. gruodžio 27 d., <https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/vytautas-kernagis-viesojo-asmens-savokos-ispletimas-kas-ir-kaip-keiciasi.d?id=89051123>
- 33 Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, „LVAT atnaujinio procesą administracinėje byloje dėl VŠĮ „Klaipėda atvirai“, 2021 m. lapkričio 17 d., <https://www.lvat.lt/naujienos/lvat-atnaujinio-procesa-administracineje-byloje-del-vsi-klaipe-da-atvirai/950>
- 34 Milena Andrukaitytė, „Teismas tenkino „Atviros Klaipėdos“ skundą: sprendimas dėl pažeidimo panaikintas (papildytas)“, BNS.lt, 2022 m. vasario 3 d., <https://www.bns.lt/topic/1912/news/65619281>
- 35 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2021 m. rugsėjo 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. eA-2066-624/2021.
- 36 Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo Nr. I-2721 6, 7, 8, 11, 15, 16, 17, 18, 23, 25, 28, 31, 33, 34, 35, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 51, 57, 59, 60, 61, 64, 67, 67-1, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 82 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 11-1 ir 39-1 straipsniais įstatymas, 2020 m. sausio 14 d., Nr. XIII-2783, <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=5493d-b10440611ea829bc2bea811194>
- 37 Ibid.
- 38 Lietuvos Respublikos Vyriausioji rinkimų komisija, „Vadovaujantis naujais asmens duomenų apsaugos teisiniais reikalavimais kandidatų anketų duomenys perkelti į „Rinkėjo puslapį“, 2022 m. sausio 4 d., <https://www.vrk.lt/naujienos/-/content/10180/1/vadovaujantis-naujais-asmens-duomenu-apsaugos-teisiniais-reikalavimais-kandidatu-anketu-duomenys-perkelti-i-E2%80%9Erinkejo-puslapi%E2%80%9C>
- 39 15min, „LŽS ir TILS ir TILS: informacija apie kandidatus į politinius postus neturi būti slepiama nuo visuomenės“, 15min.lt, 2022 sausio 5 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/lzs-ir-tils-informacija-apie-kandidatus-i-politinius-postus-neturi-but-i-slepiama-nuo-visuomenes-56-1623576>
- 40 Lietuvos Respublikos Vyriausioji rinkimų komisija, „VRK skelbs kandidatų privačių interesų deklaracijų duomenis“, 2022 m. sausio 5 d., <https://www.vrk.lt/naujienos/-/content/10180/1/vrk-skelbs-kandidatu-privaciu-interesu-deklaraciju-duomenis>; Aistė Čiučiurkaitė, „Vyriausioji rinkimų komisija: paslėpti, bet gražinti kandidatų duomenys vis tiek bus perkelti“, 15min.lt, 2022 sausio 5 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/vyriausioji-rinkimu-komisija-kandidatu-duomenys-vis-tiek-bus-perkelti-56-1623786>
- 41 Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, Generalinio advokato Pikamäe 2021 m. gruodžio 9 d. išvada byloje Nr. C-184/20, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A62020CCO184&fbclid=IwAR3tupg8zbBOlxY3FRB-8TUF2W8ziUbfndNRRB2nWSspK01lyuFNkvS6rr14>
- 42 Europos Komisija, „Commission welcomes political agreement to boost data sharing and support European data spaces“, 2021 m. lapkričio 30 d., https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_6428

Reprodukcinės teisės ir lytiškumo ugdymas

03

Reprodukcinės teisės ir lytiškumo ugdymas

Akvilė Giniotaitė

Nėštumas ir gimdymas

Gimdymo įstaigos, prasidėjus COVID-19 pandemijai, turėjo teisę pačios nuspręsti, ar leis moterims atvykti gimdyti kartu su lydinčiuoju asmeniu. Kadangi Lietuvoje nėra institucijos, kuri centralizuotai teiktų informaciją, aktualią nėščiosioms ir gimdyvėms, gimdyvės pačios turėjo pasirūpinti teisingos informacijos susiradimu, kuri dėl COVID-19 pandemijos valdymo iššūkių dažnai keitėsi.¹ Motinystę globojančių iniciatyvų sąjungos vykdyto tyrimo išvadose atkreipiamas dėmesys, kad COVID-19 pandemijos valdymo kontekste būtina įvertinti ir „ilgalaikes pasekmes dėl nesaugumo jausmo gimdymo metu ar traumuojančios patirties“². Tyrimo pateikti rezultatai nurodo ir apskritai ganėtinai dažnai pasitaikančią nekokybišką, nesaugią ar net smurtinę gimdymo patirtį įvairiose Lietuvos ligoninėse: „9,3 proc. [gimdžiusiųjų] teigia, kad ligoninėje jautėsi gana nesaugiai arba visai nesaugiai; 14,3 proc. ligoninėje iš personalo patyrė gąsdinimus, 24,5 proc. – patyčias, 9,3 proc. – prievartą; 27,8 proc. buvo nepatenkintos suteikta priežiūra gimdymo metu, 31,6 proc. – priežiūra ligoninėje po gimdymo“³.

2021 m. Lygių galimybių plėtros centro atlikta Panevėžio miesto, rajono ir Tauragės rajono gyventojų apklausa parodė, kad visuomenėje vis dar gajus neigiamas nusistatymas moterų su negalia reprodukcinę teisę atžvilgiu. Tik 28 proc. apklaustųjų prieštaravo teiginiui, kad „pasirinkdamos turėti vaikų moterys su negalia elgiasi neatsakingai“, o daugiau nei pusė dalyvavusių apklausoje visiškai arba iš dalies sutiko su teiginiu, kad „Tam tikros negalios atveju yra pateisinama priverstinė moterų sterilizacija ir / arba priverstinis nėštumo nutraukimas“⁴.

Kontracepcijos priemonių prieinamumas ir teisės nutraukti nėštumą varžymas

Pandemijos sąlygotos ribotos galimybės patekti pas gydytojus ir / ar sumažėję šeimos finansai didelei daliai gyventojų apsunkino galimybę gauti patikimos informacijos apie saugesnį lytinį gyvenimą, šeimos planavimą, tinkamą kontracepcijos vartojimą ar pačių kontracepcijos priemonių įsigijimą. Tai turėjo įtakos kur kas didesniai neplanuotų nėštumų skaičiui visame pasaulyje.⁵ Pandemijos laikotarpis taip pat išryškino lytinio raštingumo spragas: nemažai dėl neplanuoto nėštumo besikreipusių moterų turėjo klaidingų žinių apie kontracepcijos veikimą ir galimybes pastoti, pvz., tikėjo, kad pirmųjų lytinių santykių metu pastoti negalima.⁶

Įvedus karantiną ir sveikatos paslaugų ribojimus galimai ne visoms moterims buvo užtikrinta nėštumo nutraukimo teisė. Sveikatos apsaugos ministras Aurelijus Veryga apie nėštumo nutraukimą teigė, kad „matyt, tai yra vertinama ne kaip būtinoji medicininė pagalba“⁷. Sveikatos apsaugos ministro pozicija iššaukė stiprią visuomenės reakciją, daugiau nei 10 tūkst. asmenų pasirašė kreipimąsi, kuriuo Vyriausybė ir sveikatos apsaugos ministras raginti „nedelsiant užtikrinti moterims galimybes saugiai nutraukti nėštumą ir karantino laikotarpiu“⁸. Reprodukcinės teisės Jungtinių Tautų organizacijos traktuojamos kaip žmogaus teisės, o paslaugų nesuteikimas ar prastos kokybės paslaugos, kurios aktualios tik moterims, suprantamas kaip šių teisių pažeidimas.⁹

Moterims, gyvenančioms periferinėse vietovėse, toliau nuo didmiesčių, nėštumo nutraukimo procedūra tapo dar sunkiau prieinama.¹⁰ Pažymėtina, kad gaji nėštumo nutraukimo stigma visuomenėje, kurią palaiko ir vyraujantis neigiamas žiniasklaidos požiūris, stabdė moteris nuo viešo piktnimisi susiklosčiusia situacija.¹¹ Sveikatos apsaugos ministerijai neužtikrinant galiojančių teisės aktų įgyvendinimo, internetiniuose forumuose ėmė rasti nerimą keliančių diskusijų apie aborto sukėlimą namų sąlygomis¹², nelegalias aborto procedūras ar galimybę įsigyti reikalingų medikamentų nėštumui nutraukti¹³.

Diskusija apie nėštumo nutraukimo sistemos Lietuvoje spragas

Šiuo metu Lietuvoje vadovaujamosi 1994 m. Sveikatos apsaugos ministro įsakyму „Dėl nėštumo

nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos¹⁴. Galiojantis įsakymas neatliepia nūdienos aktualijų, visuomenės poreikių ir kritikuojamas kaip „moraliai pasenęs“¹⁵. Šiame įsakyme abortas suvokiamas kaip darantis „žalą moters fizinei ir psichinei sveikatai“¹⁶, nors naujais mokslo tyrimų duomenimis šios prielaidos nepatvirtina¹⁷. Be to, 2021 m. Žmogaus teisių stebėjimo instituto atlikto tyrimo duomenimis, 48 proc. apklaustųjų pritarė teiginiui, kad „moteris turi teisę pasirinkti, ar ji nori nutraukti nėštumą“, 22 proc. greičiau su juo sutiko nei nesutiko, o likusi apklaustųjų dalis buvo linkusi nesutikti arba neturėjo nuomonės. Sutikimą dažniau išreiškė moterys nei vyrai.¹⁸

Pasaulio sveikatos organizacija (PSO) medikamentus nėštumui nutraukti yra įtraukusi į būtinųjų vaistų sąrašą – tačiau Lietuvoje šie vaistai nėra legalūs. Srities specialistai teigia, jog „Lietuvoje vyrauja nepalankus požiūris į moters reprodukcinę sveikatą“¹⁹. Apskritai lyčių lygybės ir moters subordinacijos lygmuo visuomenėje yra glaudžiai susijęs „su moters reprodukcinę teisių ir pasirinkimų kontrole“²⁰. Sveikatos apsaugos ministerija, raginama Šeimos planavimo ir seksualinės sveikatos asociacijos inicijuoto kreipimosi „dėl medikamentinio nėštumo nutraukimo įteisavimo Lietuvoje“²¹, 2021 m. pirmajame pusmetyje inicijavo diskusijas apie medikamentinio aborto įteisimą²², tačiau didesnio proveržio šioje srityje neužfiksuota.

Nors Lietuvoje „2005–2020 m. dirbtinių abortų skaičius sumažėjo 3,6 karto“²³, 2020–ųjų metų pabaigoje prezidentūroje vyko žmogaus teisių ekspertų kritikuota mokslinė-praktinė konferencija apie pagalbą moterims „krizinio nėštumo situacijoje“. „Krizinio nėštumo“ terminas siejamas su organizacijomis, kurios skleidžia klaidingus naratyvus visuomenėse, siekdamas sudaryti kliūtis pasinaudoti nėštumo nutraukimo teise.²⁴ Konferenciją organizavęs „Laisvos visuomenės institutas“ laikosi politikos, siekiančios „abortų įstatymo sugriežtinimo“²⁵. Prezidentūros suteikta globa renginiui kritikuota ir dėl tuo metu Lenkijoje vykusių masinių protestų dėl grubių reprodukcinę teisių pažeidimų, uždraudžiant bemaž visomis aplinkybėmis teisėtai nutraukti nėštumą.²⁶

Siūlomos pagalbinių apvaisinimo įstatymo pataisos

Nuo 2017–ųjų metų pradžios įsigaliojo „Pagalbinio apvaisinimo įstatymas“²⁷, kuris numato „amžiną“ sukurtų ir nepanaudotų embrionų saugojimą (šaldymą), neatsižvelgiant nei į poros / moters galimybes pasinaudoti embrionais, nei į embrionų kokybę. Pasaulio kontekste Lietuva taiko vienus griežčiausių ribojimų pagalbinio apvaisinimo srityje.²⁸ Valstybė embrionų šaldymui paramos neskiria, tad išlaidos yra dengiamos asmeninėmis lėšomis. Šios aplinkybės apsunkina porų galimybes pasinaudoti pagalbinio apvaisinimu.²⁹ 2021–ųjų rugsėjį buvo užregistruotas įstatymo pataisų projektas, kuriuo siekiama įtvirtinti 10–ies metų embrionų saugojimo ribą, taip pat įstatymo pakeitimo projekte siūloma „didinti valstybės finansavimą pastoti negalinčioms poroms ir įteisinti vaisingumo išsaugojimo galimybę nepriklausomai nuo žmogaus amžiaus.“³⁰ Tuomet vaisingumo išsaugojimo procedūros būtų prieinamos ir „jaunesniems nei 14 metų asmenims, sergantiems onkologinėmis ir retomis ligomis, kurios ateityje užkertą kelią susilaukti vaikų.“³¹ Sveikatos apsaugos ministerija 2021–ųjų spalį parengė Pagalbinio apvaisinimo įstatymo pataisas, pagal kurias pagalbinio apvaisinimo galimybė galėtų pasinaudoti ir nesusituokiosios poros.³²

Surogatinė motinystė

2021–ųjų spalio mėnesį Sveikatos apsaugos ministerija pasiūlė „įteisinti neatlygintą surogatinę motinystę, kai nėštumas fiziologiškai negalimas“³³. Kovos su prekyba žmonėmis ir išnaudojimu centro vadovė Kristina Mišininė kritikavo šį įstatymą, teigdama, kad tokio įstatymo patvirtinimas sudarytų palankesnes sąlygas prekeiviams žmonėmis išnaudoti silpnesnius asmenis. Lygių galimybių kontrolierė Birutė Sabatauskaitė įvardija, kad kartu su savanoriškos surogatinės motinystės įstatymo priėmimu būtų privalu pasirūpinti „prekybos žmonėmis ir išnaudojimo prevencija“, „paruošti metodiką, kaip vykdyti tokio mechanizmo priežiūrą, stebėseną ir numatyti pasekmes tiems, kurie bandys šį reguliavimą apeiti“³⁴.

Kontracepcijos paauglėms kompensavimas

34 proc. 11–12 klasės mokinių yra turėję lytinių santykių, o didesnė jų dalis turėjo daugiau nei vieną partnerį:ę. Tik 4 proc. jų turėjo teisingų žinių apie apsaugojimo priemones. Nėštumų skaičius, tenkantis paauglėms Lietuvoje, yra 2–3 kartus didesnis nei kitose Vakarų šalyse: 2016 m. iš tūkstančio 15–19 metų amžiaus merginų Lietuvoje gimdė 11, tuo metu Olandijoje – 4, Švedijoje ir Norvegijoje – 5.³⁵ Dėl šios statistikos Lietuvos akušerių ginekologų draugijos (toliau – draugija) siūlymu nuo 2021–ųjų į kompensuojamųjų vaistų sąrašą Lietuvoje įtrauktos hormoninės spiralinės, kurios yra viena efektyviausių

ir saugiausių priemonių siekiant išvengti nėštumo.³⁶ Ši kontracepcijos priemonė galės būti skiriama merginoms nuo 15 iki 20 metų sveikatos apsaugos ministro nustatyta tvarka.³⁷ Pokytį inicijavusi draugija nurodo, jog paauglėms:ams apskritai trūksta kokybiškos informacijos apie saugesnį lytinį gyvenimą. Viliamasi, kad, įsigaliojus šiam pokyčiui, daugiau paauglių pradės lankytis pas gydytojus, o tai suteiks galimybę ne tik suteikti patikimą informaciją, tačiau ir identifikuoti „galimus išnaudojimo atvejus“³⁸.

Lytiškumo ugdymo stagnacija, spragos ir iššūkiai

Siekiant mažinti paauglių nėštumų skaičių, būtina užtikrinti tinkamą, nuoseklų ir visapusišką lytiškumo ugdymą.³⁹ Jauniems žmonėms nėra suteikiama patikima, amžiuji pritaikyta informacija, skirta puoselėti gebėjimus saugoti savo ir kitų seksualinę ir reprodukcinę sveikatą, o galimybės gauti efektyvią, saugią kontracepciją yra ribotos.⁴⁰

2019 m. Švietimo, mokslo ir sporto ministerija pradėjo kurti Gyvenimo įgūdžių ugdymo programą, kurios tikslas yra aprėpti ir Sveikatos, lytiškumo ugdymo ir rengimo šeimai (SLURŠ) programą. Privaloma SLURŠ programos integracija nuo 2016-ųjų metų nebuvo sėkminga, mokytojai nesijautė turintys pakankamą kvalifikaciją užtikrinti kokybišką, išsamų lytiškumo ugdymą. Dėl prasto visuomenės lytinio raštingumo, tėvai (globėjai) taip pat neturi pakankamų įgūdžių gvildinti su lytiškumu susijusius klausimus namuose. Mokytojams standartizuotų kvalifikacijos kėlimo kursų šia tema nėra. Nėra duomenų, kad su naująja Gyvenimo įgūdžių ugdymo programa būtų sprendžiamas trūkstamos mokytojų kvalifikacijos kalbėti(s) lytiškumo temomis klausimas.⁴¹ Šiuo metu nei viena pedagogo kvalifikaciją suteikianti studijų programa neturi privalomo kurso, kuriame būtų gvildinama lyties ir ugdymo ar apskritai lytiškumo ugdymo kaip jaunų žmonių teisės temos.

Rengiama Gyvenimo įgūdžių ugdymo programa sulaukė kritikos dėl paviršutiniškos lytiškumo temų aprėpties. Joje mažai dėmesio skirta neplanuoto nėštumo, lytiškai plintančių ligų, LGBTQ+, lyčių lygybės problematikos tematikai. Kadangi programa tik rengiama – programos rengėjai teigia besistengiantys įsiklausyti į siūlymus.⁴²

Srities ekspertai:ės atkreipia dėmesį į visai apleistas lytiškumo ugdymo sritis: ankstyvojo lytiškumo ugdymo organizavimą⁴³, seksualinio smurto prevenciją⁴⁴ ir jaunų žmonių veiklą internete. Pastaroji sritis aprėpia virtualaus seksualinio priekabiavimo temą.⁴⁵ Virtualaus seksualinio priekabiavimo metu gali būti be sutikimo siunčiamos seksualizuoto turinio vaizdinės ar tekstinės žinutės kitam asmeniui arba daromas spaudimas, šantažuojama atsiųsti seksualinio turinio medžiagos, siekiant tą medžiagą naudoti asmeniniams ar platinimo tikslams. Toks elgesys įprastai vadinamas sekstingu ir Lietuvoje nėra vertinamas kaip seksualinis priekabiavimas. Edukacinis darbas siekiant vykdyti seksualinio priekabiavimo prevenciją, gerinant vaikinių (ir merginų) gebėjimą paprašyti sutikimo bei puoselėjant įgūdžius gerbti asmenines fizines ir virtualias ribas nėra vykdomas. Vietoj to prevencija daugiausiai vykdoma bauginant merginas nesųsti seksualizuoto turinio informacijos.⁴⁶

Šiuo metu nei viena pedagogo kvalifikaciją suteikianti studijų programa neturi privalomo kurso, kuriame būtų gvildinama lyties ir ugdymo ar apskritai lytiškumo ugdymo kaip jaunų žmonių teisės temos.

Antigenderistinės retorikos įtaka lytiškumo ugdymui

Lytiškumo ugdymo diskurse gana aktyviai dalyvauja antigenderistinius naratyvus palaikantys asmenys ir konservatyvios organizacijos, kurios PSO rekomenduojamą lytiškumo ugdymą sieja su moraline degradacija, kuri neva sėjama mokant vaikus seksualinių praktikų, prievarta verčiant tapti LGBTQ+ bendruomenės nariais ir siekiant sugriauti „tradicinę“ šeimą.⁴⁷ Panika dėl lytiškumo ugdymo įgyvendinimo ypatingai užaštrinta per antrąjį karantiną, įvestą 2020 m. lapkričio 7 d. dėl COVID-19 plitimo, ir galiojusį iki 2021 m. liepos 1 d., vykstant aršioms visuomenės diskusijoms dėl vadinamosios Stambulo konvencijos, t. y. Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo, ratifikavimo.⁴⁸ Šiose diskusijose kurstyta nemažai nepagrįstų baimių dėl lytiškumo ugdymo neva keliamos grėsmės jaunų žmonių moralei, lyčių „tradiciskumui“ ir net Lietuvos nepriklausomybei.

- 1 Dovilė Stoškutė, „Karantinas nėsčiąsias privertė atsakyti dulų paslaugų: po gimdymo moterims pagalbos reikėjo labiausiai“, tv3.lt, 2020 m. birželio 8 d., <https://www.tv3.lt/naujiena/gyvenimas/karantinas-nesciasias-priverte-atsisakyti-dulu-paslaugu-po-gimdymo-moterims-pagalbos-reikejo-labiausiai-n1045493>
- 2 Motinystė globojančių sąjungų iniciatyva, „2019–2020 m. GIMDYMO PATIRTYS IR GIMDYVIŲ TEISĖS LIETUVOJE“, 2021, 22, 24 psl., https://mgis.lt/wp-content/uploads/2021/09/Apzvalga_2019-2020.pdf
- 3 Ten pat.
- 4 Lygių galimybių plėtro centras, „Visuomenės požiūrio ir nuostatų negalios paveiktų moterų atžvilgiu tyrimas“, 2021, 18, 25 psl., <http://gap.lt/wp-content/uploads/2021/01/Visuomen%C4%97s-po%C5%BEI%C5%ABrio-ir-nuostat%C5%B3-negalios-paveikt%C5%B3-moter%C5%B3-at%C5%BEvilgiu-tyrimas.pdf>
- 5 „Pasaulinė kontracepcijos diena: kokią žalą pandemija padarė moterims?“, lrt.lt, 2021 m. rugsėjo 26 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/sveikata/682/1503188/pasauline-kontracepcijos-diena-kokia-zala-pandemija-padare-moterims>
- 6 Ten pat.
- 7 Austėja Masiokaitė–Liubinienė „A. Veryga: neteikiama nėštumo nutraukimo paslauga – tinkama proga persvarstyti sprendimą“, 15min.lt, 2020 m. balandžio 15 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/a-veryga-neteikiama-nestumo-nutraukimo-paslauga-tinkama-proga-persvarstyti-sprendima-56-1304198>
- 8 „#NeMinistroReikalas“, manoteises.lt, 2020 m. balandžio 15 d., <https://manoteises.lt/peticija/neministroreikalas/>
- 9 United Nations Human Rights Office Of The High Commissioner, Sexual and reproductive health and rights, <https://www.ohchr.org/en/issues/women/wrgs/pages/healthrights.aspx>
- 10 Jurgita Lieponė, „Karantino apribojimai sukėlė klausimų dėl aborto galimybių: ką daryti neplanuotai pastojusioms moterims?“, 15min.lt, 2020 m. balandžio 15 d., <https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/seima/karantino-apribojimai-sukele-klausimu-del-aborto-galimybiu-ka-daryti-neplanuotai-pastojusioms-moterims-1026-1304178>
- 11 Monika Barauskaitė, „Nėštumo nutraukimas: kada sulauksime pagarbaus dialogo?“, manoteises.lt, 2021 m. liepos 26 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/nestumo-nutraukimas-kada-sulauksime-pagarbaus-dialogo/>
- 12 „Per naktį surinkti 2500 parašų, raginančių užtikrinti galimybę nutraukti nėštumą karantino metu“, manoteises.lt, 2020 m. balandžio 16 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/per-nakti-surinkti-2500-parasu-raginanciu-uztikrinti-galimybenu-traukti-nestuma-karantino-metu/>
- 13 Monika Barauskaitė, „Nėštumo nutraukimas: kada sulauksime pagarbaus dialogo?“, manoteises.lt, 2021 m. liepos 26 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/nestumo-nutraukimas-kada-sulauksime-pagarbaus-dialogo/>
- 14 Lietuvos respublikos sveikatos ministro įsakymas „Dėl nėštumo nutraukimo operacijos atlikimo tvarkos“. 1994 m. sausio 28 d., Nr. 50, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS14276?jfwid=je711sz4g>
- 15 Monika Barauskaitė, „Nėštumo nutraukimas: kada sulauksime pagarbaus dialogo?“, manoteises.lt, 2021 m. liepos 26 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/nestumo-nutraukimas-kada-sulauksime-pagarbaus-dialogo/>
- 16 Juliana Lozovska, „Kodėl moterys nutraukia nėštumą ir kaip jos po to jaučiasi?“, lrt.lt, 2021 m. balandžio 15d., <https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/1386051/juliana-lozovska-kodel-moterys-nutraukia-nestuma-ir-kaip-jos-po-to-jauciasi>
- 17 Ten pat.
- 18 Žmogaus teisių stebėjimo institutas, „Sociologinis šalies gyventojų tyrimas dėl žmogaus teisių suvokimo ir vertinimo“, 2021, 43 psl., http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2021/06/Ataskaita-ZTSI_202103.pdf
- 19 Mindaugas Jackevičius, LRT Radijo laida „Aktualijų studija“, „PSO rekomenduojamas, Lietuvoje draudžiamas: kas yra medikamentinis abortas ir kam nepitaria skeptikai?“, lrt.lt, 2021 m. kovo 20 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/sveikata/682/1367461/ps-rekomenduojamas-lietuvoje-draudziamas-kas-yra-medikamentinis-abortas-ir-kam-nepitaria-skeptikai>
- 20 Juliana Lozovska, „Ko iš tiesų reikia neplanuotai pastojusiai moteriai?“, manoteises.lt, 2021 m. balandžio 27 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/ko-is-tiesu-reikia-neplanuotai-pastojusiai-moteriai/>
- 21 Šeimos planavimo ir seksualinės sveikatos asociacija, „Kreipimasis dėl medikamentinio nėštumo nutraukimo įteisinimo Lietuvoje“, <https://www.facebook.com/reprodukcinistreikas/>
- 22 Mindaugas Jackevičius, LRT Radijo laida „Aktualijų studija“, „PSO rekomenduojamas, Lietuvoje draudžiamas: kas yra medikamentinis abortas ir kam nepitaria skeptikai?“, lrt.lt, 2021 m. kovo 20 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/sveikata/682/1367461/ps-rekomenduojamas-lietuvoje-draudziamas-kas-yra-medikamentinis-abortas-ir-kam-nepitaria-skeptikai>
- 23 Higienos instituto Sveikatos informacijos centras, „Lietuvos sveikatos statistika 2020“, 2021, 5 psl., <https://osp.stat.gov.lt/services-portlet/pub-edition-file?id=38380>
- 24 Elena Reimeryte, Lou Ferreira, „Explainer: What is 'crisis pregnancy'?“, opendemocracy.net, 2021 m. gruodžio 8 d., <https://www.opendemocracy.net/en/5050/explainer-crisis-pregnancy/>
- 25 Indrė Kiršaitė, „Protestai Lenkijoje, „Pirmą kartą pajutau, kad esu dauguma“, nara.lt, 2020 m. lapkričio 26 d., <https://nara.lt/lt/articles-lt/protestai-lenkijoje-pirma-karta-pajutau-kad-esu-dauguma>
- 26 Akvilė Giniotaitė, „Abortų draudimas Lenkijoje ir kaip išvengti žmogaus teisių tragedijos Lietuvoje?“, manoteises.lt, 2020 m. lapkričio 3 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/abortu-draudimas-lenkijoje-ir-kaip-ivsengti-zmogaus-teisiu-tragedijos-lietuvoje/>
- 27 Lietuvos Respublikos pagalbinių apvaisinimo įstatymas, 2016 m. rugsėjo 14 d. Nr. XII-2608, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/f31c44c27bd711e6a0f68fd135e6f40c?jfwid=mmxoeoqm6s>
- 28 Lietuvos Respublikos Seimas, „Seimo Liberalų sąjūdžio frakcijos pranešimas: „Ar tikrai amžinasis embrionų saugojimas atliepia pacientų lūkesčius?“, 2021 m. rugsėjo 27 d., https://www.lrs.lt/sjp/portal.show?p_r=36002&p_k=1&p_t=278161
- 29 Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos pagalbinių apvaisinimo įstatymo Nr. XII-2608 3, 5, 7, 10 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 151 straipsniu įstatymo ir Lietuvos Respublikos biomedicinių tyrimų etikos įstatymo Nr.

VIII-1673 3 straipsnio pakeitimo įstatymo projektu,

https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAK/173f6190b98811e7967a9645b537eb05/format/ISO_PDF/

30 Lietuvos Respublikos Seimas, „Seimo Liberalų sąjūdžio frakcijos pranešimas: „Ar tikrai amžninis embrionų saugojimas atliepia pacientų lūkesčius?“, 2021 m. rugsėjo 27 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=36002&p_k=1&p_t=278161

31 Ten pat.

32 Indrė Jurčėnaitė, „SAM siūlo įteisinti surogatinę motinystę, pagalbinį apvaisinimą nesuistituokiams“, 15min.lt, 2021 m. spalio 1 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/sam-siulo-iteisinti-surogatine-motinyste-pagalbini-apvaisini-ma-nesuistituokiams-56-1573934>

33 Domantė Platukytė, „Moters gimda kaip prekė“: siūlymas Lietuvoje įteisinti surogatinę motinystę sukėlė aštrių diskusijų“, lrt.lt, 2021 m. spalio 7 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1512705/moters-gimda-kaip-preke-siulymas-lietuvoje-iteisinti-surogatine-motinyste-sukele-astriu-diskusiju>

34 Ten pat.

35 Lietuvos Respublikos Seimas, „Seimo Liberalų sąjūdžio frakcijos seniūnės Viktorijos Čmilytės-Nielsen pranešimas: „Sprendimus dėl paauglių lytinės sveikatos turi diktuoti medikai, mokslininkai, o ne emocijomis besivadovaujanti interesų grupė“, 2020 m. gegužės 14 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=38282&p_k=1&p_t=271055

36 Indrė Jurčėnaitė, „A. Dulkyš priėmė sprendimą, nuo kurio A. Veryga nusisuko: kontracepcija paauglėms taps prieinama“, 15min.lt, 2021 m. kovo 29 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/a-dulky-s-prieme-sprendima-nuo-kurio-a-veryga-nusisuko-kontracepcija-paauglems-taps-prieinama-56-1476690>

37 Indrė Jurčėnaitė, „Vieni sprendimą dėl kontracepcijos paauglėms sveikina, kiti – peikia, sakydami, kad problemai spręsti siūlomas kulkosvaidis“, 15min.lt, 2021 m. kovo 30 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/vieni-sprendima-del-kontracepcijos-paauglems-sveikina-kiti-peikia-sakydami-kad-problemai-spresti-siulomas-kulkosvaidis-56-1477098>

38 Ten pat.

39 Ten pat.

40 Mindaugas Jackevičius, LRT RADIO laida „Aktualių studija“, „Ragina padėti paaugliams ir kompensuoti kontraceptikus: nepageidaujamas nėštumas yra labai rizikingas“, lrt.lt, 2020 m. birželio 6 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1183980/ragina-padeti-paaugliams-ir-kompensuoti-kontraceptikus-nepageidaujamas-nesumas-yra-labai-rizikingas>

41 Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Lygių galimybių ekspertė V. Gabrieliūtė: lytiškumo ugdymas stiprina seksualinio smurto prevenciją“, manoteises.lt, 2021 m. gegužės 17 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/lygiu-galimybiu-eksperte-v-gabrieliute-lytiskumo-ugdymas-stiprina-seksualinio-smurto-prevencija/>

42 Aida Murauskaitė, „Apie į mokyklą besiiriantį lytiškumo ugdymą: ankstyvų lytinių santykių, seksualinės orientacijos temos vis dar yra tabu“, lrt.lt, 2021 m. rugsėjo 9 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1488749/apie-i-mokykla-besirianti-lytiskumo-ugdyma-ankstyvu-lytiniu-santykiu-seksualines-orientacijos-temos-vis-dar-yra-tabu>

43 Evelina Mokšėcka, LRT Radijas, „Seksologė: lytinis švietimas neturi būti tabu“, lrt.lt, 2021 m. rugpjūčio 16 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1467825/seksologe-lytinis-svietimas-neturi-buti-tabu>

44 Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Lygių galimybių ekspertė V. Gabrieliūtė: lytiškumo ugdymas stiprina seksualinio smurto prevenciją“, manoteises.lt, 2021 m. gegužės 17 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/lygiu-galimybiu-eksperte-v-gabrieliute-lytiskumo-ugdymas-stiprina-seksualinio-smurto-prevencija/>

45 Akvilė Giniotaitė, „Lytiškumo ugdymas 2020-aisiais – „sextingas“, „dicpics“ ir kita jaunimo kasdienybė“, 15min.lt, 2020 m. vasario 12 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/akvile-giniotaitė-lytiskumo-ugdymas-2020-aisiais-sextingas-dicpics-ir-kita-jaunimo-kasdienybe-500-1273982>

46 Akvilė Giniotaitė, „Ką apie sektingą turėtų žinoti tėvai ir mokytojai, o ką patys vaikai?“, manoteises.lt, 2020 m. gegužės 4 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/ka-apie-sektinga-turetu-zinoti-tevai-ir-mokytojai-o-ka-patys-vaikai/>

47 „Gyvi Stambulo konvencijos jau įgyvendinti pavyzdžiai. Tik įdomūs faktai“, infa.lt, 2020 m. vasario 20 d., <https://infa.lt/57067/gyvi-stambulo-konvencijos-jau-igyvendinti-pavyzdžiai-tik-idomus-faktai/>

48 Mindaugas Puidokas, „Kodėl Stambulo konvencija – grėsmė šeimai, vaikams ir žodžio laisvei?“, delfi.lt, 2021 m. kovo 1 d. <https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/mindaugas-puidokas-kodel-stambulo-konvencija-gresme-seimai-vaikams-ir-zodzio-laisvei.d?id=86590035>

Diskriminacijos draudimas

04

Diskriminacija dėl amžiaus

Sarmitė Mikulionienė

2020–2021 metais, siekiant suvaldyti COVID-19 pandemiją, kelis kartus įvestas karantinas ir vis be-sikeičiantys elgesio reikalavimai gyventojams ir specialistams (susiję su socialinės distancijos laiky-musi, ribotų gydymo priemonių COVID-19 ligoniams paskirstymo principais) atskleidė sprendimų priėmėjų amžistines nuostatas daugelyje pasaulio šalių¹, tarp jų ir Lietuvoje. Priimdamos sprendimus, kuriais siekta užkirsti kelią koronaviruso plitimui, valstybės institucijos neišvengė diskriminavimo dėl amžiaus. Tai ypač išryškėjo darbo rinkos ir paslaugų teikimo srityse.

COVID-19 pandemijos valdymo pasekmių kontekstas

Apžvelgiamu laikotarpiu dėl įvestų apribojimų dirbantys 60 metų ir vyresni asmenys patyrė didžiulę diskriminaciją. Grindžiant tuo, kad šie asmenys priklauso didesnio sergamumo ir mirtingumo nuo COVID-19 rizikos grupei, remiantis vien amžiaus kriterijumi, draudimų ar rekomendacijų forma buvo ribojamos jų galimybės dirbti apmokamą darbą (ypač sveikatos priežiūros, ikimokyklinio ugdymo, švietimo ir mažmeninės prekybos srityse).² 2020 m. birželį buvo priimtos Užimtumo, Nedarbo socialinio draudimo įstatymų ir Darbo kodekso pataisos³, įtvirtinančios subsidijas už prastovas vyresniems nei 60 metų darbuotojams. Tačiau vėliau paaiškėjo, kad kai kurioms įmonėms ši priemonė tapo pasipelnymo šaltiniu⁴, o kitos prisitaikydamos prie karantino sąlygų mažino darbuotojų skaičių, atleisdamos pirmiausia būtent vyresnio amžiaus darbuotojus. 2021 m. vasarį, lyginant su 2020 m. vasariu, net 60,6 proc. padidėjo vyresnių žmonių nedarbo rodiklis.⁵

Asmenys, sergantys kitomis nei COVID-19 ligomis, dažniausiai lėtinėmis, negalėjo laiku patekti pas gydytojus ir gauti reikiamų gydymo paslaugų.

Vyresni šalies gyventojai susidūrė su tiesiogine ir netiesiogine diskriminacija dėl amžiaus bei daugialype diskriminacija ir paslaugų teikimo sityje. Tiesioginės diskriminacijos atvejai pasižymėjo tuo, kad pirmojo karantino pradžioje prie įvairių viešų įstaigų (pvz., prekybos centrų, knygynų ir pan.) įėjimų atsirado skelbimai, draudžiantys „garbaus amžiaus asmenims“, „vyresniems nei 60 metų amžiaus ir (arba) sergantiems lėtinėmis ligomis“ užteiti į vidų.⁶ Nesant galimybių gauti paslaugas kitu būdu (paslaugų teikimas nuotoliniu būdu pagreitį įgijo tik vėliau, tačiau vyresniajai kartai dėl įvairių priežasčių – nepakankamo išmaniųjų technologijų išmanymo, nesinaudojimo el. parašu ar e. bankininkyste, kompiuterių ar analogiškų priemonių neturėjimo – ir ši alternatyva ne visiems prieinama), vyresni žmonės pajautė reikšmingus suvaržymus, norėdami įgyti jiems reikalingas prekes ir paslaugas. Vieni ryškiausių netiesioginės daugialypės diskriminacijos pavyzdžių buvo tai, kad epidemijos metu ligoninėms apribojus įprastai teikiamų sveikatos priežiūros paslaugų spektrą, asmenys, sergantys kitomis nei COVID-19 ligomis, dažniausiai lėtinėmis (tarp tokių pacientų reikšminga dalis yra vyresnio amžiaus), negalėjo laiku patekti pas gydytojus ir gauti reikiamų gydymo paslaugų.⁷ O uždraudus fizinius kontaktus tarp ne namų ūkio narių, visiškoje izoliacijoje atsidūrė daugybė asmenų, iki tol gavusių būtinausias socialines paslaugas į namus (kaip žinia, tarp jų didelė dalis yra vienišų vyresnio amžiaus žmonių, kurių savarankiškumo lygis ribotas).⁸ Atskirai būtina pažymėti vyresnio amžiaus žmonių, prižiūrimų socialinės globos ir slaugos institucijose, nepakankamą sveikatos apsaugą karantino metu. Kaip žinia, nemažai šių įstaigų virto infekcijos židiniiais (ne tik Lietuvoje⁹), artimųjų pagalba iš išorės buvo neprieinama, o globojami vyresnio amžiaus žmonės, neretai būdami bejėgiškos būklės, negalėjo patys pasirūpinti savo saugumu.¹⁰ Užkrečiamumo ir mirtingumo rodikliai tarp tokių globos įstaigų gyventojų buvo itin dideli.¹¹

Su COVID-19 pandemija ir jos valdymo priemonių įgyvendinimu susijęs spartus skaitmeninių technologijų plėtros šuolis šalyje. 2020–2021 metais pradėta masiškai naudotis įvairiomis internetinės prekybos paslaugomis, interneto bankininkyste, paslaugų užsakymu e-valdžios, e-sveikatos portaluose,

dokumentų patvirtinimu elektroniais parašais. Iš esmės tai yra pažangu, tačiau gresia vyresnio amžiaus žmonių (tų, kurie neturi skaitmeninių priemonių ar įgūdžių su jomis tvarkytis) diskriminacija. Jeigu laiku nepasirūpinama ir alternatyviais kreipimosi dėl reikiamų paslaugų būdais ir jos tampa prieinamos tik elektroninėje erdvėje, tikėtina, kad vyresnių (kuo vyresnių, tuo labiau) asmenų lygios galimybės naudotis paslaugomis yra apribotos. Apžvelgiamu laikotarpiu, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba (LGKT) gavo skundą, pvz., dėl „Lidl Plus“ klientų lojalumo programos¹², kuria naudotis galima tik užsiregistravus ir susikūrus naudotojo paskyrą „Lidl Plus“ programėlėje, parsisiunčiant ją į išmanųjį mobilųjį įrenginį, turintį prieigą prie interneto lankymosi parduotuvėje metu. Netiesioginės diskriminacijos dėl amžiaus atveju buvo pripažintas Aplinkos ministerijos Aplinkos projektų valdymo agentūros teikiamų kompensacijų ir prašymų teikimo sąlygų aprašas¹³, kuriame buvo nurodyta, kad prašymai dėl kompensacijos priimami tik elektroniniu būdu. Dėl paslaugų perkėlimo į interneto aplinką (nepaliekant kitų alternatyvių) nemažai dalių vyresnio amžiaus asmenų sudaromos kliūtys gauti jiems reikalingas paslaugas. Tai pasakytina ir apie 2021 metais Lietuvoje itin aktualaus dokumento – Galimybių paso įsigijimo pradinę tvarką, kuri vyresnio amžiaus žmonėms pareiškus pasipiktinimą buvo pakeista, sudarant galimybę šį dokumentą gauti ir kitais būdais.¹⁴

Kaip bendrą vyresnio amžiaus žmones (ir ne tik juos) diskriminuojantį veiksnią tenka išskirti valdžios nepakankamas pastangas užtikrinti pirmiausiai patikimos, kiekvienam suprantamos ir prieinamos informacijos, susijusios su COVID-19 pandemijos valdymu, teikimą.¹⁵ Galima pripažinti, kad teisė būti informuotam pandemijos akivaizdoje buvo apskritai prastai įgyvendinama. Vis dėlto, vyresnio amžiaus žmonėms, kurie jau pačioje pandemijos pradžioje pasijuto izoliuoti nuo įprastų socialinių kontaktų ir paslaugų, ypač stigo patikimos informacijos.¹⁶ O esant tokios informacijos vakuumui, ji užpildė netikros ir tendencingos naujienos, sąmokslų teorijos ir pan. kokybės informacija, sėjanti netikrumą, baimę, paniką, skatinanti priimti klaidingus sprendimus ir tuo mažinantį jų gyvenimo kokybę.¹⁷ Apibendrinant COVID-19 pandemijos patirtis, galima konstatuoti, kad vyresnio amžiaus žmonėms teko kur kas dažniau susidurti ne tik su priešišku darbu vietose, bet ir siekiant gauti įvairias paslaugas. Tai gilino jų socialinę atskirtį ir izoliaciją, turėjo neigiamą poveikį jų psichikos sveikatai, menkino pasitikėjimą visuomene.

Vis dėlto, būtina pažymėti, kad šios sveikatos krizės poveikis vyresniajai kartai buvo ne vien neigiamas. Bandymai susieti pandemijos valdymo veiksmus su gyventojų amžiaus ribojimais mobilizavo visuomenės lyderius viešai tokių veiksmų kritikai. Atsiskleidė, kad vis daugiau žmonių geba atpažinti diskriminaciją dėl amžiaus ir netgi proaktyviai pilietiškai veikti – ne tik žodžiais ginti vyresnio amžiaus žmonių teises, bet ir matant, kokiam socialinės izoliacijos burbulė vyresnioji karta staiga atsidūrė, sutelkti savanorius, teikiančius jiems visokeriopą praktinę pagalbą.¹⁸

Atsitraukus nuo globalios visuomenės sveikatos krizės, reikšmingai sutrikdžiusios kiekvieno žmogaus kasdienybę, 2020–2021 metais Lietuvoje vis dar pasitaikė diskriminacijos dėl amžiaus atvejų – tiek darbo aplinkoje, tiek paslaugų sektoriuje.

Darbo aplinka

Diskriminacija dėl amžiaus buvo pastebėta darbo skelbimuose. Fiksuota tiek tiesioginės diskriminacijos atvejų: UAB „Šilėja“ nurodė pageidaujama ieškomos referentės–sekretorės amžių – „nuo 35 metų“¹⁹; UAB „Baltijos klintis“ pageidavo „pensinio amžiaus variuotojo“²⁰, tiek netiesioginės diskriminacijos atvejų: „Jei esi jaunas, <...> laukiame tavo CV <...>“, „Esate jaunas, <...>“ („UAB „Vauksa“)²¹. Turinčiomis diskriminacijos dėl amžiaus požymių buvo pripažintos kelios Mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo nuostatos, reglamentuojančios mokslininkų valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo sąlygas.²² Konstitucinis Teismas pripažino, kad šio įstatymo nuostatos dėl 1) neskyrimo arba nemokėjimo asmeniui paskirtos mokslininkų valstybinės pensijos tol, kol jis turi draudžiamą pajamų; 2) dėl to, kad daktaro arba habilituoto daktaro stažą sudaro asmens mokslinio darbo Lietuvos Respublikos valstybinėse mokslo ir studijų institucijose laikas iki tam asmeniui sukaks 65 metai; 3) dėl to, kad laikas, kuriuo asmuo gauna mokslininkų valstybinę pensiją, į daktaro arba habilituoto daktaro stažą neįskaitomas, prieštarauja Konstitucijai. Tuo tarpu mokslininkų valstybinės pensijos skyrimo iš naujo tvarka tuo atveju, kai asmuo po šios pensijos paskyrimo pradeda dirbti Lietuvos Respublikos valstybinėse mokslo ir studijų institucijose ir įgyja papildomą mokslinio darbo stažą, visai nėra nustatyta nei šiame, nei kituose Lietuvos įstatymuose.

Paslaugų teikimo kritis

Nemažai skundų dėl diskriminacijos amžiaus pagrindu susiję su įmonių siekiu reguliuoti paslaugų gavėjų srautus – pritraukti specifines vartotojų grupes. „Jūsų šeimos klinika“ sulaukė Lygių galimybių

kontrolierės pastabos²³, nes skelbė informaciją apie privilegijų teikimą jaunimui, jam sudarant sąlygas nesėdėti „bendroje eilėje su sunkiais, pagyvenusiais ligoniais“. Toks paslaugą reklamuojantis skelbimas formuoja atstumiantį požiūrį į vyresnio amžiaus pacientus, sudaro įspūdį, kad būtų gerai jų vengti. UAB „Cgates“ sulaukė LGKT dėmesio, nes siekdama įtraukti į neriboto interneto prieigos akciją studentus, greta studento požymio nurodė ir amžiaus apribojimą – iki 25 metų.²⁴ Amžiaus kriterijus yra nepateisinamas, nes akcijos tikslinė grupė buvo būtent studijuojantys, o ne tam tikro amžiaus, asmenys. Kiek neįprasta byla LGKT buvo nagrinėjama 2020 m. pradžioje – buvo konstatuota, kad pažeidžiamos vaikų iki 6-erių metų teisės, nes jiems buvo draudžiama lankytis UAB „Kačių kavinėje“ Vilniuje.²⁵ O štai Palangos UAB „Sachmatinės“ administracija apribojo įmonei priklausančio viešbučio klientų amžių iki 18–50 metų.²⁶ Jų argumentai atsakant į LGKT skirtą įspėjimą buvo motyvuojami rūpesčiu vyresnių žmonių kokybišku nakties poilsiu (pastate veikia du naktiniai klubai, kyla triukšmas). Akivaizdu, kad šiuo atveju reiktų imtis ne paslaugą galinčių užsakyti asmenų amžiaus apribojimų, o visų potencialių klientų informavimo apie triukšmingą nakvynės aplinką, paliekant jiems patiems spręsti, ar tokiais aplinkybėmis jie galės visaverčiai pailsėti, ar ne.

Keletas skundų dėl diskriminacijos amžiaus pagrindu buvo susiję su teisinėmis spragomis, neleidžiančioms užtikrinti sveikatos priežiūros paslaugų tvarumo individo gyvenimo raidos perspektyvoje. Pvz., darbingo amžiaus žmogus, gavęs jam tinkamų protezavimo ar reabilitacijos paslaugų skyrimą ir kompensavimą, sukakęs senatvės pensijos amžių staiga praranda tą teisę, nors jo sveikatos būklė nepagerėjo.²⁷ Taip atsitinka vien dėl to, kad žmogus, pasikeitus jo amžiui (ne sveikatos būklei), pereina į kitą paslaugų gavėjų kategoriją, kuriai nustatytos kitokios paslaugos skyrimo ir kompensavimo sąlygos.

Konkursų rengimo sritis

Specifinę LGKT nagrinėtų skundų grupę sudaro bylos, kurių viešinimas, tikėtina, nusiųstų svarbią žinutę ne vien konkursų rengėjams. Pastarieji, siekdami pritraukti naujus talentus kurioje nors veiklos srityje, išryškina ne tik konkurso rengimo paskirtį (pvz., Vši Lietuvos rašytojų sąjungos leidyklos „Pirmosios knygos“ konkurso, Thoma Manno jaunimo esė konkurso, ŠMSM stipendijų kino kultūros ar meno kūrėjams skyrimo, konkurso Meilės Lukšienės premijai gauti ir kt.), bet, greta esminių konkurso reikalavimų, taip pat įterpia ir konkurso dalyvių amžiaus cenzą. Minėtų ir panašių bylų²⁸ žinutė būtų ta, kad norėdami paveikti tikrovę – pritraukti naujus talentus konkursų būdu, kuo puikiausiai galime bet kurio konkurso sąlygas apibūdinti dalykiniais kriterijais, nerūšiuojant pretendentų pagal jų kalendorinį amžių. Amžius – tai tik skaičius pase, neturintis suteikti nei privilegijų, nei apribojimų. Išmokę šią pamoką kur kas labiau priartėsime prie visoms amžiaus grupėms palankios visuomenės.

ŠALTINIAI

¹ Cesari, M., & Proietti, M. (2020). COVID-19 in Italy: Ageism and Decision Making in a Pandemic. *Journal of the American Medical Directors Association*, 21(5), 576–577. <https://doi.org/10.1016/j.jamda.2020.03.025>; Werner, P., AboJabel, H., & Tur-Sinai, A. (2022). Ageism towards older and younger people in the wake of the COVID-19 outbreak. *Maturitas*, 157, 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2021.11.002>; UN Human Rights Office, 2021. Pandemic exposes ageism and age discrimination in society, says UN expert. Press Releases, 30 September 2021, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=27572&LangID=E>

² Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Vyresnio amžiaus žmonėms taikomi karantino ribojimai gali virsti diskriminacija“, 2020 m. gegužės 20 d., <https://www.lygybe.lt/lt/vyresnio-amziaus-karantinas-diskriminacija>; Evelina Joteikaitė, „Nors Vėryga žiaurią nuostatą pakeitė, realybė kita: šešiasdešimtmečiai ir vyresni ugdymo įstaigose nepageidaujami“, delfi.lt, 2020 m. gegužės 22 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/nors-veryga-ziauria-nuostata-pakeite-realybe-kita-sesiasdesimtmečiai-ir-vyresni-ugdymo-istaigose-nepageidaujami.d?id=84331451>; Dainora Pankūnė, „Buve sveikatos apsaugos ministrai kreipėsi į Vėrygą: ragina nediskriminuoti senjorų“, delfi.lt, 2020 m. gegužės 27 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/buve-sveikatos-apsaugos-ministrai-kreipesi-i-veryga-ragina-nediskriminuoti-senjo-rud?id=84379245>

³ LR Seimas, „Po svarstymo pritarta pagalbos priemonėms vyresniems darbuotojams“, Pranešimas žiniasklaidai, 2020 m. birželio 2 d., LR Seimas, https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35435&p_k=1&p_t=271376; Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, „Seimas pritarė subsidijoms už 60 metų ir vyresnius darbuotojus“, 2020 m. birželio 4 d., <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/seimas-pritare-subsidijoms-uz-60-metu-ir-vyresnius-darbuotojus>; Užimtumo įstatymo Nr. XII-2470 25, 41, 42, 44 ir 48¹ straipsnių pakeitimo įstatymas, 2020 m. birželio 4 d., Nr. XIII-3005, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/e21d3700a66311eaa51db668f0092944?jfwid=-cfkfx7cw6>; Nedarbo socialinio draudimo įstatymo Nr. IX-1904 6 straipsnio pakeitimo įstatymas, 2020 m. birželio 4 d., Nr. XIII-3007, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/67fdf-b22a66411eaa51db668f0092944?jfwid=-cfkfx7cwa>; Darbo kodekso 47 ir 49 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2020 m. birželio 4 d., XIII-3008, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/9d5d76b0a66411eaa51db668f0092944?jfwid=-cfkfx7cw8>

⁴ Sniegė Balčiūnaitė, BNS, „Darbuotojų prastovos valstybei jau kainavo 820 mln. eurų, šiemet pasieks 1 mlrd. Eurų“, 2021 m. sausio 21 d., Irt.lt, <https://www.irt.lt/naujienos/verslas/4/1325924/darbuotoju-prastovos-valstybei-jau-kainavo-820-mln-euru-siemet-pasieks-1-mlrd-euru>

⁵ Manoteises.lt, „Pandemija gilina diskriminaciją darbo rinkoje: labiausiai kenčia vyresni darbingo amžiaus žmonės“, 2021 m. kovo 15 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/pandemija-gilina-diskriminacija-darbo-rinkoje-labiausiai-kencia-vyresni-darbingo-amziaus-zmones/>

⁶ Kristina Pocytė, laida „Delfi diena“, Agnė Vasiliauskaitė, „Oželytė: neįsivaizdavau, kad būti žmogumi, kuriam daugiau nei 60 metų, taip baisu“, delfi.lt, 2020 m. gegužės 23 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/ozelyte-neisivaizdavau-kad-buti-zmogumi-kuriam-daugiau-nei-60-metu-taip-baisu.d?id=84337785>; Dalia Plikūnė, „Prasidėjo vyresnio amžiaus žmonių sukilimas: Oželytė ragina blokuoti tokias įstaigas“, delfi.lt, 2020 m. gegužės 19 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/prasidėjo-vyresnio-amziaus-zmoniu-sukilimas-ozelyte-ragina-blokuoti-tokias-istaigas.d?id=84321109>; Dalia Plikūnė, „Vytautas Sinkevičius – apie ribojimus vyresnio amžiaus žmonėms: pasakyčiau dar griežčiau nei Girnius“, delfi.lt, 2020 m. gegužės 19 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vytautas-sinkevicius-apie-ribojimus-vyresnio-amziaus-zmonems-pasakyčiau-dar-griezčiau-nei-girnius.d?id=84309921>; DELFI.lt., „Pribloškė koronaviruso grimasos: verslininkai „garbaus amžiaus asmenų“ j vidų nebeįleidžia“, delfi.lt, 2020 m. gegužės 15 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/pribloske-koronaviruso-grimasos-verslininkai-garbaus-amziaus-asmenu-i-vidu-nebeisleidzia.d?id=84299413>

⁷ Inga Saukienė, „Už mamos gydymą kovojusi Erika tikina: „Susidarė toks įspūdis, kad seno žmogaus net nesistengta gydyti“, 15min.lt, 2020 m. liepos 13 d., <https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/sveikata/uz-mamos-gydyma-kovojusi-erika-tikina-susidare-toks-ispudis-kad-seno-zmogaus-net-nesistengia-gydyti-1028-1342664>

⁸ 15min, „Karantino įtaka vienišiams senjorams: jautėsi atstumti, diskriminuojami, labiausiai pasitikėjo savanoriais“, 15min.lt, 2020 m. spalio 1d., <https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/santykiai/karantino-itaka-vienisiems-senjorams-jautesi-atstumti-diskriminuojami-labiausiai-pasitikejo-savanoriais-1024-1385342>

⁹ Mahase E., 2021, „Covid-19: Neglect was one of biggest killers in care homes during pandemic, report finds“. BMJ 375, doi: <https://doi.org/10.1136/bmj.n3132>; Shir Shimoni, 2021, „How COVID-19 exposed the systemic ageism at the heart of Britain“, The Conversation, June 11, 2021, <https://theconversation.com/how-covid-19-exposed-the-systemic-ageism-at-the-heart-of-britain-162466>

¹⁰ Margiris Meilutis, BNS, „COVID-19 toliau plinta globos įstaigose“, Diena.lt, 2021 m. spalio 9 d., <https://www.diena.lt/naujienos/sveikata/sveikata/ivardijo-covid-19-protrukius-virusas-toliau-plinta-globos-namuose-ir-imonese-1005907>

¹¹ LRT.lt, BNS, „COVID-19 sunkiai suvaldomas šalies globos namuose – dvejuose iš jų per parą nustatyta daugiau nei 110 naujų atvejų“, 2021 m. sausio 11 d., LRT.lt, <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1317147/covid-19-sunkiai-suvaldomas-salies-globos-namuose-dvejuose-is-ju-per-para-nustatyta-daugiau-nei-110-nauju-atveju>

¹² Lygių galimybių kontrolierius, „Sprendimas dėl galimos diskriminacijos amžiaus ir socialinės padėties pagrindais UAB „Lidl Lietuva“ sudarant galimybę pasinaudoti „Lidl Plus“ nuolaidų programėles pasiūlymais tyrimo“, 2021 m. lapkričio 16 d., Nr. (21)SN-175)SP-62, <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2021/11/sprendimas-21-62.pdf>

¹³ Lygių galimybių kontrolierius, „Sprendimas dėl galimos diskriminacijos amžiaus pagrindu Lietuvos Respublikos Aplinkos ministerijos Aplinkos projektų valdymo agentūrai tik elektroniniu būdu priimant prašymus dėl kompensacijos tyrimo“, 2021 m. rugsėjo 6 d. Nr. (21)SN-123)SP-44. <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2021/09/21sn-123sp-44.pdf>

¹⁴ Valdemaras Šukšta, „Senjorams ieškant atsakymų dėl galimybių paso, ekspertas peikia ministeriją – informuoti tie, kuriems dirbta“, LRT.lt, 2021 m. gegužės 31 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1421748/senjorams-ieskant-atsakymu-del-galimybiu-paso-ekspertas-peikia-ministerija-informuoti-tie-kuriems-dirbta>

¹⁵ Liudvika Meškauskaitė, „Pasitikėjimo Lietuvos žiniasklaida ir visuomenės informavimo teisinio reguliavimo iššūkiai pandemijos metu“, delfi.lt, 2021 m. gruodžio 23 d., <https://www.delfi.lt/m360/naujausi-straipsniai/pasitikėjimo-lietuvos-ziniasklaida-ir-visuomenes-informavimo-teisinio-reguliavimo-issukiai-pandemijos-metu.d?id=89033813>

¹⁶ 15min, „Karantino įtaka vienišiams senjorams: jautėsi atstumti, diskriminuojami, labiausiai pasitikėjo savanoriais“, 15min.lt, 2020 m. spalio 1 d., <https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/santykiai/karantino-itaka-vienisiems-senjorams-jautesi-atstumti-diskriminuojami-labiausiai-pasitikejo-savanoriais-1024-1385342>

¹⁷ Liudvika Meškauskaitė, „Pasitikėjimo Lietuvos žiniasklaida ir visuomenės informavimo teisinio reguliavimo iššūkiai pandemijos metu“, delfi.lt, 2021 m. gruodžio 23 d., <https://www.delfi.lt/m360/naujausi-straipsniai/pasitikėjimo-lietuvos-zini>

[nasklaida-ir-visuomenes-informavimo-teisinio-reguliavimo-issukiai-pandemijos-metu.d?id=89033813](https://www.15min.lt/nasklaida-ir-visuomenes-informavimo-teisinio-reguliavimo-issukiai-pandemijos-metu.d?id=89033813).

¹⁸ Dalia Plikūnė, „Vytautas Sinkevičius – apie ribojimus vyresnio amžiaus žmonėms: pasakyčiau dar griežčiau nei Girnius“, delfi.lt, 2020 m. gegužės 19 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vytautas-sinkevicius-apie-ribojimus-vyresnio-amziaus-zmonems-pasakyciau-dar-griezciau-nei-girnius.d?id=84309921>; Dalia Plikūnė, „Prasidėjo vyresnio amžiaus žmonių sukilimas: Oželytė ragina blokuoti tokias įstaigas“, delfi.lt, 2020 m. gegužės 19 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/prasidejo-vyresnio-amziaus-zmoniu-sukilimas-ozelyte-ragina-blokuoti-tokias-istaigas.d?id=84321109>; Jurgita Lieponė, „E.Jakilaitis – apie iniciatyvą „Stiprūs kartu“: sprendime įvairiausias problemas – nuo sugedusio televizoriaus iki nesumokėtų komunalinių“, 15 min.lt, 2021 m. kovo 23 d., <https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/pokalbiai/e-jakilaitis-apie-iniciatyva-stiprus-kartu-sprendime-ivairiausias-problemas-nuo-sugedusio-televizoriaus-iki-nesumoketu-komunaliniu-1040-1474778>.

¹⁹ Lygių galimybių kontrolierius, „Sprendimas dėl galimos diskriminacijos lyties ir amžiaus pagrindais UAB „Šilėja“ darbo skelbime tyrimo“, 2021 m. rugpjūčio 30 d., Nr. (21)SI-4)SP-43. <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2021/09/21si-4sp-43.pdf>.

²⁰ Lygių galimybių kontrolierius, „Sprendimas dėl galimos diskriminacijos amžiaus pagrindu UAB „Baltijos klin-tis“ darbo skelbime tyrimo“, 2021 m. gegužės 18 d., Nr. (21)SN-52)SP-16. <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2021/05/21sn-52sp-16.pdf>.

²¹ Lygių galimybių kontrolierius, „Sprendimas dėl galimos diskriminacijos amžiaus pagrindu UAB „Vauksa“ darbo skelbime tyrimo“, 2020 m. sausio 20 d., Nr. (20)SN-5)SP-5. <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2020/02/sprendimas-20-5.pdf>.

²² Konstitucinis Teismas, „Mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo kai kurios nuostatos prieštarauja Konstitucijai: pirmą kartą konstatuota diskriminacija dėl amžiaus“, 2020 m. birželio 3 d., <https://www.lrkt.lt/lt/apie-teisma/naujienos/1331/mokslininku-valstybiniu-pensiju-laikinojo-istatymo-kai-kurios-nuostatos-priestarauja-konstitucijai-pirma-karta-konstatuota-diskriminacija-del-amziaus:219>

²³ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Sabatauskaitė: aprašydama paslaugas „Jūsų šeimos klinika“ žemino senjorus“, LGKT Naujienos, 2021 m. spalio 1 d., <https://www.lygybe.lt/lt/b-sabatauskaite-aprasydama-paslaugas-jusu-seimos-klinika-zemino-senjorus-pranesimas>

²⁴ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Interneto akcija studentams „Cgates“ diskriminuoja vyresnius klientus“, LGKT Naujienos, 2020 m. spalio 12 d., <https://lygybe.lt/lt/interneto-akcija-studentams-cgates-diskriminuoja-vyresnius-klientus>

²⁵ Lygių galimybių kontrolierius, „Sprendimas dėl galimos diskriminacijos amžiaus pagrindu teikiant kavinės paslaugas tyrimo“, 2020 m. balandžio 16 d., Nr. (20)SN-30)SP-35. <https://www.lygybe.lt/lt/palangos-sachmatine-diskriminavo-vyresnius-klientus-skirtas-ispejimas-pranesimas>

²⁶ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Palangos „Šachmatinė“ diskriminavo vyresnius klientus. Skirtas įspėjimas“, LGKT Naujienos, 2021 m. lapkričio 17 d., <https://www.lygybe.lt/lt/palangos-sachmatine-diskriminavo-vyresnius-klientus-skirtas-ispejimas-pranesimas>

²⁷ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Kontrolierė: reabilitacijos paslaugų teikimas negali priklausyti tik nuo pacientų amžiaus“, LGKT Naujienos, 2020 m. rugpjūčio 18 d., <https://www.lygybe.lt/lt/kontroliere-reabilitacijos-paslaugu-teikimas-negali-priklausyti-tik-nuo-pacientu-amziaus-pranesimas>. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Protežų kompensavimo tvarka pažeidžia vyresnių pacientų teises“, LGKT Naujienos, 2020 m. balandžio 14 d.,

<https://lygybe.lt/lt/protezu-kompensavimo-tvarka-pazeidzia-vyresniu-pacientu-teises>; Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Protežai prieinami ne visiems: jų kompensavimo tvarka apriboja vyresniųjų galimybes“. LGKT Naujienos, 2021 m. liepos 15 d., <https://www.lygybe.lt/lt/protežai-prieinami-ne-visiems-ju-kompensavimo-tvarka-apriboja-vyresniuju-galimybes-pranesimas>

²⁸ Monika Bertašūtė-Čiužienė, „Diskriminacija dėl amžiaus apkaltintas jaunimo esė konkursas“, 15min.lt, 2020 m. rugpjūčio 21 d., <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/naujienos/diskriminacija-del-amziaus-apkaltintas-jaunimo-ese-konkursas-1104-1364732>; Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Konkursai ir dalyvių amžius. Kodėl apribojimai laikomi diskriminacija?“, LGKT Naujienos, 2020 m. rugsėjo 2 d., <https://www.lygybe.lt/lt/konkursai-ir-dalyviu-amzius-kodel-apribojimai-laikomi-diskriminacija>; Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Kultūros ministerija diskriminavo vyresnius kino lauko kūrėjus“, LGKT Naujienos, 2020 m. rugpjūčio 17 d., <https://www.lygybe.lt/lt/kulturos-ministerija-diskriminavo-vyresnius-kino-lauko-kurejus>; Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Teismas: amžiaus riba Meilės Lukšienės premijos teikime buvo neteisėta“, LGKT Naujienos, 2021 m. rugpjūčio 27 d., <https://www.lygybe.lt/lt/teismas-amziaus-riba-meiles-luksienes-premijos-teikime-buvo-neteiseta-pranesimas>.

Diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ir lytinės tapatybės

Andrė Jurgaitė

2020–2021 m. LGBTQ+ bendruomenė buvo labiau nei bet kada matoma ir aptariama viešojoje erdvėje. Tam turėjo įtakos ir politiniai procesai, ir LGBTQ+ bendruomenės organizuoti protestai bei viešos akcijos, ir pandemijos metu išaugęs visuomenės nepasitenkinimas pandemijos valdymu ir suvaržymais bei reakcingų politinių jėgų mobilizavimasis. 2020 m. vyko Seimo rinkimai, suaktyvėjo diskusijos dėl partnerystės įstatymo bei Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo (dar žinomos kaip Stambulo konvencija) ratifikavimo. Be kita ko, ši konvencija apibrėžia ir smurto lyties pagrindu sąvoką bei įtvirtina diskriminacijos dėl lytinės tapatybės taikant Konvencijos nuostatas draudimą.

Tuo pačiu metu mobilizavosi ir judėjimai prieš LGBTQ+ teises bei tariamą „genderizmo ideologiją“¹². Nors Lietuvos LGBTQ+ žmonės vis dar atsiskleidžia rečiausiai Europos Sąjungoje (ES)³, augantis LGBTQ+ bendruomenės matomumas viešojoje erdvėje ir garsesnis kalbėjimas apie LGBTQ+ žmonių teises sulaukė dalies visuomenės neigiamų reakcijų bei „tradicinių vertybių“ sergėtojais besiskelbiančių politinių jėgų⁴ puolimo.

Kovą dėl matomumo ir bandymą „ištrinti“ LGBTQ+ žmones puikiai iliustruoja 2021 m. vykę „vėliavų karai“, kai įvairiose Vilniaus vietose pasirodė LGBTQ+ bendruomenės palaikymo simboliai – vaivorykštės spalvomis nudažytos perėjos^{5,6}, suoliukai⁷, LGBTQ+ žmones palaikantys grafičiai⁸, – buvo homofobiškai nusiteikusių asmenų nuniokoti⁹ ar uždažyti¹⁰, o kai kurie jų vėliau vėl atkurti¹¹ LGBTQ+ bendruomenę palaikančių žmonių.

Nepaisant priešiško politinio klimato, 2020–2021 m. LGBTQ+ bendruomenė protestais ir eitynėmis garsiai kėlė savo teisių klausimus. Per šiuos dvejus metus pirmą kartą suorganizuotos dvi LGBTQ+ bendruomenės „Pride“ eitynės iš eilės – „Vilnius Pride“ LGBTQ+ solidarumo eitynės 2020 m. ir 2021 pirmą kartą Kaune vykusios „Kaunas Pride“ eitynės.

LGBTQ+ asmenų susirinkimo laisvė ir keliamos problemos

2020 m. liepos 11 dieną vyko LGBTQ+ solidarumo eitynės „Vilnius Pride 2020“ su šūkiu „Demonstruokimės“.¹² Eitynių organizatoriai/ės iškėlė tris pagrindinius reikalavimus valstybės institucijoms: užtikrinti

greitą, skaidrią ir prieinamą teisinio lyties pripažinimo ir vardo keitimo procedūrą bei garantuoti prieinamas medicinines tranzicijos procedūras visiems translyčiams žmonėms Lietuvoje; užtikrinti, kad visi galėtų tuoktis ir įvaikinti, nepaisant savo ar savo partnerio lyties; bei panaikinti LGBTQ+ turinio cenzūrą skatinančias Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo nuostatas.

2021 m. rugsėjo 4 dieną vyko „Kaunas Pride 2021“ eitynės su šūkiu „Mes esame visur“. Renginio manifeste¹³ iškeltos bendruomenei aktualios problemos ir reikalauta pagarbos asmeniniam gyvenimui; lytinio švietimo bei LGBTQ+ bendruomenės istorijos įtraukimo į švietimo programas; nediskriminavimo socialinės

apsaugos bei sveikatos apsaugos srityse; translyčių asmenų teisių užtikrinimo; apsaugos nuo neapykantos kalbos; LGBTQ+ turinio cenzūros panaikinimo.

„Vilnius Pride 2020“ eitynės, asmeninio archyvo nuotrauka.

LGBTQ+ bendruomenės eitynės Kauno mieste 2021 m. vyko pirmą kartą, o dėl galimybės jas organizuoti Laisvės alėjoje organizatorės/iai turėjo kreiptis į teismą. Kauno miesto savivaldybei tris kartus atmetus organizatorių pateiktus galimus eitynių maršrutus, juos derinusi Gegužės 1-osios profesinė sąjunga pateikė skundą Regionų apygardos administraciniam teismui dėl Kauno miesto savivaldybės atsisakymo suderinti maršrutą. Teismas įpareigojo Kauno miesto savivaldybę suderinti eitynių maršrutą, ta-

čiau savivaldybė paskutinę skundo pateikimo termino dieną sprendimą apskundė. Visgi dieną prieš eitynes Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas atmetė Kauno miesto savivaldybės skundą ir įpareigojo suderinti eitynių maršrutą.

Panašių bandymų apriboti susirinkimų laisvę LGBTQ+ bendruomenei yra buvę ir Vilniuje – prieš pirmąsias „Baltic Pride“ eitynes už lygybę Vilniuje 2010 m. savivaldybei atsisakius suderinti renginį, organizatoriai savo teise organizuoti eitynes apgynė teisme¹⁴, o 2013 metų eitynėms teismo keliu iškovota teisė žygiuoti Gedimino prospektu¹⁵.

LGBTQ+ teisės politinėje darbotvarkėje

2020 metais į Seimą išrinktos kelios partijos, kurios rinkiminėse programose įsipareigojo įtvirtinti tam tikras LGBTQ+ bendruomenės teises – Laisvės partija, Lietuvos socialdemokratų partija ir Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis. Rinkiminės kampanijos metu Laisvės partija ryškiausiai iš kitų partijų akcentavo LGBTQ+ asmenų teises ir po Seimo rinkimų kartu su Tėvynės sąjunga–Lietuvos krikščionimis demokratais bei Liberalų sąjūdžiu suformavo centro dešinės valdančiąją koaliciją. Visgi koalicijos sutartyje¹⁶ prie bendrų prioritetų LGBTQ+ bendruomenę liečiantys klausimai, tokie kaip partnerystės ar lytinės tapatybės pripažinimo įstatymas, neįtraukti. TS–LKD frakcijoje išsiskyrus nuomonėms, tik lyčiai neutralios partnerystės klausimas įtrauktas į „atskiriems koalicijos partneriams ypatingai aktualių klausimų“¹⁷ sąrašą.

2021 m. sausį–vasarį internete buvo renkami parašai dėl išrinkto Laisvės partijos atstovo Tomo Vytauto Raskevičiaus pašalinimo iš Seimo Žmogaus teisių komiteto pirmininko pareigų – parašus Seimo pirmininkei pateikę peticijos iniciatoriai teigė surinkę virš 300 tūkst. parašų.¹⁸ Homoseksualus Seimo narys be kitų dalykų peticijoje buvo kaltinamas „seksualinių mažumų interesų“ ir „homoseksualumo propaganda“. Seimo valdyba nusprendė, kad pateikta peticija parengta ne pagal Peticijų įstatymo reikalavimus¹⁹, o Seimo pirmininkė Viktorija Čmilytė–Nielsen teigė, kad „raginimai šalinti iš Seimo komitetų vienus ar kitus parlamentarų prieštarauja demokratijos principams“²⁰.

LGBTQ+ bendruomenės vaizdavimas viešojoje erdvėje

Po 2020 m. Seimo rinkimų suaktyvėjus diskusijoms apie lyčiai neutralią partnerystę bei Stambulo konvencijos ratifikavimą, LGBTQ+ bendruomenės vaizdavimas viešojoje erdvėje blogėjo. Media4Change atlikto žiniasklaidos monitoringo²¹ duomenimis, visą pirmąjį 2021 metų ketvirtį LGBTI+ bendruomenė viešojoje erdvėje dažniau minėta neigiamame kontekste nei teigiamame. Apie LGBTQ+ žmones žiniasklaidoje dažnai buvo kalbama be jų pačių balsų – 2020 spalio – 2021 kovo mėn. patys LGBTI+ žmonės žiniasklaidoje kalbinti tik apie 7 proc. publikacijų LGBTI+ teisių temomis.²²

„Diversity Development Group“ ir Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos instituto tyrimo duomenimis²³, 2021 m. visuomenės požiūris į homoseksualius asmenis taip pat pablogėjo, lyginant su praėjusiais metais. 2021 m. net 62,7 proc. apklaustųjų teigė, kad jų požiūris į homoseksualius asmenis per pastaruosius 5 metus pablogėjo (2020 m.²⁴ taip atsakė 46 proc.), ir tik 12,9 proc. apklaustųjų tei-

gė, kad jų požiūris į homoseksualius asmenis pagerėjo (2020 m. taip atsakė 18 proc.). Taip pat išaugo skaičius žmonių, kurie nenorėtų gyventi kaimynystėje su homoseksualiais asmenimis (41,6 proc. 2021 m. ir 36 proc. 2020 m.), išnuomoti jiems būsto (46 proc. 2021 m. ir 36 proc. 2020 m.) ar dirbti vienoje darbovietėje (27,1 proc. 2021 m. ir 25 proc. 2020 m.).

Partnerystės įstatymas

Seime 2021 m. gegužės mėnesį lyčiai neutralios partnerystės įstatymo projektas pateikimo stadijoje buvo atmetas ir gražintas tobulinti – įstatymo pateikimui pritrūko dviejų balsų. 2021 m. spalio mėn. paskelbtas pirmasis Lietuvoje tyrimas apie tos pačios lyties šeimas²⁵ parodė, „kad esamas teisinis reguliavimas neatitinka realios Lietuvoje gyvenančių LGBTQIA+ porų faktinės situacijos ir lūkesčių, o kultūriškai sąlygotos nuostatos ir klaidingi įsitikinimai apie LGBTQIA+ asmenis – pagrindinė kliūtis LGBTQIA+ porų teisių ir pareigų sureguliuavimui“²⁶. 2021-ųjų pabaigoje partnerystės įstatymo iniciatoriai teigė^{27,28}, kad Seimui vėl teks partnerystės įstatymą tik tada, kai užsitikrins jam garantuotą palaikymą tarp parlamentarų.

Translyčių asmenų teisių apsauga

Pagal tarptautinės LGBTI asociacijos ILGA-Europe 2020 ir 2021 m. paskelbtą „Vaivorykštės žemėlapij ir indeksą“²⁹ Lietuva patiria stagnaciją LGBTI+ bendruomenei priklausančių asmenų teisių srityje – pagal šį indeksą, kaip ir 2019 m., užtikrinama tik 23 proc. LGBTI+ asmenų teisių. Kadangi kitose šalyse LGBTI+ asmenų teisių situacija gerėjo, Lietuva nukrito į 34 vietą iš 49 Europos valstybių (lyginant su 32 vieta 2019 m.). 2021 m. Lietuva paminėta tarp devynių Europos valstybių, kuriose stebimas augantis pasipriešinimas ar regresas translyčių asmenų teisių srityje, įskaitant teisės į lytinės tapatybės pripažinimą atžvilgiu.³⁰

2021 m. Lietuva paminėta tarp devynių Europos valstybių, kuriose stebimas augantis pasipriešinimas ar regresas translyčių asmenų teisių srityje.

Nors Lietuvoje dar nuo 2003 m. Civiliniame kodekse įtvirtinta teisė nesusituokusiam pilnamečiui asmeniui „pakeisti lytį“, o 2007 m. EŽTT sprendimu byloje *L. prieš Lietuvą* valstybė įpareigota teisiškai reglamentuoti teisinį lytinės tapatybės pripažinimą, lytinės tapatybės pripažinimo įstatymas iki šiol nėra priimtas.

2021 metų paskutinę dieną teisingumo ministrė Evelina Dobrovolska pasirašė įsakymą³¹, nuo 2022 m. vasario 1 d. leidusį pilnamečiams translyčiams asmenims, kuriems diagnozuotas „transseksualumas“, pateikus prašymą civilinės metrikacijos įstaigai, „pakeisti savo vardą ir pavardę, jei nori turėti kitai lyčiai būdingas vardo ir pavardės formas“. Tam taip pat reikės gauti Teisingumo ministerijos leidimą.

Visgi translyčiai žmonės pasikeisti lyties žymenį dokumentuose ir toliau galės tik kreiptis į teismą. Nuo 2017 m. teismai nebetaiko medicininės sterilizacijos reikalavimo, tačiau, be asmens tapatinimosi su konkrečia lytimi, vis dar reikalaujama ir psichiatrinės „transseksualumo“³² diagnozės. Asmuo taip pat negali būti sudaręs santuokos (o santuoką sudarę asmenys turi išsiskirti). Teismo bylose dažnai minimas ir Civiliniame kodekse nurodytas pilnametystės reikalavimas, visgi 2021 m. teismas patenkino ir nepilnamečio asmens lytinės tapatybės pripažinimo prašymą³³.

2019–2020 m. sveikatos apsaugos ir teisingumo ministrų įsakymais buvo panaikinti diskriminaciniai apribojimai asmenims, turintiems „transseksualumo“ diagnozę, užimti tam tikras teises pareigybes – teisėjo³⁴, advokato ar advokato padėjėjo³⁵, prokuroro³⁶, notaro³⁷ ir antstolio³⁸. Visgi tam tikros diskriminacinės nuostatos, susijusios su psichiatrine diagnoze, išlieka – pvz. „transseksualumo“ diagnozę turintys asmenys vis dar negali įsivaikinti³⁹ ar tapti globėjais⁴⁰.

2020 m. švietimo, mokslo ir sporto ministras pasirašė įsakymus, leidžiančius translyčiams asmenims, praėjusiems teisinio lytinės tapatybės pripažinimo procedūrą, teikti prašymą pakeisti įrašus apie jų lytį, vardą ir pavardę diplomuose, diplomų priedėliuose, studijų pažymėjimuose⁴¹, taip pat mokyklų pažymėjimuose bei brandos atestatuose⁴². 2021 m. Sveikatos apsaugos ministerija taip pat paruošė Lyties tapatumo sutrikimo (transseksualumo) diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašo projektą⁴³, kuris apžvalgos rengimo metu dar buvo derinamas.

Diskriminacija seksualinės orientacijos ir lytinės tapatybės pagrindais

Europos Sąjungos Pagrindinių teisių agentūros 2020 m. paskelbto tyrimo⁴⁴ apie LGBTI asmenų patiriamą diskriminaciją duomenimis, tarp ES šalių Lietuva pirmavo pagal dalį LGBTI žmonių, kurie jaučiasi diskriminuojami darbe (32 proc.) ir kurie per 12 mėn. iki apklausos patyrė diskriminaciją vienoje ar keliuose iš šių sričių – apgyvendinimo, sveikatos ar socialinės apsaugos parduotuvėse, mokymosi ir studijų institucijose, kavinėse, restoranuose, baruose ar naktiniuose klubuose, praduotuvėse (55 proc.).

2021 m. birželio mėn. „Kangoo Club Lietuva“ valdančiai mažajai bendrijai „Šok į batą“ už socialiniuose tinkluose patalpintą vaizdo įrašą, kuriame keturi vyrai su Seimo nariu Petru Gražuliu šokinėdami dainavo žodžius „Kas nešokinės – tas p*daras“, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba (LGKT) skyrė įspėjimą⁴⁵ dėl diskriminacijos lytinės orientacijos ir negalios pagrindais. LGKT rėmėsi ir 2021 m. balandžio mėn. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK) išaiškinimu⁴⁶, kuriuo pripažinta termino „p*derastas“ negatyvi konotacija ir menkinamoji reikšmė.

Lytinė tapatybė Lietuvoje vis dar nėra įtraukta prie nediskriminavimo pagrindų įstatymų normose, kuriose įtvirtintas baigtinis nediskriminavimo pagrindų sąrašas. Tai apsunkina veiksmingą reagavimą į translyčių asmenų diskriminacijos dėl jų lytinės tapatybės atvejus. 2021 m. pradžioje Lygių galimybių kontrolierė kreipėsi į Seimo Žmogaus teisių komitetą su pasiūlymu papildyti Lygių galimybių įstatymą, įtraukiant lytinę tapatybę į draudžiamų diskriminacijos pagrindų sąrašą. Tačiau naujoje Lygių galimybių įstatymo redakcijoje, įsigaliojusioje 2022 m. sausio 1 d., prie nediskriminavimo pagrindų lytinė tapatybė nebuvo įtraukta.

Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba

2020 m. sausio 14 dieną Europos Žmogaus Teisių Teismas (EŽTT) paskelbė sprendimą byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą*. EŽTT nusprendė, kad, nepradėdamos ikiteisminio tyrimo dėl neapykantos kurstymo prieš homoseksualius asmenis, Lietuvos teisėsaugos institucijos pažeidė pareiškėjų teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą (Europos žmogaus teisių konvencijos (EŽTK) 8 str.) ir diskriminavo juos dėl seksualinės orientacijos (EŽTK 14 str.). Taip pat buvo pažeista pareiškėjų teisė į veiksmingą teisinę gynybos priemonę (EŽTK 13 str.).⁴⁷

2021 m. kovo mėn. teisingumo ministrė kartu su grupe Seimo narių, daugiausiai iš Laisvės bei Socialdemokratų partijų, teikė Baudžiamojo bei Administracinių nusižengimų kodeksų pataisas, kuriomis, be kita ko, buvo siekiama praplėsti saugomų bruožų, kurių pagrindu taikoma atsakomybė už diskriminaciją ir neapykantos nusikaltimus, sąrašą, įtraukiant ir lytinę tapatybę⁴⁸. Visgi viešojoje erdvėje kilus pasipiktinimui dėl siūlomų pataisų, argumentuojant tuo, kad administracinės atsakomybės už neapykantos kalbą taikymas apribotų žodžio laisvę, Laisvės partijos frakcija šias pataisas atsiėmė.⁴⁹

- 1 Jūratė Griškėnaitė, „Kas užvirė „gender“ košę? (I dalis)“, manoteises.lt, 2021 m. liepos 30 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/kas-uzvire-gender-kose-i-dalis/>
- 2 Buschmann D. (2018) „Worse than communism? Discursive anti-gender mobilizations in Lithuania“, Information & Media, 8(0), 31–49 psl., <https://www.journals.vu.lt/IM/article/view/11710/10296?fbclid=IwAR0khhmmM7ozjZPEMsMhsj-BxnqEr1M-Gf1lszjUWn1J0oyezCARPFTY-awg>
- 3 ES Pagrindinių teisių agentūra, „Ilgas kelias iki LGBTI lygybės“, 2020, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-uploads/fra-2020-lgbti-equality-1_en.pdf
- 4 Tolerantiško jaunimo asociacija, „Žmogaus teisės Lietuvoje. Opozicijos apžvalga“, 2021 m. gruodžio 3 d., <https://tja.lt/2021-12-03-zmogaus-teises-lietuvoje-opozicijos-apzvalga.htm>
- 5 Margarita Sargautytė, „Požeminėje Vilniaus perėjoje – 55 metrų vaivorykštė, grąšinti LGBT bendruomenę ir kviečianti visuomenę susimąstyti“, 15min.lt, 2021 m. kovo 16 d., <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/vizualieji-menai/pozemineje-vilniaus-perejoje-55-metru-vaivorykste-drasinanti-lgbt-bendruomene-ir-kviecianti-visuomene-susimastyti-929-1471034>
- 6 „Vilniuje uždažyta vaivorykštės vėliavos perėja“, 15min.lt, 2021 m. gegužės 31 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/vilniuje-uzdazyta-vaivorykstes-veliavos-pereja-56-1512658>
- 7 „Vaivorykštės raštai: Kaune neliko ne tik spalvų ant suoloelio, bet ir paties suoloelio“, Kauno.diena.lt, 2021 m. liepos 9 d., <https://kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/miesto-pulsas/vaivorykstes-rastai-kaune-neliko-ne-tik-spalvu-ant-suolelio-bet-ir-paties-suolelio-1033709>
- 8 „Palaikymą LGBT bendruomenei išreiškiantys „Tu nesi vienas“ graficiai – užpaisyti: autoriai kitokio likimo nesitikėjo“, LRT televizija, 2021 m. balandžio 7 d., <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000147403/palaikyma-lgbt-bendruomenei-isreiskiantys-tu-nesi-vienas-graficiai-uzpaisyti-autoriai-kitokio-likimo-nesitikejo>
- 9 „Senamiestyje vėl ištepta „vaivorykštės“ perėja“, BNS, 2021 m. birželio 26 d., <https://madeinvilnius.lt/naujienos/aktualios/senamiestyje-vel-istepta-vaivorykstes-pereja/>
- 10 Margarita Sargautytė, „Vilniaus požeminės perėjos vaivorykštė uždažyta Lietuvos vėliavos spalvomis: kūrėjai neliūdi, LGL vertinimu – tai panašu į neapykantos aktą“, 15min.lt, 2021 m. kovo 19 d., <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/vizualieji-menai/vilniaus-pozemines-perejos-vaivorykste-uzdazyta-lietuvas-veliavos-spalvomis-kurejai-neliudi-lgl-vertinimu-tai-panasu-i-neapykantos-akta-929-1473728>
- 11 Margarita Sargautytė, „Vėliavų karas“ Vilniaus perėjoje tęsiasi: ant trispalvės – vėl vaivorykštė“, 15min.lt, 2021 m. birželio 9 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/veliavu-karas-vilniaus-perejoje-tesiasi-ant-trispalves-vel-vaivorykste-56-1517622>
- 12 Evelina Joteikaitė, „LGBTQ+ solidarumo eitynės „Vilnius pride 2020“: Vareikis eitynes pavadino seksualiniais pakvailiojimais“, delfi.lt, 2020 m. liepos 11 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lgbtq-solidarumo-eitynes-vilnius-pride-2020-vareikis-eitynes-pavadino-seksualiniais-pakvailiojimais.d?id=84743855>
- 13 „Kauņas Pride manifestas“, 2021, <https://www.facebook.com/demonstruokimes/>
- 14 „Eitynių „Už lygybę“ byla – susirinkimų laisvė“, hrmi.lt, 2010 m. gegužės 7 d., <http://hrmi.lt/strategines-bylos/>
- 15 Žmogaus teisių stebėjimo institutas, „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2013–2014: apžvalga“, 2015, pp. 158–159, http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2015/06/HRMI_apzvalga-LT.pdf
- 16 Simona Vovierūnaitė, „Skelbiamas visas naujos koalicijos sutarties projektas“, delfi.lt, 2020 m. lapkričio 5 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/skelbiamas-visas-naujos-koalicijos-sutarties-projektas.d?id=85659643>
- 17 Ten pat.
- 18 Jūratė Skėrytė, BNS, „Seimo pirmininkei įteikti parašai dėl Raskevičiaus pašalinimo iš komiteto vadovų“, lrt.lt, 2021 m. vasario 23 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1350825/seimo-pirmininkei-iteikti-parasai-del-raskeviciaus-pasalinimo-is-komiteto-vadovu>
- 19 Jadvyga Bieliavskā, ELTA, „Seimo valdyba paragino parašus dėl Raskevičiaus rinkusius visuomenininkus elgtis, kaip numato Peticijų įstatymas“, lrt.lt, 2021 m. kovo 9 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1361235/seimo-valdyba-paragino-parasus-del-raskeviciaus-rinkusius-visuomenininkus-elgtis-kaip-numato-peticiju-istatymas>
- 20 Jūratė Damulytė, BNS, „Seimo vadovė: iniciatyva dėl Raskevičiaus šalinimo iš komitetų vadovų nėra peticija“, lrt.lt, 2021 m. kovo 3 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1356435/seimo-vadove-iniciatyva-del-raskeviciaus-salinimo-is-komitetu-vadovu-nera-peticija>
- 21 Media4Change, „Tarptautinę dieną prieš homofobiją pasitinka blogėjantis LGBT+ vaizdavimas Lietuvos medijose“, 2021 m. gegužės 17 d., <https://www.media4change.co/lt/reactions/tarptautine-diena-pries-homofobija-pasitinka-blogejantis-lgbt-vaizdavimas-lietuvas-medijose/>
- 22 Media4Change, „Blogėja LGBT+ vaizdavimas Lietuvos medijose“, manoteises.lt, 2021 m. gegužės 18 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/blogeja-lgbt-vaizdavimas-lietuvas-medijose/>
- 23 Diversity Development Group, „Pristatyti 2021 m. atliktų visuomenės nuostatų tyrimo ir žiniasklaidos stebėsenos rezultatai“, 2021 m. lapkričio 16 d., <https://www.diversitygroup.lt/2021/11/16/pristatyti-2021-m-atliktu-visuomenes-nuos-tatu-tyrimo-ir-ziniasklaidos-stebesenos-rezultatai/>
- 24 Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto užsakymu atliktos visuomenės nuostatų apklausos 2020 m. rezultatai, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuos-tatos-apklauso-rezultatai-20201.pdf>
- 25 „Lyčiai neutralios partnerystės įteisinimo galimybių analizė ir kokybinis tyrimas apie LGBTQIA+ asmenų poreikius“, Dr. Liutauras Labanauskas, Lietuvos socialinių mokslų centras, Lietuvos žmogaus teisių centras, 2021, <https://ztcentras.lt/wp-content/uploads/2021/10/Lyčiai-neutralios-partnerystės-iteisinimo-galimybių-analizė-ir-kokybinis-tyrimas-apie-LGBTQIA-asmenu-poreikius-1.pdf>
- 26 Lietuvos žmogaus teisių centras, „Lyčiai neutralios partnerystės įteisinimo galimybių analizė ir kokybinis tyrimas apie LGBTQIA+ asmenų poreikius“, 2021 m. spalio 19 d., <https://ztcentras.lt/tyrimas-apie-tos-pacios-lyties-seimas-lietuvoje/>
- 27 Leonardas Marcinkevičius, ELTA, „Raskevičius: Partnerystės įstatymas į Seimo salę grįš tada, kai turėsime užsitikrinę 100 proc. paramą jam pateikti“, lrt.lt, 2021 m. lapkričio 22 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1547516/raskevicius-partnerystes-istatymas-i-seimo-sale-gris-tada-kai-turesime-uzsitikrine-100-proc-parama-jam-pateikti>

- 28 ELTA, „Čmilytė-Nielsen: Partnerystės įstatymas turėtų grįžti į Seimo darbotvarkę tik su viena sąlyga“, delfi.lt, 2021 m. gruodžio 29 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/cmilyte-nielsen-partnerystes-istatymas-turetu-grizti-i-seimo-darbotvarke-tik-su-viena-salyga.d?id=89073417>
- 29 ILGA-Europe, „Rainbow Europe 2021“, 2021 m. gegužė, <https://www.ilga-europe.org/report/rainbow-europe-2021/>
- 30 ILGA-Europe, „Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe and Central Asia“, 2021, <http://www.ilga-europe.org/files/uploads/2022/04/ILGA-Europe-Annual-Report-2021.pdf>
- 31 Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl teisingumo ministro 2016 m. gruodžio 28 d. įsakymo nr. 1R-333 „Dėl asmens vardo ir pavardės keitimo taisyklinių patvirtinimo“ pakeitimo“, 2021 m. gruodžio 31 d., Nr. 1R-453, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/de5a27006a7911ecb2fe9975f8a9e52e?ifwid=8p1p8sego>
- 32 Pagal naują Pasaulio sveikatos organizacijos tarptautinę ligų kvalifikaciją (ICD-11), terminą „transseksualumas“ pakeičia „lyties netapatumas“; pagal naują kvalifikaciją, ši diagnozė išbraukta iš psichikos ir elgsenos sutrikimų kategorijos ir vietoj to įtraukta į „būsenų, susijusių su seksualine sveikata“ sąrašą. Pasaulio sveikatos organizacijos Europos regioninis biuras, „WHO/Europe brief – transgender health in the context of ICD-11“, <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-determinants/gender/definitions/who-europe-brief-transgender-health-in-the-context-of-icd-11>
- 33 Europos Taryba, „L v Lithuania: Status of Execution“, <https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-4320>
- 34 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl sveikatos apsaugos ministro ir teisingumo ministro 2009 m. kovo 19 d. įsakymo Nr. V-196/1R-80 „Dėl Reikalavimų pretendentų į teisėjus ir teisėjų sveikatai ir pretendentų į teisėjus ir teisėjų sveikatos tikrinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“, 2019 m. gegužės 24 d., Nr. V-623/1R-176, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b0f783807e0811e-98a8298567570d639>
- 35 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2004 m. liepos 16 d. įsakymo Nr. V-556/1R-181 „Dėl Pareiškėjų, advokatų ir advokatų padėjėjų sveikatos būklės reikalavimų ir sveikatos būklės tikrinimo taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo“, 2020 m. sausio 31 d., Nr. V-99/1R-32, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b6135bb2474c11ea9b3585dbd527d9e8>
- 36 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl asmenų, pateikusių prašymus tarnauti prokurorais, sveikatos tikrinimo ir medicininių reikalavimų tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2020 m. kovo 31 d., Nr. V-630, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/16618850735011eaa38ed97835ec4df6>
- 37 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. rugsėjo 26 d. įsakymo Nr. V-559/240 „Dėl Notarų sveikatos tikrinimo tvarkos patvirtinimo“ pakeitimo“, 2020 m. sausio 31 d., Nr. V-100/1R-33, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/c6da7182474d11ea9b3585dbd527d9e8>
- 38 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2002 m. rugpjūčio 28 d. įsakymo Nr. 433/233 „Dėl Antstolių sveikatos patikrinimo tvarkos patvirtinimo“ pakeitimo“, 2020 m. sausio 31 d., Nr. V-98/1R-31, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/49a4f4f3474e11ea9b3585dbd527d9e8>
- 39 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl medicininių kontraindikacijų, kurioms esant asmenys negali būti įvairintojai, sąrašo patvirtinimo“, 2001 m. liepos 24 d., Nr. 404/96, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.146324/asr>
- 40 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl ligų, kuriomis sergantis asmuo negali būti skiriamas vaiko globėju (rūpintoju), sąrašo patvirtinimo“, 2001 m. liepos 17 d., Nr. 386, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.145591/asr>
- 41 Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro įsakymas „Dėl švietimo ir mokslo ministro 2017 m. gegužės 15 d. įsakymo Nr. V-362 „Dėl Diplomų, diplomų priedėlių ir studijų pažymėjimų blankų privalomosios formos rengimo, gamybos, apskaitos, registracijos ir išdavimo tvarkos aprašo ir Diplomų priedėlio pildymo rekomendacijų patvirtinimo“ pakeitimo“, 2020 m. liepos 14 d., Nr. V-1062, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/181de881c60911eab2168935922ac3ab>
- 42 Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro įsakymas „Dėl švietimo ir mokslo ministro 2007 m. vasario 20 d. įsakymo Nr. ISAK-236 „Dėl Pažymėjimų ir brandos atestatų išdavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“, 2020 m. gegužės 8 d., Nr. V-680, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/5d211362916311eaa51db668f0092944>
- 43 Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymo projektas „Dėl lyties tapatumo sutrikimo (transseksualumo) diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašo patvirtinimo“, reg. data 2021 m. rugpjūčio 6 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/d30acac0f6b711ebb4af84e751d2e0c9?positionInSearchResults=5&searchModelUUID=a74b9f4e-0976-41c0-8fc8-2488133d5673>
- 44 EU FRA, “EU LGBTI II. A long way to go for LGBTI equality”, 2020, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality-1_en.pdf
- 45 Lietuvos Respublikos Lygių galimybių kontrolierės sprendimas „Dėl galimos diskriminacijos lytinės orientacijos pagrindu „Kangoo Jumps Lietuva“ reklamoje tyrimo“, 2021 m. birželio 4 d., Nr. (21)SN-74)SP-20, <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2021/06/sprendimas-nr.-21sn-74sp-20.pdf>
- 46 Valstybinės lietuvių kalbos komisijos konsultacijų bankas, „Kokioms žodžių pederastas, pederastija reikšmėms pritarė Kalbos komisijos Žodyno pakomisė?“, 2021 m. balandžio 1 d., <http://www.vkk.lt/konsultacijos/14805-pederastas-pederastija>
- 47 ILGA-Europe, “Beizaras and Levickas v. Lithuania: ILGA-Europe’s work on landmark European hate speech judgement”, 2020 m. balandžio 7 d.
- 48 LRT radijas, LRT.lt, ELTA, „Dobrovolska: atsakas į neapykantos kalbą turėtų būti paremtas baudmės neišvengiamumo principu“, lrt.lt, 2021 m. kovo 14 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1364405/dobrovolska-atsakas-i-neapykantos-kalba-turetu-buti-paremtas-bausmes-neisvengiamumo-principu>
- 49 Milena Andrukaitytė, „Laisvės partijos frakcija atsiėmė pataisus dėl baudų už neapykantos kurstymą ir patyčias“, 15min.lt, 2021 m. kovo 25 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/laisves-partijos-fracija-atsieme-pataisus-del-baudu-uz-neapykantos-kurstyma-ir-patycijas-56-1476522>

Diskriminacija dėl lyties

Vilana Pilinkaitė Sotirovič

Europos lyčių lygybės institutas, 2021 m. analizuodamas lyčių lygybės pažangą Europos Sąjungos šalyse narėse, Lietuvos padėtį įvertino 58,4 taškais iš 100 galimų (ES vidurkis – 68). Pagal šį taškų vidurkį Lietuva pakilo į 20 vietą iš 23 per pastaruosius du metus.¹ Ryškus šuolis (5,2 taškai) pastebimas sprendimų priėmimo srityje, kurioje Lietuva, surinkusi 39,3 taškų (ES vidurkis 55), pakilo dvejomis pozicijomis į viršų, tačiau nepaisant teigiamo pokyčio šis rodiklis yra prasčiausias Lietuvoje, lyginant su kitais rodikliais. Galima iš dalies teigti, kad pokytis sprendimų priėmimo srityje įvyko dėl pačių moterų proaktyvių veiksmų – jos dalyvavo politinėje veikloje, kėlė savo kandidatūras Seimo rinkimuose ir užėmė vadovaujančias pozicijas.²

Aukščiausias vertinimas išlieka užimtumo srityje, kurioje Lietuva pagal vieną iš rodiklių – užimtų moterų ir vyrų skaičių – arčiausiai priartėja prie visiškos lyčių lygybės (91,1 taškas iš 100). Prasčiausi lyčių lygybės rodikliai išlieka šeimos ir darbo derinimo srityje (50,4 iš 100 galimų), kuris rodo netolygų šeimos pareigų ir namų ūkio darbų pasiskirstymą tarp moterų ir vyrų, ir žinių srityje (56,1 taškas), kuris parodo horizontalios lyčių segregacijos išplitimą švietimo sektoriuje.³ Abu šie rodikliai iš esmės nekinta nuo 2010 metų. Kaip pastebi ekspertai, atskirų rodiklių pagerėjimas nereiškia pažangos lyčių lygybės srityje. Taip yra dėl to, kad lyčių lygybė Lietuvoje vis dar nėra tapusi įprastos viešosios politikos sritimi, kuriai būtų skiriamas pakankamas dėmesys.⁴

Darbo ir šeimos derinimo problemos

Lietuva užima vieną paskutinių vietų, lyginant su kitomis ES valstybėmis, šeimos ir darbo derinimo srityje. Didžioji dalis įsipareigojimų šeimai tenka moterims: 79 proc. jų yra atsakingos už neapmokamą darbą namuose, palyginus su 29 proc. vyrų. 41 proc. moterų yra atsakingos už savo vaikų ar anūkų rūpinimąsi, pagyvenusių asmenų ar žmonių su negalia slaugą (24 proc. vyrų). Dvigubas moterų darbas ir šeimoje, ir profesiniame gyvenime lemia karjeros perspektyvų praradimą, atlyginimų tarp moterų ir vyrų atotrūkį ir neigiamą poveikį moterų materialinei ir socialinei padėčiai.⁵

Nors pastebima, kad Lietuvoje vis daugiau vyrų eina vaiko priežiūros atostogų, tačiau mokslininkai atsargiai vertina šias augimo tendencijas. 2020 m. atliktos reprezentatyvios 18 – 45 metų amžiaus vyrų, turinčių vaikų, apklausos rezultatai rodo, kad tik 17 proc. respondentų naudojami vaiko priežiūros atostogomis iki tol, kol vaikui sueina 1 arba 2 metai. Didžioji dalis jų šia galimybe naudojosi tik antraisiais vaiko gyvenimo metais. Sprendimui, kuris iš tėvų ims vaiko priežiūros atostogas, didelės įtakos turi požiūris į lyčių vaidmenis namuose ir santykiuose.⁶ Daugiau kaip 6 iš 10 apklaustų vyrų sutiko, kad „svarbiausia vyro atsakomybė šeimoje yra uždirbti pinigų“. Tai reiškia, kad Lietuvoje išlieka stiprus vyro – šeimos maitintojo, atsakingo už materialinį šeimos aprūpinimą – įvaizdis. Teiginiui, kad svarbiausia moters atsakomybė šeimoje yra pasirūpinti namais bei šeima, pritarė 44 proc. respondentų.⁷ Esant tokiems nusistovėjusiems lyčių vaidmenims, dažnai net nėra svarstoma, kas ims vaiko priežiūros atostogas – šią atsakomybę prisiima mama.

Šiuo metu galiojanti 2-jų metų vaiko priežiūros atostogų sistema yra orientuota į pajamų kompensavimą tėvams ir pagrįsta finansinės naudos motyvais, o tai neskatina vienodo abiejų tėvų įsitraukimo į vaiko priežiūrą. Šeimos linkusios rinktis 2 metų vaiko priežiūros atostogų schemą, kuri leidžia antraisiais vaiko metais atkurti darbo santykius ir gauti atlyginimą. Dažnai vyrai formaliai išeina vaiko priežiūros atostogų antraisiais vaiko metais ir tęsia savo darbinę veiklą pilnu etatu, o vaiką lieka prižiūrėti mama. Šiam sprendimui daro poveikį ne tik lyčių stereotipai, bet ir tokios struktūrinės priežastys kaip moterų ir vyrų atlyginimų skirtumai. Lietuvoje moterys vis dar vidutiniškai uždirba mažiau nei vyrai ir vyrų atlygis geriau kompensuoja motinos sumažėjusį atlyginimą.⁸

Atlikti moksliniai tyrimai rodo, kad viena didžiausių problemų derinant šeimą ir darbą yra įvairių viešųjų paslaugų, kurios padėtų dirbantiems prižiūrėti vaikus ar kitus šeimos narius, trūkumas. Lietuva iki šiol nepasiekė Barcelonos strategijos tikslo, kad ne mažiau nei 33 proc. vaikų iki 3 metų lankyty ikimokyklinės vaiko ugdymo įstaigas, todėl didelė dalis mažamečių vaikų nuo 1 iki 2 metų amžiaus prižiūrimi namuose.⁹ Trūkstant viešųjų paslaugų, jas greitai papildo privataus sektoriaus pasiūla. Tačiau privačių paslaugų augimo tendencijos rodo, kad valstybėje reprodukuojamas suvokimas apie vaiko priežiūrą kaip privatų šeimos reikalą, kurį spręsti turi pati šeima.¹⁰ Trūkstant vaiko priežiūros paslaugų, moterims tenka didesnė priežiūros namuose našta, ir tai nulemia kliūtis jų užimtumui, geresnėms darbo ir karjeros galimybėms, atlyginimo atotrūkio mažėjimui, taip pat ilgainiui lyčių lygybei įsitvirtinti visuomenėje.¹¹

Kaip rodo 2021 m. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos užsakymu atliktos visuomenės apklausos rezultatai, pusė Lietuvos gyventojų (51 proc.) negalėjo teigti, kad jiems pavyksta suderinti asmeninį gyvenimą ir darbą. Ta pati apklausa atskleidė, kad moterys patiria didelį stresą, kuomet reikia derinti šeimos ir darbo įsipareigojimus. 65 proc. moterų prisipažino, kad jaučiasi kaltos palikdamos mažus vaikus kitų priežiūrai, kol pačios dirba.¹²

Atlyginimų tarp moterų ir vyrų atotrūkis

Moterys Lietuvoje vis dar vidutiniškai uždirba mažiau nei vyrai. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, darbo užmokesčio atotrūkis 2020 m. tarp moterų ir vyrų siekė 12,1 procento. Tačiau pastebima tendencija, kad kasmet šis atotrūkis mažėja vis lėčiau. Pavyzdžiui, 2018 m. atotrūkis mažėjo 1,1 procentinį punktą, 2019 m. – 0,8 p. p., o 2020 m. – 0,3 procentinio punkto. Ryškiausi darbo užmokesčio skirtumai tarp moterų ir vyrų, kaip ir kasmet, pastebimi įmonėse, užsiimančiose finansine ir draudimo veikla (33,8 proc.). Moterys vidutiniškai uždirbo daugiau nei vyrai tik dviejose iš aštuoniolikos ekonominės veiklos sričių – t. y. transporto ir saugojimo (-3,5 proc.) bei statybos srityje (-1,8 proc.). Viešajame sektoriuje atotrūkis sumažėjo nuo 14 iki 11 proc., o privačiame – išaugo nuo 14,4 iki 15,7 procento.¹³

Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis padidėja moterų amžiaus grupėje nuo 29 iki 39 m., kai jos iškrenta iš darbo rinkos arba stabdo savo karjerą dėl to, kad susilaukia vaikų arba grįžta į darbą po motinystės ir derina šeimos ir profesinį gyvenimą. Tuo tarpu vyrai šiame amžiaus tarpsnyje nuo 30 iki 39 metų pasiekia karjeros viršūnę, o moterys profesinį augimą laikinai atideda. Tyrimo duomenys rodo, kad jos dažniausiai būna paaukštinamos būdamos 40–49 metų.¹⁴ Taip atsitinka dėl daugybės šeiminių įsipareigojimų, kuriuos moterys turi vykdyti, o profesinės karjeros atidėjimas stabdo darbo užmokesčio augimą.

COVID-19 pandemijos iššūkiai

Darbo užmokesčio atotrūkiui išlikti daro poveikį vis dar pakankamai ryškus pasiskirstymas į „vyriškas“ ir „moteriškas“ profesijas. Moterys dažniau užima „mažiau svarbias“, neprestižines darbo vietas ir dažniau dirba lanksčiose, nepagrindinėse darbo rinkose. Pagrindinės moterų ekonominės veiklos sritys – žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas, švietimas, apgyvendinimo ir maitinimo paslaugos. Dažnai tai – menkiau apmokamos profesijos.¹⁵ Šias sritis labiausiai paveikė ir COVID-19 pandemija. Nors karantinas nesustabdė darbo užmokesčio didėjimo ir viešajame sektoriuje moterims darbo pajamos augo net sparčiau nei vyrams, bet moterys patyrė didesnius užimtumo sunkumus.¹⁶ Viena vertus, moterys pandemijos metu dirba srityse, kur esama itin daug tiesioginio kontakto, kaip sveikatos priežiūra ar socialinis darbas. Kita vertus, didelė dalis moterų yra ir turizmo, viešbučių ar maitinimo paslaugų sektoriaus darbuotojos, o šios sritys pandemijos metu susidūrė su itin griežtais ribojimais.¹⁷ Nuo karantino pradžios daugiau moterų nei vyrų neteko darbo, o vėliau daugiau vyrų nei moterų darbą susirado. Ilgalaikio nedarbo rodikliai tapo nepalankesni moterims.¹⁸ Visi šie veiksniai daro neigiamą poveikį moterų ekonominei padėčiai ir darbo pajamų augimui, nepaisant atlyginimų viešajame sektoriuje didėjimo.¹⁹

Diskriminacija dėl lyties

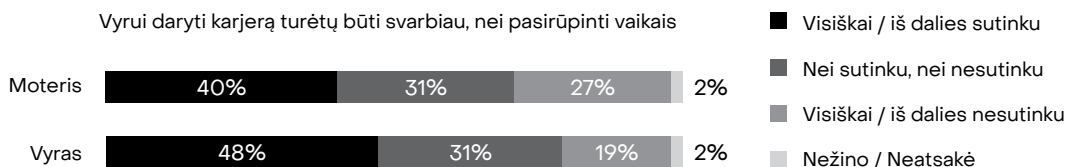
2020 m. paklausimai ir skundai dėl galimos diskriminacijos lyties pagrindu sudarė didžiausią dalį visų tais metais LGKT gautų skundų ir paklausimų: tarnyba sulaukė 242 tokių paklausimų (26 proc. visų kreipimųsi) ir atliko 37 tyrimus dėl galimos diskriminacijos dėl lyties.²⁰ Dažniausiai diskriminacija Lietuvoje

pasireiškia įdarbinant moteris, kuomet atsižvelgiama ne tiek į kvalifikaciją, kiek į kitus kriterijus: ar ji turi vaikų, gali būti lanksti darbo valandų atžvilgiu, kokia jos išvaizda.²¹ Pavyzdžiui, Lygių galimybių kontrolierė nagrinėjo skundą dėl galimos diskriminacijos ir priekabiavimo dėl lyties Lietuvos parodų ir kongresų centre LITEXPO, kuomet įsidarbinant kandidatės buvo teiraujamos apie jos asmeninį gyvenimą. Atrankos komisijos narys klausinėjo apie mažamečio vaiko priežiūrą ir motinystę, komentavo, kad pusmečiui išvykus, nukentės vaiko interesai, nes „tokio amžiaus vaikui labai reikalinga mamos ranka“ bei klausė, „ar ne per didelė asmeninės ambicijos kaina?“²². Tai vienas iš pavyzdžių, kai įdarbinimo procese į moters kvalifikaciją ir profesinius gebėjimus kreipiama nepakankamai dėmesio. Kaip rodo kiti tyrimai, dažnai dėl panašių situacijų, aukštą kvalifikacijos lygį ir kompetencijas turinčios moterys yra priverstos rinktis mažiau kvalifikuotą ir mažiau apmokamą darbą, o tai neigiamai veikia jų profesinį augimą ir ilgainiui skatina atlyginimų tarp moterų ir vyrų atotrūkį.²³ 2021 m. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba gavo 105 paklausimus raštu ir atliko 48 tyrimus dėl galimos diskriminacijos dėl lyties (41 – pagal gautus skundus ir 7 – Lygių galimybių kontrolierės iniciatyva).²⁴

Lyčių stereotipai ir jų poveikis visuomenės nuostatoms

Apibendrinant pastarųjų metų mokslinius tyrimus bei visuomenės nuostatų apžvalgą Lietuvoje, pastebima, kad kultūrinės normos, susijusios su tradiciniais lyčių vaidmenimis, ir lyčių stereotipai plačiai paplitę visuomenėje bei stabdo lyčių lygybės nuostatų ir elgesio modelių įgyvendinimą.²⁵ Paplitusį požiūrį, kad vaiko priežiūra vis dar laikoma vienos lyties užsiėmimu – „moters darbu“, patvirtina 2020 m. Lygių galimybių kontrolieriaus užsakymu atlikta apklausa.²⁶ Joje nurodoma, kad, nepaisant visuomenės pritarimo tam, kad tėtis, kaip ir mama, turi vienodai skirti laiko vaiko priežiūrai, visuomenėje dominuoja socialinė norma, kad vyrai turi labiau rūpintis savo karjera nei pasirūpinti vaikais.

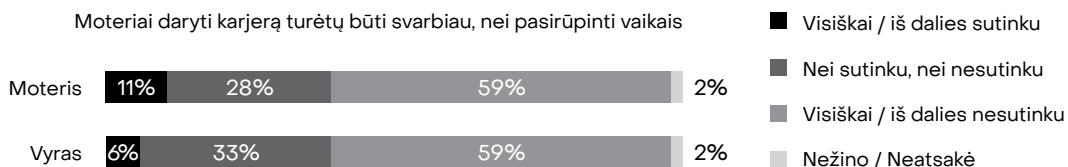
Remiantis reprezentatyvios visuomenės apklausos duomenimis tiek moterys, tiek vyrai vis dar linkę sutikti su nuostata, kad vyrui daryti karjerą turėtų būti svarbiau nei rūpintis vaikais (1 grafikas).

1 grafikas. Vyrui daryti karjerą turėtų būti svarbiau nei pasirūpinti vaikais

Šaltinis: LGKT, *Reprezentatyvi visuomenės nuomonės apklausa apie asmeninio gyvenimo ir darbo derinimą (2020)*.

Atkreiptinas dėmesys, kad moterų atsakymai šiek tiek skiriasi nuo vyrų – beveik trečdalis moterų linkusios nepritari šiam teiginiui. Vyrai linkę labiau pritarti šiai nuostatai: beveik kas antras apklaustų vyrų pritaria tradicinio vyro vaidmens nuostatai. O su teiginiu, kad moteriai karjera turėtų būti svarbiau nei rūpinimasis vaikais, sutiko vos 6 proc. vyrų ir 11 proc. moterų. Dauguma (59 proc. tiek vyrų, tiek moterų) atsakė šiam teiginiui nepritariantys (2 grafikas).

2 grafikas. Moteriai daryti karjerą turėtų būti svarbiau nei pasirūpinti vaikais

Šaltinis: LGKT, *Reprezentatyvi visuomenės nuomonės apklausa apie asmeninio gyvenimo ir darbo derinimą (2020)*

Gyventojų nuostatos rodo visuomenėje paplitusią kultūrinę normą, kad moteriai svarbesni su vaikų priežiūra susiję klausimai, kad ji labiau suvokiama kaip pagrindinė globėja šeimoje, o vyrams priskiriamas šeimos maitintojo vaidmuo. 2021 m. atliktoje visuomenės nuostatų apklausoje patvirtinamos tos pačios kultūrinių normų ir lyčių stereotipų tendencijos. Ši apklausa atskleidė moterų patiriamą nuolatinę kaltę ir stresą dėl šeimos ir darbo įsipareigojimų derinimo: beveik 7 moterys iš 10 jaučiasi kaltos, derindamos darbą ir motinystę.²⁷ Žiniasklaidos turinio analizė papildoma visuomenės nuostatų tyrimų įžvalgas. Pastebimi skirtingi moterų ir vyrų reprezentacijos aspektai, kurie vaizduoja tėčio kaip pagalbininko vaidmenį auginant vaikus ir padedant mamai atlikti visus su vaiko priežiūra susijusius globos įsipareigojimus. Tėčiui visuomenė nekelia jokių lūkesčių ar reikalavimų, o mamos įvaizdis formuojamas kaip pasiaukojančios ir visapusiškai atsidavusios globėjos. Abiejų tėvų kaip lygiaverčių vaiko auginimo partnerių reprezentacijos žiniasklaidoje neaptinkama.²⁸ Nors per pastaruosius dešimtmečius įgyvendintos socialinės politikos priemonės suteikė nedidelį postūmį šalyje atsirasti aktyvios tėvystės praktikai, tačiau reikšmingesnių pokyčių siekiant lyčių lygybės idėjų sklaidoje iki šiol nėra įvykę.²⁹

Didžioji dalis įsipareigojimų šeimai tenka moterims: 79 proc. jų yra atsakingos už neapmokamą darbą namuose, palyginus su 29 proc. vyrų.

ŠALTINIAI

¹ European Institute for Gender Equality (EIGE), Gender Equality Index: Lithuania, 2021, <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/country/LT>

² Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba (LGKT), „Lyčių lygybės indekse Lietuva pakilo viena vieta aukščiau, bet pokyčiai – kosmetiniai“, 2020, <https://manoteises.lt/straipsnis/lyciu-lygybes-indekse-lietuva-pakilo-viena-vieta-auksčiau-bet-pokyčiai-kosmetiniai/>

³ EIGE, 2021.

⁴ LGKT, „Lyčių lygybės indekse Lietuva pakilo viena vieta aukščiau, bet pokyčiai – kosmetiniai“, 2021, <https://manoteises.lt/straipsnis/lyciu-lygybes-indekse-lietuva-pakilo-viena-vieta-auksčiau-bet-pokyčiai-kosmetiniai/>

⁵ EIGE, 2021.

⁶ Vilana Pilinkaite Sotirovic, Vita Kontvainė, „Šiuolaikiniai vyrai ir lyčių lygybė: Paskatos ir kliūtys vyrams įsitraukti į vaiko priežiūrą“, 2020, p. 16–17, https://lygybe.lt/data/public/uploads/2021/09/siuolaikiniai_vyrai_ir_lyciu_lygybe.pdf

⁷ Ibid, p. 19.

⁸ Ibid, p. 5–6.

⁹ Vilana Pilinkaite Sotirovic, Vita Kontvainė, 2020, p. 7.

¹⁰ Boguslavas Gruževskis, Aušra Čižauskaitė, „Išmokyklinių paslaugų įtaka tėvų užimtumui Lietuvoje“, in: STEPP, 17, p. 74–91.

¹¹ European Institute for Gender Equality, Gender equality index 2019. Work-life balance, 2019,

¹² Luxembourg: Publications Office of the European Union, p. 87.

¹³ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Tyrimai: 65 proc. moterų jaučiasi kaltos derindamos motinystę ir darbą“, 2021, <https://www.lygybe.lt/tyrimai-65-proc-moteru-jauciasi-kaltos-derindamos-motinyste-ir-darba>

¹⁴ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Mažėjantis moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis neatskleidžia pandemijos pasekmių“, 2021, <https://www.lygybe.lt/lt/pranesimai-ziniasklaidai/mazejantis-moteru-ir-vyru-darbo-uzmokescio-atotrakis-neatskleidzia-pandemijos-pasekmiu/1441>

¹⁵ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, „Išanalizavo moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkį Lietuvoje: kada moterys pažeidžiamos labiausiai“, 2020, <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/isanalizavo-moteru-ir-vyru-darbo-uzmokescio-atotruki-lietuvoje-kada-moterys-pazeidziamos-labiausiai>

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Pranešimas spaudai. Mažėjantis moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis neatskleidžia pandemijos pasekmių“, 2021, <https://www.lygybe.lt/lt/pranesimai-ziniasklaidai/mazejantis-moteru-ir-vyru-darbo-uzmokescio-atotrakis-neatskleidzia-pandemijos-pasekmiu/1441>

¹⁸ Justina Asakavičiūtė, „Koronavirusas moterų nepagailėjo: tokio staigaus kritimo žemyn dar nėra buvę“, 2021 m. gegužės 9 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/smalsus-ep/koronavirusas-moteru-nepagailėjo-tokio-staigaus-kritimo-zemyn-dar-nera-buve.d?id=87113561>

¹⁹ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Pranešimas spaudai. Mažėjantis moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis“, 2021.

²⁰ Ibid.

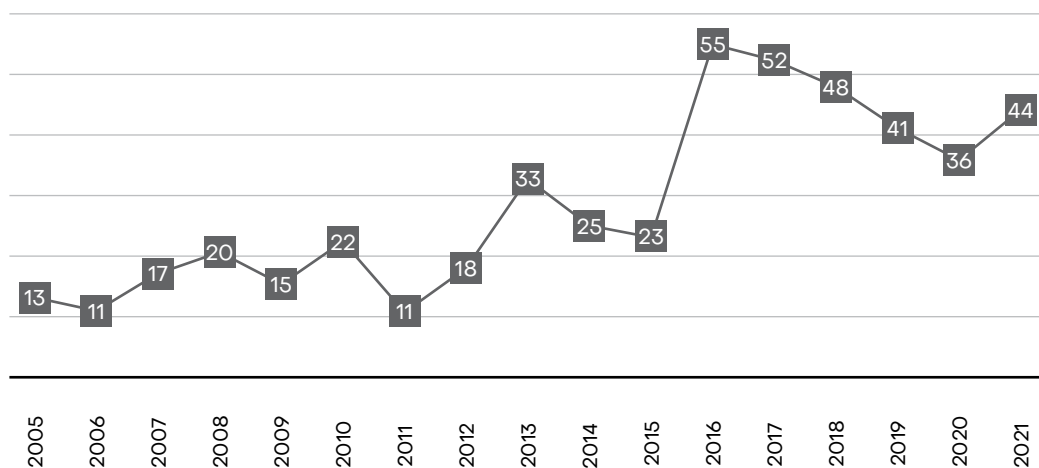
- ²¹ Lietuvos Respublikos Lygių galimybių kontrolierius, „2020 metų veiklos ataskaita“, 2021, p. 17, 23, https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2021/03/lr_lygiu_galimybiu_kontrolieriaus_2020_m_veiklos_ataskaita.pdf;
- ²² Lietuvos Respublikos Seimas, „Žmogaus teisių komitetas iš klausė lygių galimybių kontrolieriaus ataskaitą – Seimui siūloma steigti reklamos savitvarkos instituciją“, pranešimas spaudai, 2021, https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35403&p_k=1&p_t=275393.
- ²³ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, „Išanalizavo moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkį Lietuvoje: kada moterys pažeidžiamos labiausiai“, 2020, <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/isanalizavo-moteru-ir-vyru-darbo-uzmokescio-atotruki-lietuvoje-kada-moterys-pazeidziamos-labiausiai>
- ²⁴ Vilius Juodys „Lygių galimybių kontrolierė įspėjo LITEXPO dėl diskriminacinių klausimų darbuotojo atrankoje“, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2021 m. liepos 16 d., <https://www.lygybe.lt/lt/kontroliere-ispejo-litexpo-del-diskriminaciniu-klausimu-darbuotojo-atrankoje-pranesimas>
- ²⁵ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, „Išanalizavo moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkį Lietuvoje: kada moterys pažeidžiamos labiausiai“, 2020.
- ²⁶ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos pateikta informacija, 2022 m. vasario 21 d.
- ²⁷ Vilana Pilinkaite Sotirovic, Vita Kontvainė, 2020, p. 11-13.
- ²⁸ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Asmeninio gyvenimo ir darbo derinimas. Reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa“, 2020 m. liepos mėn. 10 – 18 d., <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2020/11/balance-tyrimo-ataskaita-2020.pdf>
- ²⁹ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Derinti darbą su vaiko priežiūra trukdo ne tik stereotipai, bet ir politinių priemonių trūkumas“, 2021, <https://manoteises.lt/straipsnis/derinti-darba-su-vaiku-prieziura-trukdo-ne-tik-lyciu-stereotipai-bet-ir-politikos-priemoniu-trukumas/>
- ³⁰ Ibid.
- ³¹ Vilana Pilinkaite Sotirovic, Vita Kontvainė, 2020, p. 42.

Diskriminacija dėl negalios

Ugnė Grigaitė

2020 metais Lygių galimybių kontrolierės tarnyba (LGKT) atliko 36 tyrimus dėl galimos diskriminacijos negalios pagrindu, o 2021 metais – 44 tyrimus. Skundų ir konsultacijų skaičius negalios pagrindu 2021 metais buvo didžiausias, lyginant su kitais vyraujančiais pagrindais (t. y. lyties ir amžiaus), – telefonu buvo konsultuoti net 294 asmenys. Tiek 2020, tiek ir 2021 metais vyravo skundai dėl galimai patirtų pažeidimų paslaugų teikimo ir vartotojų teisių apsaugos srityje, žmonės taip pat kreipėsi dėl rinkimų teisių pažeidimų, skundėsi ribotomis galimybėmis įgyti išsilavinimą, taip pat dėl galimai patiriamos diskriminacijos dėl negalios įsidarbinant.¹²

LGKT tyrimai dėl galimos diskriminacijos negalios pagrindu

Tinkamas sąlygų pritaikymas

2020 metais Neįgalųjų reikalų departamento (NRD) prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (SADM) užsakymu buvo atlikta reprezentatyvi Lietuvos gyventojų nuomonės apklausa „Šalies gyventojų nuomonės tyrimas dėl socialinių grupių diskriminacijos“³. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad labiausiai diskriminuojama socialine grupe Lietuvoje yra laikomi „asmenys su proto ar psichikos negalia“ bei „asmenys su fizine negalia“, o aplinka, kurioje asmenys su negalia galimai labiausiai diskriminuojami, yra darbo rinka.

Aktualia problema išlieka tai, kad nors Darbo kodeksas⁴ ir Lygių galimybių įstatymas⁵ įpareigoja darbdavius imtis tinkamų priemonių, kad žmonėms su negalia būtų sudarytos sąlygos gauti darbą, dirbti, siekti karjeros arba mokytis, įskaitant tinkamą patalpų ir kitų sąlygų pritaikymą, bet tinkamas sąlygų nepritaikymas vis dar nėra apibrėžiamas kaip atskira diskriminacijos dėl negalios forma. Taip pat tai yra numatyta vien tik darbo santykių srityje, ir netaikoma kitose Lygių galimybių įstatymo taikymo srityse.⁶ Pabrėžtina, kad tinkamas sąlygų pritaikymas nereikalauja, kad būtų įdarbinamas asmuo, kuris neturi reikiamos kompetencijos ar gebėjimų atlikti darbą, verčiau tai yra „kliūčių panaikinimas darbuotojui ar kandidatui, turinčiam reikalingą išsilavinimą, įgūdžius ir kompetenciją, bei galimybės užtikrinimas save realizuoti ir atlikti esmines darbo funkcijas, nepaisant negalios“⁷. Jungtinių Tautų (JT) žmonių su negalia teisių komitetas dar 2016 m. rekomendavo Lietuvai imtis visų būtinų teisinių ir administracinių priemonių, kuriomis būtų pripažįstama, kad tinkamų sąlygų sudarymo bei aplinkos pritaikymo nebuvimas yra viena iš diskriminacijos dėl negalios formų.⁸

2020 metais Žmogaus teisių stebėjimo institutas, kartu su LGKT, parengė atmintinę „Tinkamas sąlygų pritaikymas žmonėms su negalia – kaip tai įgyvendinti darbovietėje“⁹, kurioje yra pateikiamos pagrindinės sąvokos ir praktiniai pavyzdžiai. Atmintinėje pabrėžiama universalus dizaino svarba, aptariamos įvairios negalios ir sąlygų sudarymo bei pritaikymo situacijos, organizaciniai sprendimai, asmeninės ir individualios pagalbos pavyzdžiai, fiziniai ir techniniai sprendimai. Atkreipiamas dėmesys, kad svarbu kelti visų darbuotojų sąmoningumą, mažinti ir panaikinti neigiamą požiūrį į negalią, paskatinti vertinti individualumą ir įvairovę darbe bei pagarbiai prisidėti ir padėti darbuotojams su negalia įsilieti į darbovietę lygiai su kitais.

Valstybės kontrolės auditas

2020 metų rugsėjo mėn. Valstybės kontrolė paskelbė audito ataskaitą dėl asmenų su negalia socialinės integracijos¹⁰. Audito tikslas buvo įvertinti, ar Lietuvoje asmenims su negalia yra sudarytos sąlygos ir galimybės savarankiškai gyventi, visapusiškai dalyvauti visuomenės gyvenime ir darbo rinkoje. Auditas atskleidė, kad žmonių su negalia socialinės integracijos politika ir veiksmai neužtikrina galimybės gyventi savarankiškai bendruomenėje ir gauti reikalingas paslaugas pagal individualius poreikius. Bendruomeninių paslaugų plėtra šalyje yra nepakankama, socialinės ir užimtumo paslaugos planuojamos ir teikiamos kompleksiskai neįvertinus individualių žmonių poreikių, egzistuoja daug sisteminių spragų ir mažai galimybių įsidarbinti atviroje darbo rinkoje, o darbo rinka nėra motyvuota įdarbinti asmenis su negalia. Viešieji pastatai, transportas, interneto svetainės nėra pakankamai pritaikyti asmenų su negalia naudojimuisi, o mobiliųjų programų pritaikymo stebėseną apskritai net nėra įgyvendinama.

Sociologinis šalies gyventojų tyrimas

Žmogaus teisių stebėjimo instituto užsakymu, 2021 metais buvo atlikta reprezentatyvi šalies gyventojų nuomonės apklausa dėl žmogaus teisių suvokimo ir vertinimo.¹¹ Net 60 proc. respondentų teigė nejaučiantys, kad Lietuvoje žmonės su negalia gali lygiaverčiai su visais dalyvauti ekonominiame, socialiniame ir kultūriniame šalies gyvenime. 77 proc. mano, kad aplinka, pavyzdžiui, gatvės ir pastatai, nėra tinkamai pritaikyti žmonių su negalia poreikiams.

Maždaug kas penktas Lietuvos gyventojas nesijaustų patogiai, jeigu kaimynystėje gyventų žmogus su intelekto negalia (23 proc.) ar autistiškas žmogus (20 proc.), o beveik kas antras (46 proc.) – jeigu kaimynystėje gyventų žmogus, turintis psichikos sveikatos sutrikimų. Apskritai, net 55 proc. gyventojų sutinka arba iš dalies sutinka su realybės neatitinkančiu teiginiu, kad psichikos sveikatos sunkumų turintys žmonės yra neprognozuojami ir pavojingi. Kita vertus, tik 5 proc. sutinka su teiginiu, kad Lietuvos valstybė pakankamai rūpinasi žmonių su negalia integracija į visuomenę.

Nediskriminavimo skatinimo planas

2020 metų gruodžio 10 d. buvo patvirtintas Nediskriminavimo skatinimo 2021 – 2023 metų planas¹², kuriame numatyta tik viena priemonė (Nr. 2.1), kurioje atskirai minimi asmenys su negalia. Šioje priemonėje numatoma mokytį socialinių paslaugų srities darbuotojus, siekiant didinti socialinių paslaugų prieinamumą ir kokybę žmonėms su negalia, vaikams, šeimoms, globėjams (rūpintojams), vyresnio amžiaus asmenims bei asmenims, patiriantiems socialinę riziką. Dalis kitų šio plano priemonių yra nukreiptos bendrai į Lygių galimybių įstatyme įtvirtintus pagrindus diskriminacijai, įskaitant negalią. Atsakinga institucija yra SADM, o šiai priemonei įgyvendinti kasmet numatyta 50 tūkst. eurų.¹³

Socialinių paslaugų katalogo nuostatų pakeitimas

2021 metais LGKT atliko tyrimą¹⁴ dėl galimos diskriminacijos teikiant antrinio lygio sveikatos priežiūros paslaugas žmonėms su judėjimo negalia. Buvo konstatuota, kad tais atvejais, kai asmeniui yra būtinos antrinio lygio sveikatos priežiūros paslaugos, kurios gali būti teikiamos tik asmens sveikatos priežiūros įstaigose, žmonėms su judėjimo negalia nėra sudaromos galimybės pasinaudoti savivaldybėse teikiama transporto organizavimo paslauga.¹⁵

Po LGKT pateiktos rekomendacijos dėl pavežimo paslaugų, SADM pakeitė Socialinių paslaugų katalogo nuostatas, apibrėžiant, jog „pavežimo paslauga, teikiama pagal poreikius asmenims, kurie dėl negalios, ligos ar senatvės turi judėjimo problemų ir dėl to ar dėl nepakankamų pajamų negali naudotis visuomeniniu ar individualiu transportu, transporto organizavimo paslauga apima ir pagal individualius asmens poreikius teikiamą pagalbą palydint iš asmens namų iki transporto priemonės ir iš jos iki tikslo objekto“.^{16,17}

Švietimo įstatymo pataisos

2021 metais buvo priimtos Švietimo įstatymo¹⁸ pataisos, pagal kurias mokiniai su sunkia ir labai sunkia negalia bendrojo ugdymo mokyklose ar klasėse, skirtose mokiniams, turintiems nustatytų „specialiųjų ugdymosi poreikių“, gali mokytis iki mokslo metų, kuriais jiems sueina 21 metai, pabaigos. Iki šių pataisų priėmimo mokiniai būdavo šalinami iš klasių iškart po gimtadienio – net nesulaukus mokslo metų pabaigos. Pažymėtina, kad šiuo įstatymo pakeitimu tik labai maža dalimi prisidėta prie užimtumo bei išsilavinimo siekimo galimybių problemos sprendimo, su kuria susiduria asmenys su sunkia negalia, kai jiems sukanka 21 metai.¹⁹

Net 60 proc. respondentų teigė neįsivaizduojantys, kad Lietuvoje žmonės su negalia gali lygiaverčiai su visais dalyvauti ekonominiame, socialiniame ir kultūriniame šalies gyvenime.

Moterų su negalia situacija

Diskriminaciją, kuri kyla lyties ir negalios pagrindų sankirtoje, JT žmonių su negalia teisių komitetas apibrėžia kaip daugialypę. 2021 metais nevyriausybinių organizacijų Lygių galimybių plėtros centro užsakymu Panevėžio mieste ir rajone bei Tauragės rajone buvo atliktas tyrimas apie visuomenės nuostatas moterų su negalia atžvilgiu, buvo apklausti 564 asmenys.²⁰

Tyrimas parodė, kad kas antras apklaustasis visiškai arba iš dalies sutinka su teiginiu, kad priverstinė sterilizacija ir / arba priverstinis nėštumo nutraukimas moterims su tam tikra negalia yra pateisinami. Su teiginiu, kad pasirinkdamos turėti vaikų moterys su negalia elgiasi neatsakingai, sutiko 37 proc. apklaustųjų, o 22 proc. manė, kad moteriai su negalia jos vyro smurtas neturėtų būti priežastis išsiskirti.²¹

Lygių galimybių plėtros centras taip pat atliko fokus grupės tyrimą su 12 moterų su negalia iš Panevėžio ir Tauragės, siekiant išsiaiškinti, kaip negalios paveiktos moterys vertina sunkumus ar kliūtis, su kuriomis susiduria. Tyrimas atskleidė nepakankamo moterų dalyvavimo visuomeninėje ir politinėje veikloje problemų spektrą: „atskirtis, diskriminacijos patirtys, aplinkos barjerai, lyčių stereotipai galimai ne tik stabdo dalyvavimą, bet ir stiprina nepasitikėjimą savimi, kuris, savo ruožtu, padaro įsiliejimą į aktyvias veiklas dar didesniu iššūkiu“.²²

Iššūkiai dėl COVID-19 pandemijos

Pasak LGKT, tiek 2020, tiek ir 2021 metais išryškėjo žmonių su negalia teisių suvaržymai dėl COVID-19 pandemijos taikomų apribojimų, pavyzdžiui, ribotos galimybės gauti medicinos paslaugas bei nepagrįstas ribojimas ir išimties nepritaikymas viešose vietose nedėvėti veido kaukių dėl sveikatos būklės ar negalios.²³ Apskritai, žmonių su negalia galimybės COVID-19 pandemijos metu buvo dar labiau apribotos nei buvo anksčiau – sumažėjo jų pajamos, net buvo atvejų, kad dėl lėšų trūkumo trūko maisto, o nepaisant to, kad izoliaciją daug žmonių su negalia, deja, patiria ir ne pandemijos metu, socialinių ryšių sumažėjimas daugeliui buvo didelis iššūkis ir sukėlė riziką patirti stiprius psichologinius sunkumus.²⁴

- ¹ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „2020 m. veiklos ataskaita“, 2021 m., https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2021/03/lr_lygiu_galimybiu_kontrolieriaus_2020_m_veiklos_ataskaita.pdf
- ² Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „2021 m. veiklos ataskaita“, 2022 m., <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2022/03/2021-metu-igk-veiklos-ataskaita.pdf>
- ³ Spinter tyrimai Neįgalųjų reikalų departamento užsakymu, „Šalies gyventojų nuomonės tyrimas dėl socialinių grupių diskriminacijos“, 2020 m., <https://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Ataskaita-Neigalieji-202011.pdf>
- ⁴ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, 2016 m. rugsėjo 14 d., Nr. XII-2603, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/f6d686707e7011e6b969d7ae07280e89/asr>
- ⁵ Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas, 2003 m. lapkričio 18 d., Nr. IX-1826, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.222522/asr>
- ⁶ Žmogaus teisių stebėjimo institutas Neįgalųjų reikalų departamento užsakymu, „Žmonių su negalia socialinės integracijos veiklos rezultatų bei Jungtinių tautų neįgalųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo įgyvendinimo 2020 m. stebėsenos ataskaita“, 2021 m., <https://www.ndt.lt/wp-content/uploads/ZTSI-Stebeosenos-Ataskaita-9.pdf>
- ⁷ Ugnė Grigaitė, „Tinkamas sąlygų pritaikymas žmonėms su negalia – kaip tai įgyvendinti darbovietėje“, 2020 m., http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2020/11/SalyguPritaikymas_A53mm-zalias-WEB-2.pdf
- ⁸ JT žmonių su negalia teisių komiteto baigiamosios pastabos ir rekomendacijos Lietuvai, Nr. CRPD/C/LTU/CO/1*, 2016 metų gegužės 11 d., <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhs-sZC9ptKX1BBEFv4q2fNHbhisio1QJEXobNo%2b164VPCFXgGIA71mMejw37A6S9XPufu0q0d%2bKAUo0n7OoJHqx-8CIPsL3E3GfZp%2bYbsWbcEo>
- ⁹ Ugnė Grigaitė, „Tinkamas sąlygų pritaikymas žmonėms su negalia – kaip tai įgyvendinti darbovietėje“, 2020 m., http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2020/11/SalyguPritaikymas_A53mm-zalias-WEB-2.pdf
- ¹⁰ Valstybės kontrolė, „Valstybės audito ataskaita dėl asmenų su negalia socialinės integracijos“, 2020 m., <https://www.valstybeskontrolė.lt/LT/Product/Download/3882>
- ¹¹ Spinter tyrimai Žmogaus teisių stebėjimo instituto užsakymu, „Sociologinis šalies gyventojų tyrimas dėl žmogaus teisių suvokimo ir vertinimo“, 2021 m., http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2021/06/Ataskaita-ZTSI_202103.pdf
- ¹² Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas, „Dėl Nėdėskriminavimo skatinimo 2021-2023 metų veiksmų plano patvirtinimo“, 2020 m. gruodžio 10 d., Nr. A1-1256, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/b1c5e3b03ae511eb8d9fe110e148c770>
- ¹³ Žmogaus teisių stebėjimo institutas Neįgalųjų reikalų departamento užsakymu, „Žmonių su negalia socialinės integracijos veiklos rezultatų bei Jungtinių tautų neįgalųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo įgyvendinimo 2020 m. stebėsenos ataskaita“, 2021 m., <https://www.ndt.lt/wp-content/uploads/ZTSI-Stebeosenos-Ataskaita-9.pdf>
- ¹⁴ Lygių galimybių kontrolieriaus sprendimas dėl galimos diskriminacijos negalios pagrindu teikiant gydytojo neurologo paslaugas tyrimo, 2021 m. birželio 18 d. Nr. (21)SN-39)SP-22, <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2021/08/sprendimas-sn-39.pdf>
- ¹⁵ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „2021 m. veiklos ataskaita“, 2022 m., <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2022/03/2021-metu-igk-veiklos-ataskaita.pdf>
- ¹⁶ Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų katalogas, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.274453/asr>
- ¹⁷ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „2021 m. veiklos ataskaita“, 2022 m., <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2022/03/2021-metu-igk-veiklos-ataskaita.pdf>
- ¹⁸ Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas, Lietuvos aidas, 1991 m. birželio 25 d., Nr.: I-1489, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.395105/asr>
- ¹⁹ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „2021 m. veiklos ataskaita“, 2022 m., <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2022/03/2021-metu-igk-veiklos-ataskaita.pdf>
- ²⁰ Margarita Jankauskaitė ir Aurelija Auškalnytė, „Lyties ir negalios sankirtoje – situacijos apžvalga ir gerosios praktikos“, 2021 m., <http://gap.lt/wp-content/uploads/2021/03/Lyties-ir-negalios-sankirtoje.pdf>
- ²¹ Domantė Platūkytė, LRT.lt, „Atkreipia dėmesį į moterų su negalia padėtį: dalis visuomenės mano, kad pasirinkdamos turėti vaikų elgiasi neatsakingai“, 2021 m. balandžio 15 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1383510/atkreipia-de-mesi-i-moteru-su-negalia-padeti-dalis-visuomenes-mano-kad-pasirinkdamos-tureti-vaiku-elgiasi-neatsakingai>
- ²² Margarita Jankauskaitė ir Aurelija Auškalnytė, „Negalios paveiktų moterų patirtys – fokus grupės tyrimas“, 2021 m., <http://gap.lt/wp-content/uploads/2021/03/Negalios-paveikt%C5%B3-moter%C5%B3-patirtys.pdf>
- ²³ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „2021 m. veiklos ataskaita“, 2022 m., <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2022/03/2021-metu-igk-veiklos-ataskaita.pdf>
- ²⁴ Dovilė Juodkaitė, „Kada skelbsime žmonių su negalia „karantino“ pabaigą?“, 15min.lt, 2020 m. spalio 18 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/kada-skelbsime-zmoniu-su-negalia-karantino-pabaiga-56-1393086>

Diskriminacija dėl tautybės ir etninės kilmės

Vita Kontvainė

Svarbiausias teisinio reguliavimo pokytis, turėjęs įtakos tautinių mažumų padėčiai Lietuvoje – 2022 m. pradžioje priimtas Asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymas, kuriame įtraukta teisė nelietuvių tautybės Lietuvos Respublikos piliečių vardus ir pavardes asmens dokumentuose rašyti lotyniškos abėcėlės rašmenimis (be diakritinių ženklų). Kitas svarbus ir tautinių mažumų laukiamas teisės aktas – Tautinių mažumų įstatymas – 2021 m. pradžioje buvo baigtas rengti darbo grupėje, tačiau Seime svarstytas nebuvo. Romų integracijos srityje svarbūs pokyčiai fiksuoti Vilniaus mieste – 2020 m. gegužės mėnesį buvo nugriauti paskutiniai Kirtimų taboro gyvenvietės namai, rugpjūčio mėnesį patvirtina nauja Vilniaus romų integracijos programa 2020–2023 metams, kuri žymėjo proveržį romų socialinės integracijos srityje. Skirtingai nei ankstesnėse Vilniaus m. romų integracijos programose, didesnis dėmesys buvo skirtas švietimo, socialinių paslaugų plėtrai, sveikatos ir būsto sritims, o ne nusikalstamumo užkardymui ir policijos veiklos finansavimui. Tiesa, programos įgyvendinimas pirmaisiais dviem metais pasižymėjo kiek netolygiu finansavimu ir dalies numatytų priemonių (daugiausia būsto srityje) neefektyvumu. Politinės valios trūkumas nuosekliai spręsti romų integracijos klausimą buvo stebimas valstybiniame lygmenyje – iki 2021 m. gruodžio mėnesio dar nebuvo patvirtintas naujas valstybinis Romų integracijos į Lietuvos visuomenę veiksmų planas (senasis pasibaigė 2020 m. pabaigoje).

Teisinis reguliavimas: svarbiausi pokyčiai

2020 m. suėjo 10 metų, kai Lietuvoje nėra Tautinių mažumų įstatymo. 2019 m. Tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės direktoriaus sudaryta darbo grupė 2021 m. pradžioje parengė naujo Tautinių mažumų įstatymo projektą, turintį pakeisti iki 2010 m. galiojusį Tautinių mažumų įstatymą. Viešai neskelbtas įstatymo projektas 2021 m. viešojoje erdvėje buvo kritikuojamas dėl galimo Konstitucijoje įtvirtinto valstybinės lietuvių kalbos statuso silpninimo, kadangi jame buvo numatyta teisė „kreiptis žodžiu arba raštu (teikdamas prašymus) tos tautinės mažumos kalba į šios savivaldybės teritorijoje esančius savivaldos viešojo administravimo subjektus ir (ar) jų padalinius“¹. Įstatymo projektas ataskaitos rengimo metu nebuvo užregistruotas ir viešai neskelbiamas.

2020 m. suėjo 10 metų, kai Lietuvoje nėra Tautinių mažumų įstatymo.

2021 m. pabaigoje Seime buvo užregistruotas ir 2022 m. sausio 18 d. priimtas Asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymas², kuriame nustatytos išimties, kai vardai ir pavardės galės būti rašomi lotyniškos abėcėlės rašmenimis. Ši teisė (tarp kitų grupių) suteikiama ir nelietuvių tautybės Lietuvos Respublikos piliečiams bei Lietuvos Respublikos piliečiams, kurių vienas iš tėvų, senelių, protėvių ar kitų pagal tiesiąją giminytės liniją protėvių turėjo ar turi kitos valstybės pilietybę ir vardas ir (ar) pavardė šiais rašmenimis įrašyti dokumento šaltinyje. Prieš priimant šį įstatymą, 2021 m. rugsėjo 8 d. Teisingumo ministerija pateikė rekomendacijas Civilinės metrikacijos įstaigoms vaiko pavardę užrašyti nelietuviškais lotyniško pagrindo rašmenimis, kai teismas vienam tos pačios šeimos nariui, Lietuvos Respublikos piliečiui, jau yra leidęs įrašyti pavardę su Q, W, X raidėmis.³ Naujojo Asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymo priėmimas yra svarbus Lietuvos lenkų bendruomenei, ilgą laiką kėlusiai šį klausimą viešojoje erdvėje – priimtas įstatymas turėtų užbaigti kelis dešimtmečius trukusią diskusiją dėl originalios asmenvardžių rašybos dokumentuose.

Analizuojamu laikotarpiu įvyko keletas pokyčių tautinių mažumų švietime. Nuo 2021 m. rugsėjo mėnesio ikimokyklinio ir priešmokyklinio amžiaus vaikai, ugdomi darželiuose ir mokyklose tautinės mažumos

kalba, ne mažiau kaip 5 valandas per savaitę bus ugdomi lietuvių kalba. Iki šių pakeitimų ikimokyklinio amžiaus vaikams tokie reikalavimai nebuvo taikomi, o priešmokyklinėse grupėse ugdymas lietuvių kalba taps 1 valanda per savaitę ilgesnis.⁴ Taip pat numatoma grąžinti galimybę laikyti valstybinį tautinių mažumų kalbų (baltarusių, lenkų, rusų, vokiečių) egzaminą – planuojama, kad 2022-ieji bus pasirengimo pradžios valstybiniam brandos egzaminui metai.⁵

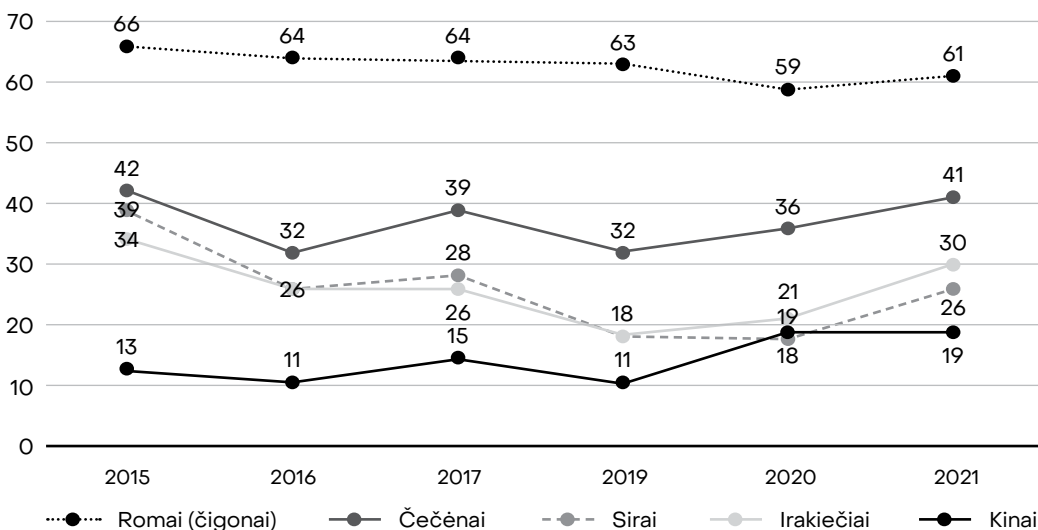
2021 m. buvo viešai pristatyta lenkų kalbos ir bendruomenės Lietuvoje išsaugojimo bei vystymo strategija „Vilniaus kraštas 2040“, kurią LR Seimo pirmininkei pristatė Lenkų diskusijų klubo atstovai.⁶ Parengta strategija apžvelgia Lietuvos lenkų tautinės mažumos esamą padėtį ekonomikos, kultūros ir socialinėje srityse, analizuoja jos stipriąsias ir silpnąsias puses, esamas ir potencialias galimybes, realias ir galimas grėsmes, taip pat apibrėžia siektiną Lietuvos lenkų bendruomenės viziją (2040 m.).⁷ Strategiją rengė išoriniai ekspertai (dauguma iš Lenkijos), remdamiesi strateginių teminių grupių seminarų ir individualių pokalbių metu su Lietuvos lenkų bendruomenės veikėjais bei ekspertais surinkta informacija.

Naujaisi duomenys apie tautinių mažumų padėtį Lietuvoje

2021 m. Lietuvoje vyko Lietuvos gyventojų surašymas, kuris buvo atliktas kaip pirmasis elektroninis Lietuvos gyventojų surašymas, t. y. buvo vykdomas administracinių duomenų pagrindu, naudojant pagrindinių valstybės registru ir informacinių sistemų duomenis. Siekiant surinkti statistinę informaciją apie gyventojus pagal tautybę, gimtąją kalbą, kitų kalbų mokėjimą ir išpažįtamą tikėjimą, buvo atliekamas papildomas Gyventojų tautybės, gimtosios kalbos ir išpažįtamo tikėjimo statistinis tyrimas⁸, kadangi duomenys apie gyventojus pagal gimtąją kalbą, kitų kalbų mokėjimą ir išpažįtamą tikėjimą nerenkami ir nekaupiami valstybės registruose, o dalis gyventojų savo tautybės yra nenurodę. Sprendimą atsakyti įprastu būdu (gyvai apklausiant gyventojus) atliekamo visuotinio gyventojų surašymo kritikavo tautinių mažumų grupių atstovai, nuogaustadami, kad pasirinktas tyrimo metodas neatspindės esamos tautinės gyventojų sudėties.⁹ Kritiką surašymo metodikai išsakė ir mokslininkai (dėl netikslių kategorijų etninės tapatybės ir nacionalinės priklausomybės įvardijimui parinkimo, aplaidaus požiūrio ir klaidų pateikiamame tautybių klasifikatoriuje)¹⁰, ir žmogaus teisių srityje dirbančių nevyriausybinių organizacijų atstovai (dėl gyventojų surašymo klausimyno sudarymo tik valstybine kalba ir dėl nesudarytos galimybės pasirinkti dviejų ar daugiau tautybių)¹¹. 2021 m. gruodžio mėnesį paskelbti surašymo duomenys nurodo, kad rusų ir baltarusių Lietuvoje sumažėjo apie 20 proc., tačiau detaliau surašymo duomenys pagal tautybę dar nėra analizuoti.¹²

Visuomenės nuostatų tyrimuose, kuriuose analizuojama socialinė distancija įvairių etninių grupių atžvilgiu, pastebima, kad 2021 m. šiek tiek padidėjo Lietuvos gyventojų, nenorinčių gyventi kaimynystėje su kitos etninės grupės atstovais, dalis. Ryškiausi skirtumai lyginant su 2019 m. fiksuojami kelių etninių grupių – kinų, irakiečių, sirų ir čečėnų – atžvilgiu (žr. Pav.1). Pasikeitęs požiūris į kinų grupę gali

Su kuo iš išvardintų grupių nenorėtumėte gyvent kaimynystėje? Atsakymai: „Nenorėčiau“, proc.

būti siejamas su COVID-19 pandemijos viešuoju diskursu ir užsienio politikos įtampomis santykiuose su Kinija dėl Taivaniečių atstovybės Lietuvoje atidarymo.¹³ Tuo tarpu išaugusį nenorą gyventi irakiečių ir sirų kaimynystėje galima vertinti kaip 2021 m. prasidėjusios krizinės situacijos, kurią sukėlė išaugę nereguliarios migracijos srautai Lietuvos–Baltarusijos pasienyje, atspindį. Nepalankiausiai vertinama etninė grupė Lietuvoje ir toliau išlieka romai – su jais kaimynystėje 2021 m. gyventi nenorėtų beveik du trečdaliai (61 proc.) respondentų, pokytis per pastaruosius metus fiksuojamas tik paklaidos ribose.¹⁴

2020 m. Media4Change atliktame stebėsenos tyrime buvo analizuota kaip Lietuvos žiniasklaidoje yra reprezentuojamos didžiausią socialinę distanciją patiriančios visuomenės grupės, tarp jų ir skirtingų etninių grupių atstovai (lenkai, rusai, žydai ir romai). Analizės metu surinkti duomenys rodo, kad dažniausiai žiniasklaidoje minima grupė yra žydai (10757 darbai), o mažiausiai – romų etninė grupė (1567 darbai). Daugelio tirtų grupių atžvilgiu žiniasklaidoje daugiausiai kalbama neutraliai: 74–87 proc. turinio galima klasifikuoti kaip neutralų, išskyrus romų grupės atveju, kur neutralus žiniasklaidos turinys siekia tik 55 procentus. Romų reprezentacija žiniasklaidoje pirmauja negatyviu turiniu, siekiančiu 34 procentus. Romų grupė išsiskiria tuo, jog jų atžvilgiu yra santykinai gausus kriminalinių publikacijų, pabrėžiančių jų tautinį identitetą, skaičius.¹⁵ Šias išvadas patvirtina ir 2021 m. paskelbti Mediaskopos atlikto žiniasklaidos stebėsenos tyrimo duomenys – romų etninė grupė buvo dažniausiai minima neigiama kontekste, su ja straipsniuose ir pranešimuose siejant tokius žodžius kaip „neapykanta“, „nusikaltimas“, „kriminalas“, „teismas“, „nedarbas“, „narkotikai“ ir kiti.¹⁶

Diskriminacija: LGKT skundai

2020 m. Lygių galimybių kontrolieriaus (LGKT) tarnyba gavo 18 skundų dėl galimos diskriminacijos rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės ir etninės priklausomybės pagrindais ir šis skaičius smarkiai nesiskyrė nuo ankstesnių metų. Dauguma 2020 m. atliktų tyrimų dėl galimos diskriminacijos rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės ir etninės priklausomybės pagrindais buvo nutraukti, trūkstant objektyvių duomenų apie padarytą pažeidimą, arba skundai pripažinti nepagrįstais, nepasitvirtinus juose nurodytiems pažeidimams. Vienas skundas kalbos pagrindu pripažintas pagrįstu.¹⁷

Romų padėtis

2020 m. gegužės mėnesį buvo nugriauti paskutinieji namai Vilniaus Kirtimų romų gyvenvietėje, o tu pačių metų rugpjūčio 26 d. Vilniaus miesto savivaldybės taryba patvirtino Vilniaus romų integracijos programą 2020–2023 metams.¹⁸ Nevyriausybinių organizacijų, dirbančių su Vilniaus romų bendruomene, sveikino programos pradžią, atkreipdamos dėmesį į teigiamus politikos pokyčius ir numatytas integracijos priemones švietimo, sveikatos apsaugos, kultūros, darbo rinkos ir teisės į būstą srityse, tačiau išreiškė susirūpinimą, kad pirmaisiais programos įgyvendinimo metais dalis numatytų priemonių nebuvo įgyvendinta neskyrus joms lėšų.¹⁹ Vėluojantis romų integracijos programos patvirtinimas (ankstesnė savivaldybės Vilniaus (Kirtimų) romų taboro bendruomenės integracijos į visuomenę 2016–2019 metų programa baigėsi 2019 m. gruodį²⁰) ir ribotas lėšų skyrimas svarbiausių romų patiriamų iššūkių sprendimams rodo, kad Lietuvoje trūksta politinės valios nuosekliai spręsti romų etninės grupės patiriamus socialinės integracijos iššūkius. 2021 m. lapkričio mėnesį Vilniaus m. taryba priėmė sprendimą atsisakyti vienos iš programos priemonių, kuria remiantis buvę Kirtimų gyvenvietės gyventojai galėjo kreiptis į savivaldybę dėl būsto nuomos kompensacijos tuo atveju, jei jų nuomojamas būstas buvo ne Vilniaus m. savivaldybės teritorijoje (buvo numatyta šias kompensacijas dengti Vilniaus m. savivaldybės biudžeto lėšomis). Dėl to bendras numatytas Vilniaus romų integracijos programos 2020–2023 m. biudžetas sumažėjo 290 000 EUR (nuo 1 235 060 iki 945 060 EUR).²¹

Teisė į būstą išlieka pagrindinė sritis, kurioje romai (ypač Vilniuje) susiduria su dideliais iššūkiais. Galimybę išsinuomoti tinkamą būstą riboja tiek diskriminacinės būsto savininkų praktikos, tiek Paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti įstatymo spragos bei Vilniaus m. savivaldybės veiksnių neefektyvumas sprendžiant problemas, su kuriomis susiduria iš Kirtimų taboro išsikraustę romų tautybės asmenys. Nugriovus Kirtimų taborą, dauguma romų šeimų būsto ieškojo privačioje būsto nuomos rinkoje, tačiau nemaža jų dalis susidūrė su atvejais, kai būstą buvo atsisakyta išnuomoti dėl būsimų gyventojų tautybės. Vilniaus m. savivaldybės pastangos surasti tarpininkus, galinčius padėti romams išsinuomoti būstą Vilniuje, nedavė norimų rezultatų. Sunkumų kėlė ir Paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti

įstatymo nuostatos²², kurios numato nuomos išlaidų kompensacijų skyrimo principus mažas pajamas gaunantiems asmenis. Svarbūs du principai, kurie kėlė iššūkių gaunant būsto nuomos kompensacijas: (1) kompensacija gali būti skiriama už toje pačioje savivaldybėje esančio turto, kuriame ieškovas deklaravo gyvenamąją vietą, nuomą; (2) nuomojamo turto vienam asmeniui (šeimos nariams) turi būti ne mažiau kaip 10 kvadratinį metrų, kad būtų galima gauti nuomos kompensaciją. Dėl pirmojo principo, dalis romų negalėjo gauti nuomos kompensacijų, nes negalėdami rasti būsto Vilniaus mieste, jie būstą nuomojosi Vilniaus rajone (savivaldybės programos priemonė, tokiu atveju numachiui nuomos kompensaciją iš savivaldybės biudžeto, buvo išbraukta iš programos 2021 m. lapkričio mėn.²³). Dėl antrojo principo, šeimos susidūrė su kurioziškais atvejais, kai pagausėjus šeimai (gimus dar vienam vaikui), šeima netekdavo teisės į būsto kompensaciją, o tuo pačiu ir būsto, nes jis nebeatitiko numatytų ploto normatyvų vienam asmeniui (nuomotas 36 kv. m. būstas šeimai pagausėjus nuo trijų iki keturių asmenų buvo įvertintas kaip per mažas ir dėl to nebeskirtos nuomos kompensacijos) arba susidūrė su sunkumais į šeimos sudėtį oficialiai įtraukiant ir kartu gyvenančius senelius (dėl įstatyme pateikiamo siauro šeimos apibrėžimo).²⁴

Rengiant ataskaitą dar nebuvo patvirtintas naujas valstybinis Romų integracijos į Lietuvos visuomenę veiksmų planas, nors to reikalauja ES romų lygybės, įtraukties ir dalyvavimo strateginė programa 2020–2030 metams.²⁵ Ankstesnis Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų planas²⁶ baigė galioti 2020 m. pabaigoje.

ŠALTINIAI

1 Jurga Bakaitė, LRT FAKTAI, „Aistros dėl Tautinių mažumų įstatymo: ar įstatymai ir Konstitucija išties draudžia rusų ir lenkų kalbą įstaiigose?“, lrt.lt, 2021 kovo 25 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1371771/lrt-faktai-aistros-del-tautiniu-mazumu-istatymo-ar-istatymai-ir-konstitucija-isties-draudzia-rusu-ir-lenku-kalba-istaiigose>

2 LR Seimas, „Asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymas“, Nr. XIV-903, 2021 m. sausio 18 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/32ec5f92790211ecb2fe9975f8a9e52e?positionInSearchResults=2&searchModelUUID=f95fd288-3491-4957-ad9c-02f6f2784fe>

3 Teisingumo ministerija, „Teisingumo ministerija teikia rekomendacijas pavardžių rašymui nelietuviškais rašmenimis“, 2021 m. rugsėjo 8 d., <https://tm.lrv.lt/lt/naujienos/teisingumo-ministerija-teikia-rekomendacijas-pavardziu-rasymui-nelietuviskais-rasmenimis>

4 BNS, „Nuo rugsėjo tautinių mažumų vaikams – daugiau valandų ugdymui lietuvių kalba“, lrt.lt, 2021 m. kovo 9 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1361050/nuo-rugsejo-tautiniu-mazumu-vaikams-daugiau-valandu-ugdymui-lietuviu-kalba>

5 Milena Andrukaitytė, BNS, „Ministerija: ateityje bus galima laikyti tautinių mažumų kalbų valstybinį egzaminą“, lrt.lt, 2021 m. lapkričio 26 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1551618/ministerija-ateityje-bus-galima-laikyti-tautiniu-mazumu-kalbu-valstybini-egzamina>

6 LR Seimas, „Seimo Pirmininkei Lietuvos lenkai pristatė strategiją „Vilniaus kraštas 2040“, 2021 m. birželio 18 d. pranešimas žiniasklaidai: https://www.lrs.lt/sip/portal/show?p_r=36002&p_k=1&p_t=277167

7 Lenkų diskusijų klubas, „Lenkų kalbos ir lenkų bendruomenės Lietuvoje išsaugojimo ir vystymo strategija „Vilniaus kraštas 2040“, 2021, [https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Wile%C5%84szczyzna%202040%20\(LT\).pdf](https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Wile%C5%84szczyzna%202040%20(LT).pdf)

8 Lietuvos statistikos departamentas, „Gyventojų tautybės, gimtosios kalbos ir išpažįstamo tikėjimo statistinio tyrimo metodika“, patvirtinta Lietuvos statistikos departamento direktoriaus 2020 m. liepos 2 d. įsakymu Nr. DJ-189, https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/4432752/Etnokult_tyrimo_metodika_2020_189.pdf

9 Valdemar Urban, „Privalomo tautybės įrašo panaikinimas ir menkas e. paslaugų naudojimas iškraipys surašymo duomenis“, lrt.lt, 2021 m. sausio 29 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/pozicija/679/1332782/valdemar-urban-privalomo-tautybes-iraso-panaikinimas-ir-menkas-e-paslaugu-naudojimas-iskraipys-surasymo-duomenis>; Europos žmogaus teisių fondas, „Visuotinis gyventojų surašymas motyvuos patvirtinti savo tautybę“, 2020 m. gruodžio 16 d., <https://lt.ehfr.eu/2020/12/16/visuotinis-gyventoju-surasymas-motyvuos-patvirtinti-savo-tautybe/>

10 Egđūnas Račius, „Gyventojų surašymas kaip kultūrinės negalios atspindys“, kl.lt, 2021 m. vasario 13 d.: <https://klaipeda.diena.lt/naujienos/nuomones/nuomones/gyventoju-surasymas-kaip-kulturines-negalios-atspindys-1011483>

11 Manoteises.lt, „Žmogaus teisių ekspertai: gyventojų surašymas gali pateikti netikslus duomenis“, 2021 m. sausio 22 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/zmogaus-teisui-ekspertai-gyventoju-surasymas-gali-pateikti-netikslus-duomenis/>

12 Jūratė Petrauskienė, „Lietuvos gyventojai 2021 metais. Lietuvos Respublikos 2021 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatai“, Lietuvos statistikos departamentas, 2021, <https://storymaps.arcgis.com/stories/d7ac6efa3e-9948092e956f440a1b3ec>

13 Linas Didvalis, Vida Mačikėnaitė-Ambutavičienė, „Ar galima deeskalacija Lietuvos ir Kinijos santykiuose?“, lrt.lt, 2022 m. sausio 31 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/1602295/didvalis-macikenaite-ar-lrt-lit-galima-deeskalacija-lietuvos-ir-kinijos-santykiuose>

14 Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos instituto Etninių tyrimų skyrius, „Visuomenės nuostatų apklausos 2015–2021“, <http://www.ces.lt/veikla-2/ziniasklaidos-stebesena/visuomenes-nuomones-apklausa/>

15 Media4Change, „Žiniasklaidos monitoringas: 2020 metų apžvalga“, 2020, <https://www.media4change.co/lt/reports/ziniasklaidos-monitoringas-2020-metu-apzvalga/>

- ¹⁶ Lrytas.lt, „Ištyrė, kas sumažintų neapykantos kalbos atvejų tautinių mažumų atžvilgiu: dažnai nukenčia ir romai, ir lenkai“ (pranešimas spaudai), 2021 m. kovo 26 d., <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2021/03/26/news/istyre-kas-su-mazintu-neapykantos-kalbos-atveju-tautiniu-mazumu-atzvilgiu-daznai-nukencia-ir-romai-ir-lenkai-18784620>
- ¹⁷ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Lietuvos Respublikos lygių galimybių kontrolieriaus 2020 m. veiklos ataskaita“, 2021, https://lygybe.lt/data/public/uploads/2021/03/lr_lygiu_galimybiu_kontrolieriaus_2020_m_veiklos_ataskaita.pdf
- ¹⁸ Vilniaus m. savivaldybės taryba „Sprendimas dėl Vilniaus romų integracijos į visuomenę 2020–2023 metų programos tvirtinimo“, Nr. 1-609, 2020 m. rugpjūčio 26d., <https://aktai.vilnius.lt/document/30344382>
- ¹⁹ Interviu su Vilniaus m. nevyriausybinėse organizacijų, dirbančių su romų etnine grupe, atstovais, 2021 m. rugsėjis.
- ²⁰ Vilniaus miesto savivaldybės tarybos sprendimas „Dėl Vilniaus (Kirtimų) romų taboro bendruomenės integracijos į visuomenę 2016–2019 metų programos patvirtinimo“, 2016 m. balandžio 19 d., Nr. 1-410, <https://aktai.vilnius.lt/document/30278695>
- ²¹ Vilniaus miesto savivaldybės tarybos sprendimas „Dėl tarybos 2020–08–28 sprendimo Nr. 1-609 „Dėl Vilniaus romų integracijos į visuomenę 2020–2023 metų programos tvirtinimo“ pakeitimo ir romų, besinuomojančių būstą ne Vilniaus miesto savivaldybėje, sąrašo patvirtinimo“, Nr. 1-1236, 2021 m. lapkričio 17 d., <https://aktai.vilnius.lt/document/30363934>
- ²² LR Seimas, „Paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti įstatymas“, nauja redakcija Nr. XIII-1959, 2019 m. vasario 12 d.: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/673dbcc230f911e9a505bd13c24940c9>
- ²³ BNS, „Vilniaus savivaldybė nebemokės kompensacijų romams už būstą ne sostinėje“, delfi.lt, 2021 m. lapkričio 17 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vilniaus-savivaldybe-nebemokes-kompensaciju-romams-uz-busta-ne-sostineje.d?id=88700243>
- ²⁴ Interviu su Vilniaus m. nevyriausybinėse organizacijų, dirbančių su romų etnine grupe, atstovais, 2021 m. rugsėjis.
- ²⁵ Europos Komisija, „Union of Equality: EU Roma strategic framework on equality, inclusion and participation“, 2020 m. spalio 7 d., https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1813
- ²⁶ LR Kultūros ministerija, „Įsakymas dėl romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2015–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo“, 2015 m. sausio 29 d., Nr. JV-48, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4a774b20a7c711e4a82d9548fb36f682>

Neapykantos nusikaltimai

Goda Jurevičiūtė

Apžvelgiamu laikotarpiu Lietuvos valstybės institucijos ir įstaigos ėmėsi realių žingsnių, siekdamas veiksmingesnio atsako į neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą, pradedant teisėsaugos pareigūnų kompetencijų kėlimu ir baigiant bendradarbiavimo su nevyriausybinėmis organizacijomis stiprinimu. Prie teigiamų pokyčių smarkiai prisidėjo ir 2020 metų pradžioje Europos Žmogaus Teisių Teismo priimtas sprendimas byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą* dėl teisėsaugos institucijų neveikimo neapykantą dėl seksualinės orientacijos kurstančių komentarų „Facebook“ atžvilgiu. 2020–2021 m. taip pat pasižymėjo ir gausiomis nevyriausybinių organizacijų iniciatyvomis, daugiausiai susijusiomis su visuomenės sąmoningumo kėlimu. Vis dėlto Teisingumo ministerijos pasiūlymas 2021 m. pradžioje iš dalies dekriminalizuoti neapykantos kalbą ir už ją taikyti administracinę atsakomybę, nors ir turėjo teisėsaugos institucijų ir nevyriausybinių organizacijų palaikymą, buvo atsiimtas dėl visuomenėje kilusio pasipiktinimo. Nors apžvelgiamu laikotarpiu teisėsaugos institucijos užregistravo 2–3 kartais daugiau neapykantos kurstymo atvejų nei 2018–2019 m., šie skaičiai vargiai atspindi tikrą nusikalstamų veikų paplitimo mastą. Be to, probleminiu aspektu išlieka tai, kad nors ir teoriškai įvestos, teisėsaugos institucijų ir teismų praktikoje vis dar neatskiriamos neapykantos kalbos ir neapykantos nusikaltimų sąvokos.

Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą

Neapykantos kurstymo nusikalstamos veikos, kurios gali būti atliekamos bet kokia forma (žodžiu, raštu, vaizdo įrašu, etc.) viešai skleidžiant diskriminacinio, kurstomojo pobūdžio informaciją, Lietuvoje yra reglamentuotos Baudžiamojo kodekso (BK) 170 straipsnio 2 ir 3 dalyse bei BK 170 straipsnyje. Šiuose straipsniuose numatytų nusikalstamų veikų sudėtys yra formalios – jos laikomos baigtomis nuo viešo atitinkamų pareiškimų ar raginimų paskelbimo, nepriklausomai nuo sukeliamų padarinių. Teismai kiekvieną konkrečią nusikalstamą veiką vertina 1) *ultima ratio* principu, kuris reiškia, kad baudžiamoji atsakomybė turi būti taikoma tik kaip kraštutinė priemonė už pačius sunkiausius teisės pažeidimus ir 2) pagal jos pavojingumo lygį – ar konkretus komentaras, pasisakymas, veiksmas yra toks pavojingas, kad už jį būtų būtina taikyti pačią griežčiausią – baudžiamąją – atsakomybę.¹

Lietuvos teismai buvo suformulavę du pagrindinius kriterijus, pagal kuriuos vertino neapykantos kurstymo pavojingumą: 1) neapykantos paskleidimo būdą ir 2) sistemingumą ar neteisėtų veiksmų intensyvumą. Pirmuoju atveju buvo žiūrima, kiek plačiai pasklido informacija, o antruoju atveju buvo vertinamas parašytų komentarų skaičius, neteisėtų veiksmų trukmė, intensyvumas.² Todėl už vieną internetinį komentarą baudžiamoji atsakomybė paprastai nebuvo taikoma, nes vienas komentaras neva neįrodėdavo asmens tyčios kurstyti neapykantą.³

Tai viena iš praktikų, kurias sukritikavo Europos Žmogaus Teisių Teismas (EŽTT) 2020 m. sausio 14 d. priimdamas sprendimą byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą*. Šioje byloje EŽTT konstatavo, kad Lietuvos Respublikos valdžios institucijos, atsisakiusios pradėti išteisininį tyrimą dėl homofobiškos neapykantos ir smurto kurstymo komentarų po dvejų pareiškėjų bučinio nuotrauka vieno jų „Facebook“ paskyroje, juos diskriminavo dėl jų seksualinės orientacijos, pažeidė jų teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą (Europos žmogaus teisių konvencijos (EŽTK) 8 straipsnis kartu su 14 straipsniu), o taip pat teisę į veiksmingą teisinės gynybos priemonę (EŽTK 13 straipsnis).⁴

EŽTT pripažino, kad baudžiamosios sankcijos, įskaitant tas, kurios taikomos asmenims, atsakingiems už sunkiausią neapykantos išraišką, kurstančią kitus žmones smurtauti, gali būti taikomos tik kaip *ultima ratio* priemonė. Vis dėlto teismas pabrėžė, kad tais atvejais, kai veikos, sudarančios sunkius nusikaltimus, yra nukreiptos prieš asmens fizinį ar psichinį neliečiamumą, tik veiksmingi baudžiamosios teisės mechanizmai gali užtikrinti tinkamą apsaugą ir būti atgrasančiu veiksmu. Teismas taip pat pabrėžė, kad tiesioginiams žodiniams išpuoliams ir grasinimams fiziniu susidorojimu, kurių pagrindą

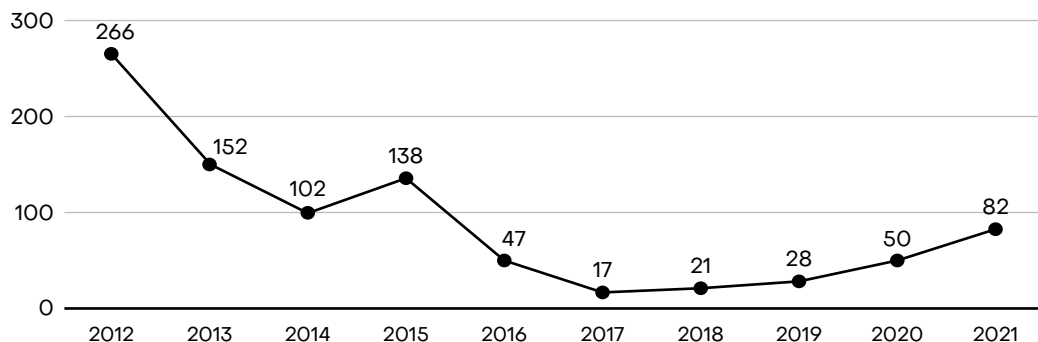
sudaro diskriminacinis požiūris, reikia taikyti baudžiamosios teisės priemones (111 paragrafas). Be to, vertindamas sistemingumo kriterijaus sprendžiant dėl baudžiamosios atsakomybės už neapykantos kurstymą taikymo klausimą, EŽTT pastebėjo, kad net ir vienas neapykantą kurstantis komentaras, juo labiau jei jame teigiama, kad asmenys turėtų būti „žudomi“, kaip buvo šioje byloje, turi būti vertinamas rimtai (127 paragrafas).

Svarbu paminėti, kad apžvelgiamu laikotarpiu EŽTT Vyriausybei perdavė dar vieną bylą dėl iš pradžių nepradėto ikiteisminio tyrimo dėl homofobiškų, neapykantą kurstančių komentarų po pareiškėjo straipsniu, o vėliau nutraukto, nusprendus, kad komentarai nesiekia tokio pavojingumo, kad užtrauktų baudžiamąją atsakomybę.⁵

2021 m. gegužę, Generalinės prokuratūros atstovas, komentuodamas 2020 m. praktiką ir pokyčius neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kurstymo veikų tyrimo srityje, pastebėjo, kad teisėsaugos pareigūnai vis dažniau atsižvelgia į EŽTT praktiką, taip pat ir pastabas dėl sistemishkumo – įvertinant socialinį kontekstą ir patį komentaro turinį, ikiteisminiai tyrimai pradunami ir dėl vieno komentaro.⁶ Jis taip pat informavo, kad buvo atnaujintas tyrimas dėl kai kurių komentarų, minimų *Valaičio prieš Lietuvą* byloje. Įgyvendinant EŽTT sprendimą byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą*, Vilniaus apygardos ir Klaipėdos apygardos prokuratūros ėmėsi veiksmų peržiūrėti nutarimus, kuriais atsisakyta pradėti ikiteisminį tyrimą, nutarta sustabdyti ar nutraukti ikiteisminį tyrimą dėl neapykantos kalbos ir neapykantos nusikaltimų. Taip pat Lietuvos prokuratūrose buvo imtasi priemonių, siekiant užtikrinti, kad skundus dėl galimų neapykantos kalbos ir neapykantos nusikaltimų nagrinėtų atitinkamos specializacijos prokurorai.⁷

Tikėtina, kad tokie žingsniai prisidėjo prie to, kad apžvelgiamu laikotarpiu padaugėjo užregistruotų nusikalstamų veikų pagal BK 170 straipsnį: jei 2019 m. buvo užregistruoti 28 neapykantos kurstymo atvejai, tai 2020 m. – 50, o 2021 metais – 82. Tai beveik 5 kartus daugiau nei 2017 metais, kai pagal BK 170 str. buvo užregistruota mažiausiai nusikalstamų veikų per pastaruosius dešimt metų. Pagal oficialiai pateikiamą statistiką, apžvelgiamu laikotarpiu daugiausiai nukentėjo asmenys, prieš kuriuos kurstoma dėl jų seksualinės orientacijos (2020 m. – 24, 2021 m. – 67 nusikalstamos veikos) ir tautybės (2020 m. – 13, 2021 m. – 6 atvejai).⁸

Pagal BK 170 str. užregistruotos nusikalstamos veikos (2012 – 2021)

Neapykantos nusikaltimai vs neapykantos kalba

Dar vienas svarbus žingsnis, kurį apžvelgiamu laikotarpiu teisėsaugos institucijos žengė stiprindamos atsaką į neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą, – atnaujintos „ikiteisminio tyrimo dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančios kalbos atlikimo, organizavimo ir vadovavimo jam ypatumų metodinės rekomendacijos“ (toliau – Metodinės rekomendacijos)⁹, kurias generalinis prokuroras patvirtino 2020 m. balandžio 1 d.

Šiose Metodinėse rekomendacijose, be kitų dalykų, buvo atsižvelgta ir į EŽTT sprendimą byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą* bei teismo praktiką kitose panašaus pobūdžio bylose, išskiriant veiksmus, kuriuos EŽTT vertina, spręsdamas, ar konkrečiu atveju saviraiškos laisvės įgyvendinimo ribojimas buvo būtinas demokratinėje visuomenėje (80 – 80.3.4.3. punktai). Be to, Metodinėse rekomendacijose buvo

aiškiai atskirtos ir apibrėžtos „neapykantos nusikaltimo“ ir „neapykantą kurstančios kalbos“ sąvokos. 14 punkte yra nurodoma, kad neapykantos nusikaltimai – tai visos nusikalstamos veikos, kurių motyvas neapykanta, šališkumas ir (ar) išankstinis nusistatymas prieš asmenų grupę, išskiriamą pagal amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, negalios, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų požymius. Kitaip tariant, neapykantos nusikaltimas susideda iš dviejų pagrindinių elementų: 1) priešingos teisei veikos ir 2) neapykantos, šališkumo ir / ar išankstinio nusistatymo. O štai neapykantą kurstanti kalba apibrėžiama 16 punkte kaip „viešas skleidimas (žodžiu, raštu ar kita forma) informacijos (idėjų, nuomonių, žinomai neteisingų faktų), kuria tyčiojamas, niekinama, skatinama neapykanta, kurstoma diskriminuoti, smurtauti, fiziškai susidoroti su žmonių grupe ar jai priklausančiu asmeniu“ dėl tų pačių saugomų požymių, kurie įvardinti ir prie neapykantos nusikaltimo apibrėžimo. Metodinėse rekomendacijose ne tik pateikiamas šių sąvokų apibrėžimas ir įvardinama, kaip jie yra kriminalizuojami Lietuvoje (15 ir 16 punktai), bet ir „rekomenduojama atriboti neapykantos nusikaltimus nuo neapykantą kurstančios kalbos pagal tris pagrindinius kriterijus: veikų pobūdį, pavojingumą ir įrodinėjimo ypatumus“ (17 punktas).

Vis dėlto, pagal Lietuvoje įsitvirtinusią praktiką, neapykantos kalbą reglamentuojantys straipsniai (BK 170 str. 2 ir 3 dalys) yra taikomi neapykantos nusikaltimų atvejais. Atmetus kelias teismą pasiekusias bylas, kuriose teisės pažeidėjams buvo pareikšti kaltinimai pagal BK 129 („Nužudymas“) ir BK 138 str. („Nesunkus sveikatos sutrikdymas“) 2 dalies 13 punktą (kvalifikacinis požymis – „siekdamas išreikšti neapykantą asmenų grupei ar jai priklausančiam asmeniui dėl amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, negalios, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų“)¹⁰, įprastai nusikaltimo „neapykantos“ aspektas yra fiksuojamas kaip „neapykantos kurstymas“ – tai yra, tam tikras nusikaltimas (dažniausiai BK 284 str. numatytas „Viešosios tvarkos pažeidimas“) inkriminuojamas kartu su BK 170 str. 2 ar 3 dalimi kaip idealioji sutaptis.¹¹

Tiek ESBO Demokratiškos institucijų ir žmogaus teisių biuro¹², tiek ir Europos Sąjungos aukšto lygmens grupės dėl kovos su rasizmu, ksenofobija ir kitomis netolerancijos formomis požiūriu toks neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą reglamentuojančių nuostatų persipynimas teismų praktikoje yra problematiškas. Europos Sąjungos aukšto lygmens grupė dėl kovos su rasizmu, ksenofobija ir kitomis netolerancijos formomis yra pastebėjusi, kad „sudėtinga ir dvipusė neapykantos nusikaltimo prigimtis yra tai, kas neapykantos nusikaltimą skiria nuo kitų nusikalstamų veikų, motyvuotų išankstinio nusistatymo, šališkumo ar diskriminacijos, ir ypač neapykantos kalbos, kuri susijusi su (...) rasizmo, ksenofobijos ir kitokio pobūdžio neapykantos išraiškoms, kurios gali būti kvalifikuojamos kaip specifinės ir savarakiškos nusikalstamos veikos, kaip pavyzdžiui, viešo kurstymo nusikalstama veika pagal Pamatinio sprendimo 1 straipsnį.¹³ Teisingas ir bendras šio konceptualaus skirtumo supratimas nacionalinėje ir kitų šalių jurisdikcijose yra pagrindas, siekiant išvengti, kad taikymo lygmenyje šios dvi sąvokos nebūtų painiojamos, neapykantos kalbos nuostatas neteisingai taikant neapykantos nusikaltimų atvejais (...). Toks painiojimas smarkiai silpnina baudžiamojo teisingumo atsako efektyvumą, turint omenyje, kad skirtingas šių dviejų nusikalstamų veikų pobūdis kelia labai skirtingus klausimus, susijusius su jų tyrimu, baudžiamuoju persekiojimu, teisiniu nagrinėjimu ir bausmės skyrimu.“¹⁴

Kaip buvo pastebėta jau per praeitą apžvalginį laikotarpį¹⁵, dėl neapykantos kurstymo veikų inkriminavimo neapykantos nusikaltimų atvejais, tokio pobūdžio neapykantos nusikaltimai oficialioje statistikoje priskiriami neapykantos kurstymo (BK 170) atvejams. Taip iš esmės iškreipiama reali neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų situacija Lietuvoje, nes smurtiniai, už interneto ribų vykdomi nusikaltimai neapykantos nusikaltimų statistikoje beveik neatsispindi. Negana to, neapykantos kurstymo nusikalstamų veikų būtinas požymis yra viešumas, todėl kyla klausimas, ar dėl esančios praktikos ir įpratimo matyti neapykantos momentą tik per neapykantos kurstymo prizmę, teisėsaugos pareigūnai turi kompetencijų užfiksuoti ne viešoje erdvėje vykstančius neapykantos nusikaltimus.

Nors Metodinių rekomendacijų atnaujinimas yra sveikintinas, vis dėlto jų tekstas nebuvo derintas su nevyriausybėmis organizacijomis, todėl kai kurios naudojamos sąvokos prasilenkia su žmogaus teisių diskursu. Pavyzdžiui, 33.1 punkte galima rasti tokias archajiškas sąvokas kaip „mongolidas“, „negridas“, „europidas“. Taip pat 39 – 41 punktuose apibrėžiama negalia ir įvairios negalios situacijos neatitinka Jungtinių Tautų žmonių su negalia teisių konvencijoje įvestos negalios sampratos, gana problematiškai apibrėžiamas ir aiškinamas „lyties“ požymis ir su ja susijusios kitos sąvokos. Todėl rekomenduotina, konsultuojantis su nevyriausybėmis organizacijomis, šias ir kitas sąvokas peržiūrėti ir suderinti su žmogaus teisių standartais.

Metodinėse rekomendacijose yra įvardinama, kad neapykantos nusikaltimai Lietuvoje yra kriminalizuojami trejopai (15 punktus), tame tarpe ir kaip savarankiškos veikos (15,1 punktus), nurodant konkrečius BK straipsnius. Prie tokių straipsnių minima 312 str. 2 dalis („tas, kas atliko vandališkus veiksmus kapinėse ar kitoje viešosios pagarbos vietoje arba dėl rasinių, nacionalinių ar religinių motyvų išniekino kapą ar kitą viešosios pagarbos vietą“), tačiau niekur Metodinėse rekomendacijose nėra nurodoma, kad šią nusikalstamą veiką galima atlikti alternatyviais veiksmais, todėl šio straipsnio pritaikymas gali būti ir neapykantos nusikaltimo atveju, jei tai buvo padaryta dėl rasinių, nacionalinių ar religinių motyvų, ir kitokio nusikaltimo atveju. Panašų pastebėjimą galima padaryti ir dėl BK 171 straipsnio („Trukdymas atlikti religines apeigas ar iškilmes“). Kaip parodė apžvelgiamu laikotarpiu Lietuvos Aukščiausiąjame Teisme išnagrinėta taip vadinama „Zero Live Show“ byla, šiame straipsnyje numatytas baudžiamasis nusižengimas gali nieko bendro neturėti su neapykantos nusikaltimais.¹⁶ Metodinėse rekomendacijose turėtų atsispindėti ši problematika, kad pagal šiuos straipsnius registruojamos nusikalstamos veikos nebūtų automatiškai priskiriamos neapykantos nusikaltimams.

Kompetencijų kėlimas

Apžvelgiamas laikotarpis pasižymėjo gausa iniciatyvų, kuriomis buvo siekiama kelti teisėsaugos pareigūnų kompetencijas atpažinti ir tirti neapykantos nusikalstamas veikas (tiek neapykantos nusikaltimų, tiek ir neapykantos kurstymo) bei atliepti neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių poreikius. 2020 m. buvo parengta 2019 m. patvirtintos policijos pareigūnų kvalifikacijos tobulinimo programa „Pareigūnų veiksmai neapykantos nusikaltimų atvejais ir prevencinė veikla užkardant neapykantos nusikaltimus“ mokymų metodologija.¹⁷ Pagal ją apžvelgiamu laikotarpiu buvo apmokyti 319 policijos pareigūnų.¹⁸ 2020 m. taip pat buvo parengtas ir nuotolinis kursas šia tema, kuris buvo patalpintas Lietuvos policijos mokyklos virtualioje nuotolinio mokymosi aplinkoje. Šiam 10 akademiinių valandų trukmės kursui paskaitas rengė žmogaus teisių aktyvistai, teisininkai, policijos pareigūnai ir prokurorai.¹⁹

Apžvelgiamu laikotarpiu mokymus teisėsaugos pareigūnams ir teisėjams taip pat vykdė ir Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnyba, Nacionalinė teismų administracija. Mokymus pareigūnams taip pat vedė ir ESBO Demokratiškos institucijų ir žmogaus teisių biuro atstovai.²⁰

2020 m. 5 didžiuosiuose Lietuvos miestuose buvo surengti teisėsaugos pareigūnų ir neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių susitikimai, kuriuose buvo aptarti bendruomenių ir nuo neapykantos nusikaltimų nukentėjusių asmenų poreikiai bei lūkesčiai dėl teisėsaugos pareigūnų darbo, bendradarbiavimo problemos ir galimybės. Susitikimuose dalyvavo 41 policijos pareigūnas, 14 prokurorų ir 60 pažeidžiamų bendruomenių ir NVO atstovų.²¹ Po šių susitikimų buvo parengtas praktinis vadovas teisėsaugos pareigūnams „Bendradarbiavimas su neapykantos nusikaltimų pažeidžiamomis bendruomenėmis“.²²

Apžvelgiamu laikotarpiu prie Vidaus reikalų ministerijos pradėjo veikti „Darbo grupė veiksmingam atsakui į neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą skatinti“.²³ Šios darbo grupės veikloje dalyvauja valstybės institucijų ir įstaigų bei nevyriausybinė organizacijų atstovai ir šie susitikimai potencialiai gali būti ta erdvė, kurioje aptariamai sprendžiami svarbiausi atsako į neapykantos nusikaltimus klausimai. Tačiau nepaisant parengto veiklos plano 2020–2022 metams²⁴, apžvelgiamu laikotarpiu darbo grupei buvo sunku išsikelti konkrečius tikslus ir uždavinius, kurie orientuotų darbo grupės narius į konkretų rezultatą, todėl ji egzistavo labiau kaip diskusijų forumas ar, dėl kviečiamų užsienio ekspertų, kompetencijų kėlimo seminarai.

Per mokymus buvo stengiamasi teisėsaugos pareigūnus ne tik supažindinti su neapykantos nusikaltimų samprata ir teisiniu reglamentavimu, bet ir juos jautrinti ir jiems perteikti, kodėl yra svarbu tinkamai reaguoti į neapykantos nusikalstamas veikas ir atliepti nukentėjusiųjų poreikius. Vis dėlto 2021 m. kovą daryta teisėsaugos pareigūnų apklausa atskleidė, kad nors 61 proc. apklaustųjų ir sutiko, kad neapykanta ir jos raiška yra rimta problema, net 34,5 proc. respondentų manė, kad nukentėję nuo neapykantos veikų savo elgesiu, apranga ir pan. patys išprovokuoja agresiją, o beveik 47 proc. sutiko su teiginiu, jog kai kurios pažeidžiamos grupės skundžiasi be reikalo.²⁵ Tokie apklausos rezultatai rodo, kad darbas su teisėsaugos pareigūnų nuostatomis yra vienas svarbiausių uždavinių, siekiant veiksmingo atsako į neapykantos nusikaltimus, todėl rekomenduotina apklaustas apie pareigūnų nuostatas atlikti reguliariai (bent kas kelis metus).

Sąmoningumo didinimo kampanijos

2020–2021 metais valstybinės įstaigos ir nevyriausybines organizacijos vykdė nemažai veiklų, kuriomis buvo siekiama visuomenę supažindinti su neapykantos nusikalstamų veikų poveikiu ir paskatinti asmenis pranešti apie šiuos nusikaltimus.²⁶

Viena svarbiausių naujovių yra ta, kad pirmą kartą Lietuvoje buvo sukurta alternatyvi pranešimų apie neapykantos nusikaltimus platforma <https://manoteises.lt/pranesk/>, kurią administruoja Lietuvos žmogaus teisių centras. Per ją pranešant apie neapykantos nusikaltimus yra suteikiama galimybė pranešimą nusiųsti ir policijai. Siekiant apie alternatyvią platformą informuoti visuomenę iš pradžių buvo sukurti 5 vaizdo įrašai, kuriuose 6 nuo neapykantos nusikaltimų nukentėję asmenys pasakoja apie savo patirtis.²⁷ Vėliau apie platformą buvo informuojama vykdant kampaniją daugiau.meiles.lt su šūkiu nuo „Nuo neapykantos iki meilės vienas žingsnis. Bet heiteriai jo pirmi nežengs. Pradėk tu! Apie neapykantos komentarus internete ar kitur – visada pranešk policijai.“²⁸

Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba taip pat vykdė kampaniją apie neapykantos kalbą ir jos žalą, sukurdamą platformą [Nepyk, a? https://nepyka.lt/](https://nepyka.lt/), per kurią taip pat galima pranešti apie neapykantos nusikaltimus, tačiau pranešimų sistema buvo integruota į Lietuvos žmogaus teisių centro administruojamą platformą.

Nepaisant įvairių visuomenės sąmoningumo dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos poveikio kampanijų, Teisingumo ministerijos 2021 m. pradžios iniciatyva iš dalies dekriminalizuoti neapykantos kurstymo veikas ir BK 170 str. 2 dalyje minimą „tyčiojimasi“, „niekinimą“ perkelti į administracinių nusižengimų kodeksą bei už neapykantos kalbos skleidimą skirti baudas²⁹, nors ir turėjo teisėsaugos institucijų ir šioje srityje veikiančių nevyriausybinių organizacijų palaikymą³⁰, žlugo³¹. Taip nutiko todėl, kad viešojoje erdvėje kilo pasipiktinimas dėl siūlomų pataisų, argumentuojant tuo, kad administracinės atsakomybės už neapykantos kalbą taikymas smarkiai apribotų žodžio laisvę.³² Tokiu būdu teisėsaugos pareigūnams ir teismams buvo ir toliau palikta spręsti dilemą, kaip, neturint kitų alternatyvų, apsaugoti neapykantos kalbos pažeidžiamas bendruomenes ir kartu baudžiamąją atsakomybę taikyti tik *ultima ratio* principu.

ŠALTINIAI

1 Dovilė Murauskienė, „Rekomendacijos dėl baudžiamosios atsakomybės už neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas taikymo“, Vidaus reikalų ministerija, Vilnius, 2019, [https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Rekomendacijos%20d%C4%97%20baud%C5%BEiamosios%20atsakomyb%C4%97s%20taikymo\(1\).pdf](https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Rekomendacijos%20d%C4%97%20baud%C5%BEiamosios%20atsakomyb%C4%97s%20taikymo(1).pdf)

2 Ten pat; Dovilė Murauskienė „Neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos samprata ir teisinis reglamentavimas. Lietuvos Respublikos teismų ir tarptautinės praktikos analizė“. Paskaita nuotoliniam kursui „Pareigūnų veiksmams neapykantos nusikaltimų atvejais ir prevencinė veikla užkardant neapykantos nusikaltimus“, kuris patalpintas Lietuvos policijos mokyklos virtualioje nuotolinio mokymosi aplinkoje. Kursas parengtas įgyvendinant projektą „#PolicijosMokykla_LT: efektyvaus atsako į neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą skatinimas Lietuvoje“ (dar žinoma kaip #MesVisi), kurį vykdė Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Lietuvos žmogaus teisių centras, Europos žmogaus teisių fondas ir Lietuvos policijos mokykla.

3 Ten pat.

4 Čia ir toliau Europos Žmogaus Teisių Teismo 2020 m. sausio 14 d. sprendimas byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 41288/15, http://lr-v-atstovas-eztt.lt/uploads/BEIZARAS_ir_Levickas_2020_sprendimas.pdf

5 Peticija EŽTT *Valaitis prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 39375/19, <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-203419>

6 Darbo grupės veiksmingam atsakui į neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą Lietuvoje skatinti 2021 m. gegužės 6 d. posėdžio protokolas, [https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/DG%20pos%C4%97d%C5%BEio%202021%2005%2006%20protokolas%20\(002\).pdf](https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/DG%20pos%C4%97d%C5%BEio%202021%2005%2006%20protokolas%20(002).pdf)

7 Vyriausybės atstovas Europos Žmogaus Teisių Teisme, „ET MK 2021 m. gruodžio 1 d. sprendimu EŽTT sprendimas byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą* perkeltas į standartinę priežiūros procedūrą“, <http://www.lrv-atstovas-eztt.lt/naujienos/et-mk-2021-m-gruodzio-1-d-sprendimu-eztt-sprendimas-byloje-beizaras-ir-levickas-pries-lietuva-perkel-tas-i-standartine-prieziuros-procedura>

8 Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, Nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas siekiant diskriminuoti ar išreikšti neapykantą asmenų grupei ar jam priklausančiam asmeniui Lietuvos Respublikoje 2020–2021 metais, <https://ird.lt/lt/paslaugos/tvarkomu-valdomu-registru-ir-informaciniu-sistemu-paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-atviri-duomenys-paslaugos/ataskaitos-1>

9 Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra, „Iš teisminio tyrimo dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančios kalbos atlikimo, organizavimo ir vadovavimo jam ypatumų metodines rekomendacijas“, 2020 m. balandžio 1 d.,

<https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2021/01/improved-methodology.pdf> https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2020/04/neapykantos_nusikaltimu_tyrimo_metodines_rekomendacijos.pdf

10 Apžvelgiamu laikotarpiu buvo užregistruota viena nusikalstama veikia pagal BK 138 str. 2 d. 13 p. O teismuose nagrinėtos 3 bylos, kuriuose buvo inkriminuojamas neapykantos motyvus kaip kvalifikuojantis požymis. 2021 m. sausio 7 d. baudžiamojoje byloje Nr. M1-60-724-2020 buvo pripažinta, kad asmuo padarė BK 138 str. 2 d. 13 p. numatytą nusikalstamą veiką. 2021 m. birželio 23 d. baudžiamojoje byloje Nr. N1-83-309/2021 Šiaulių apygardos teismas atmetė neapykantos motyvą nužudymo byloje (kaltinamiesiems, be kitų veikų, buvo inkriminuotas BK 129 str. 13 p.); 2021 m. liepos 12 d. baudžiamojoje byloje Nr. 1-169-1078/2021, kurioje buvo inkriminuotas BK 138 str. 2 d. 13 p., Vilniaus apylinkės teismas šią aplinkybę atmetė.

11 Plačiau apie šią praktiką žr. G. Jurevičiūtė, „Neapykantos nusikaltimai“, Žmogaus teisės Lietuvoje 2018–2019. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2020, p. 72–76, http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2020/06/ZmogausTeisesLietuvoje_galutinis.pdf

12 OSCE ODHR, „Prosecuting Hate Crimes. A Practical Guide, 2014, p. 23, <https://www.osce.org/odhr/prosecutorsguide>

13 2008 m. lapkričio 28 d. Tarybos pamatinis sprendimas 2008/913/TVR dėl kovos su tam tikromis rasizmo ir ksenofobijos formomis bei apraiškomis baudžiamosios teisės priemonėmis, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32008F0913>

14 EU High Level Group on combating racism, xenophobia and other forms of intolerance, „Guidance note on the Practical Application of Council Framework Decision 2008/913/JHA on Combating Certain Forms and Expressions of Racism and Xenophobia by Means of Criminal Law”, p. 9, https://ec.europa.eu/newsroom/just/document.cfm?doc_id=55607

15 Goda Jurevičiūtė, „Neapykantos nusikaltimai“, in Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Žmogaus teisės Lietuvoje 2018–2019, 2020, http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2020/06/ZmogausTeisesLietuvoje_galutinis.pdf

16 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2021 m. balandžio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-56-511/2021, <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=caf571e3-9c9c-4f32-8213-8a42dcb01504>. Plačiau ši byla nagrinėjama šio leidinio skyreliuose „Saviraiškos laisvė“ ir „Religijos laisvė“.

17 Žaneta Navickienė, Kristina Miliūnė, „Pareigūnų veiksmai neapykantos nusikaltimų atvejais ir prevencinė veikla užkardant neapykantos nusikaltimus. Metodinė medžiaga kvalifikacijos tobulinimo programai“, <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/OO7/16269/53828352.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Medžiaga parengta įgyvendinant projektą „#PolicijosMokykla_LT: efektyvaus atsako į neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą skatinimas Lietuvoje“ (dar žinoma kaip #MesVisi), kurį vykdė Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Lietuvos žmogaus teisių centras, Europos žmogaus teisių fondas ir Lietuvos policijos mokykla.

18 Vidaus reikalų ministerija, „Ataskaita apie neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos situaciją Lietuvoje 2020–2021 metais“, 2022, https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/2020_2021%20ataskaita%20d%20C4%97d%20neapykantos%20kalbos%20ir%20neapykantos%20nusikaltim%C5%B3.pdf

19 Projekto „#PolicijosMokykla_LT: efektyvaus atsako į neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą skatinimas Lietuvoje“ rėmuose straipsnio autorė koordinavo šio kurso rengimą.

20 Plačiau žr. Vidaus reikalų ministerija, „Ataskaita apie neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos situaciją Lietuvoje 2020–2021 metais“, 2022.

21 Ten pat.

22 Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Lietuvos žmogaus teisių centras, „Bendradarbiavimas su neapykantos nusikaltimų pažeidžiamomis bendruomenėmis. Praktinis vadovas teisėsaugos pareigūnams“, Vidaus reikalų ministerija, 2020, [https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/Praktinis%20vadovas_LT\(1\).pdf](https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/Praktinis%20vadovas_LT(1).pdf)

23 Įsakymą dėl darbo grupės steigimo ir vykusių susitikimų protokolus galima rasti Vidaus reikalų ministerijos puslapyje „Atsakas į neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą“, <https://vrm.lrv.lt/lt/atsakas-i-neapykantos-nusikaltimus-ir-neapykanta-kurstancias-kalba>

24 Darbo grupės veiksmingam atsakui į neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą skatinti 2020–2022 metų veiklos planas, https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Darbo%20grup%C4%97s%20veiklos%20planas.pdf

25 Liutauras Labanauskas, „Policijos pareigūnų (-ių) ir prokurorų (-ių) apklausos ataskaita“, Žurnalistų etikos inspektoriatas tarnyba, 2021, https://www.lvygybe.lt/data/public/uploads/2021/09/2021-04-06-no_pl_hate_apklausa_policijos_prokuror_ataskaita_03_31.pdf

26 Šių veiklų sąrašas yra Vidaus reikalų ministerijos, „Ataskaitoje apie neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos situaciją Lietuvoje 2020–2021 metais“, 2022.

27 Vaizdo įrašus galima rasti Lietuvos žmogaus teisių centro „Youtube“ paskyroje: https://www.youtube.com/watch?v=3ZaPAhh_Q7o&list=PLLDqX3FF1ssaedpVSt_GCWBJBn6yfRISr

28 Manoteises.lt, „Iki meilės vienas žingsnis: policija“, <https://manoteises.lt/reikia-pagalbos/daugiaumeiles/>

29 LRT radijas, LRT.lt, ELTA, „Dobrovolška: atsakas į neapykantos kalbą turėtų būti paremtas baudmės neišvengiamumo principu“, lrt.lt, 2021 m. kovo 14 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvis/2/1364405/dobrovolška-atsakas-i-neapykantos-kalba-turetu-buti-paremtas-bausmes-ineisvengiamumo-principu>

30 Projektas buvo pristatytas ir aptartas per 2021 m. vasario 11 d. „Darbo grupės veiksmingam atsakui į neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą skatinti“ posėdį, https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/DG%20pos%C4%97d%C5%BEio%202021%20Q2%2011%20protokolas.pdf

31 Milena Andrukaitytė, „Laisvės partijos frakcija atsiėmė pataisus dėl baudų už neapykantos kurstymą ir patyčias“, 15min.lt, 2021 m. kovo 25 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/laisves-partijos-fracija-atsieme-pataisus-del-baud-uz-neapykantos-kurstyma-ir-patycijas-56-1476522>

32 Pavyzdžiui, Aidanas Pralėika, „Piniginės baudos už „neapykantos kalbą“: neaišku, kas siūloma, bet aišku, kad baudžiami ir užčiaupiami gali būti tūkstančiai“, alfa.lt, 2021 m. kovo 16 d., <https://www.alfa.lt/straipsnis/50440324/pinigines-baudos-uz-neapykantos-kalba-neaisku-kas-siuloma-bet-aisku-kad-baudžiami-ir-uzčiaupiami-gali-buti-tukstanciai/>; Rusnė Marmaitė, „Atsitrukimas nuo neapykantos kalbos išryškino spragas: teisininkas ragina atsiversti žodyną“, tv3.lt, 2021 m. kovo 28 d., <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/atsitraukimas-nuo-neapykantos-kalbos-isryskino-spragas-teisininkas-ragina-atsiversti-zodyna-n1088138>

Teisė į teisingą teismą

05

Įtariamųjų teisės

Karolis Liutkevičius

Daugelis įtariamųjų viso baudžiamojo proceso metu yra ginami valstybės finansuojamų, Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos skirtų advokatų. Būtent baudžiamosios bylos sudaro didžiąją dalį šios tarnybos paskyrimų – 2020 m. valstybės finansuojami advokatai dalyvavo 26 102 baudžiamosiose bylose, tai sudarė 71 proc. visų bylų, kuriose ši tarnyba paskyrė advokatus.¹

Viena iš esminių problemų, nuo kurios kenčia valstybės garantuojamos teisinės pagalbos paslaugos, išlieka jų kokybė. Šią problemą didele dalimi lemia žemas, palyginus su privačiu sektoriumi, atlygis už teisinės pagalbos teikimą, taip pat didelis darbo krūvis ir netolygus jo paskirstymas. 2020 m. Lietuvos teisės instituto pristatytoje monografijoje apie teisinę pagalbą daroma išvada, kad dėl šių priežasčių didelė dalis aukštos kvalifikacijos advokatų Lietuvoje apskritai atsisako teikti teisinę pagalbą.² Dėl dažnai nepakankamos teisinės pagalbos paslaugų kokybės ir daugelio įtariamųjų priklausomybės nuo jos, kyla sistemingo netinkamo teisinio atstovavimo ir baudžiamojo proceso sąžiningumo pažeidimų grėsmė.

Pasitaiko individualių atvejų, kai šia problema sąmoningai piktnaudžiaujama: ikiteisminio tyrimo pareigūnai įtariamajam, galinčiam pasisamdyti advokatą, specialiai pasiūlo ir iškviečia valstybės finansuojamą advokatą, kuris atvykęs dalyvauja tiesiog kaip pasyvus stebėtojas, tokiu būdu tyrėjams palengvindamas procesą.³ Tokius atvejus galima laikyti tikslingais asmens teisės į teisingą teismą ir gynybą pažeidimais.

Dėl dažnai nepakankamos teisinės pagalbos paslaugų kokybės ir daugelio įtariamųjų priklausomybės nuo jos, kyla sistemingo netinkamo teisinio atstovavimo ir baudžiamojo proceso sąžiningumo pažeidimų grėsmė.

Papildomų iššūkių teisinės pagalbos kokybei 2020–2021 m. sukėlė ir COVID-19 pandemija. Daugeliui veiklų ėmus keltis į elektroninę erdvę, ne išimtis buvo ir baudžiamasis procesas: 2021 m. priimti Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimai, leidžiantys, esant būtinybei, ikiteisminio tyrimo veiksmus ir bylų nagrinėjimą atlikti per vaizdo konferencijas.⁴ Teisingumo ministerija nurodo, kad per pandemiją valstybės garantuojama teisinė pagalba dauguma atvejų buvo teikiama būtent nuotolinėmis priemonėmis.⁵

Atsižvelgiant į tai, kad teisinės pagalbos paslaugas teikiantys advokatai su ginamaisiais dažnai pirmą kartą susitinka tik jau procesinių veiksmų atlikimo metu⁶, juose dalyvaujant nuotoliniu būdu sumažėja tikimybė, kad advokatas ir ginamasis tiesiogiai pabendraus bent prieš pat proceso veiksmų pradžią ar juos atliekant. Tad kyla grėsmė, kad ginamajam jo advokatas liks tiesiog žmogumi ekrane, su kuriuo jis neturi jokio tiesioginio ryšio, tokiu būdu apribojant asmens teisę į gynybą ir pačios teisinės pagalbos efektyvumą.

Dar viena teisės į teisinę pagalbą problemų yra susijusi su apžvelgiamu laikotarpiu atsiradusia galimybe, kad už valstybės skirtą advokatą gali tekti susimokėti. Siekiant spręsti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos finansavimo sunkumus, 2020 m. birželį priimti Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimai, numatantys, kad pripažinus asmenį kaltu, teismas „priima sprendimą iš kaltinamojo išieškoti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos išlaidas“⁷. Teisinės pagalbos išlaidų negalima išieškoti tik iš nepilnamečių arba dėl „fizinųjų ar psichinių trūkumų negalintių pasinaudoti savo teise į gynybą“ asmenų.

Šiais pakeitimais sukuriama situacija, kai, pagal Baudžiamojo proceso kodekso 51 str., advokato dalyvavimas būtinas, pavyzdžiui, jei asmuo nemoka lietuvių kalbos arba proceso metu yra suimtas, tačiau vėliau jį pripažinus kaltu, jis privalo susimokėti už advokatą, kurio nepasirinko. Organizacija „Fair Trials“ yra pabrėžusi, kad rizika, jog ateityje gali tekti susimokėti už šias paslaugas, gali atgrasyti asmenis nuo pasinaudojimo teise į gynėją esminiuose, pirminiuose baudžiamojo proceso etapuose.⁸

Taigi, toks teisinis reguliavimas apsunkena naudojimąsi teise į gynybą ir gali sukurti situacijas, kai asmuo, kuriam, objektyviai vertinant, svarbu turėti advokatą, pavyzdžiui, gresiant ilgalaikiai laisvės atėmimo bausmei arba teisiškai sudėtingoje byloje, bijodamas potencialiai didelių išlaidų ateityje, specialiai atsisakys siūlomo valstybės garantuojamos teisinės pagalbos advokato.

Apžvelgiamu laikotarpiu teisė į gynybą baudžiamosiose bylose taip pat buvo nepagrįstai ribojama, nors ir trumpą laikotarpį, ir vienai siaurai, konkrečiai asmenų grupei – Lietuvoje *de facto* sulaikytiems prieglobsčio prašytojams ir migrantams. 2021 m. lapkričio 9 d. Seimo nutarimu įvedus nepaprastąją padėtį dėl „masinio užsieniečių antplūdžio“, asmenims laikomiems užsieniečių apgyvendinimo vietose buvo apribotos teisės „gauti ir skleisti informaciją, susirašinėti, vykdyti pokalbius telefonu ir kitaip susišinoti naudojant prieigą prie mobiliojo ir interneto ryšio“, nenumatant išimties atvejais, kai bendraujama su advokatu.⁹

Toks teisinis reguliavimas sukūrė nepateisinamą teisės į advokatą ir gynybą suvaržymą: galimybių riboti šią teisę, skirtingai nei kai kurias kitas, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 ir 145 str. nenumato net ir paskelbus nepaprastąją padėtį. Tai nebuvo ir vien teorinė reglamentavimo problema: kai kurių sulaikytų prieglobsčio prašytojų ir migrantų atžvilgiu Lietuvoje buvo pradėti ikiteisminiai tyrimai dėl riaušių¹⁰, o dėl lietuvių kalbos nemokėjimo pagal Baudžiamojo proceso kodekso 51 str. gynėjo dalyvavimas nagrinėjant jų bylas yra būtinas. Taigi, jų teisei į gynybą kilo reali varžymo grėsmė. Gerai tai, kad tokia situacija tęsėsi sąlyginai neilgai – Seimui pratęsus nepaprastąją padėtį nuo 2021 m. gruodžio 10 d., nustatyta, kad ankstesni susižinojimo ribojimai netaikomi kreipiantis dėl teisinės pagalbos.¹¹

ŠALTINIAI

1 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba, 2020 metų veiklos ataskaita, 2021, 29 psl. [https://vgtp.lt/uploads/vgtp/documents/files/VEIKLOS%20ATASKAITA%202020%20\(2021%2002%2025\)%20FINAL.pdf](https://vgtp.lt/uploads/vgtp/documents/files/VEIKLOS%20ATASKAITA%202020%20(2021%2002%2025)%20FINAL.pdf)

2 Lietuvos teisės institutas, „Veiksmingos teisinės pagalbos link: tarptautiniai teisiniai ir praktikos standartai“, 2020 m., 113–114, 165 psl., <https://teise.org/wp-content/uploads/2020/10/Veiksmingos-teisines-pagalbos-link.pdf>

3 Lietuvos teisės institutas, „Veiksmingos teisinės pagalbos link: tarptautiniai teisiniai ir praktikos standartai“, 2020 m., 118–119 psl., <https://teise.org/wp-content/uploads/2020/10/Veiksmingos-teisines-pagalbos-link.pdf>

4 Vytenis Miškinis, „Žinoma advokatė pasibaisėjusi: teisėja į akis meluoja ir taip parodo, kad tu esi visiškai šiukšlė“, delfi.lt, 2021 m. gegužės 26 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/zinoma-advokate-pasibaisejusi-teiseja-i-akis-meluoja-ir-taip-parodo-kad-tu-esi-visiska-siukсле.d?id=87298949>

5 Baudžiamojo proceso kodekso 8–1, 210, 263, 269 ir 277 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 8–2 straipsniu įstatymas, 2021 m. balandžio 22 d., Nr. XIV-270, <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=9288efb0a8ef11ebbcbbc2971cdac3cb>

6 Teisingumo ministerija, „Pandemijos laiku valstybės garantuojama teisinė pagalba išliko aktuali“, 2021 m. vasario 23 d., <https://tm.lrv.lt/lt/naujienos/pandemijos-laiku-valstybes-garantuojama-teisine-pagalba-isliko-aktuali>

7 Lietuvos teisės institutas, „Veiksmingos teisinės pagalbos link: tarptautiniai teisiniai ir praktikos standartai“, 2020 m., 117–118 psl., <https://teise.org/wp-content/uploads/2020/10/Veiksmingos-teisines-pagalbos-link.pdf>

8 Baudžiamojo proceso kodekso 50, 51 ir 106 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2020 m. birželio 26 d., Nr. XIII-3180, <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=5b6a0370bd2711eab9d9cd0c85e0b745>

9 Fair Trials, „Position paper on the proposed directive on provisional legal aid for suspects or accused persons deprived of liberty and legal aid in European arrest warrant proceedings“, 2015, <https://www.fairtrials.org/wp-content/uploads/Position-Paper-on-Legal-Aid.pdf>

10 Seimo nutarimas dėl nepaprastosios padėties įvedimo, Nr. XIV-617, 2021-11-09, 2 str. 1 p., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4afd8a90417211ec992fe4cdfceb5666>

11 www.DELFI.lt, „Naktis migrantų stovyklose buvo nerami: septyni asmenys izoliuoti“, 2021 m. lapkričio 9 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/naktis-migrantu-stovyklose-buvo-nerami-septyni-asmenys-izoliuoti-d?id=88621915>

12 Seimo nutarimas dėl nepaprastosios padėties įvedimo, Nr. XIV-733, 2021-12-07, 2 str. 1 p., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/2cf09ed0575b11ec862fdcbc8b3e3e05>

Nukentėjusiųjų teisės

Algimantas Čepas

2021 metai buvo reikšmingi nusikaltimų aukų teisių apsaugai. 2021 metų sausio 14 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Lietuvos Respublikos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymą¹, kuris įsigaliojo nuo 2021 m. kovo 1 dienos. Įstatymas perkelia į Lietuvos Respublikos teisės sistemą Europos Sąjungos (ES) Nusikaltimų aukų teisių direktyvą (toliau – Direktyva)² ir galima teigti, kad, bent jau kol kas, aiškesnių prieštaravimų tarp įstatymo ir direktyvos nuostatų nematyti. Tiesa, pačioje Direktyvoje buvo įtvirtinta, kad ji turi būti perkelta į ES valstybių narių nacionalines teisės sistemas dar iki 2015 m. lapkričio 16 d., o Lietuvos Respublikos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymo projektas buvo pradėtas rengti tik po to, kai Europos Komisija 2019 m. pateikė pagrįstą nuomonę, kad direktyvą Lietuva įgyvendina ne visiškai³. Be to, įstatymo normų įgyvendinimui būtini poįstatyminiai teisės aktai buvo priimti tik 2021 m. viduryje (kai kurie – tik tų metų pabaigoje ar net 2022 m. pradžioje⁴). Vis dėlto gerai, kad teisės norminis pamatas nusikaltimų aukų apsaugai valstybėje yra sukurtas.

Tačiau pastebėtina, kad pats Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymo priėmimas, nors ir labai sveikintinas žingsnis, sukūrė ir tam tikrą probleminę situaciją. Dėmesys atkreiptinas į tai, kad Direktyvoje minimos nusikaltimų aukų teisės (tačiau tik ribota apimtimi – tik tam tikrų nusikalstamų veikų aukoms) Lietuvoje jau nuo 2011 metų įtvirtintos Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme⁵, taip pat – 2015 metų tarpinstitucinėse Prekybos žmonėms aukų nustatymo, ikiteisminio tyrimo ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo rekomendacijose⁶. Pagal šiuos skirtingus teisės aktus pagalbą nusikaltimų aukoms teikia skirtingos organizacijos^{7,8,9}, kai kurios jų dalyvauja visose trijose pagalbos sistemose, o kai kurios – tik vienoje jų. Žingsnių, kaip suderinti pagal skirtingus teisės aktus veikiančias pagalbos nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų asmenims sistemas, užtikrinti tinkamą pagalbos tarnybų veiklos finansavimą ir išvengti funkcijų dubliavimosi, apžvalgos rengimo metu dar nebuvo imtasi.

Vienas iš klausimų, kuriuos reikės spręsti užtikrinant pagalbos nuo nusikalstamų veikų nukentėjusiems asmenims sistemos funkcionavimą – pakankami pagalbos organizacijų kompetencija ir išteklių. Pagalbos nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų asmenims įstatymas nustato ganėtinai nedidelius reikalavimus organizacijoms, teikiančioms pagalbą: kad organizacijos darbuotojai, dirbantys tiesiogiai su nukentėjusiais asmenimis, turėtų aukštąjį socialinių mokslų studijų srities (nesvarbu kokios studijų krypties) išsilavinimą arba ne mažesnę negu vienu metų darbo patirtį pagalbos nukentėjusiems asmenims teikimo srityje (13 str. 1 d. 3 p.); nereikalaujama, kad organizacijoje būtų teikiama psichologinė pagalba, užtenka, kad būtų teikiama emocinė pagalba (10 str. 3 d. 4 p.); nors nurodoma, kad organizacijos turi turėti patalpas, kuriose besikreipiantis asmuo galėtų gauti privačią konfidencialią specialisto (teisininko, psichologo, socialinio darbuotojo ir kt.) konsultaciją (13 str. 1 d. 1 p.), nėra numatyta, kad pagalbos tarnybos teiktų tokią pagalbą. Be to, nors įstatymas nurodo, kad akredituojamos gali būti tik organizacijos, kurios užtikrina visų įstatymu joms priskirtų funkcijų įgyvendinimą (funkcijos, beje, taip pat nėra itin griežtai apibrėžtos), Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims tarnybų teikiamos pagalbos akreditavimo tvarkos aprašas¹⁰ tokį reikalavimą niveliuoja – numatoma, kad teikiant pagalbą organizacijos gali paslaugas pirkti ar bendradarbiauti su kitomis įstaigomis ir organizacijomis (akreditacijai gauti turi būti pateikiamos atitinkamos sutartys ar bendradarbiavimą patvirtinantys dokumentai) (minimo aprašo 8.3.8 ir 8.3.9 punktai). Formuluojuotą ne itin griežtus ir ne itin aiškius pagalbos tarnybų akreditacijos kriterijus, sukuriama situacija, kai akreditacija daugiau priklauso nuo noro prisijungti prie pagalbos nukentėjusiems teikimo sistemos, o ne nuo turimų galimybių teikti pakankamos kokybės pagalbą. O tai jau išryškina tam tikras problemas praktikoje, kai, pavyzdžiui, Šiauliuose veikia keturios akredituotos pagalbos tarnybos, o tokiuose miestuose kaip Mažeikiai ar Jonava nėra nei vienos pagalbos tarnybos.¹¹

Tokia situacija apunkina ir tinkamą valstybės skiriamų finansinių resursų panaudojimą. Valstybės biudžeto lėšų akredituotai pagalbai nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims teikti poreikio

nustatymo, šių lėšų planavimo, paskirstymo, pervedimo, naudojimo, atsiskaitymo už panaudotas lėšas tvarkos aprašas nustato, kad valstybės lėšos akredituotai pagalbai teikti planuojamos atsižvelgiant į nustatytas didžiausias galimas Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto asignavimų sumas šiai priemonei įgyvendinti ir į akredituotą pagalbą teikiančių pagalbos tarnybų skaičių bei planuojamą akredituotos pagalbos gavėjų skaičių jose¹² (šio aprašo 3 ir 4 punktai). Taip užprogramuojama situacija, kada lėšos, skiriamos konkrečiai pagalbos tarnybai, priklauso ne tik ir ne tiek nuo jos klientų skaičiaus, kiek nuo to, kokiam skaičiui pagalbos tarnybų reikia padalinti valstybės biudžeto asignavimus. Be to, minėtame apraše nustatoma, kad kiekvienų metų lėšos kiekvienai pagalbos tarnybai priklauso nuo to, kokiam skaičiui nusikaltimų aukų buvo suteikta pagalba praėjusiais metais (5 punktas). Taip už kadro lieka didelė ir reikšminga pagalbos tarnybų veiklos dalis – informacijos apie nukentėjusius nuo nusikalstamų veikų asmenų teises sklaida. Viena iš esminių problemų tiek Lietuvoje, tiek ir kitur pasaulyje – tai, kad daugelis nusikaltimų aukų neatpažįsta, kad nukentėjo nuo nusikaltimų, todėl nesikreipia ir nesulaukia jokios pagalbos. Būtent pagalbos tarnybos galėtų prisidėti prie to, kad daugiau žmonių geriau suvoktų, kad jų teisės buvo pažeistos, ir kreiptųsi pagalbos į pagalbos tarnybas ir teisės saugos institucijas. Deja, tokia pagalbos tarnybų funkcija nenumatyta ir įstatyme, ir tokios funkcijos vykdymui nenumatomos valstybės lėšos. Dar daugiau, būsimų metų finansavimą susiejant su praėjusių metų finansavimu gali būti sukurta situacija, kai sėkminga informacijos sklaida vienais metais padidintų pagalbos prašančių žmonių skaičių kitais, o finansavimas tokiems pagalbos poreikiams atliepti nebūtų skirtas.

Formuluojant ne itin griežtus ir ne itin aiškius pagalbos tarnybų akreditacijos kriterijus, sukuriama situacija, kai akreditacija daugiau priklauso nuo noro prisijungti prie pagalbos nukentėjusiems teikimo sistemos, o ne nuo turimų galimybių teikti pakankamos kokybės pagalbą.

Pagalbos nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų asmenims įstatyme įtvirtinta dar viena svarbi nuostata. Numatyta, kad pagalba nukentėjusiems asmenims rūpintis pirmojo kontakto institucijos, kurioomis, greta teisės saugos ir kitų institucijų, numatytos ir socialinių paslaugų, švietimo, sveikatos priežiūros įstaigos. Tokia norma yra itin svarbi. Būtent tinkama pirmojo kontakto institucijų – į kurias nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo ar jo atstovas pagal įstatymą kreipiasi pirmiausia – veikla užtikrintų, kad didžioji dauguma asmenų, kuriems reikalinga pagalba, jos sulauktų. Kita vertus, pačiame įstatyme numatytos ganėtinai plačios pirmojo kontakto institucijų funkcijos (pavyzdžiui, teikti informaciją apie procedūras, susijusias su skundo, pareiškimo ar pranešimo dėl nusikalstamos veikos pateikimu, ir teisinę nukentėjusio asmens padėtį tokiose procedūrose, ar apie skundų dėl baudžiamojo proceso subjektyvių veiksmų ar sprendimų, kuriais gali būti pažeistos nukentėjusio asmens teisės, padavimo baudžiamojo proceso metu tvarką (įstatymo 9 str.). Jei tokios funkcijos turi būti atliekamos teisės saugos institucijų (ir yra jau dabar atliekamos pagal kitus teisės saugos institucijų veiklą reglamentuojančius teisės aktus), vargu, ar to paties galima reikalauti iš švietimo ar sveikatos apsaugos įstaigų. Be to, nėra numatyta jokių priemonių, kaip šias pirmojo kontakto institucijas bent supažindinti su joms priskirtomis naujomis funkcijomis. Tad atrodo, kad itin pozityviai vertintina nuostata įtraukti į pagalbos nusikaltimų aukoms sistemą institucijas, kurios pirmosios sužino apie aukų patirtas nusikalstamas veikas ir galėtų reikšmingai prisidėti prie to, kad daugiau žmonių gautų jiems priklausančią pagalbą, lieka deklaratyvi.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad apžvelgiamu laikotarpiu Lietuvos Respublikoje buvo padėtas teisinis pagrindas pagalbos nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų asmenims teikimo sistemai, tačiau sistemos kūrimo procesas dar nebuvo tinkamai sustyguotas.

- 1 Lietuvos Respublikos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, 2021 m. sausio 14 d., Nr. XIV-169, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/599af1605b2b11eb9dc7b575f08e8bea>
- 2 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. OJ L 315, 14.11.2012, p. 57–73, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=LT>
- 3 Europos Komisija, „Kovo mėn. sprendimų dėl pažeidimų rinkinys: svarbiausi sprendimai“, Faktų apžvalga, 2019 m. kovo 7 d., https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/LT/MEMO_19_1472
- 4 Elektroninio informacinio leidinio (lankstinuko), kuriame pateikiama Lietuvos Respublikos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymo 9 straipsnio 1 dalyje nurodyta informacija, parengimo, viešinimo ir atnaujinimo tvarkos aprašas buvo patvirtintas 2022 m. sausio 3 d.; Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims valdymo institucijų veiklos koordinavimo tvarkos aprašas buvo patvirtintas 2021 m. gruodžio 20 d.
- 5 Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas, 2011 m. gegužės 26 d., Nr. XI-1425, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.E14E65020CCC/asr>
- 6 Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro ir Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl prekybos žmonėmis aukų nustatymo, ikiteisminio tyrimo ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo rekomendacijų patvirtinimo“, 2015 m. gruodžio 17 d., Nr. I-327/IV-1015/A1-758, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/801bbb20ad5311e5b12fbb7dc920ee2c/asr>
- 7 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, „Pagalba nukentėjusiems nuo prekybos žmonėmis“, <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/pagalba-nukentejusiems-nuo-prekybos-zmonemis>
- 8 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, „Pagalba nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims. 2021 m. Pagalbos tarnybos“, <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/pagalba-nuo-nusikalstamos-veikos-nukentejusiems-asmensims/2021-m-pagalbos-tarnybos>
- 9 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, „Smurto artimoje aplinkoje prevencija“, <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/seima-ir-vaikai/seimos-politika/smurto-artimoje-aplinkoje-prevencija>
- 10 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims tarnybų teikiamos pagalbos akreditavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2021 m. balandžio 21 d. įsakymu Nr. A1-318, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/bcec9a90a27811ebb9bbd96a0c51af2c>
- 11 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, „Pagalba nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims. 2021 m. Pagalbos tarnybos“, <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/pagalba-nuo-nusikalstamos-veikos-nukentejusiems-asmensims/2021-m-pagalbos-tarnybos>
- 12 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl valstybės biudžeto lėšų akredituotai pagalbai nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims teikti poreikio nustatymo, šių lėšų planavimo, paskirstymo, pervedimo, naudojimo, atsiskaitymo už panaudotas lėšas tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2021 m. balandžio 22 d., Nr. A1-320, 3 p., 4 p., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/Q0754fb0a36311ebbcbbc2971cdac3cb/asr>

Teisė į laisvę

06

Goda Jurevičiūtė

Suėmimas yra griežčiausia priemonė, kuri gali būti taikoma nusikaltimo padarymu įtariamam asmeniui, esant pagrįstam manymui, kad asmuo bandys pabėgti, trukdys tyrimui ar darys naujus nusikaltimus. Savo esme suėmimas prilygsta laisvės atėmimui dar nesulaukus teismo sprendimo. Be to, sąlygos suimtųjų laikymo vietose (tardymo izoliatoriuose) neretai būna sunkesnės nei įkalinimo įstaigose, kuriose laikomi laisvės atėmimo bausmę atliekantys asmenys. Todėl ši priemonė laikoma itin rimtu žmogaus teisės į laisvę suvaržymu ir gali būti taikoma tik tada, kai yra duomenų, pagrindžiančių šios priemonės būtinybę ir tai, kad švelnesnės kardamosios priemonės, tokios kaip, pavyzdžiui, namų areštas, intensyvi priežiūra (elektroninės „apykajės“ naudojimas) ar užstatas būtų nepakankamos.¹

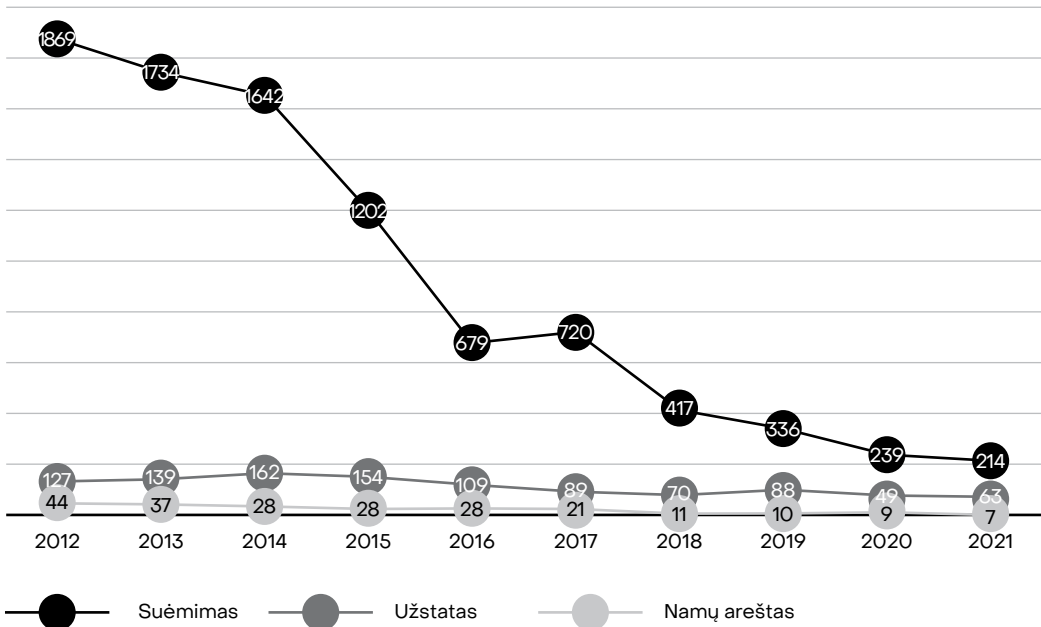
Pastarųjų dešimties metų statistinių duomenų tendencijos leidžia teigti, kad vis atsakingiau yra taikomos Baudžiamojo proceso kodekso nuostatos, pagal kurias suėmimas gali būti skiriamas tik kaip kraštutinė priemonė, kiekvieną kartą aiškiai pagrindžiant ne tik jos taikymo pagrindus ir motyvus, bet ir aplinkybes, dėl kurių nebuvo galima apsiriboti švelnesnėmis kardamosiomis priemonėmis.²

Pastarųjų dešimties metų statistinių duomenų tendencijos leidžia teigti, kad vis atsakingiau yra taikomos Baudžiamojo proceso kodekso nuostatos, pagal kurias suėmimas gali būti skiriamas tik kaip kraštutinė priemonė.

Apžvelgiamu laikotarpiu ir toliau nuosekliai mažėjo asmenų, kuriems taikytas suėmimas, skaičius. Lyginant su 2019 m., 2021 m. tokių asmenų skaičius sumažėjo beveik trečdaliu (nuo 336 asmenų, kuriems 2019 m. taikytas suėmimas, iki 214 asmenų 2021 metais). O štai stebint dešimtmečio tendencijas (nuo 2012 iki 2021 m., žr. *grafiką žemiau*) suėmimų taikymo skaičius sumažėjo beveik 90 procentų.³ Atsižvelgiant į tai, kad, kaip ir ankstesniais metais, teismuose tenkinama per 90 proc. prokurorų prašymų skirti ar pratęsti suėmimą⁴, galima daryti prielaidą, kad prokurorų prašymai skirti suėmimą vis dažniau teikiami tik įvertinus šios priemonės būtinumą.

Tikėtina, kad prie tokio asmens laisvės garantijų ikiteisminio tyrimo procese stiprėjimo prisidės ir 2021 m. birželio 10 d. priimtos Baudžiamojo proceso kodekso pataisos⁵, kuriomis prokurorams ir teismams sudaryta galimybė paprasčiau skirti alternatyvią suėmimui kardomąją priemonę – užstatą. Pagal naują teisinį reglamentavimą, asmuo, kuriam skiriamas piniginis užstatas, jį gali sumokėti per 3 dienas, o užstato dydį nustato šią kardomąją priemonę skiriantis prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas. Pagal iki tol galiojusias nuostatas, teismas galėjo skirti užstatą tik tada, kai jis jau buvo įmokėtas užstato davėjo iki nutarties skirti kardomąją priemonę paskelbimo dienos. Dėl šios priežasties susidarydavo paradoksali situacija, kad asmuo, prašydamas taikyti užstatą, iki nutarties priėmimo jau turėdavo į teismo ar prokuratūros deponitinę sąskaitą būti įmokėjęs visą užstato sumą, kuri teismo vertinimu būtų pakankama. Tačiau asmuo iki nutarties priėmimo dienos neturėjo galimybės sužinoti, kokio dydžio užstatas yra pakankamas, kadangi niekas neturėdavo teisinio pagrindo jo apie tai informuoti iki kol nebūdavo paskelbta nutartis. Pasak įstatymo projektą parengusios Teisingumo ministerijos, ši praktinė taikymo problema dažnu atveju užkirsdavo teismui galimybę suėmimą pakeisti piniginiu užstatu.⁶

Kardomųjų priemonių taikymas 2012 – 2021 m.

ŠALTINIAI

- 1 Erika Leonaitė „Suėmimas“ in Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Žmogaus teisės Lietuvoje 2018–2019, 2020, p. 85, <http://hrmi.lt/zmogaus-teises-lietuvoje-2018-2019/>
- 2 Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002 m. kovo 14 d. Nr. IX-785 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais), 122 str. 7 d., 125 str. 1 d. 4 p., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS163482/asr>
- 3 Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, Nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotus asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu 2012–2021 m., <https://ird.lt/lt/paslaugos/tvarkomu-valdomu-registru-ir-informaciniu-sistema-paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-atviri-duomenys-paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminių-tyrimu-statistika-1>
- 4 Nacionalinės teismų administracijos 2021 m. kovo 1 d. atsakymas į Žmogaus teisių stebėjimo instituto užklausą suteikti informaciją.
- 5 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 133 straipsnio pakeitimo įstatymas, 2021 m. birželio 10 d., Nr. XIV-387, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/2609ba10cdd211eb91e294a1358e77e9?jfwid=ihxfu12cn>
- 6 Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, „Perteklinių suėmimų taikymo padės išvengti paprastesnės užstato taikymo galimybės“, 2021 m. birželio 10 d., <https://tm.lrv.lt/lt/naujienos/pertekliniu-suemimu-taikymo-pades-ivsengti-paprastesnes-uzstato-taikymo-galimybes>

Priverstinis hospitalizavimas ir priverstinis gydymas psichiatrijoje

Karilė Levickaitė

2019 m. sausio 11 d. patvirtinus naują Psichikos sveikatos priežiūros įstatymo (toliau – Įstatymas) redakciją¹, kurioje buvo išplėstas priverstinio asmens hospitalizavimo institutas, įtraukiant žalą turtui kaip vieną asmens priverstinio hospitalizavimo pagrindų, o kreipimuisi į teismą numatomą laiką nuo 48 val. prailginus iki 3 darbo dienų, Įstatyme pirmą kartą nacionaliniu mastu numatyta priverstinio hospitalizavimo atvejų ir priverstinio gydymo metu taikomų fizinio suvaržymo priemonių stebėseną ir parengta jos įgyvendinimo tvarka² (toliau – Tvarka). Vėjų „Psichikos sveikatos perspektyvos“ sveikatos apsaugos ministerijai (toliau – Ministerija) pateikus užklausą, buvo gauti tokie priverstinio hospitalizavimo stebėsenos duomenys³:

Informacija apie priverstinį hospitalizavimą	Priverstinio hospitalizavimo atvejų skaičius	Vyrų	Moterų
2020 metai	608	284	324
2021 metai (turima informacija iki gruodžio mėn.)	504	n/d	n/d

Ministerija atkreipė dėmesį, kad 2021 metais įvertinus 2 stacionarines psichiatrijos paslaugas teikiančias įstaigas naudojant Pasaulio sveikatos organizacijos vertinimo instrumentą „QualityRights“, nustatyta, kad teikiant ataskaitas Ministerijai yra neįtraukiami atvejai, kai pacientai buvo priverstinai hospitalizuoti iki 3 darbo dienų nesikreipiant į teismą dėl priverstinio hospitalizavimo skyrimo – duomenys teikiami tik apie tuos atvejus, kai buvo gautas teismo sprendimas. Todėl Ministerija planuoja artimiausiu metu pataisyti Tvarkos aprašą, patikslinant duomenų rinkimo metodologiją. Todėl tikėtina, kad ateityje šie skaičiai didės ir priartės prie realių priverstinio hospitalizavimo mastų fiksavimo.

Prievartinių priemonių naudojimo reglamentavimas, teikiant asmens sveikatos priežiūros paslaugas, ir tendencija įtvirtinti prevartines priemones stokoja gilaus ekspertinio diskurso bei nuolatinio atitikties žmogaus teisių standartams ir tarptautiniams įsipareigojimams vertinimo.

Reikia pastebėti, kad priverstinio hospitalizavimo sąlygų išplėtimas bei fizinio suvaržymo priemonių taikymo reglamentavimas nacionaliniu mastu prieštarauja Jungtinių Tautų (JT) Žmonių su negalia teisių konvencijai⁴ bei JT Žmonių su negalia teisių komiteto rekomendacijoms Lietuvai⁵, tačiau iš esmės neprieštarauja pagal Europos konvenciją prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą veikiančio Europos komiteto rekomendacijoms Lietuvai⁶, kuriose nurodoma įtvirtinti prevartinių priemonių naudojimo apsaugos priemones ir stebėseną.

Tačiau ir vertinant pagal Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą standartus, Įstatyme ir Tvarkoje apsaugos priemonės ir stebėseną nėra pakankamai išsamiai reglamentuojamos. Pavyzdžiui, priverstinis hospitalizavimas ir priverstinis gydymas yra sunkiai atskiriami reglamentuojamose procedūrose, o stebėseną apima tik fizinio suvaržymo priemonių rankomis taikymą (žmogaus kūno jėgos, specialių fizinio suvaržymo priemonių naudojimą ar psichikos sveikatos ir elgesio sutrikimų turinčio paciento izoliavimą atskiroje patalpoje). Nėra numatyta cheminio suvaržymo, kuris yra apibrėžiamas kaip prevartinis medikamentų skyrimas, siekiant suvaldyti paciento elgesį, stebėseną.⁷

2020 m. gruodžio mėn. paskelbtoje VXIII Vyriausybės programoje⁸ pirmą kartą istorijoje numatyta skirti ypatingą dėmesį identifikuojant žmogaus teisių pažeidimus psichikos sveikatos priežiūros srityje. 2021 m. spalio 19 d. įvyko aukšto lygio renginys „Žmogaus teisės psichikos sveikatos srityje – kas

turi keistis?“⁹, kuriame sprendimų priėmėjai, Pasaulio sveikatos organizacijos¹⁰, nevyriausybinių organizacijų¹¹ atstovai, užsienio ir Lietuvos ekspertai diskutavo itin akcentuojant žmogaus teisėmis grįstą bendruomeninių, į asmenį orientuotų ir psichosocialinių paslaugų plėtojimą šalyje. Tai itin svarbu, siekiant mažinti priverstinės hospitalizacijos ir priverstinio gydymo mastą šalyje.

Visuomeninis diskursas dėl psichiatrinio gydymo stacionare yra kupinas stigmos ir stereotipų, priskiriant psichikos sveikatos sutrikimų turintiems asmenims neprognozuojamą ir pavojingą elgesį. Štai 2021 m. žiemą Vilniaus Respublikinės psichiatrijos ligoninės pacientui pasiūlymus iš ligoninės, policijos pranešime buvo nedelsiant išplatintas asmens aprašymas ir nuotrauka, konstatuojant, kad iš psichiatrijos ligoninės pabėgo pavojingas pacientas, kas savo esme atskleidžia asmens duomenis ir pažeidžia privatumą. Policijos pranešime žmonės skatinta būti „atsargiems“, „nesiartinti“ prie „ginkluoto“ ir „pavojingo“, „neprognozuojamo“, „bėglio“, kurio „ieško gausios policijos pajėgos“¹². Viešojoje erdvėje priverstinis hospitalizavimas ir priverstinis gydymas yra aptariami neigiamuose kontekstuose, neretai maišant su priverčiamosiomis medicininėmis priemonėmis.¹³ Tokiu diskursu didinama psichikos sveikatos stigma ir demonstruojamas menkas psichikos sveikatos srities supratimas.

Baudžiamojo kodekso 98 str.¹⁴ numatyta, kad priverstinės medicininės priemonės gali būti teismo taikomos „teismo pripažintiems nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais, taip pat asmenims, kuriems po nusikalstamos veikos padarymo ar baudmės paskyrimo sutriko psichika ir dėl to jie negali suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti“.

Prievartinių priemonių naudojimo reglamentavimas, teikiant asmens psichikos sveikatos paslaugas, ir tendencija įtvirtinti prievartines priemones stokoja gilaus ekspertinio diskurso bei nuolatinio atitikties žmogaus teisių standartams ir tarptautiniams įsipareigojimams vertinimo.

Verta pastebėti, kad ši sritis yra menkai diskutuota ir tarptautiniame lygmenyje, nors JT Žmonių su negalia teisių konvencija nurodo, kad negalios pagrindu neturi būti atimama laisvė, o baudžiamosiomis priemonėmis turi užsiimti penitencinė sistema, o ne psichiatrija. Ministerijos pateiktame rašte nurodoma, kad 2021 m. iki gruodžio mėn. šiuo pagrindu buvo hospitalizuoti 329 asmenys. Taigi Lietuvoje šios priemonės yra skiriamos dažnai. Skandalinga – kad jos skiriamos ir vaikams. Specialistai kelia pagrįstą klausimą apie žmonėms reikalingų psichosocialinių kompleksinių paslaugų neprieinamumą kaip alternatyvą medikamentiniam gydymui ligoninėje.¹⁵

Dėl priverstinių priemonių naudojimo gydyme pasaulyje šiuo metu vyksta vertybinė sandūra. Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos deklaruojamų standartų ir vertybių dėl priverstinių priemonių psichiatrijoje kontekste kolizija yra gilinama Europos Taryboje, siekiant reglamentuoti Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencijos (Oviedo konvencijos) papildomą protokolą dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos¹⁶. Šis protokolas yra nesuderinamas su JT Žmonių su negalia konvencija, įtvirtinančia naujus žmogaus teisių standartus dėl asmenų su negalia lygybės prieš įstatymą, laisvės ir saugumo apsaugos, kt. Papildomo Oviedo konvencijos protokolo priėmimas sukurtų prieštaringus standartus šalims narėms tarptautiniu, regioniniu ir nacionaliniu lygiu bei apsunkintų psichikos sveikatos srityje vykstančias pažangias, į žmogaus teisių standartų užtikrinimą orientuotas reformas. Lietuvos žmogaus teisių srityje veikiančios organizacijos ir ekspertai ne sykį kreipėsi į nacionalinius sprendimų priėmėjus, prašydami nepritarti Oviedo konvencijos papildomo protokolo priėmimui.¹⁷ Tokios pozicijos laikosi ir tarptautinės tinklinės nevyriausybinių organizacijos¹⁸, skatinančios šalis nepasirinkti lengviausio kelio, rimtai vystyti kokybiškai naujas psichikos sveikatos paslaugas ir eliminuoti priverstinių priemonių taikymą.

Ieškant svarių atraminių pozicijų ir būdų spręsti tarptautinius nesutarimus, Europos Tarybos Bioetikos komitetas dėl rengiamo papildomo Oviedo konvencijos protokolo kreipėsi patariamąsios nuomonės į Europos Žmogaus Teisių Teismą (toliau – EŽTT). Tačiau, siekdamas išlaikyti savo nepriklausomumą, EŽTT atmetė¹⁹ šį Bioetikos komiteto prašymą pateikti patariamąją nuomonę. Todėl namų darbus pasidaryti ir vertybinius sprendimus priimti turės pačios valstybės narės. Tarp jų – ir Lietuva.

- 1 Psichikos sveikatos priežiūros įstatymo Nr. I-924 pakeitimo įstatymas, 2019 m. sausio 11 d., Nr. XIII-1906, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/47c6e7321a3411e9bd28d9a28a9e9ad9?jfwid=12h4nattn>
- 2 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl psichikos ir elgesio sutrikimų turinčių pacientų priverstinio hospitalizavimo ir priverstinio gydymo bei priverstinio hospitalizavimo atvejų stebėsenos (monitoringo) tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2019 m. gegužės 17 d., Nr. V-587, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/5fedc9c17ad611e98a8298567570d639?jfwid=-vverhdz>
- 3 Sveikatos apsaugos ministerija, „Dėl informacijos pateikimo“, 2022 sausio 6 d., 2022-01-06 Nr.10-49.
- 4 JT Neįgalųjų teisių konvencija, 2008 m. gegužės 3 d., 12, 14, 15, 16 str., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=335882
- 5 JT Neįgalųjų teisių komiteto baigiamosios pastabos dėl pirminės Lietuvos ataskaitos, 2016 m. balandžio 20 d., <http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Neigaliuju-teisiu-komiteto-rekomendacijos-Lietuvai-4.doc>
- 6 Council of Europe, “Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman and Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 15 September 2016”, 1 February 2018, CPT/Inf (2018)2, <https://rm.coe.int/pdf/16807843ca>
- 7 Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą „Suvaržymo priemonės suaugusiųjų psichiatrijos įstaigose (Atnaujinti CPT standartai)“, Strasbūras, 2017 m. kovo 21 d., CPT/Inf(2017), <https://rm.coe.int/168096d6b7>
- 8 Nutarimas dėl aštuonioliktosios Vyriausybės programos, str. 113.2., 2020 m. gruodžio 11 d., Nr. XIV-72, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/973c87403bc311eb8c97e01ffe050e1c>
- 9 Sveikatos apsaugos ministerija, „Žmogaus teisės psichikos sveikatos srityje – kas turi keistis?“, 2021 m. spalio 19 d., https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=337546911474286
- 10 World Health Organization, “New WHO guidance seeks to put an end to human rights violations in mental health care”, 2021 m. birželio 10 d., <https://www.who.int/news/item/10-06-2021-new-who-guidance-seeks-to-put-an-end-to-human-rights-violations-in-mental-health-care>
- 11 Psichikos sveikatos perspektyvos, „Pasistatyti projekto Zero coercion rezultatai“, 2021 m. spalio 21 d., <https://perspektyvos.org/pristatyti-projekto-zero-coercion-rezultatai/>
- 12 Psichikos sveikatos perspektyvos, „Komunikacija apie psichikos sveikatos krizėje esančius asmenis“, 2021 m. sausio 27 d., <https://perspektyvos.org/2218/>
- 13 Ričardas Vitkus, „Iš psichiatrinės ligoninės išleistas pensininkas nužudė tris savo šeimos narius“, Irytas.lt, 2020 m. balandžio 9 d., <https://www.irytas.lt/lietuvsdiena/kriminalai/2020/04/09/news/is-psichiatrinės-ligoninės-isleistas-pensininkas-nuzude-tris-savo-seimos-narius-14419506>
- 14 Baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas, 2000 m. rugsėjo 26 d., Nr. VIII-1968, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2B866DFF7D43/asr>
- 15 Domantė Platūkytė, LRT.lt, „Teismas autistišką vaiką nusiuntė į psichiatrijos ligoninę – specialistai tai vadina sovietmečio palikimu“, Irt.lt, 2020 m. rugpjūčio 19 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1210640/teismas-autistiska-vaika-nusiunte-i-psichiatrijos-ligonine-specialistai-tai-vadina-sovietmecio-palikimu>
- 16 Council of Europe, „Draft Additional Protocol concerning the protection of human rights and dignity of persons with mental disorder with regard to involuntary placement and involuntary treatment“, 2018 m. spalio 9 d., <https://www.coe.int/en/web/bioethics/-/frequently-asked-questions-on-draft-additional-protocol-concerning-the-protection-of-human-rights-and-dignity-of-persons-with-mental-disorder-with-reg>
- 17 Domantė Platūkytė, LRT.lt, „Ragina nepriimti protokolo, kuriuo numatoma priverstinė hospitalizacija, ji vadina veikimu prieš valstybės interesus“, Irt.lt, 2021 m. gegužės 27 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1418309/ragina-nepriimti-protokolo-kuriuo-numatoma-priverstine-hospitalizacija-ji-vadina-veikimu-pries-valstybes-interesus>
- 18 Mental Health Europe, “Opposing the draft Additional Protocol to the Oviedo Convention at the Council of Europe”, <https://www.mhe-sme.org/what-we-do/human-rights/withdraw-oviedo/>
- 19 EŽTT 2021 m. rugsėjo 15 d. sprendimas dėl Prašymo pateikti patariamąją nuomonę pagal Žmogaus teisių ir žmogaus orumo apsaugos taikant biologiją ir mediciną konvencijos 29 straipsnį: Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija, <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=003-7117959-9642022>

Teisė gyventi bendruomenėje

07

Socialinės globos įstaigų pertvarka

Ugnė Grigaitė

Jungtinių Tautų (JT) žmonių su negalia teisių konvencijos 19 straipsnyje įtvirtinta asmenų su negalia teisė gyventi pilnavertį gyvenimą bendruomenėje lygiai su kitais.¹ Tai apima teisę gauti reikalingą individualią pagalbą, pasirinkti savo gyvenamąją vietą, turėti galimybę nuspręsti, su kuo gyventi. Taip pat šią konvenciją ratifikavusios šalys įsipareigoja užtikrinti, kad jokie asmenys su negalia negyventų jiems valstybės paskirtoje konkrečioje gyvenamojoje aplinkoje. Visgi Lietuvoje didelė dalis asmenų su negalia vis dar neturi alternatyvos, nes trūksta ne tik bendrojo naudojimo paslaugų bendruomenėje fizinio ir informacinio prieinamumo, bet ir įsišaknijusi gaji negalios stigma. Trūksta įvairių naujo tipo bendruomeninių paslaugų spektro, taigi žmonės dažnai yra apgyvendinami segreguotuose socialinės globos namuose ar kitose socialinės globos įstaigose.

Nepaisant to, kad socialinės globos įstaigų pertvarka vyksta nuo 2014 metų, Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (SADM) duomenimis, apie 6000 suaugusių asmenų su negalia (dauguma jų – su intelekto ar / ir psichosocialine negalia) 2020 – 2021 metais vis dar gyveno didelėse segreguotose institucijose – socialinės globos namuose. 2020 metais į pertvarkomų įstaigų sąrašą buvo įtraukti 8 socialinės globos namai iš 6 Lietuvos regionų (Vilniaus, Šiaulių, Kauno, Tauragės, Telšių ir Marijampolės).² Per 2021 metus vyko šių 6 regionų investicinių projektų pradinis įgyvendinimo etapas.³ Planuojama iki 2023 metų šiuose regionuose įsteigti 71 grupinio ar savarankiško gyvenimo namus, 40 socialinių dirbtuvių ar dienos užimtumo centrų / dienos centrų, 8 apsaugotus būstus ir 6 specializuotus slaugos ir socialinės globos namus.⁴

Asmenų, iki 2021 metų pabaigos gavusių šias naujo pobūdžio socialines paslaugas, skaičius pateiktas lentelėje žemiau. Akivaizdu, kad asmenų, gyvenančių socialinės globos namuose, skaičius vis dar yra neproporcingai didesnis lyginant su naujų formų socialinių paslaugų gavėjų skaičiumi.

Vietos suaugusiems asmenims su negalia stacionariame padalinyje	5916
Asmenų su negalia, kuriems suteiktos naujų formų socialinės paslaugos, skaičius (iki 2021 m. pabaigos):	
Apsaugotas būstas	194
Asmeninis asistentas	52
Laikinas atokvėpis	233
Atvejo vadyba	25
Grupinio gyvenimo namai (35 įstaigos)	295
Socialinės dirbtuvės	533
Įdarbinimas su pagalba	312 (iš jų, įsidarbino 73)
Pagalba priimant sprendimus	392

SADM ir NRD duomenys

Eilės laukiančiųjų apgyvendinimo socialinės globos namuose

Nepaisant bendruomeninių paslaugų infrastruktūros vystymo ir plėtojimo, išlieka eilės laukiančiųjų apgyvendinimo socialinės globos namuose: 2020 metų pabaigoje eilėje laukė 196, iš jų – 87 darbingo amžiaus asmenys. 2021 metų pabaigoje laisvų vietų buvo 65, eilėje laukiančiųjų – 97.⁵

Nebepriimti institucinei ilgalaikiai socialinei globai naujų darbingo amžiaus asmenų su intelekto ar / ir

psichosocialine negalia ar psichikos sveikatos sutrikimais į jokiais socialinės globos įstaigas (stacionariuose globos padaliniuose), kurių savininko teises ir pareigas įgyvendina SADM, planuojama tik nuo 2030 metų.⁶

Grupinio gyvenimo namai ir susijusi problematika

Grupinio gyvenimo namai (iki 10 gyventojų) yra steigiami kaip viena pagrindinių alternatyvų apgyvendinimui socialinės globos namuose. SADM duomenimis, 2021 m. pabaigoje veikė 35 grupinio gyvenimo namai, įsteigti pačių valstybės socialinės globos įstaigų, skirtų asmenims, turintiems intelekto ar / ir psichosocialinę negalią ar psichikos sveikatos sutrikimų.⁷

Pažymėtina, kad tiek nacionaliniu, tiek ir tarptautiniu lygmeniu, įvairios žmogaus teisių, psichikos sveikatos ir negalios NVO, taip pat Žmonių, turinčių negalią, teisių stebėsenos komisija prie Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos (LGKT) ir JT žmonių su negalia teisių komiteto vicepirmininkas Prof. Jonas Ruškus laikosi pozicijos, kad grupinio gyvenimo namai, kaip jie yra formuojami Lietuvoje įgyvendinant socialinės globos įstaigų pertvarką, neatitinka JT žmonių su negalia teisių konvencijos nuostatų.⁸

Tarptautiniame kontekste pažymima, kad kuriant grupinio gyvenimo namus, didesnės institucijos yra keičiamos mažesnėmis, neužtikrinant žmonių su negalia galimybės pasirinkti, kur ir su kuo gyventi, taip pat dažnai yra perkeltami kiti institucinės globos požymiai ir institucinė kultūra, teikiant paslaugas ir pagalbą asmenims su negalia grupinio gyvenimo namuose – vietoje deinstitutionalizacijos, *de facto* įvykdoma transinstitucionalizacija.⁹

2021 metų birželį pasirodęs Pasaulio sveikatos organizacijos gidas apie žmogaus teisių standartus atitinkančias bendruomeninio tipo psichikos sveikatos ir socialines paslaugas taip pat dar kartą skatina atsisakyti bet kokių institucinio tipo apgyvendinimo paslaugų asmenims su negalia.¹⁰

JT žmonių su negalia teisių komitetas savo rekomendacijose Lietuvai dar 2016 metais pažymėjo¹¹, kad šalyje nėra programos, skirtos individualizuotai asmeninei ir finansinei pagalbai teikti, kuria būtų sudaryta galimybė žmonėms su negalia nepriklausomai gyventi bendruomenėje, trūksta bendruomeninių paslaugų spektro, rekomenduojama užtikrinti įvairių su bendruomene susijusių paslaugų prieinamumą žmonėms su negalia, skatinti jų socialinę įtrauktį, įskaitant intelekto ar / ir psichosocialinę negalią ar psichikos sveikatos sutrikimų turinčius asmenis, taip pat įgyvendinti jų teisę gyventi bendruomenėje, numatant galimybę pasirinkti kur ir su kuo gyventi, teikti individualiai pritaikytas paslaugas bei asmeninę pagalbą jų namuose.^{12,13}

Visuomenės pasipriešinimas

2020 ir 2021 metais Lietuvos regionuose tęsėsi vietinių bendruomenių viešai reiškiamas pasipriešinimas grupinio gyvenimo namų steigimui jų kaimynystėje. 2020 metų pabaigoje dėl planų statyti tris grupinio gyvenimo namus žmonėms su intelekto ar / ir psichosocialine negalia, sukilo vieno Marijampolės mikrorajono gyventojai. Prieš tokių grupinio gyvenimo namų statybą 2020 metais taip pat sukilo Šakių rajono gyventojai.¹⁴

2021 metų vasario mėnesį Žiežmariuose bendruomenė tęsė savo jau du metus vykusius protestus – šį kartą dėl antrojo grupinio gyvenimo namų projekto. SADM duomenimis, siekiant stiprinti tiesioginį dialogą su vietos bendruomene ir sklandžiai įgyvendinti institucinės globos pertvarką, Kaišiadorių rajono savivaldybės meras 2020 metų liepos 21 dieną sudarė darbo grupę, į kurią buvo įtrauktas ir Žiežmarių bendruomenės pirmininkas. Kaip buvo teigiama ministerijos komentare, „Darbo grupė analizuoja perėjimo nuo institucinės globos prie bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems Kaišiadorių savivaldybėje klausimus, teikia siūlymus merui, pertvarkoje dalyvaujančioms įstaigoms, informuoja visuomenę apie pertvarkos eigą. Kaišiadorių r. savivaldybė pasiūlė 10 sklypų, iš kurių darbo grupė turėtų pasirinkti tinkamiausią antriems grupinio gyvenimo namams įsteigti. SADM ragina savivaldybes palaikyti dialogą su visuomene, nuolat informuoti vietos bendruomenę apie planuojamus statyti grupinio gyvenimo namus, dalytis gerąja patirtimi apie jau veikiančius grupinio gyvenimo namus kitose savivaldybėse“¹⁵.

Grubūs žmogaus teisių pažeidimai socialinės globos namuose

2020 metų rugsėjo pradžioje Seimo kontrolierių įstaigos Žmogaus teisių biuras, vykdydamas nacionalinę kankinimų prevenciją ir žmogaus teisių stebėseną, Skemų socialinės globos namuose rado už grotų užrakintą šių namų gyventoją. Buvo identifikuota, kad už grotų žmogus praleido dvi savaites. Žmogus įstaigos darbuotojų buvo uždarytas mažoje patalpoje, už grotų su užraktu, o vietoje tualetu turėjo kėdę su skyle, po kuria buvo pastatytas kibiras – daugiau patalpoje nebuvo jokių kitų baldų. Seimo kontrolierių įstaiga Skemų socialinės globos namuose užfiksavo ir daugiau žmogaus teisių pažeidimų.¹⁶

Dėl situacijos Skemų socialinės globos įstaigoje policija pradėjo du ikiteisminius tyrimus – dėl neteisėto įkalinimo ir galimo dokumentų klastojimo ar disponavimo suklastotu dokumentu. Įtarimai buvo pareikšti šių globos namų direktoriui, jo pavaduotojui ir slaugytojai. Tačiau 2021 metų rugpjūtį prokuroras Arvydas Gramba tyrimą nutraukė, konstatavęs, kad „žmogaus laikymas už grotų prieštaravo gerai moralei, tačiau tokie veiksmai gali būti vertinami kaip drausminis nusižengimas, o ne nusikaltimas“. Seimo kontrolierių įstaiga šį sprendimą apskundė.¹⁷

Tą patį mėnesį Seimo kontrolierių įstaigos atstovai užfiksavo žmogaus teisių pažeidimus ir Anykščių rajone veikiančiuose Aknystos socialinės globos namuose. Šioje įstaigoje buvo identifikuota, kad „intensyvaus stebėjimo kambaryje žmonės paliekami užrakinti, jiems nėra sudaromos sąlygos pasinaudoti tualetu, todėl darbuotojai, prieš užrakindami gyventoją šiame kambaryje, čia pastato dubenį (metalinį indą), skirtą šlapintis. Intensyvaus stebėjimo kambaryje laikomi gyventojai neišleidžiami valgyti į bendrąsias erdves, todėl yra priversti tame pačiame kambaryje valgyti, šlapintis ir tuštintis. Aknystos filialo pirmajame korpuse du globojami žmonės laikomi užrakinti savo gyvenamuosiuose kambariuose. Šiems gyventojams neužtikrinama galimybė reguliariai išeiti į lauką, darbuotojai informavo, kad gyventojams kaip alternatyva yra praveriamas kambario langas.“^{18,19}

Pasak Lietuvos negalios organizacijų forumo prezidentės Dovilės Juodkaitės, šie užfiksuoti žmogaus teisių pažeidimai prilygsta kankinimui: „Tokie atvejai yra netoleruoti, tai yra kraštutiniai žmogaus teisių pažeidimų atvejai, o jų paviešinimas atskleidžia tik didesnę problemą – žmonių su negalia uždarymas ir pagalbos nesuteikimas yra kritiniai žmogaus teisių pažeidimai“, – akcentavo ji.²⁰ Reaguojant į šias situacijas, viešajame diskurse buvo plačiai diskutuojama apie tai, kad tokia situacija nebūtų įmanoma, jei SADM sparčiau ir efektyviau vykdytų socialinės globos įstaigų pertvarką.^{21,22}

Iššūkiai dėl COVID-19 pandemijos

Lietuvos Respublikos Vyriausybei paskelbus karantiną dėl COVID-19 viruso plitimo šalyje 2020 m. kovo 14 d.²³, buvo uždrausta veikla vaikų, žmonių su negalia ir vyresnio amžiaus žmonių dienos ir užimtumo centruose, leidžiama teikti tik pirminės ambulatorinės psichikos sveikatos priežiūros paslaugas. Nevyriausybinių organizacijų Psichikos sveikatos perspektyvos kartu su Žmogaus teisių stebėjimo institutu atliko tyrimą „Teisė į psichikos sveikatą ir asmenų su psichosocialine negalia teisių užtikrinimas COVID-19 pandemijos metu Lietuvoje“^{24,25}, kuris atskleidė, kad prasidėjus pirmajam karantinui teisės aktai galiodavo trumpai (trumpiausiai – 24 d.) arba buvo dažnai keičiami.²⁶ Po redakcijų, dalis teisės aktų įsigaliodavo tą pačią dieną, kai būdavo priimti, todėl įvairių socialinės globos ir kitų socialines paslaugas teikiančių įstaigų vadovams tekdavo itin greitai prisitaikyti prie šių pokyčių, dažnai skubiai perorganizuoti turimus resursus ir vidaus darbo tvarką.²⁷

2020 m. lapkričio 4 d. buvo paskelbtas antrasis karantinas²⁸, tačiau paslaugų teikimas dienos ir užimtumo centruose nebenutrūko. Nepaisant to, socialinių paslaugų srityje buvo draudžiamas gyventojų lankymas visose stacionariose socialines paslaugas teikiančiose įstaigose, šeimynose, grupinio ir savarankiško gyvenimo namuose.²⁹ Pandemijos eigoje, socialinės globos namai tapo ir COVID-19 infekcijos židiniai.³⁰

- 1 JT Neįgalųjų teisių konvencija, 2006 m. gruodžio 13 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.335882>
- 2 Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2020 metų veiklos ataskaita, 2021 m., <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/ataskaitos/sadm/SADM%202020%20metu%20veiklos%20ataskaita%20-2021-03-18.pdf>
- 3 Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2021 metų veiklos ataskaita, 2022 m., <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/SADM%20VEIKLOS%20ATASKAITA-2021.pdf>
- 4 Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2020 metų veiklos ataskaita, 2021 m., <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/ataskaitos/sadm/SADM%202020%20metu%20veiklos%20ataskaita%20-2021-03-18.pdf>
- 5 Neįgalųjų reikalų departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Informacija apie laisvas vietas suaugusiųjų socialinės globos namuose, <http://www.ndt.lt/laisvos-vietos-socialines-globos-istaigose/>
- 6 Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2020 metų veiklos ataskaita, 2021 m., <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/ataskaitos/sadm/SADM%202020%20metu%20veiklos%20ataskaita%20-2021-03-18.pdf>
- 7 Ten pat.
- 8 Žmogaus teisių stebėjimo institutas Neįgalųjų reikalų departamento užsakymu, „Žmonių su negalia socialinės integracijos veiklos rezultatų bei Jungtinių tautų neįgalųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo įgyvendinimo 2020 m. stebėsenos ataskaita“, 2021 m., <https://www.ndt.lt/wp-content/uploads/ZTSI-Stebesenos-Ataskaita-9.pdf>
- 9 Angelova-Mladenova, L., European Network on Independent Living, „The Right to Live Independently and be Included in the Community: Addressing Barriers to Independent Living across the Globe“, 2017 m., https://enil.eu/wp-content/uploads/2022/03/The-right-to-live-independently_FINAL.pdf
- 10 Pasaulio sveikatos organizacija, „Guidance on community mental health services: Promoting person-centred and rights-based approaches“, 2021 m., <https://www.who.int/publications-detail-redirect/9789240025707>
- 11 JT žmonių su negalia teisių komiteto baigiamosios pastabos ir rekomendacijos Lietuvai, Nr. CRPD/C/LTU/CO/1*, 2016 metų gegužės 11 d., <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqkKb7yhs-sZC%2fptKX1BBFv4q2fNHb1s1oLQJExObNo%2b164VPCFXGIA71mMejw37A6SN9XPufuOqOd%2bKAUOn7OoJHqx-8CIPsL3E3GfZp%2bYbsWbcEo>
- 12 Ten pat.
- 13 Žmogaus teisių stebėjimo institutas Neįgalųjų reikalų departamento užsakymu, „Žmonių su negalia socialinės integracijos veiklos rezultatų bei Jungtinių tautų neįgalųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo įgyvendinimo 2020 m. stebėsenos ataskaita“, 2021 m., <https://www.ndt.lt/wp-content/uploads/ZTSI-Stebesenos-Ataskaita-9.pdf>
- 14 Jūratė Anilionytė, Giedrius Vitkauskas, LRT TV naujienų tarnyba, LRT.lt, „Namai psichikos negalia turintiems asmenims kelia aistras Marijampolėje: vietiniai tikina, kad vieta – netinkama“, 2020 m. birželio 30 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1193529/namai-psichikos-negalia-turintiems-asmenims-kelia-aistras-marijampoleje-vietiniai-tikina-kad-vieta-netinkama>
- 15 Violeta Grigaliūnaitė, 15min.lt, „Žiemariuose nesiliauja konfliktas dėl neįgalųjų namų: bendruomenė piktinasi esą grasinama teismais, kurstoma neapykanta“, 2021 m. vasario 2 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktuali/lietuva/ziezmariuose-nesiliauja-konfliktas-del-neigaliuju-namu-bendruomene-piktinasi-esa-grasinama-teismais-kurstoma-neapykanta-56-1444878>
- 16 LR Seimo kontrolierių įstaiga, Ataskaita dėl žmogaus teisių padėties Skemų socialinės globos namuose, 2020 m., https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2020/11/NKP-2020-1-5_2020-09-30.pdf
- 17 Aldona Minkevičienė, 15min.lt, „Skemų socialinės globos namų direktorius grįžo į tarnybą, įkalintas gyventojas paliko globos namus“, 2020 m. spalio 16 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktuali/lietuva/skemu-socialines-globos-namu-direktorius-grizo-i-tarnyba-ikalintas-gyventojas-paliko-globos-namus-56-1393200>
- 18 Domantė Platūkytė, LRT.lt, „Užfiksavo sukreciančius vaizdus pensionuose: užrakinti žmonės, priversti vienoje patalpoje ir valgyti, ir tuštintis“, 2020 m. rugsėjo 29 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1239374/uzfiksavo-sukreciancius-vaizdus-pensionuose-uzrakinti-zmones-priversti-vienoje-patalpoje-ir-valgyti-ir-tustintis>
- 19 LR Seimo kontrolierių įstaiga, Ataskaita dėl žmogaus teisių padėties Aknystos socialinės globos namuose, 2020 m., https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2020/11/NKP-2020-1-3_2020-09-22.pdf
- 20 Domantė Platūkytė, LRT.lt, „Užfiksavo sukreciančius vaizdus pensionuose: užrakinti žmonės, priversti vienoje patalpoje ir valgyti, ir tuštintis“, 2020 m. rugsėjo 29 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1239374/uzfiksavo-sukreciancius-vaizdus-pensionuose-uzrakinti-zmones-priversti-vienoje-patalpoje-ir-valgyti-ir-tustintis>
- 21 Joana Lapėnienė, LRT TELEVIZIJOS laida „Savaitė“, LRT.lt, „Lietuvą šokiravę globotinio už gročių vaizdai: ar tai būtų nutikę, jei globos įstaiga pertvarka vykų sparčiau“, 2020 m. rugsėjo 13 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1231163/lietuva-sokirave-globotinio-uz-grotu-vaizdai-ar-tai-butu-nutike-jei-globos-istaigu-pertvarka-vyktu-sparciau>
- 22 Dainius Pūras ir Ugnė Grigaitė, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, „Žmogus įkalintas už gročių valstybės socialinės globos namuose – kodėl neakcentuojamos sisteminės problemos?“, 2020 m. rugsėjo 22 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/zmogus-ikalintas-uz-grotu-valstybes-socialines-globos-namuose-kodel-neakcentuojamos-sisteminės-problemos/>
- 23 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“, 2020 m. kovo 14 d. Nr. 207, <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct/73c0b060663111eabee4a336e7e6fdbab>
- 24 Psichikos sveikatos perspektyvos ir Žmogaus teisių stebėjimo institutas, „Teisė į psichikos sveikatą ir asmenų su psichosocialine negalia teisių užtikrinimas COVID-19 pandemijos metu Lietuvoje: tyrimo ataskaita“, 2021 m., http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2021/05/PSP%2fC5%2fBDSI.COVID_ATASKAITA.LT_FINAL.pdf
- 25 Neringa Grigutytė, Karilė Levickaitė ir Ugnė Grigaitė, „The right to mental health during the COVID-19 pandemic“, *Psichologija*, 64, 38–52, 2021 m., <https://www.journals.vu.lt/psichologija/article/view/24134>

- ²⁶ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro–Valstybės lygio ekstremaliosios situacijos valstybės operacijų vadovo 2020 m. kovo 16 d. sprendimo Nr. V-387 „Dėl sveikatos priežiūros įstaigų darbo organizavimo paskelbus karantiną Lietuvos Respublikos teritorijoje“ pakeitimas, 2020-03-19, V-439.
- ²⁷ Žmogaus teisių stebėjimo institutas Neįgaliųjų reikalų departamento užsakymu, „Žmonių su negalia socialinės integracijos veiklos rezultatų bei Jungtinių tautų neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo įgyvendinimo 2020 m. stebėsenos ataskaita“, 2021 m., <https://www.ndt.lt/wp-content/uploads/ZTSI-Stebeosenos-Ataskaita-9.pdf>
- ²⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“, 2020 m. lapkričio 4 d., Nr. 1226, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/b2eeaf801f4a11ebb0038a8cd8ff585f>
- ²⁹ Žmogaus teisių stebėjimo institutas Neįgaliųjų reikalų departamento užsakymu, „Žmonių su negalia socialinės integracijos veiklos rezultatų bei Jungtinių tautų neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo įgyvendinimo 2020 m. stebėsenos ataskaita“, 2021 m., <https://www.ndt.lt/wp-content/uploads/ZTSI-Stebeosenos-Ataskaita-9.pdf>
- ³⁰ ELTA, „Lietuvoje epidemiologinė situacija nesitaiso: užkratas sparčiai plinta ligoninėse, socialinės globos namuose“, delfi.lt, 2020 m. lapkričio 27 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuvoje-epidemiologine-situacija-nesitaiso-uzkratas-sparciai-plinta-ligoninese-socialines-globos-namuose.d?id=85850409>

Laisvės atēmimas ir apribojimas

08

Įkalinimo įstaigos

Gintautas Sakalauskas

2021 m. liepos 31 d. Lietuvoje buvo 5 513 įkalinėtų asmenų, t. y. 184 asmenys, tenkantys 100 tūkst. gyventojų.¹ Tai buvo pats mažiausias absoliutus ir santykinis kalinių skaičius per visą laikotarpį po Nepriklausomybės atkūrimo. Lietuva pagal kalinių skaičiaus lygį 2021 m. duomenimis nebebuvo paskutinėje vietoje Europos Sąjungoje (ES) – daugiau 100 tūkst. gyventojų tenkančių kalinių buvo Lenkijoje (189) ir Slovakijoje (188). Visgi už ES šalių vidurkį Lietuvoje kalinčių asmenų santykinis skaičius vis dar buvo didesnis maždaug 2 kartus.

Nepaisant sumažėjusio kalinių skaičiaus, toliau ilgėjo laisvės atėmimo bausmės, kurią turi atlikti įkalinėti asmenys, trukmės vidurkis. 2020 m. jos vidurkis buvo 87 mėnesiai – dar 5 mėnesiais ilgesnė nei 2019 m. ir net 29 mėnesiais ilgesnė, palyginus su 2006 m., nuo kada ji nuosekliai ėmė ilgėti.²

Nors absoliutus kalinių skaičius Lietuvoje per pastaruosius 10 metų sumažėjo beveik 2 kartus (2011 m. pabaigoje buvo kalinama 9 920 asmenų)³, įkalinimo sistemoje vis tiek nepavyko išspręsti sisteminių problemų.

Seimo kontrolieriai 2020 m. veiklos ataskaitoje konstatavo, kad „vienos iš aktualiausių problemų pataisos įstaigose – nuteistųjų užimtumo trūkumas, nuteistųjų iki gyvos galvos socialinė reabilitacija juos perkėlus į įvairias šalis įkalinimo įstaigas; taip pat klausimai, susiję su izoliuotu kalinimu, nuteistųjų laikymo, higienos sąlygomis, kamerų tipo patalpų natūraliu apšvietimu, asmenų galimybe mokytis (įgyti ne tik pradinį, pagrindinį, vidurinį ar profesinį išsilavinimą, bet ir siekti aukštojo mokslo), naudotis ribota interneto prieiga, matytis su artimaisiais“⁴. Prastos kalinimo sąlygos ir toliau lieka viena didžiausių Lietuvos kalinimo sistemos struktūrinių problemų.⁵ JAV Valstybės departamentas 2021 m. kovo 30 d. paskelbtoje ataskaitoje apie žmogaus teisių įgyvendinimą Lietuvoje eilinį kartą pažymėjo, kad blogos ir gyvybei pavojingos kalinimo sąlygos yra viena svarbiausių Lietuvos problemų žmogaus teisių užtikrinimo srityje.⁶

2020 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose nusižudė 7 kaliniai (2019 m. – 8).⁷ Kalinių savižudybių lygis yra daugiau nei 4 kartus didesnis nei laisvėje gyvenančių asmenų (2020 m. 10 tūkst. Lietuvos gyventojų (liepos 1 d.) teko 2,2 savižudybės (607), o pagal 2020 m. buvusį nuteistųjų laisvės atėmimu srautą (6 751) tai būtų 10,4 savižudybės tam pačiam gyventojų skaičiui). 2020 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose buvo registruotos 595 nusikalstamos veikos – dar 45 proc. daugiau nei 2019 m., nors 2018–2019 m. rodikliai jau buvo didžiausi per pastaruosius 20 metų. 2021 m. registruotos 556 nusikalstamos veikos⁸, t. y. 6,6 proc. mažiau, tačiau atsižvelgus į kalinių srauto per metus sumažėjimą, registruotų nusikalstamų veikų lygis toliau didėjo. Didžiąją dalį registruotų nusikalstamų veikų sudaro su narkotikais susiję nusikaltimai. Didėjantis kalinimo įstaigose registruotų nusikalstamų veikų skaičius gali būti intensyvesnės formalios socialinės kontrolės požymis, tačiau neabejotina, kad tikrieji nusikalstamo elgesio mastai kalinimo įstaigose yra daug kartų didesni.

Remiantis vien tik Kalėjimų departamento registruota statistika⁹, visose įkalinimo įstaigose 2020 m. iš kalinių buvo paimtas 1 001 duriantis / pjaunantis daiktas (dauguma – gyvenamojoje zonoje) (2019 m. – 761), 185 litrai alkoholinių gėrimų (2019 m. – 188), 3 900 litrų alkoholio raugo (2019 m. – 7 721), 3 908 vienetai mobiliųjų telefonų (2019 m. – 4 341), 3 243 vienetai SIM kortelių (2019 m. – 3 213), 125 bevielio interneto modemai (2019 m. – 163), 0,9 kilogramo narkotinių medžiagų (2019 m. – 1,3 kilogramo). Tai – tik surastų daiktų skaičius, leidžiantis daryti prielaidą, kad kaliniams neleidžiamų turėti daiktų kiekis yra gerokai didesnis.

2020 m. pabaigoje 19,4 proc. įkalinėtų asmenų turėjo psichikos ir elgesio sutrikimų vartojant narkotines ir psichotropines medžiagas, 9 proc. – elgesio sutrikimų vartojant alkoholį. Per 2020 m. įkalinimo įstaigose registruoti 24 tuberkuliozės atvejai (ištyrus 3 129 asmenis), 16 asmenų buvo užsikrėtę ŽIV.¹⁰

Priklausomybės nuo narkotikų gydymas yra labai aktualus.¹¹ Nėra duomenų, kiek asmenų taikomas tęstinis pakaitinis gydymas, jiems pakliuvus į įkalinimo įstaigas. Kalėjimų departamento direktoriaus įsakymu tik 2021 m. viduryje buvo patvirtinta tvarka, numatanti pakaitinio opioidų gydymo taikymą nuteistiesiems ne tik pagal laisvėje pradėtas jų gydymo programas, kaip buvo iki šiol, bet leidžiančią skirti gydymą ir tiems nuteistiesiems, kurie nori pradėti gydytis jau patekę įkalinimo įstaigas.¹² Aptariamam laikotarpiu tokio gydymo bausmių vykdymo sistemoje licencija dar nebuvo patvirtinta.

Įkalinimo įstaigos ne visuomet užtikrina tinkamą kalinių sveikatos priežiūrą. Pavyzdžiui, Seimo kontrolierius nagrinėjo Marijampolės pataisos namuose kalinamo asmens skundą, kad jis neaprupinamas pareiškėjo gydytojo paskirtu vaistiniu preparatu su konkrečia veikliąja medžiaga ir nesudaroma galimybė pačiam jį įsigyti. Seimo kontrolierius pripažino skundą pagrįstu ir konstatavo, kad tiek tarptautiniuose, tiek Lietuvos Respublikos teisės aktuose nustatyta, kad laisvės atėmimo vietose laikomiems asmenims turi būti teikiamos tokios pačios kokybės sveikatos priežiūros paslaugos kaip ir laisvėje esantiems asmenims, t. y. sudaromos sąlygos susitikti su asmeniui aktualios srities gydytoju, suteikiamos išsamios konsultacijos dėl asmens sveikatos būklės, paskiriamas tinkamas gydymas, užtikrinamas savalaikis paskirtas gydymas arba / ir gydytojų rekomendacijų įvykdymas. Tais atvejais, kai tokių reikiamų paslaugų negali suteikti laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigos, paslaugos gali būti teikiamos valstybės arba savivaldybių viešosiose asmens sveikatos priežiūros įstaigose.¹³ Dėl ilgalaikės izoliacijos, įvairių depravacijų, depresijos, beprasmiškai leidžiamo laiko, patiriamos įtampos, fizinio ir psichologinio smurto, įvairių psichotropinių medžiagų vartojimo ir pan. dažniau nei laisvėje kylančių sveikatos problemų kalinių sveikatos priežiūros poreikiai yra dideli ir išskirtiniai, tačiau kalinimo sistemoje gydytojų itin trūksta¹⁴.

2020 m. vasarą Marijampolės pataisos namuose atidarytas pirmasis modulinis gyvenamasis kompleksas, skirtas nuteistiesiems, jame įrengtos 64 gyvenamosios vietos su dušu, virtuvėle, vienam nuteistajam numatant ne mažiau 5 m² gyvenamojo ploto.¹⁵ Nors kalinimo sąlygas gerinti būtina, tačiau konteinerinio tipo patalpos, nors ir yra greitas sprendimas, negali būti laikomos tinkamomis patalpomis ilgalaikėje perspektyvoje. 2021 m. pabaigoje Pravieniškųjų pataisos namuose įrengtos naujos kamerų tipo patalpos, jose apgyvendinti 22 nuteistieji. Akivaizdu, kad tinkamai įrengtų patalpų yra per mažai, o jų renovavimo tempai artimiausiu metu neleis iš esmės pagerinti kalinimo sąlygų didžiąjai daliai įkalinčių asmenų.

2021 m. pabaigoje Panevėžyje atidaryti pusiaukelės namai su maždaug 20 gyvenamųjų vietų.¹⁶ Visgi visuose 5 šalyje veikiančiuose pusiaukelės namuose vietų skaičius yra nedidelis, 2020 m. pabaigoje juose buvo apgyvendinti tik 83 nuteistieji iš tuo metu buvusių maždaug 130 vietų. Be to, ne visos pusiaukelės namuose esančios vietos yra užpildytos, kas liudija nenuoseklų laisvės atėmimo bausmės vykdymo procesą, kuris neatitinka progresyvaus bausmės atlikimo principo.

2021 m. pradžioje, Kalėjimų departamento direktoriui priėmus reglamentuojančią tvarką, įkalinimo įstaigose imtos steigti Nuteistųjų tarybos, padedančios pataisos įstaigų administracijai organizuoti socialinę reabilitaciją ir spręsti nuteistųjų buitines klausimus.¹⁷ 2021 m. viduryje buvo įsteigta 13 tokių tarybų.¹⁸ Remiantis oficialiais Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pranešimais, bent kol kas šios tarybos sprendžia smulkius buitinius klausimus, kurie turėtų būti sprendžiami ir be tarybų, tačiau tikimasi, kad palaipsniui jos imsis ir sisteminių problemų.¹⁹

2020 m. viduryje sugriežtintos kalinimo sąlygos, numatančios teisę turėti įvairių daiktų skirtingo režimo grupėse.²⁰ 2021 m. viduryje buvo priimti nauji Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių pakeitimai, kuriais paprastajai ir drausmės grupėms priskirtų, taip pat nuobaudas atliekančiųjų nuteistųjų buitį varžė apribojimai buvo sušvelninti.²¹

2021 m. viduryje daug diskusijų viešumoje sukėlė dažnas laikino sulaikymo, kai asmuo yra įtariamas padaręs nusikalstamą veiką, tačiau nebuvo užkluptas nusikaltimo vietoje, taikymas ir aiškių teisinių kriterijų jo taikymui nebuvimas – šiai problemai spręsti buvo parengti LR Baudžiamojo proceso kodekso (BPK) pakeitimo projektai, 2021 m. pabaigoje pradėti svarstyti Seime.²²

Dėl Covid-19 paskelbto karantino metu kalinimo įstaigose įvesti visų tiesioginių kontaktų su išoriniu pasauliu apribojimai, ne iš karto užtikrinant kalinių teisę bendrauti su artimaisiais nuotoliniu būdu.²³ Per 2020 m. pirmąjį pusmetį Lietuvos įkalinimo įstaigose nebuvo registruota Covid-19 infekcijos atveju, per III ketvirtį registruotas tik vienas atvejis. Nuo 2020 m. rugsėjo 1 d. iki gruodžio 31 d. įkalinimo įstaigose buvo nustatyti 528 susirgimų Covid-19 atvejai, 2020 m. gruodžio 31 d. duomenimis Covid-19

sirgo 116 (2 proc.) įkalintų asmenų.²⁴ Apžvelgiamu laikotarpiu vakcinacija įkalinimo įstaigose iš pradžių vyko vangiai – 2021 m. viduryje buvo paskiepyta tik pusė pareigūnų ir tik trečdalis įkalintų asmenų.²⁵ 2022 m. pradžioje – 63,7 proc. įkalintų asmenų ir jau 84,4 proc. darbuotojų.²⁶

Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu patvirtintoje programoje numatyta parengti aiškią bausmių vykdymo įstaigų viziją ir jos siekimo planą, identifikuoti, kaip turi atrodyti mūsų bausmių vykdymo įstaigų struktūra ir sprendimai ilguoju laikotarpiu.²⁷ 2022 m. pradžioje dar nebuvo parengta nei vizija, nei planas.

2021 m. lapkričio 17–18 d. Lietuvai pristačius savo 4-ąją periodinę ataskaitą JT Kankinimų prevencijos komitetui, pastarasis eilinį kartą atkreipė dėmesį į struktūrines ir sisteminės problemas, užtikrinant žmogaus teisių standartus atitinkančias kalinimo sąlygas Lietuvoje.²⁸

2021 m. gruodžio 10–20 d. Lietuvoje jau aštuntą kartą lankėsi Europos Tarybos Kankinimų prevencijos komiteto (CPT) delegacija. Išskirtinis dėmesys šio vizito metu buvo skiriamas 2019 m. birželio 25 d. paskelbtoje ataskaitoje, parengtoje po 2018 m. balandžio 20–27 d. vykusio vizito, nurodytų problemų sprendimo priemonių įgyvendinimui. Buvo nurodytos įsisenėjusios sisteminės problemos²⁹ ir nors rengiant šį tekstą CPT ataskaita nebuvo paskelbta, tikėtina, kad Lietuva vėl susilauks daug pastabų dėl nevykstančių esminių pokyčių įkalinimo sistemoje.

ŠALTINIAI

- 1 World Prison Brief, <https://www.prisonstudies.org/country/lithuania>
- 2 Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statistika, Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė 2006–2020 m., http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html
- 3 Gintautas Sakalauskas ir kt., Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos. Vilnius: Žara, 2020, p. 17, <https://teise.org/wp-content/uploads/2020/03/Kalinimo-salygos.pdf>
- 4 Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių Nacionalinės žmogaus teisių institucijos 2020 metų veiklos ataskaita, 2021-03-15, Nr. LS-44, p. 41, <https://www.lrski.lt/veiklos-sritys/metines-seimo-kontrolieriu-veiklos-ataskaitos/>
- 5 Dominykas Griežė, „Iš Pravieniškių – sukrečiantys vaizdo įrašai: nuteistieji gyvena lyg silkės statinėje, be vandens ir tualetų“, *alfa.lt*, 2021 m. sausio 27 d., <https://www.alfa.lt/straipsnis/50436971/is-pravieniskiu-sukreciantys-vaizdo-irasai-nuteistieji-gyvena-lyg-silkes-statineje-be-vandens-ir-tualetu/>
- 6 U.S. Department of State, „2020 Country Reports on Human Rights Practices: Lithuania“, 2021 m. kovo 30 d., <https://www.state.gov/reports/2020-country-reports-on-human-rights-practices/lithuania/>
- 7 Lietuvos statistika, <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize/#/>
- 8 Nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenys, https://www.ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=9541&datasource=66359
- 9 Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos veiklos organizavimo skyrius, „Išaiškintų neteisėtų ryšių, kriminogeninės būklės ir paimtų draudžiamų daiktų statistinė ataskaita“, 2019–2020 m., http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html
- 10 Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, „2020 m. veiklos ataskaita“, 2021, p. 22, http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html
- 11 15min.lt, „M. Danielė: kyla abejonų Kalėjimų departamento kompetencija“, 15min.lt, 2021 m. gegužės 20 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/m-daniele-kyla-dideliu-abejoniu-kalejimu-departamento-kompetencija-56-1506518>
- 12 LRT.lt, „Turintiems priklausomybių nuteistiesiems bus siūlomas gydymas įkalinimo įstaigose“, *lrt.lt*, 2021 m. gegužės 28 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1419858/turintiems-priklausomybiu-nuteistiesiems-bus-siulomas-gydymas-ikalinimo-istaigose>
- 13 Seimo kontrolierių įstaiga, „Gydytojų paskirto gydymo neužtikrinimas įkalinimo įstaigos nuteistiesiems gali būti laikomas nežmonišku ar žeminančiu elgesiu“, 2020 m. vasario 7 d.
- 14 Rūta Lankininkaitė, LRT TV naujienų tarnyba, LRT.lt, „Dilema dėl gydymo pataisos namuose – net ir teismui įpareigojus gydytojų neatsiras“, *lrt.lt*, 2021 m. sausio 21 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1326722/dilema-del-gydymo-pataisos-namuose-savivaldybes-skescioja-rankomis-net-ir-teismui-ipareigojus-gydytoju-neatsiras>
- 15 Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, „2020 m. veiklos ataskaita“, 2021, p. 2, http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html
- 16 Teisingumo ministerija, „Lietuvoje – jau penktieji Pusiaukelės namai, šįkart atidaryti Panevėžyje“, 2021 m. lapkričio 17 d., <https://tm.lrv.lt/lt/naujienos/lietuvoje-jau-penktieji-pusiaukeles-namai-sikart-atidaryti-panevezyje>

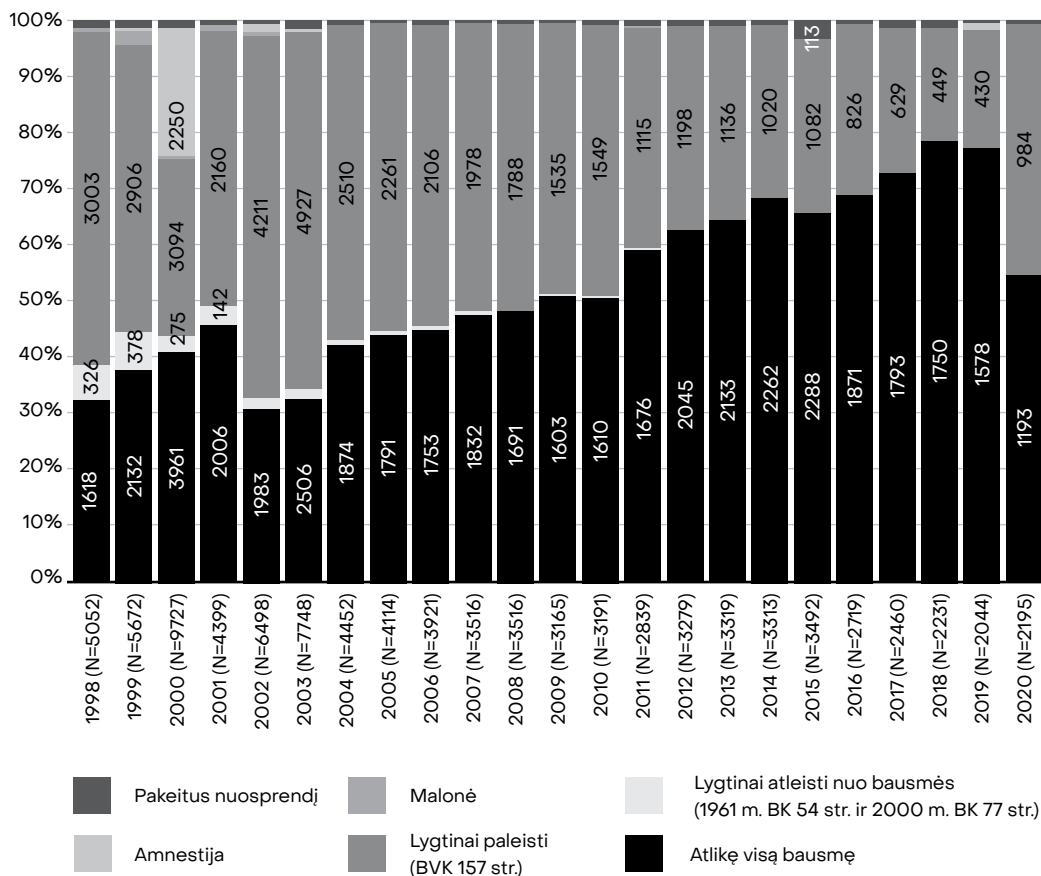
- 17 Valentina Gudienė, ELTA, „Pataisos namuose atsiras nuteistųjų tarybos: spęs sisteminės problemas“, Kaunodiena.lt, 2021 m. sausio 18 d., <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/kalejimu-departamento-vadovas-pataisos-namuose-bus-steigiamos-nuteistuju-tarybos-1007259>
- 18 TeisėPro, „Pokyčiai bausmių vykdymo sistemoje: socialiniai darbuotojai, nuteistųjų tarybos ir tikslinė pagalba pažeidžiausiems“, teise.pro, 2021 m. liepos 30 d., <https://www.teise.pro/index.php/2021/07/30/pokyciai-bausmiu-vykdy-mo-sistemoje-socialiniai-darbuotai-nuteistuju-tarybos-ir-tiksline-pagalba-pazeidziamiausiams/>
- 19 Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, „Nuteistųjų tarybose sprendžiami klausimai – nuo kriauklės virtuvėje iki bendravimo su pareigūnais“, 2021 m. lapkričio 25 d., <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/auktualijos/naujienos-kaldep/nuteistuju-tarybose-sprendziami-s3fk.html>
- 20 Teisingumo ministro įsakymas dėl teisingumo ministro 2020 m. sausio 21 d. įsakymo Nr. 1R-25 „Dėl pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo, 2020 m. rugpjūčio 20 d., Nr. 1R-275, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a00b6ca303c8d11eabd71c05e81f09716/bkhEVDwNJB?jfwid=-pwcljua9w>
- 21 Teisingumo ministro įsakymas dėl teisingumo ministro 2020 m. sausio 21 d. įsakymo Nr. 1R-25 „Dėl pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo, 2021 m. gegužės 25 d., Nr. 1R-176, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/90376872bd911eb91e294a1358e77e92?jfwid=-pwcljua9w>; BNS, „Pataisos namuose kaliniai galės turėti daugiau asmeninių daiktų“, lrt.lt, 2021 m. gegužės 27 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1419305/pataisos-namuose-kaliniai-gales-tureti-daugiau-asmeniniu-daiktu>
- 22 Teisingumo ministerija, „Perteklinių suėmimų taikymo padės išvengti paprastesnės užstato taikymo galimybės“, 2021 m. birželio 10 d., <https://tm.lrv.lt/lt/naujienos/pertekliniu-suemimu-taikymo-pades-ivengti-paprastesnes-uzstato-taikymo-galimybes>; TeisėPro, „Pritarta siūlymui aiškiau reglamentuoti laikinojo sulaikymo tvarką“, teise.pro, 2021 m. rugsėjo 16 d., <https://www.teise.pro/index.php/2021/09/16/pritarta-siulymui-aiskiau-reglamentuoti-laikinojo-sulaikymo-tvarka/>
- 23 Plačiau žr. Regina Valutytė „Kalinčių asmenų ryšių su artimaisiais palaikymo iššūkiai pandemijos sąlygomis“, Pirma dalis. COVID-19 pandemijos sprendimai, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/17264/Lietuvos_teis%201%20dalis-91-99.pdf?sequence=1; Dainius Sinkevičius, „Dėl koronaviruso paskelbtas karantinas sukėlė Pravieniškųjų kalinių pyktį“, delfi.lt, 2021 m. kovo 4 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/del-koronaviruso-paskelbtas-karantinas-sukele-pravieniskiu-kaliniu-pyktd?id=83691881>
- 24 Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, „2020 m. veiklos ataskaita“, 2021, p. 3, 23, http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html
- 25 LRT.lt, „Ministerija skatins vakcinaciją įkalinimo įstaigose: pareigūnai gaus atostogų dieną, o suimtieji ir įkalinieji trumpalaikio pasimatymo galimybę“, lrt.lt, 2021 m. birželio 30 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1441945/ministerija-skatins-vakcinacija-ikalinimo-istai-gose-pareigunai-gaus-atostogu-diena-o-suimtieji-ir-ikalintieji-trumpalaikio-pasimatymo-galimybe>
- 26 Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, „Naujienos. Informacija dėl Covid-19 ir pasimatymų“, 2022 m. sausio 7 d., <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/auktualijos/naujienos-kaldep/informacija-apie-situacija-s2gp.html>
- 27 Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, 2020 m. gruodžio 11 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/973c87403bc311eb8c97e01ffe050e1c>; Delfi.lt, „Dobrovolka: keisdami kalėjimus privalome išspręsti tris dešimtmečius ignoruotas problemas“, delfi.lt, 2021 m. rugpjūčio 9 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/dobrovolka-keisdami-kalejimus-privalome-isspresti-tris-desimtmečius-ignoruotas-problemas.d?id=87907429>
- 28 UN Committee against Torture, „Concluding observations on the fourth periodic report of Lithuania, p. 5–6, http://hmi.lt/wp-content/uploads/2021/12/CAT_C_LTU_CO_4_47272_E.pdf
- 29 Gintautas Sakalauskas, „Įkalinimo įstaigos“. Žmogaus teisės Lietuvoje 2018–2019 m. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2020, p. 103–107, http://hmi.lt/wp-content/uploads/2020/06/ZmogausTeisesLietuvoje_galutinis.pdf

Nuteistųjų resocializacija

Gintautas Sakalauskas

2020 m. Lietuvoje buvo nuteisti daugiau kaip 16 tūkst. asmenų, iš jų – 33 proc. realiu laisvės atėmimu arba areštu, 30 proc. bauda, 25 proc. laisvės apribojimu, 6 proc. – viešaisiais darbais, 5 proc. – probacija.¹ Taigi, didžiausią dalį nuteistiems asmenims paskiriamų bausmių sudaro su laisvės atėmimu susijusios bausmės, dėl asmens izoliavimo sudarančios nepalankiausias sąlygas jo resocializacijai.

2020 m., priėmus atitinkamus Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso pakeitimus, buvo lygtinai paleista daugiau įkalinėtų asmenų nei ankstesniais metais – jiems pritaikius automatinį lygtinį paleidimą su intensyvia priežiūra. Prieš tai beveik du pastaruosius dešimtmečius nuolat mažėjusi² lygtinai paleistų asmenų dalis padidėjo ir sudarė 45 proc. visų tais metais iš įkalinimo įstaigų paleistų asmenų, tačiau kol kas sunku įvertinti, ar ši tendencija bus tvari ir ilgalaikė.

Laisvės atėmimu nuteistų asmenų paleidimo iš įkalinimo įstaigų pagrindai³

2021 m. sausio 1 d. įsigaliojo bendras socialinės apsaugos ir darbo bei teisingumo ministrų įsakymas, kuriuo buvo patvirtintas „Iš pataisos įstaigų paleidžiamų (paleistų) asmenų socialinės integracijos tvar-

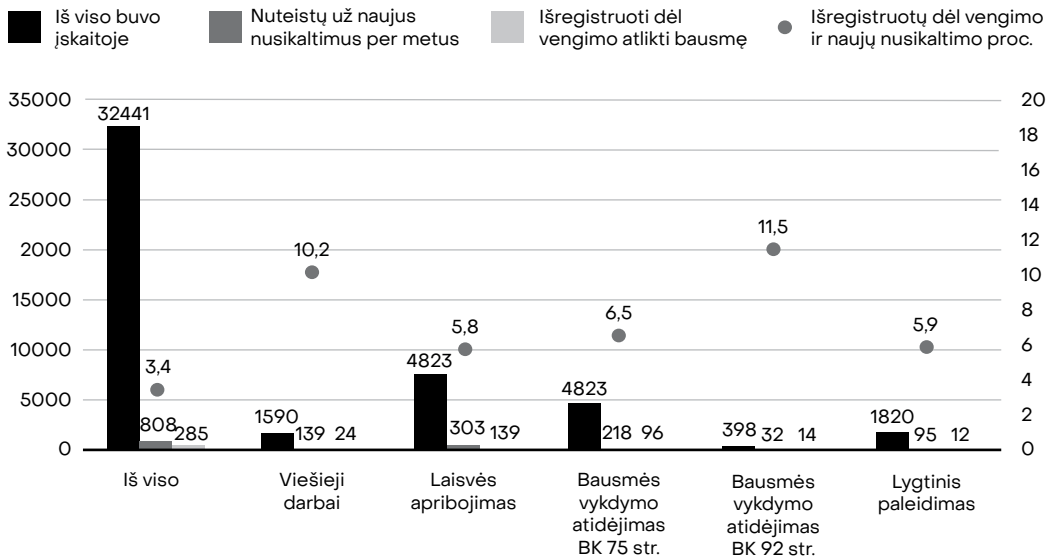
kos aprašas“ – juo pirmą kartą buvo reglamentuotas nuoseklus iš įkalinimo įstaigų paleidžiamų asmenų socialinės integracijos procesas, vienijant įvairių institucijų, įstaigų, savivaldos ir nevyriausybinių organizacijų pastangas, orientuojantis į individualizuotą socialinį darbą su nuteistaisiais.⁴ Socialinė integracija išėjus iš įkalinimo įstaigų dažniausiai yra sudėtingas ir daug asmeninių bei sisteminių pastangų reikalaujantis procesas.⁵

2021 m. viduryje įkalinimo įstaigose dirbo 15 socialinių darbuotojų ir 4 jų padėjėjai.⁶ Nors šis skaičius dar labai mažas, palyginus su keliais tūkstančiais kasmet į laisvę paleidžiamų asmenų, socialinių darbuotojų atsiradimas vertintinas teigiamai ir jau duoda pastebimą naudą.⁷

2021 m. sausio 7 d. Kalėjimų departamento direktoriaus įsakymu buvo patvirtinta „Nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės resocializacijos reformos Lietuvoje koncepcija“⁸, vėliau buvo patvirtintas jos įgyvendinimo priemonių planas 2021–2030 m.⁹, metų pabaigoje sukurta resocializacijos procesų koordinavimo taryba¹⁰. Minėtas iš pataisos namų paleidžiamų (paleistų) asmenų socialinės integracijos aprašas ir resocializacijos reformos koncepcija galėtų tapti svarbiu pagrindu kalinių resocializacijos veiksmingumo pokyčiams Lietuvoje.

Nuolat trūkdavo duomenų apie tai, koks buvusių kalinių skaičius vėl grįžta į įkalinimo įstaigas. 2020 m. Kalėjimų departamentas pagaliau ėmė jį skaičiuoti – per 2020 m. į laisvės atėmimo įstaigas atlikti laisvės atėmimo bausmės atvyko 1 630 asmenų, iš jų 326 asmenys per dvejus metus po paleidimo padarė naujus nusikaltimus, taip pat 75 nuteistiesiems buvo panaikintas lygtinis paleidimas už vengimą atlikti bausmę. Taigi asmenys, per dvejus metus sugrįžę į laisvės atėmimo vietas, sudarė 24,6 procentus visų laisvės atėmimo bausmę atvykusių atlikti asmenų.¹¹ Tai rodo būtinybę siekti geresnių buvusių kalinių socialinės integracijos rezultatų.

Iš Lietuvos probacijos tarnybos priežiūroje buvusių asmenų 2020 m., tik 3,4 proc. vengė atlikti paskirtą bausmę, baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemonę arba padarė naują nusikaltimą ir dėl to buvo iš įskaitos išbraukti. Tai rodo, kad su įkalinimu nesusijusių bausmių vykdymas yra veiksmingas, o medijose dažniausiai pateikiami pavieniai pažeidimų atvejai yra reta išimtis.¹²

Probacijos tarnybos įskaitoje 2020 m. buvusių asmenų skaičius, iš jų – per metus išbrauktų iš įskaitos už vengimą atlikti bausmę arba naujo nusikaltimo padarymą abs. sk. ir proc.¹³

- 1 Nacionalinės teismų administracijos duomenys, Baudžiamųjų bylų nagrinėjimo ataskaita. Bausmių ir poveikio priemonių rūšys (I instancijos teismuose), 2020.
- 2 Gintautas Sakalauskas, „Probacija“. Žmogaus teisės Lietuvoje 2018–2019 m. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2020, p. 86, http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2020/06/ZmogausTeisesLietuvoje_galutinis.pdf
- 3 Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos duomenys, „Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos ataskaita“, 2004–2020 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys, http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html
- 4 Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, „Bausmę atlikusius žmones į gyvenimą lydės socialiniai darbuotojai ir nevyriausybinės organizacijos“, 2020 m. spalio 19 d., <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/bausme-atlikusius-zmones-i-gyvenima-laisveje-lydes-socialiniai-darbuotojai-ir-nevyriausybinės-organizacijos>
- 5 Domantė Platukytė, LRT.lt, „Pusė gyvenimo praleidus už groty – į laisvę: nemoka važiuoti troleibusu, nežino net kojinių dydžio“, lrt.lt, 2020 m. spalio 16 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1249503/puse-gyvenimo-praleidus-uz-groty-i-laisve-nemoka-vaziuoti-troleibusu-nezino-net-kojiniu-dydzio>; Domantė Platukytė, LRT.lt, „Tomas teigia, kad sužinojo apie jo praeitį darbdaviai su juo atsisveikino: mums tokių nereikia“, lrt.lt, 2021 m. spalio 24 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1521537/tomas-teigia-kad-suzinojo-apie-jo-praeiti-darbdaviai-su-juo-atsisveikino-mums-tokiu-nereikia>
- 6 TeisėPro, „Pokyčiai bausmių vykdymo sistemoje: socialiniai darbuotojai, nuteistųjų tarybos ir tikslinė pagalba pažeidžiamiausiems“, teise.pro, 2021 m. liepos 30 d., <https://www.teise.pro/index.php/2021/07/30/pokyciai-bausmiu-vykdyimo-sistemoje-socialiniai-darbuotojai-nuteistuju-tarybos-ir-tiksline-pagalba-pazeidziamiausiems/>; 15min., „Bausmę atlikusiems asmenims pagalba ėmė teikti socialiniai darbuotojai“, 15min.lt, 2021 m. vasario 19 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/bausme-atlikusiems-zmonems-pagalba-eme-teikti-socialiniai-darbuotojai-56-1458422>
- 7 Daiva Ciurinskienė, „Kodėl naujas požiūris į nuteistųjų resocializaciją iš tiesų veikia?“, 15min.lt, 2021 m. gegužės 5 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nuomones/daiva-ciurinskiene-kodel-naujas-pozuris-i-nuteistuju-resocializacija-is-tiesu-veikia-18-1498082>
- 8 Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės resocializacijos reformos Lietuvoje koncepcijos patvirtinimo“, 2021 m. sausio 7 d., Nr. V-5, <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/teisine-informacija/teises-aktai/kiti-teises-aktai.html>
- 9 Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės resocializacijos reformos Lietuvoje koncepcijos įgyvendinimo priemonių plano patvirtinimo“, 2021 m. gegužės 10 d., Nr. V-153, <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/teisine-informacija/teises-aktai/kiti-teises-aktai.html>
- 10 Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos resocializacijos procesų koordinavimo tarybos nuostatų patvirtinimo“, 2021 m. gruodžio 22 d., Nr. V-401, <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/teisine-informacija/teises-aktai/kiti-teises-aktai.html>
- 11 Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, „2020 m. veiklos ataskaita“, 2021 m. vasario 15 d., p. 4, http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html
- 12 15min, „Girtas nuteistasis Kazlų Rūdoje grasino iššaudyti policininkus“, 15min.lt, 2020 m. birželio 13 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/girtas-nuteistasis-kazlu-rudoje-grasino-issaudyti-probacijos-specialistus-59-1332422>; 15min, „Radviliščio rajone neblavus vyras probacijos pareigūnus pasitiko kirviu“, 15min.lt, 2020 m. gegužės 16 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/radviliskio-rajone-neblavus-vyras-probacijos-pareigunus-pasitiko-kirviu-59-1319030>
- 13 Lietuvos probacijos tarnybos duomenys, „Darbo su asmenimis, esančiais Lietuvos probacijos tarnyboje priežiūroje, statistinė ataskaita“, 2020.

Vaikų socializacijos centrai

Karilė Levickaitė

Šiuo metu Lietuvoje veikia trys vaikų socializacijos centrai (toliau – VSC): Gruzdžių, Vėliučionių VSC ir Kauno VSC „Saulutė“. 2021 m. pabaigoje juose gyveno 15 vaikų¹, kuriems yra paskirta vidutinės priežiūros priemonė.

2020 m. rugsėjo 24 d. priimta nauja Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymo redakcija², kurios 7 str. numato, kad vaikui paskyrus minimalios ar vidutinės priežiūros priemonę, ar jų vykdymo terminui pasibaigus, ne tik vaikui, bet ir vaiko atstovams pagal įstatymą turi būti koordinuotai teikiamos paslaugos. Ši nuostata įpareigoja kurti ir teikti paslaugas ne tik vaikui, bet ir jo tėvams ir globėjams savivaldybėse, ieškant kelių ir būdų kartu su tarpinstitucinio bendradarbiavimo koordinatoriumi ir vaiko gerovės komisija.

Apskritai, pastaraisiais metais yra siekiama maksimaliai išnaudoti minimalios priežiūros priemones, kurias vykdant vaikui teikiama pagalba jo neatitraukiant arba kiek įmanoma mažiau jį atitraukiant nuo jo atstovų pagal įstatymą, ir tik kraštutiniu atveju skirti vidutinės priežiūros priemonę, kurią vykdant vaikui pagalba yra teikiama vaikų socializacijos centre.

Taigi socializacijos iššūkių patiriantys vaikai tik išimtiniais atvejais siunčiami į VSC. Skiriant vidutinės priežiūros priemonę savivaldybės yra įpareigos³ teikti konkretų atvejį Nacionalinėje švietimo agentūroje veikiančios komisijos vertinimui. Nacionalinės švietimo agentūros išvadoje dažnai teikiamas neripartarimas siuntimui į VSC, vis dėlto specialistai pastebi, kad pateikiami siūlymai prasilenkia su realybe, yra neįgyvendinami.⁴ Tačiau išvadas ir siūlymus teikdama Nacionalinė švietimo agentūra remiasi vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros priemonės rekomendacijomis.⁵ Jose siūloma organizuoti specialistų pagalbą, taip pat įsivertinti tėvų ar globėjų kompetencijas, tarp jų ir globos namų – valstybinių įstaigų. Panašu, kad spragos atsiranda savivaldybėje, kur stokojama paslaugų, kompetencijų ir į vaiką orientuotų koordinuotų pastangų.

Vaiko teisių apsaugos specialistų teigimu, kokybiškų ir prieinamų paslaugų vaikams šalyje kritiškai stinga.⁶ Šie klausimai aptariami Tarpžinybinės vaiko gerovės taryboje prie LR Vyriausybės.⁷ Tyrimai rodo, kad psichologinė pagalba pasiekia vos 20 proc. paauglių, kuriems ji reikalinga.⁸ Trūksta specialistų, pasiruošusių dirbti su elgesio ir emocijų sunkumų turinčiais vaikais, ypač turinčiais didelių pagalbos poreikių. Pastariesiems vaikams, jų tėvams ar globėjams prieinama pagalba specialiuosiuose ugdymo centruose, kur, diagnozavus ar įvertinus poreikius, pasiūlo kreiptis psichologinės pedagoginės tarnybos, gydantys psichiatrai, o taip pat ir savivaldybės atstovai. Šiandien Lietuvoje yra septyni tokie centrai.⁹ Pripažįstama, jog emocijų ir elgesio sutrikimų turintiems vaikams skirti padėti specialieji ugdymo centrai neatitinka Jungtinių Tautų Žmonių su negalia konvencijos 15 str. nuostatų dėl įtraukiojo ugdymo, yra segreguoti, o juose veikiančios metodiniai centrai yra silpni. Pavyzdžiui, aptariamam laikotarpiu „Diemedžio“ ugdymo centro turinys vis dar neatitiko gerosios praktikos ir, veikiant tokiu pačiu turiniu, galimai vaikai būtų labiau žalojami negu jiems padedama¹⁰. Iškilus viešumon centro auklėtinių seksualinio išnaudojimo skandalui, 2015 m. birželio 17 d. Švėkšnos specialiojo ugdymo centrą savo žinion iš Šilutės savivaldybės perėmė Švietimo ir mokslo ministerija, pervadino jį „Diemedžio“ ugdymo centru, sumažino auklėtinių skaičių¹¹, išvengiant esminių kokybinių ir sisteminių pokyčių.

Socializacijos centrų uždarymas taip pat buvo palydėtas skandalingais faktais. Biržų rajone veikusio VSC „Širvėna“ buvusių auklėtinių inicijuotas teisinis procesas baigėsi 2020 m., Lietuvos Aukščiausiajam Teismui paskelbus galutinę ir neskundžiamą nutartį, pagal kurią atsakomybę už nusikaltimą turėjo prisiimti ne tik smurtavęs paauglys, bet ir Švietimo, mokslo ir sporto ministerija.¹² Teliaka spėlioti, kiek skaudžių istorijų neiškilo į viešumą ir nepasiekė deramo teisingumo.

Deja, šiuo metu pagrindinės investicijos telkiamos į VSC infrastruktūros gerinimą.¹³ Vyksta baigiamieji trijų naujų VSC modernizavimo darbai,^{14,15} kur ketinama perkelti šiuo metu veikiančiuose VSC gyvenan-

čius vaikus. Tiesa, sveikintinas numatytas projektinis finansavimas socialinės integracijos stiprinimo mechanizmui vaikams ir jaunuoliams su aukštos rizikos elgsena ir (ar) iš nepalankių aplinkų.¹⁶ Tačiau naujų VSC statymas, užuot orientavusis į sistemines „minkštąsias“ priemones, įgalinančias teikti taip reikalingą kokybišką tęstinę pagalbą vaikams, tęsia gają Europos Sąjungos fondų „trinkelizacijos“ tradiciją Lietuvoje.

Toks situacijos stagnavimas signalizuoja rimtas politinės lyderystės ir valstybinių institucijų vadybines bėdas, nesudaro optimistinių prielaidų artimiausiu metu tikėtis realių kokybiškų paslaugų bei sistemų, atliepančių individualius socializacijos iššūkių patiriančių vaikų poreikius. Apskritai paėmus, atrodo, kad Lietuvoje, organizuojant paslaugų sistemą, neįvyksta susitikimas su šioje srityje svarbiais akademiniais tyrinėjimais bei geromis darbo praktikomis.

Lietuvos mokslininkų tyrimai atskleidžia, kad paauglių, kuriems skirtos minimalios priežiūros priemonės, patirtis dažniausiai yra pažymėta įvairių trauminių išgyvenimų, o patenkančiųjų į švietimo ir teisėsaugos sistemas Lietuvoje trauminė patirtis nėra pakankamai ir tinkamai įvertinama.¹⁷ Lietuvoje mažai dėmesio skiriama nuosekliai ir individualiam specialistų kvalifikacijos tobulinimui, įsivaizduojant, kad pakanka vienkartinį mokymų ar stichiškai organizuotų supervizijų.¹⁸

Panašu, kad neveiksminga paslaugų sistema ieško, kur vaiką dėl jo sunkumų galima išsiųsti. Daugiau nei pusė VSC auklėtinių ten patenka iš vaikų globos namų. Dauguma VSC auklėtinių turi mokymosi, elgesio ir emocijų sunkumų. Dažniausi vidutinės priežiūros priemonės prašymo iniciatoriai – vaikų globos įstaigos, o prašymo pagrindas – priklausomybių turėjimas dėl psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo ir to nulemtos netinkamo elgesio pasekmės.¹⁹

Naujų vaikų socializacijos centrų statymas, užuot orientavusis į sistemines „minkštąsias“ priemones, įgalinančias teikti taip reikalingą kokybišką tęstinę pagalbą vaikams, tęsia gają Europos Sąjungos fondų „trinkelizacijos“ tradiciją Lietuvoje.

Akivaizdu, kad socializacijos iššūkių ir elgesio bei emocijų sunkumų patiriantiems vaikams reikia ne švietimo ar ugdymo priemonių, kurias teikia VSC, tačiau intensyvios, kompleksinės psichosocialinės pagalbos. Probacijos pareigūnai, apsilankę Vėliučionių VSC, praneša, kad „taikomos kompleksinės priemonės – šviečiamojo, auklėjamojo, ugdomojo pobūdžio, vyksta užimtumą skatinančios veiklos, kurios gali padėti vaikui keistis, atsikratyti „sunkaus paauglio“ etiketės, žengti į suaugusiųjų pasaulį be kriminalinio šešėlio.“²⁰ Panašu, kad įvairios žinybos nesuvokia delinkventinio vaiko elgesio kaip trauminių patirčių, vidinio skausmo, ryšio ar pasitikėjimo reikšmingais asmenimis praradimo problemos, reikalaujančios ilgo, nuoseklaus terapinio darbo.

2021 m. pavasarį Seimo Savižudybių ir smurto prevencijos komisijos organizuotoje diskusijoje, Vaiko teisių kontrolierė Edita Žiobienė kalbėdama apie VSC pabrėžė: „Jei galėčiau – uždaryčiau, nes jie neatitinka tikslo. Tai labiau švietimo įstaiga, bet ji neturi specialistų, kurių reikia paaugliui, turėjusiam didžiulę trauminę patirtį.“²¹

- 1 Nacionalinė švietimo agentūra, Vaikų skaičius socializacijos centruose 2021 m. gruodžio 2 d., <https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2021/12/VSC-duomenis-2021-12-02.pdf>
- 2 Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas Nr. X-1238 pakeitimo įstatymas, 2020 m. rugsėjo 24 d., Nr. XIII-3292, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/dd29df52022011ebbedbd456d2fb030d>
- 3 Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro įsakymas „Dėl išvados teikimo dėl vidutinės priežiūros priemonės vaikui skyrimo ir vaikų socializacijos centro parinkimo tvarkos aprašo patvirtinimo ir įgaliojimų suteikimo“, 2017 m. kovo 16 d., Nr. V-181, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/db443c100b5411e78dacb175b73de379/asr>
- 4 Tarpžinybinės vaiko gerovės tarybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės posėdžio protokolai, 2020 m. gegužės 26 d. Nr. D5-146 Vilnius, https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/2020_05_18_Protokolas_TVGT.doc.pdf
- 5 Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro įsakymas „Dėl vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros priemonių ar auklėjamojo poveikio priemonės įgyvendinimo savivaldybėje organizavimo, koordinavimo ir kontrolės rekomendacijų patvirtinimo“, 2017 m. liepos 5 d., Nr. V-555, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/82e7028065ab11e7a53b-83ca0142260e?jfwid=bkaxmari>
- 6 Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, „Vaiko teisių gynėjas: vaikams ir šeimos šiandien labai trūksta specializuotų psichologo paslaugų“, 2021 m. kovo 3 d., <https://vaiko-teises.lt/naujienos/naujienos/vaiko-teisiu-gynejas-vaikams-ir-seimoms-siandien-labai-truksta-specializuotu-psichologo-paslaugu.html>
- 7 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Tarpžinybinė vaiko gerovės taryba, <https://socmin.lrv.lt/lt/administracine-informacija/tarybos-ir-komisijos/tarpzinybine-vaiko-geroves-taryba>
- 8 Kauno.diena.lt, „Specialistai ragina atkreipti dėmesį į paauglių problemas ir spręsti jas kartu“, 2020 m. gruodžio 28 d., <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/sveikata/psichologija/specialistai-ragina-atkreipti-demesi-i-paaugliu-problemas-ir-spresti-jas-kartu>
- 9 Nacionalinė švietimo agentūra, Specialiųjų mokyklų/ugdymo centrų kontaktai 2020 m. birželio 5 d., <https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2020/07/Spec-mokyklu-ir-spec-ugdymo-centru-kontaktai.pdf>
- 10 Tarpžinybinės vaiko gerovės tarybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės posėdžio protokolai, 2021 m. gruodžio 15 d., Nr. D5-352 Vilnius https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/taryba/2021_12_15%2BProtokolas%2BTVGT.pdf
- 11 Virginija Spurytė, delfi.lt, „Švėkšnos sekso skandalas: lytinę aistrą su nepilnametėmis tenkinę vyrai pasiūstį už grotų“, delfi.lt, 2017 m. kovo 24 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/crime/sveksnos-sekso-skandalas-lytine-aistra-su-nepilname-temis-tenkine-vyrai-pasiusti-uz-grotu.d?id=74152184>
- 12 BNS, „Socializacijos centre prievartautiems berniukams ministerija sumokės po 4 tūkst. eurų“, lrt.lt, 2020 m. sausio 28 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1137380/socializacijos-centre-prievartautiems-berniukams-ministerija-sumokes-po-4-tukst-euru>
- 13 Nacionalinė švietimo agentūra, Vaikų socializacijos centrų infrastruktūros modernizavimas, <https://www.nsa.smm.lt/infrastrukturos-pletros-departamentas/projektai/vaiku-socializacijos-centru-infrastrukturos-modernizavimas/>
- 14 Irmėna Pryvalova, „Vaikų socializacijos centro steigimas Kunionių kaime įsibėgėja“, muge.eu, 2021 m. balandžio 20 d., <https://muge.eu/vaiku-socializacijos-centro-steigimas-kunioniu-kaime-isisbegeja/>
- 15 Regina Musneckienė, „Ar vaikų socializacijos centras atgaivins Gailius?“, skrastas.lt, 2021 m. lapkričio 8 d., <https://www.skrastas.lt/krasto-zinios/ar-vaiku-socializacijos-centras-atgaivins-gailius>
- 16 Viešosios įstaigos Centrinės projektų valdymo agentūros direktoriaus pavaduotojo potvarkis dėl kvietimo „Socialinės integracijos stiprinimo mechanizmai vaikams ir jaunuoliams su aukštos rizikos elgsena ir (ar) iš nepalankių aplinkų“, 2020 m. spalio 19 d., Nr. DR-20-2-2020-44, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/746e16a5124411ebbedbd456d2fb-030d?jfwid=i3h7wpiot>
- 17 Rasa Barkauskienė Lina Gervinskaitė–Paulaitienė Danguolė Čekuolienė Asta Adler, Minimalios priežiūros priemonės gaunantys paaugliai: mentalizacija, psichosocialinis funkcionavimas ir trauminė patirtis: mokslo studija. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018, https://www.fsf.vu.lt/dokumentai/LEO0346_Minimalias_prieziuros_priemones_gaunantys_paaugliai_1.pdf
- 18 „Rasa Baškienė, „Psichologė: problemas patiriančių paauglių santykis su tėvais labai svarbus“, bernardinai.lt, 2020 m. birželio 22 d., <https://www.bernardinai.lt/psichologe-problemas-patiranciu-paaugliu-santykis-su-tevais-labai-svarbus/>
- 19 Alvydas Puodžiukas, „Socializacijos centrai“, 2020 m. birželio 8 d., Švietimo mokslo ir sporto ministerija, Vilnius, https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/Socializacijos%20centras_2020-06-08.pdf
- 20 Lietuvos probacijos tarnyba, „Probacijos pareigūnai lankėsi Vėliučionių vaikų socializacijos centre“, <http://www.kaldep.lt/lt/papt/naujienos-papt/probacijos-pareigunai-lankesi-8ke1.html>
- 21 Goda Prapuolentytė–Leonavičienė, „Lietuvoje kyla nauja grėsmė – specialistai jaučia nerimą dėl paauglių“, lrytas.lt, 2021 m. kovo 16 d., <https://www.lrytas.lt/tevangs/vaikai/2021/03/16/news/lietuvoje-kyla-nauja-gresme-specialistai-jaučia-nerima-del-paaugliu-sunkumu-kyla-daugybei-18656166>

Smurto draudimas

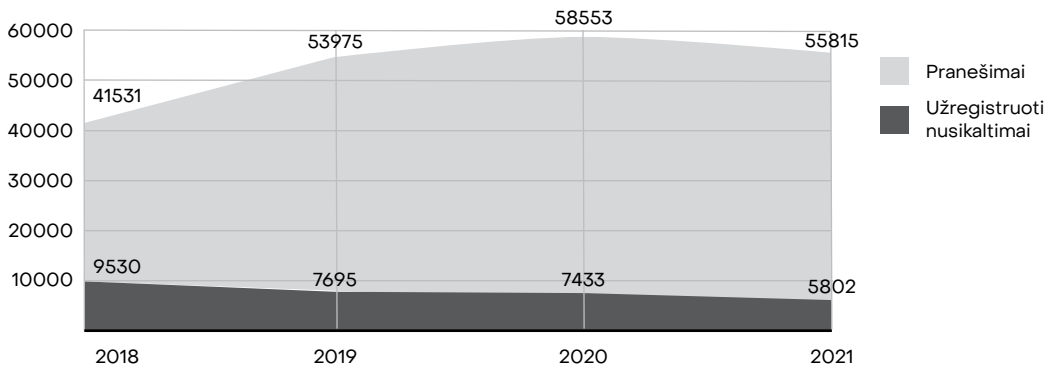
09

Smurtas artimoje aplinkoje

Monika Guliakaitė

Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, policijoje užregistruotų pranešimų dėl smurto artimoje aplinkoje skaičius pastaruosiu metu auga – 2018 m. į policiją dėl smurto kreiptasi 41 531 kartą, kai 2021 m. tokių atvejų buvo 55 815. Be to, 2020 m. trečdaliu išaugo nužudymų artimoje aplinkoje skaičius palyginus su 2019 m. Vis dėlto nusikaltimų dėl smurto artimoje aplinkoje užregistruojama vis mažiau – 2021 m. dėl smurto artimoje aplinkoje buvo užregistruoti 5802 nusikaltimai, arba net 24,6 proc. mažiau nei 2019 m. (7695).¹

Atotrūkis tarp pranešimų ir užregistruotų nusikaltimų

Nepaisant itin didelio pranešimų apie smurtą artimoje aplinkoje skaičiaus, oficiali statistika yra apgaulinga ir neatspindi realybės², o ši smurto forma išlieka latentiškas reiškinys. 2020 m. asociacijos „Moteryų informacijos centras“ užsakymu atliktas tyrimas atskleidė, jog 19 proc. Lietuvos gyventojų (25 proc. moterų ir 13 proc. vyrų) nurodė patyrę smurtą artimoje aplinkoje, bet daugiau kaip pusė (60 proc.) pagalbos nesikreipė.³ Siekiant išsiaiškinti, kiek smurtas paplitęs visuomenėje, įskaitant ir smurtą artimoje aplinkoje, Lietuvos statistikos departamentas 2021 m. pranešė balandžio–rugsėjo mėn. vykdsė statistinį tyrimą, kurio rezultatai bus skelbiami 2022 m.⁴

Dar sudėtingiau apčiuopti tikrąjį negalią turinčių asmenų, patiriančių smurtą artimoje aplinkoje, mastą Lietuvoje. Jungtinių Tautų žmonių su negalia teisių konvencijoje, kurią Lietuvą ratifikavo 2010 m., pripažįstama, kad moterims ir mergaitėms su negalia tiek namuose, tiek už namų ribų dažnai kyla didesnis smurto, sužalojimų ar prievartos pavojus, taip pat pavojus susidurti su atsainiu ar aplaidžiu požiūriu, netinkamu elgesiu ar išnaudojimu.⁵ Tačiau atlikti tyrimai atskleidžia, jog nukentėjusieji su negalia tarp visų Lietuvoje nukentėjusiųjų nuo smurto artimoje aplinkoje asmenų sudaro vos 2,7 proc.⁶ Negalią turintys asmenys neretai yra priklausomi nuo kitų asmenų, taip pat ir smurtautojų, tiek finansiškai, teisiškai ar psichologiškai, todėl jiems gali būti sunku ištrūkti iš smurtinės aplinkos; taip pat asmenims gali trūkti teisinių žinių, dėl ko kyla problemų atpažįstant nusikaltimus, pranešant apie juos teisėsaugos institucijoms ar ginant savo teises. Specialistai atkreipia dėmesį, jog būtina užtikrinti nukentėjusiųjų su negalia bazinių paslaugų paketą, įtraukti specialistus, organizacijas, kurios turi specialią žinių ir specializaciją teikti pagalbą ir paramą asmenims su negalia, o aktyvios lyderystės turi imtis Socialinės apsaugos ir darbo bei Teisingumo ministerijos.

Paminėtina ir tai, jog smurtas artimoje aplinkoje apima ne tik fizinį, bet ir seksualinį, psichologinį bei ekonominį smurtą, tačiau pastaruosius yra daug sudėtingiau įrodyti, todėl nesant akivaizdžių fizinio smurto požymių, pareigūnams ne visada pavyksta atpažinti ir užfiksuoti smurto faktą. Be to, ne visos

Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme nurodytos smurto formos yra kriminalizuotos. Galiausiai nukentėję asmenys ima nebeapsisukti teisėsaugos institucijomis ir vengia kreiptis pagalbos⁷, taip negaudami galimybės ištrūkti iš smurtinių santykių, o smurtautojai tęsia savo veiksmus.

2020 m. 79,8 proc. suaugusių nukentėjusiųjų sudarė moterys, o 88 proc. smurtautojų buvo vyrai, 2021 m. šie skaičiai atitinkamai siekė 78,9 proc. ir 87,1 proc. Tokia aiški disproporcija stebima ne vienerius metus ir yra tendencinga.⁸ Šie duomenys atskleidžia, jog smurtas artimoje aplinkoje yra itin glaudžiai susijęs su smurtu lyties pagrindu. Vis dėlto, nors statistika Lietuvoje akivaizdžiai rodo aiškią disproporciją tarp vyrų ir moterų, kenčiančių nuo smurto artimoje aplinkoje, kol kas įstatymuose tai niekaip neatsispindi – įstatyminėje bazėje trūksta ne tik priemonių problemai mažinti, bet ir paties smurto lyties pagrindu apibrėžimo ar valstybės pripažinimo, jog tokia smurto rūšis Lietuvoje apskritai egzistuoja.

Įstatyminė bazė

Šiuo metu galiojanti Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo redakcija mini dešimtmetį. Nors buvęs progresyvus, šiandien įstatymas nebeatliepia nukentėjusiųjų poreikių, todėl 2019 m. balandį prie Vyriausybės buvo suburta Darbo grupė prevencijos ir apsaugos nuo smurto prieš moteris bei smurto artimoje aplinkoje klausimams koordinuoti ir spręsti. Darbo grupėje buvo iškeltas tikslas – pataisyti egzistuojantį teisinį reguliavimą taip, kad Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas apimtų ir apsaugą nuo smurto prieš moteris, kuris apibrėžiamas Europos Tarybos konvencijoje dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo (toliau – Stambulo konvencijoje).

2020 m. pradžioje Socialinės apsaugos ir darbo ministerija pristatė atnaujintą Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje ir smurto prieš moteris įstatymo projektą, kuriame buvo pasiūlytas 15 dienų apsaugos nuo smurto orderis, apibrėžiamas smurtas išimtinai prieš moteris, sulyginamos galimybės gauti pagalbą smurtą patyrus tiek namuose, tiek darbe ar kitur. Įstatymo projekto derinimas užtruko ir galiausiai buvo gerokai pakeistas. 2021 m. registruotas ir Seimui pateiktas įstatymo projektas Nr. XI-1425 nebemini smurto prieš moteris nei pavadinime, nei tekste.⁹ Kita vertus, Seimo komitetuose įvairioms institucijoms ir nevyriausybinėms organizacijoms pavyko sutarti dėl ilgesnio apsaugos nuo smurto orderio termino – policijos pareigūnas, turėdamas pagrindą, galės jį skirti 15 dienų, suteikiant galimybę asmeniui, kuriam skirtas orderis, jį apskųsti. Vis dėlto smurto lyties pagrindu sąvoka, kuri buvo integruota į įstatymo projektą¹⁰, nors ir neplečiant jo taikymo apimties, galiausiai buvo pašalinta¹¹. Dėl naujosios įstatymo redakcijos Seimas turėtų apsispręsti 2022 metais.

Svarbūs pakeitimai buvo atlikti 2021 m. balandį, kai Seime buvo priimtos neseniai įsigaliojusio Mediacijos įstatymo pataisos. Po nacionalinių ekspertų bei tarptautinių organizacijų išsakytos kritikos¹², įstatymas buvo pakeistas, apribojant galimybę taikyti privalomąją mediaciją sprendžiant civilinius ginčus, kai jų šalys yra smurto artimoje aplinkoje subjektai.¹³ 2021 m. spalį taip pat buvo kriminalizuotas neteisėtas žmogaus persekiojimas, kurį itin dažnai patiria asmenys, bandantys ištrūkti iš smurtinių santykių. Baudžiamojo kodekso pakeitimais numatyta, kad tas, kas prieš aiškiai išreikštą žmogaus valią, neturėdamas teisėto pagrindo, sistemingai persekiojo žmogų, jeigu dėl to nukentėjęs asmuo buvo priverstas pakeisti gyvenamąją vietą ar darbą, ar mokymosi įstaigą arba buvo padarytas kitoks neigiamas poveikis jo socialiniam gyvenimui ar neigiamas poveikis jo emocinei būsenai, padarė baudžiamąjį nusizengimą ir baudžiamas viešaisiais darbais arba bauda, arba laisvės apribojimu, arba areštu.¹⁴

Stambulo konvencijos ratifikavimas – kol kas neįgyvendinama misija

Nepaisant teigiamų pokyčių įstatyminėje bazėje, visgi Stambulo konvencijos ratifikavimo klausimas per aptariamą laikotarpį jį priekį nepasistūmėjo. Politinis procesas įstrigo dėl skirtingai, o kartais ir klaidingai suprantamų Konvencijos nuostatų, ypač susijusių su socialinės lyties sąvoka.¹⁵ Nemažai pasipiktinimo sukėlė ir Prezidento Gitano Nausėdos veiksmai diskusijų apie Konvenciją įkarštyje. Prezidentūra buvo sukritikuota už nekorektiškai naudojamus sociologinių tyrimų įrankius¹⁶, užsakydama visuomenės apklausą apie Stambulo konvencijos ratifikavimą, pagal kurią daugiau gyventojų tam nepritaria, nei pritaria.¹⁷ Visuomenininkų užsakymu atlikta apklausa atskleidė, jog performulavus klausimą (t. y. klausime Konvencijos pavadinimo sutrumpinimą pakeitus į išskleistą jo variantą – Europos tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo), Konvencijos ratifi-

kavimui pritarė 56,2 proc. apklaustųjų. G. Nausėda viešojoje erdvėje taip pat užsiminė, jog Stambulo konvencijos nuostatos „yra susijusios ir su tam tikromis pasekmėmis mūsų švietimui ir netgi žodžio laisvei“, į ką sureagavo moterų teises ginančios bei specializuotą pagalbą teikiančios organizacijos¹⁸ bei politologai¹⁹. 2021 m. pavasarį kilusi sumaištis užkirto kelią Stambulo konvencijos ratifikavimo aptarimui pavasario sesijoje, ir, straipsnio rengimo metu, neatrodė, jog klausimas artimiausiu metu grįš į Seimo darbotvarkę.

COVID-19 pandemija

Koronaviruso pandemija Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, atskleidė smurto artimoje aplinkoje tendencijas ir dar labiau išryškino smurto mastą bei pagalbos sistemos trūkumą Lietuvoje. Specialistų teigimu, tiek pirmo, tiek antro karantino metu buvo matomi svyravimai su staigiais šuoliais, kai pranešimų padaugėjo 20 procentų.²⁰ Dėl prastos epidemiologinės situacijos, daugelis asmenų buvo priversti dirbti namuose, taip praleisdami vis daugiau laiko su smurtautoju, o didėjanti įtampa skatino didėjantį smurto kiekį. Atkreipdama dėmesį į susidariusią problemą, dar pirmojo karantino metu, Lietuvos policija paragino gyventojus atkreipti dėmesį į galimą smurtą ir pranešti pareigūnams²¹, o Vidaus reikalų ministerija, bendradarbiaudama su Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Policijos departamentu prie Vidaus reikalų ministerijos, Bendruoju pagalbos centru, parengė ir patvirtino Smurto artimoje aplinkoje prevencijos karantino dėl COVID-19 ligos laikotarpiu priemonių planą²². Jame, be kitų priemonių, numatyta galimybė išsikviesti pagalbą SMS žinute skubiosios pagalbos tarnybų telefonu 112. Be to, Vidaus reikalų ministerijos teigimu, nuo 2020 m. kovo 16 d. vykdoma kasdienė įvykių stebėseną, numatytos papildomos priemonės, kad karantino laikotarpiu būtų užtikrinta pagalba nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusiems asmenims, geriau reaguojama į smurto artimoje aplinkoje atvejus.²³

Nors statistika Lietuvoje akivaizdžiai rodo aiškiają disproporciją tarp vyrų ir moterų, kenčiančių nuo smurto artimoje aplinkoje, teisės aktuose tai iki šiol niekaip neatsispindi.

Apibendrinant aptariamą laikotarpį matyti, jog disproporcija tarp pranešimų apie galimą smurtą artimoje aplinkoje ir užregistruotų nusikaltimų atskleidžia smurto artimoje aplinkoje latentiskumą – smurtas ne visada yra tinkamai atpažįstamas, ypač turint omenyje sunkiau pastebimas jo rūšis – psichologinį, seksualinį, ekonominį. Vis dėlto matyti, jog pastaraisiais metais nemažai dėmesio buvo skirta smurto artimoje aplinkoje problemai pažaboti – kriminalizuotas persekiojimas, priimtose Mediacijos įstatymo pataisos, be to, 2021 m. pabaigoje Seime pateikta nauja Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo redakcija, įtraukianti apsaugos nuo smurto orderį. Nors statistika Lietuvoje akivaizdžiai rodo aiškiają disproporciją tarp vyrų ir moterų, kenčiančių nuo smurto artimoje aplinkoje, teisės aktuose tai iki šiol niekaip neatsispindi. Taip pat svarbu pabrėžti, jog atskirų Stambulo konvencijoje numatytų priemonių įgyvendinimas – persekiojimo kriminalizavimas, privalomos mediacijos smurto artimoje aplinkoje bylose atsisakymas – kovoja su pasekmėmis, o ne priežastimis. Lietuva privalo ratifikuoti Europos Tarybos konvenciją dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo, kuri padėtų keisti paradigmą į smurtą artimoje aplinkoje, mažinti visuomenėje vis dar gajus stereotipus apie vyro ir moters vaidmenis tarpusavio santykiuose ir namuose, suteiktų įrankius tinkamai padėti nukentėjusiems asmenims.

- 1 Informatikos ir ryšių departamentas, „Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotas nusikalstamas veikas, įtariamus (kaltinamus) asmenis nusikalstamų veikų padarymu, susijusių su smurtu artimoje aplinkoje“, 2020–2021 m., https://ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=8918&datasource=55210
- 2 Austėja Masiokaitė-Liubinienė, BNS, „Kriminologas: oficiali smurtinių nusikaltimų statistika yra apgaulinga“, delfi.lt, 2021 m. sausio 29 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kriminologas-oficiali-smurtiniu-nusikaltimu-statistika-yra-apgaulinga.d?id=863592925>
- 3 Dovilė Ru, „Lietuvoje didėja nepakantumas smurtui“, lygus.lt, 2020 m. gruodžio 7 d., <https://www.lygus.lt/lietuvoje-dideja-nepakantumas-smurtui/>
- 4 Lietuvos statistikos departamentas, „Bus siekiama išsiaiškinti tikrąjį smurto mastą“, 2021 m. balandžio 23 d., https://www.stat.gov.lt/home/-/asset_publisher/lbrXvLVHX2ln/content/bus-siekiama-issiaiskinti-tikraji-smurto-masta/pop_up?inherentRedirect=false
- 5 Jungtinių Tautų neįgalųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolais, Valstybės žinios, 2010-06-19, Nr. 71-3561, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.335882>
- 6 Rokas Uscila, „Smurtas artimoje aplinkoje: negalį turinčių nukentėjusių situacijos įvertinimas“. Pedagogika, 2020, t. 138, nr. 2, p. 175-192, <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/bd7217a7-9beb-4355-9f92-55674644ce6e/content>
- 7 Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos ataskaita Nr. NŽTI-2020/1-1 dėl pagalbos smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims užtikrinimo srityje kylančių esminių žmogaus teisių problemų, 2020 m. gruodžio 31 d. https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2021/01/NZTI-2020-1-1-3D-122_2021-01-142.pdf
- 8 Lietuvos statistikos departamentas, statistinių rodiklių analizė apie smurtautojus Lietuvoje 2017-2021 m., <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/>
- 9 Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo Nr. XI-1425 pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIVP-1056, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/5a4647003e0011ec99bcb1b08701c7f8?positionInSearchResults=8&searchModelUID=e4834a27-99e2-48ae-90c1-91bdd19223fa>
- 10 Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo Nr. XI-1425 pakeitimo įstatymo projektas (nauja redakcija) Nr. XIVP-1056(2), https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/2d9c7cf06fca11ecb2fe9975f8a9e52e?positionInSearchResults=0&searchModelUID=60e0bea05-5fd3-486b-af72-8be98e127dfc&fbclid=IwAR3jckMREgeT1OXmIm-_3ljw5tKcdxEBe2smylrUFZluS_SjD-VtNj4DjHm
- 11 Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo Nr. XI-1425 pakeitimo įstatymo projektas (nauja redakcija) Nr. XIVP-1056(3), <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/9c94235073bd11ecb2fe9975f8a9e52e?fwid=wwknh1kzi>
- 12 Laima Vaigė, „Privalomoji mediacija šeimos ginčuose – inovacija ar žingsnis atgal?“, manoteises.lt, 2018 m. kovo 27 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/privalomoji-mediacija-seimos-gincuose-inovacija-ar-zingsnis-atgal>
- 13 Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymas 2008 m. liepos 15 d., Nr. X-1702 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais), <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.325294/pav>
- 14 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso XX skyriaus pavadinimo pakeitimo ir Kodekso papildymo 148-1 straipsniu įstatymas Nr. XIV-576, <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=4a7481d0333711ec992fe4cdfceb5666>
- 15 Indrė Vainalavičiūtė, „Stambulo konvencija toliau skaldo Lietuvą: aršiausiai diskutuoja jos net neskaite“, lrytas.lt, 2021 m. vasario 24 d., <https://www.lrytas.lt/lietuvsdiena/aktualijos/2021/02/24/news/stambulo-konvencija-toliau-skaldo-lietuva-arsiausiai-diskutuoja-jos-net-neskaite-18417147>
- 16 Vaida Zakarkienė, LRT RADIJO laida „Lietuvos diena“, LRT.lt, „Mokslininkė apie prezidentūros apklausą dėl Stambulo konvencijos: tai yra nekreiptiškai naudojama sociologija ir siekis toliau dirginti“, lrt.lt, 2021 m. balandžio 29 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/13928436/mokslininke-apie-prezidenturos-apklausa-del-stambulo-konvencijos-tai-yra-nekreiptiskai-naudojama-sociologija-ir-siekis-toliau-dirginti>
- 17 BNS, „Apklausa: didesnis dalis gyventojų nepalaiko Stambulo konvencijos ratifikavimo“, 15min.lt, 2021 m. balandžio 29 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/apklausa-didesne-dalis-gyventoju-nepalaiko-stambulo-konvencijos-ratifikavimo-56-1494622>
- 18 15min.lt, „Moterys teisių įtvirtinimo asociacija sureagavo į G.Nausėdos pasisakymą: kova su smurtu prieš moteris grasina žodžio laisvei?“, 15min.lt, 2021 m. kovo 10 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/moteru-teisiu-itvirtinimo-asociacija-sureagavo-i-g-nausedos-pasisakyma-kova-su-smurtu-pries-moteris-grasina-zodzio-laisvei-56-1468538>
- 19 Kristina Jackūnaitė, LRT TV naujienų tarnyba, LRT.lt, „Pasekmės žodžio laisvei“ – prezidento žodžiuose apie Stambulo konvenciją politologė pasigedo konkretumo“, lrt.lt, 2021 m. kovo 9 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1361544/pasekmes-zodzio-laisvei-prezidento-zodziuose-apie-stambulo-konvencija-politologe-pasigedo-konkretumo>
- 20 Agnė Keizikienė, „Apžvelgė smurto artimoje aplinkoje situaciją Lietuvoje: kas kreipiasi dažniausiai ir kur pranešimų fiksuoja daugiausiai?“, delfi.lt, 2021 m. lapkričio 19 d., <https://www.delfi.lt/moterys/pastebek-smurta/apzvelge-smurto-artimoje-aplinkoje-situacija-lietuvoje-kas-kreipiasi-dazniausiai-ir-kur-pranesimu-fiksuojama-daugiausiai.d?id=88685543>
- 21 Lietuvos policija, „Policija ragina gyventojus atkreipti dėmesį į galimą smurtą ir pranešti pareigūnams“, 2020 m. balandžio 29 d., <https://policija.lrv.lt/lt/naujienos/policija-ragina-gyventojus-atkreipti-demesi-i-galima-smurta-ir-pranesti-pareigunams>
- 22 Vidaus reikalų ministro 2020 m. balandžio 10 d. įsakymu Nr. 1V-345 patvirtintas Smurto artimoje aplinkoje prevencijos karantino dėl COVID-19 ligos laikotarpio priemonių planas.
- 23 Vidaus reikalų ministerija, „Ministrė A. Bilotaitė: smurtą šeimoje patiriantys žmonės turi jausti valstybės pagalbą ir paramą“, 2021 m. gruodžio 15 d., <https://vrm.lrv.lt/lt/naujienos/ministre-a-bilotaitė-smurta-seimoje-patiriantys-zmones-turi-jausti-valstybes-pagalba-ir-parama>

Smurtas prieš moteris

Paulina Drėgvaitė

2021 m. antrus metus besitęsusi COVID-19 pandemija pasižymėjo globaliai išaugusiais smurto artimoje aplinkoje mastais.¹ Šios tendencijos atsispindėjo ir Lietuvoje: Informatikos ir ryšių departamento (IRD) prie Vidaus reikalų ministerijos paskelbtais duomenimis, 2020 m. dėl smurto artimoje aplinkoje buvo užregistruoti 7 132 nusikaltimai bei 33,3 proc. padaugėjo nužudymų – 2019 m. artimoje aplinkoje įvykdytas 21, o 2020 m. – 29 nužudymai.² 2020 m. artimoje aplinkoje buvo nužudyta 13 moterų: 6 moterys buvo nužudytos intymaus partnerio, 7 – šeimos narių ir kitų artimos aplinkos asmenų.³ Beveik 80 proc. suaugusių nukentėjusiųjų sudarė moterys, 79,5 proc. iš jų nukentėjo nuo intymaus partnerio, o nusikaltimai dėl smurto artimoje aplinkoje sudarė net 16,8 proc. visų 2020 m. užregistruotų nusikaltimų veikų.⁴

2021 metais pastebimos šiek tiek kitokios tendencijos: IRD duomenimis, buvo užfiksuota 5 802 nusikalstamos veikos, susijusios su smurtu artimoje aplinkoje, t.y. – 18,7 proc. mažiau nei 2020 metais.⁵ 2021 metais, lyginant su 2020 metais, 63,2 proc. padaugėjo seksualinės prievartos nusikaltimų, tačiau sunkių sveikatos sutrikdymų užregistruota 42,3 proc. mažiau, taip pat 25 proc. sumažėjo nužudymų – 2021 m. registruotas 21 nužudymas artimoje aplinkoje. 16 iš šių aukų buvo moterys, 11 iš jų buvo nužudytos intymaus partnerio, o 5 – vaikų arba įvaidžių.⁶ Taip pat pastebėtinas nežymus nusikaltimų dėl smurto artimoje aplinkoje ir visų užregistruotų nusikaltimų proporcijos pokytis – 2021 m. nusikaltimai artimoje aplinkoje sudarė 15,1 proc. visų registruotų nusikalstamų veikų.⁷ Nukentėjusiųjų nuo smurto artimoje aplinkoje proporcijos pagal lytį taip pat kito itin nežymiai: iš 6130 nukentėjusiųjų asmenų, 78,9 proc. buvo moterys, iš jų 80,5 nukentėjo nuo intymaus partnerio.⁸

Vertinant šiuos duomenis, svarbu pažymėti, kad COVID-19 pandemijos ir jos suvaldymui kelis kartus įvesto karantino kontekste, kai kuriems asmenims buvo itin sudėtingos sąlygos išsikviesti pagalbą arba nutraukti smurtinius santykius bei palikti būstą, kuriame smurtaujama.⁹ Apžvelgdama šių reiškinių paplitimą, pasekmes ir pagalbinių resursų stygių, Jungtinių Tautų Organizacija išaugusius smurto prieš moteris ir mergaites mastus įvertino kaip „šešėlinę pandemiją“. Minimų reiškinių latentįškumą taip pat atspindi socialinės apsaugos ir darbo reikalų ministerijos 2021 metų pabaigoje pateikto viešosios nuomonės tyrimo duomenys: 60 proc. asmenų, patyrusių smurtą artimoje aplinkoje, pagalbos nesikreipė, o fiksuojamuose atvejuose dominuoja fizinis smurtas, t.y. psichologinio ir ekonominio, seksualinio smurto atvejų beveik nefiksuojama.¹⁰

IRD duomenimis, 2020 m. Lietuvoje užfiksuotos 364 nusikalstamos veikos, numatytos BK XXI skyriuje („Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui“), iš kurių – 74 išžaginimai (BK 149 str.), 42 seksualinio prievartavimo (BK 150 str.) ir 4 seksualinio priekabiavimo (BK 152 str.) atvejai.¹¹ Pateikiamais duomenimis, visi nuo išžaginimo nukentėję asmenys – moterys, o kaltinamieji – vyrai, tuo tarpu nuo kitų BK XXI skyriuje išvardintų nusikalstamų veikų nukentėjusiųjų tarpe taip pat dominuoja moterys – jų užregistruota 222, o vyrų (kurių dauguma – nepilnamečiai) – atitinkamai 42.¹²

2021 m. pastebimas menkas šių veikų skaičiaus sumažėjimas: užfiksuotos 294 nusikalstamos veikos, tarp kurių – 68 išžaginimo, 77 seksualinio prievartavimo ir 2 seksualinio priekabiavimo atvejai.¹³ Pagal IRD pateikiamus duomenis apie įtariamus (kaltinamus) ir nukentėjusius asmenis Lietuvoje, visi nuo išžaginimo nukentėję asmenys – moterys, o kaltinamieji – vyrai. Kaip ir 2020 m., nuo BK XXI skyriuje išvardintų nusikaltimų nukentėjusių asmenų dominuoja moterys: jų užregistruotos 256, tuo tarpu vyrų – 25.¹⁴

Turimais duomenimis, 2020 m. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba (LGKT) sulaukė 3 skundų dėl seksualinio priekabiavimo, dėl dviejų buvo pradėti tyrimai.¹⁵ Šis skaičius nedaug kito 2021 m. – tais metais LGKT gavo 2 skundus dėl galimai vykdytų seksualinio priekabiavimo veiksmų.¹⁶ Svarbu pažymėti, jog šiuo klausimu LGKT priskiriami tyrimai vyksta darbo santykių kontekste, todėl pateikiami skaičiai neatspindi tikrųjų seksualinio priekabiavimo mastų šalyje.¹⁷

Regint tokias tendencijas, svarbu įvertinti ir pagalbos teikimą smurtą ir seksualinę prievartą patyrusiems asmenims. Specializuotų kompleksinių paslaugų bei informacijos apie esančias paslaugas trūkumas seksualinę prievartą patyrusiems asmenims – problema, daugybę metų akcentuota specialistų ir nevyriausybinų organizacijų.¹⁸ Be to, pasitaiko atvejų, kad sveikatos priežiūros specialistai neįtraičia bendrauja su asmenimis, patyrusiais seksualinę prievartą. Vis dėlto, nuo 2022 m. sausio 1 d. įsigaliojo Asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo galimai seksualinį smurtą patyrusiems moteriškosios lyties asmenims tvarka, įtvirtinusi reikalavimus asmens sveikatos priežiūros įstaigoms (ASPJ), pagalbą teikiantiems specialistams, patalpoms ir medicinos priemonėms. Kompleksinė pagalba seksualinį smurtą patyrusioms pacientėms bus teikiama nenutrūkstamai (visą parą, 7 dienas per savaitę) penkiose didžiuosiuose šalies miestuose esančiose ASPJ, o specialistui ASPJ, kuriame nėra teikiamos tokios paslaugos, įtarus ar diagnozavus seksualinį smurtą, būtų organizuojamas pacienčių pervežimas į artimiausią tokią pagalbą teikiančią įstaigą.¹⁹

Vertinant duomenis, matoma, kad nuo smurto artimoje aplinkoje ir seksualinio smurto Lietuvoje daugiausiai nukentė moterys, tačiau Lietuvoje vis dar nėra lyčiai jautrių įstatymų, atsižvelgiančių į šį aspektą. 2022 m. pradžioje, Seime svarstant Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo pataisas, Žmogaus teisių komitetas teikė pasiūlymą į šį įstatymą įtraukti smurto lyties pagrindų sąvoką.²⁰ Šiam pasiūlymui paramą išreiškė žmogaus teisių ekspertai, NVO atstovai bei Lygių galimybių kontrolierė Birutė Sabatauskaitė, teigusi, kad šios sąvokos įvedimas įstatyme leistų „leisti planuoti tikslines prevencijos bei pagalbos priemones ir moterims, ir vyrams, reaguoti į smurtą atpažįstant pasikartojančius motyvus“.²¹ Nepaisant to, Seime šis pasiūlymas buvo atmestas.²²

Visuomenės nuostatų kaita

2018 m. buvo atliktas pirmasis tyrimas apie seksualinį priekabiavimą Lietuvoje, atskleidęs, kad, nors visuomenė šį reiškinį ir laiko rimta problema, atsakomybę už priekabiavimą yra linkusi perkelti aukai.²³ Vėliau, 2020–2021 m., vykdytose gyventojų nuomonės apklausoje figūruoja panašios tendencijos. 2020 m. vasario mėn. LGKT užsakymu atliktoje „Spinter tyrimų“ apklausoje apie smurtą prieš moteris ir lyčių vaidmenis Alytaus, Jonavos bei Ukmergės savivaldybėse daugiau nei pusė (54 proc.) respondentų sutiko su teiginiu, kad „moterys dažnai pačios išprovokuoja smurtą“, 57 proc. apklaustųjų sutiko su tuo, kad „kaltindamos vyrus dėl smurto, moterys yra linkusios „sutištinti spalvas“, o trečdalis respondentų (31 proc.) pritarė teiginiui, kad „dalis moterų mėgsta, kai prieš jas smurtaujama“.²⁴

Analogišką tyrimą vykdant 2021 m. spalio mėn., pastebėta, kad šios nuostatos dar labiau išryškėjo: beveik du trečdaliai (65 proc.) apklaustųjų pritarė nuostatai, kad „moterys pačios dažnai išprovokuoja smurtą“, 64 proc. pritaria, kad „kaltindamos vyrus dėl smurto, moterys yra linkusios „sutištinti spalvas“. Visgi 10 proc. sumažėjo respondentų, pritariančių teiginiui, kad „dalis moterų mėgsta, kai prieš jas smurtaujama“ (21 proc.).²⁵

Minėtose apklausoje dalyvavo suaugusieji (18–75 m. amžiaus žmonės), tačiau apklausoje, vykdytos minėtų savivaldybių mokyklose 2020 ir 2021 metais, atskleidžia panašias tendencijas, t.y. platų lyčių stereotipų paplitimą. Pavyzdžiui, 2020 m. bei pakartotinai 2021 m. Lygių galimybių plėtros centru kartu su Lietuvos žmogaus teisių centru vykdytos apklausoje net 44 proc. gimnazistų vaikinių sutiko su teiginiu, kad merginos pačios išprovokuoja seksualinį priekabiavimą, o su analogišku teiginiu apie smurtą sutiko atitinkamai 27 proc. apklaustųjų vaikinių.²⁶ Pažymėtina, kad sunku vertinti seksualinio priekabiavimo paplitimą šalies ugdymo įstaigose, kadangi tyrimų šiose srityse, pvz., patyčių lyties pagrindu, nėra atlikta.²⁷

Suprantama, jog įtakos tokioms nuostatomis turi ir žiniasklaida. Apžvelgiamu laikotarpiu tam tikri nusikaltimai prieš moteris ir mergaites visuomenėje sulaukdavo didelio neigiamo rezonanso, pavyzdžiui, nepilnametės merginos iš Jurbarko sumušimo ir prievartavimo byla, prasidėjusi 2019 m. ir besitęsianti straipsnio rašymo laikotarpiu (2022 m. pradžioje).²⁸ Visgi šalies žiniasklaidoje ir toliau pasitaikė itin neįjautrių straipsnių moterų, nukentėjusių nuo smurto artimoje aplinkoje, atžvilgiu: pavyzdžiui, straipsnio apie sutuoktinio įvykdytą moters nužudymą Vilniuje 2021 m. rugpjūčio mėn. antraštė teigė: „Aiškėja kraupaus nužudymo sostinėje motyvas: šūvius nulėmė neigiamas sutuoktinės atsakymas“, akcentuodama aukos kaltę savo nužudyme, taip prisidedant prie aukų kaltinimo naratyvo ir nepabrėžiant smurtautojo atsakomybės.²⁹

Taip pat paminėtini atvejai, kai moterų nužudymai buvo romantizuojami, pateikiami kaip romantinių santykių išdava, pavyzdžiui, aprašant partnerio įvykdytą moters nužudymą 2021 m. spalio mėn. Kaune, buvo teigiama, kad „konfliktas galėjo kilti dėl tarpusavio jausmų ir atsako į juos“³⁰. Panašiai aprašyta ir 2021 m. įvykdyta moters žmogžudystė, vyrui sudeginus savo partnerę gyvą: žiniasklaidos straipsniuose figūravo teiginiai, kad auka „nebuvo šventoji“, atskleistos jos asmeninio gyvenimo detalės.³¹

Viešojoje erdvėje taip pat buvo terpės ir diskusijoms apie galimai kintantį visuomenės požiūrį į smurtą prieš moteris. Šiame kontekste išskirtina viešoji diskusija, kilusi dėl telekomunikacijų bendrovės „Telia“ sprendimo reklamai pasitelkti krepšininkus Darjušą ir Kšištofą Lavrinovičius, 1999 m. teistus už nepilnametės merginos išžaginimą. Dainininkų ir visuomenininkų porai Ericai ir Jurgiui Didžiuliams paskelbus, kad dėl tokio pasirinkimo atsisako „Telia“ paslaugų, telekomunikacijų bendrovė nusprendė stabdyti minėtą reklamą, tuo tarpu krepšininkai teigė turintys teisę reikalauti, kad jų „nevadintų „nuteistais prievartautojais“ ir nebesietų su nusikaltimu“³². Kvestionuojant „moralinės senaties“ terminą šiam nusikaltimui, žmogaus teisių ekspertai pažymėjo, kad visuomenės palikimas šiems krepšininkams yra lakmuso popierėlis, parodantis anksčiau minėtas atsakomybės už prievartą perkėlimo pačioms aukoms tendencijas.³³

Taip pat pažymėtina, jog, žiniasklaidoje 2021 m. pirmoje pusėje dominuojant diskusijų dėl Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo (labiau žinomas kaip Stambulo konvencija) ratifikavimo temai, svarbią platformą nukentėjusių istorijų sklaidai turėjo ir žmogaus teisių, moterų nevyriausybinių organizacijų atstovės.³⁴ Vykstant 16 dienų prieš smurtą prieš moteris ir mergaites kampanijai lapkričio–gruodžio mėnesiais, ši tema sulaukė dar didesnio dėmesio: 2021 m. lapkričio 25 d., tarptautinės kovos su smurtu prieš moteris diena, skaitomiausias Lietuvos žurnalas „Žmonės“ pirmą kartą savo numerį dedikavo būtent šiai temai.³⁵

ŠALTINIAI

1 UN Women, „Measuring the shadow pandemic: Violence against women during COVID-19“, 2021, <https://data.unwomen.org/publications/vaw-rga>

2 Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „Smurtas artimoje aplinkoje“, <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=8417124>

3 Oficialiosios statistikos portalas, Rodiklių duomenų bazė, Nužudyti asmenys artimoje aplinkoje, 2020 m. <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/>

4 Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo reikalų ministerija, „Patiriantiems smurtą įstatymo pataisos užtikrins skubią pagalbą, kokybiškas ir prieinamas paslaugas“, 2021, <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/patiriantiems-smurta-istatymo-pataisos-uztikrins-skubia-pagalba-kokybiskas-ir-prieinamas-paslaugas-1>

5 Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „Smurtas artimoje aplinkoje“, https://www.ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=9583&datasource=67115

6 Oficialiosios statistikos portalas, Rodiklių duomenų bazė, Nužudyti asmenys artimoje aplinkoje, 2021 m. <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/>

7 Informacijos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „Smurtas artimoje aplinkoje“, <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=9634950>

8 Informacijos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „Smurtas artimoje aplinkoje“, <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=9634950>

9 Domantė Platūkytė, „Per tris savaites – dvi vyrų nužudytos moterys: veikia lyčių nelygybė ir patriarchalinės nuostatos“, <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1489114/per-tris-savaites-dvi-vyru-nuzudytos-moterys-veikia-lyciu-nelygybe-ir-patriarchalines-nuostatos>

10 Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo reikalų ministerija, „Patiriantiems smurtą įstatymo pataisos užtikrins skubią pagalbą, kokybiškas ir prieinamas paslaugas“, 2021, <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/patiriantiems-smurta-istatymo-pataisos-uztikrins-skubia-pagalba-kokybiskas-ir-prieinamas-paslaugas-1>

11 Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „Duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos respublikoje, 2020 m. sausis–gruodis, LR BK 149–164 straipsniai“, https://ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=8933&datasource=55391

- 12 Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „Duomenys apie įtariamus (kaltinamus) ir nukentėjusius asmenis Lietuvoje Respublikoje, 2021 m. sausis-gruodis, LR BK 149-164 straipsniai“, https://www.ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=8879&datasource=54485
- 13 Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „Duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvoje Respublikoje, 2020 m. sausis-gruodis, LR BK 149-164 straipsniai“, https://ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=9562&datasource=66806
- 14 Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „Duomenys apie įtariamus (kaltinamus) ir nukentėjusius asmenis Lietuvoje Respublikoje, 2021 m. sausis-gruodis, LR BK 149-164 straipsniai“, https://www.ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=9564&datasource=66834
- 15 Lietuvos Respublikos lygių galimybių kontrolierius, „2020 metų veiklos ataskaita“, 2021, 28 psl., https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2021/03/lr_lygiu_galimybiu_kontrolieriaus_2020_m_veiklos_ataskaita.pdf
- 16 Lietuvos Respublikos lygių galimybių kontrolierius, „2021 metų veiklos ataskaita“, 2022, 28 psl., <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2022/03/2021-metu-lgk-veiklos-ataskaita.pdf>
- 17 Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.222522/asr>
- 18 „Specializuotos kompleksinės pagalbos centro darbuotojos: pagalbos teikimas yra lėtas ir sudėtingas procesas“, lygybe.lt, 2021 m. birželio 14 d., <https://www.lygybe.lt/lt/specializuotos-kompleksines-pagalbos-centro-darbuotojos-pagalbos-teikimas-yra-letas-ir-sudetingas-procesas>
- 19 Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministras, „Isakymas dėl asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo galimai seksualinį smurtą patyrusiems moteriškos lyties asmenims aprašo patvirtinimo“, 2021 m. liepos 30 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt/?fwid=bkaxlhw2&documentId=16b74191f16d11ebb4af84e751d2e0c9&category=TAD>
- 20 Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo Nr. XI-1425 pakeitimo įstatymo projektas (nauja redakcija) (patikslintas), <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/60cad37073b611ecb2fe975f8a9e52e?fwid=bfzq4pfv>
- 21 „Birute Sabatauskaitė: nukentėjusius nuo smurto artimoje aplinkoje ginantis įstatymas turi apimti lyties aspektą“, manoteises.lt, 2022 m. sausio 17 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/birute-sabatauskaite-nukentejusius-nuo-smurto-artimoje-aplinkoje-ginantis-istatymas-turi-apimti-lyties-aspekta/>
- 22 Milena Andrukaitytė, „Svarstant įstatymą dėl apsaugos artimoje aplinkoje smurto lyties pagrindu sąvoka išbraukta“, lrt.lt, 2022 m. sausio 20 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1593413/svarstant-istatyma-del-apsaugos-artimoje-aplinkoje-smurto-lyties-pagrindu-savoka-isbraukta>
- 23 „Pirmasis tyrimas apie seksualinį priekabiavimą Lietuvoje: visuomenė smerkia priekabiavimą, bet kaltę permeta aukoms“, manoteises.lt, 2018 m. gruodžio 5 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/pirmasis-tyrimas-apie-seksualini-priekabiavima-lietuvoje-visuomene-smerkia-priekabiavima-bet-kalte-permeta-aukoms/>
- 24 Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Moterys pačios išprovokuoja smurtą“ – tokie stereotipai šalies regionuose dar ryškesni“, 2020 m. gegužės 7 d., <https://www.lygybe.lt/lt/smurto-stereotipai-regionuose>
- 25 Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, „Alytaus, Jonavos ir Ukmergės savivaldybių gyventojų smurto ir lyčių stereotipų suvokimo tyrimas“, 2021 m., <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2021/12/smurto-ir-lyciu-stereotipu-suvokimo-tyrimas.pdf>
- 26 Lygių galimybių plėtros centras, Lietuvos žmogaus teisių centras, 2020 m. ir 2021 m. apklausų „Lyčių stereotipai mokyklose“ duomenų palyginimas, 2021 m., <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2021/11/lyciu-stereotipai-mokyklose.pdf>
- 27 Aida Murauskaitė, „Psichologė apie bėdą mokykloje, kuri yra, bet kurios nenorima matyti: „princesiškos“ kuprinės – ne tik mergaitėms“, lrt.lt, 2020 m. vasario 5 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1139622/psichologe-apie-beda-mokykloje-kuri-yra-bet-kurios-nenorima-matyti-princesiskos-kuprines-ne-tik-mergaitems>
- 28 Lrytas.lt, „Visuomenė pašiurpinusio Jurbarko prievartautojo byla stoja iki 2022-ųjų pradžios: ekspertizė – ilgesnė nei planuota“, ve.lt, 2021 m. lapkričio 19 d., <https://ve.lt/kriminalai/visuomene-pasiurpinusio-jurbarko-prievartautojo-by-la-stoja-iki-2022-uju-pradzios>
- 29 Vytenis Miškinis, „Aiškėja kraupaus nužudymo sostinėje motyvas: šūvis nulėmė neigiamas situoktines atsakymas“, delfi.lt, 2021 m. rugpjūčio 17 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/crime/aiskeja-kraupaus-nuzudymo-sostineje-motyvas-suvius-nuleme-neigiamas-sutuoktines-atsakymas.d?id=87966421>
- 30 Arūnas Karaliūnas, „Bute Kaune rasti jaunos poros kūnai: aiškėja tragedijos aplinkybės“, lrytas.lt, 2021 m. spalio 14 d., <https://www.lrytas.lt/lietuvsdiena/nelaimes/2021/10/14/news/bute-kaune-rasti-vyro-ir-moters-lavonai-21063319>
- 31 Dominykas Griezė, „Statybininkas sudegino savo draugę gyvą, nes tingėjo skirtis, už tai kalės 14 metų“, ve.lt, 2021 m. balandžio 12 d., <https://ve.lt/kriminalai/statybininkas-sudegino-savo-drauge-gyva-nes-tingejo-skirtis-uz-tai-kales-14-metu>
- 32 Domantė Platūkytė, „20 metų po nusikaltimo – ar Lavrinovičių istorijai galioja moralinis senaties terminas?“, lrt.lt, 2020 m. rugsėjo 18 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1235235/20-metu-po-nusikaltimo-ar-lavrinovicu-istorijai-galioja-moralinis-senaties-terminas>
- 33 Domantė Platūkytė, „20 metų po nusikaltimo – ar Lavrinovičių istorijai galioja moralinis senaties terminas?“, lrt.lt, 2020 m. rugsėjo 18 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1235235/20-metu-po-nusikaltimo-ar-lavrinovicu-istorijai-galioja-moralinis-senaties-terminas>
- 34 Indrė Naureckaitė Agnė Liubertaitė, „Moterų solidarumo diena – apie Stambulo konvencijos esmę: kas keistusi ją ratifikavus?“, lrytas.lt, 2021 m. kovo 8 d., <https://www.lrytas.lt/lietuvsdiena/aktualijos/2021/03/08/news/moteru-solidarumo-diena-apie-stambulo-konvencijos-esme-kas-keistusi-ja-ratifikavus--18563600>
- 35 „Specialus žurnalo ŽMONĖS numeris tarptautinei kovos su smurtu prieš moteris dienai“, manoteises.lt, 2021 m. lapkričio 25 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/specialus-zurnalo-zmones-neris-tarptautinei-kovos-su-smurtu-pries-moteris-dienai/>

Smurtas prieš vaikus

Mėta Adutavičiūtė

Apžvalginiu laikotarpiu, palyginus su ankstesniais metais, bene dvigubai sumažėjo registruotų smurto ir galimo smurto prieš vaikus atvejų. Dažniausiai smurtą vaikai patiria iš artimų suaugusiųjų, tad Covid-19 pandemijos metu neįmanoma į mokyklą, gydymo įstaigas, būrelius, tikėtina, kad didelė dalis atvejų nepateko į tarnybų akiratį. Vaikams mokantis iš namų, pasidarė kur kas sudėtingiau pranešti apie iš artimųjų patiriamą smurtą, kas rodo būtinybę aktyviau įtraukti visuomenę ir skatinti nedelsiant pranešti tarnyboms apie pastebėtus ar įtariamus smurto atvejus, o institucijoms – ieškoti proaktyvių būdų pasiekti vaikus bei kurti ir plėtoti saugius, lengvai prieinamus, konfidencialius ir plačiai žinomus kanalus vaikams, jų atstovams ir kitiems asmenims pranešti apie smurtą, užtikrinant vaikui visą reikalingą apsaugą ir pagalbą.

Statistiniai duomenys

Galimi smurto prieš vaikus atvejai registruojami Socialinės paramos šeimai informacinėje sistemoje (SPIS), o apibendrintą statistiką savo veiklos ataskaitose kasmet skelbia Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba. Statistika apima fizinį, psichologinį, seksualinį smurtą ir nepriežiūrą. 2020 m. buvo užfiksuoti 2841 galimo smurto prieš vaikus atvejai, 2021 m. – 2935.¹ Tai bene dvigubai mažiau atvejų, nei fiksuota 2019 m. ir ankstesniais metais.

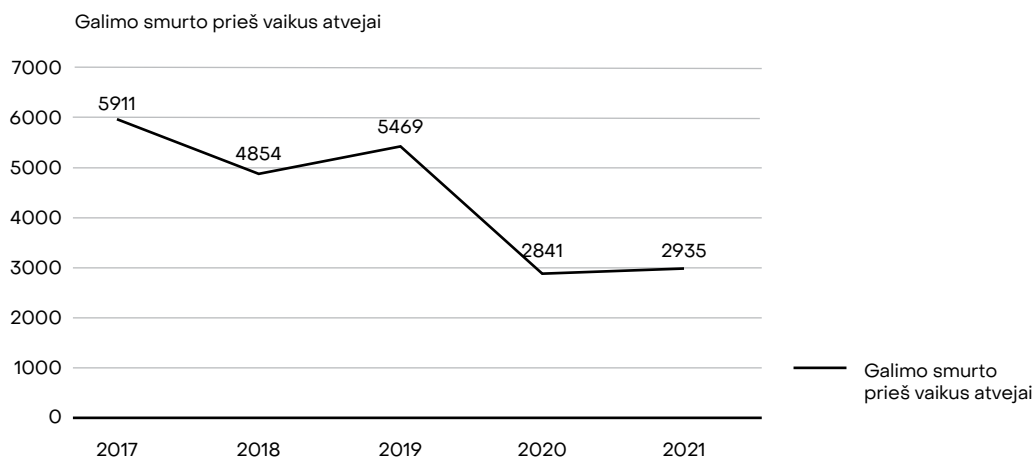

Diagrama Nr. 1. SPIS sistemoje registruoti galimo smurto prieš vaikus atvejai 2017–2021 m.

Atsižvelgiant į smurto prieš vaikus latentškumą ir Covid-19 pandemijos nulemtus apribojimus – nuotolinį mokymąsi, apribotus vaikų socialinius kontaktus, tikėtina, kad nemaža dalis atvejų nepateko į tarnybų akiratį. Remiantis „Vaikų linijos“ duomenimis, 2020 m. fizinė prievarta buvo ketvirtas dažniausiai vaikų minėtas sunkumas; per tris 2020 m. ketvirčius 1230 skambučių „Vaikų linijai“ vaikai pasakojo apie fizinę prievartą, 395 – apie emocinę prievartą, 275 – apie seksualinę prievartą, 134 – apie nepriežiūrą, 1417 – apie patyčias.²

Panašios tendencijos matyti ir iš Informatikos ir ryšių departamento registruojamos su smurtu susijusių nusikalstamų veikų prieš vaikus statistikos. 2020 m. registruotos 794 su smurtu prieš vaikus susijusios nusikalstamos veikos (fizinis, psichologinis, seksualinis smurtas ir nepriežiūra); 2021 m. registruotos 753 tokios veikos. Taigi apžvalginiu laikotarpiu registruota bene dvigubai mažiau nei ankstesniais metais su smurtu prieš vaikus susijusių nusikalstamų veikų.

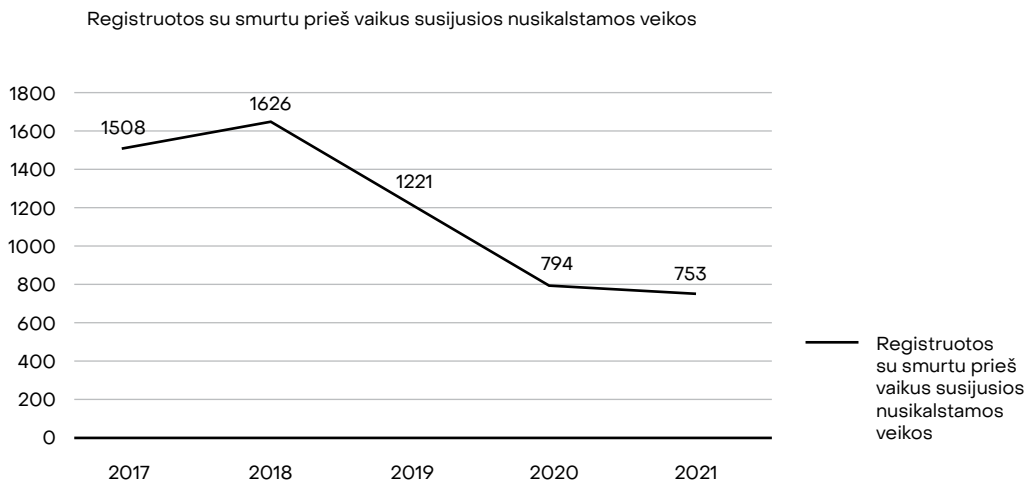

Diagrama Nr. 2. Informatikos ir ryšių departamento statistika; registruotos su smurtu prieš vaikus susijusios nusikalstamos veikos 2017–2021 m.

Atsižvelgiant į didelį dėl smurto į pagalbos organizacijas, tokias kaip „Vaikų linija“, besikreipiančių vaikų skaičių, tikėtina, kad pandemijos ir karantino metu smurto prieš vaikus mastas nesumažėjo, tačiau padidėjo jo latentškumas. Tai signalizuoja būtinybę kurti ir plėtoti saugius, prieinamus ir konfidencialius kanalus vaikams, jų atstovams bei kitiems asmenims pranešti apie įtariamo ar įvykusio smurto prieš vaikus atvejus tarnyboms, taip pat vykdyti smurto prevenciją ir tikslinių grupių švietimą.

Apskritai, vertinant oficialią statistiką, pažymėtina, kad ji atspindi tik į institucijų akiratį patekusių smurto atvejų skaičių, tačiau realaus smurto prieš vaikus paplitimo Lietuvoje visgi neparodo. Remiantis 2020 m. paskelbtu tyrimu apie smurto prieš vaikus paplitimą paauglių nuo 12 m. iki 16 m. amžiaus grupėje, apklausus 1299 vaikus paaiškėjo, kad net 71 proc. jų per savo gyvenimą bent kartą yra patyrę kokios nors formos smurtą – psichologinį, fizinį, seksualinį smurtą, nepriežiūrą ar smurtą, plintantį internetu.³ Remiantis tyrimo metu daryta apklausa, 22,7 proc. vaikų nurodė bent kartą patyrę nepriežiūrą, 47 proc. – psichologinį smurtą, 34,6 proc. – fizinį smurtą, 31,8 proc. – seksualinį smurtą internete, 9,9 proc. – suaugusiųjų seksualinį smurtą ir 17,1 proc. – bendraamžių seksualinį smurtą. Tad planuojant ir įgyvendinant smurto prieš vaikus prevencijos, intervencijos ir pagalbos vaikams strategijas bei priemones, būtina atsižvelgti į tai, kad smurtas prieš vaikus išlieka latentinis nusikaltimas, bei ieškoti veiksmingų būdų šį latentškumą mažinti, kad nuo smurto nukentėję vaikai neliktų be reikalingos apsaugos ir pagalbos.

Smurto prieš vaikus prevencija ir švietimas Covid-19 metu

Atsižvelgiant į Covid-19 pandemijos sukeltus iššūkius užtikrinant vaikų apsaugą nuo smurto, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (SADM) 2020 m. parengė įvairias tikslines rekomendacijas savivaldybėms, tokias kaip „Dėl integralios pagalbos ir kitų socialinių paslaugų teikimo karantino metu“, „Dėl vaikai saugios aplinkos užtikrinimo karantino metu“, ir kt.⁴ 2020 m. papildomų lėšų buvo skirta „Tėvų linijos“ projektui, kuriame psichologai konsultuoja tėvus apie pozityvios tėvystės būdus bei kitais aktualiais klausimais. Papildomų lėšų skirta ir emocinę pagalbą telefonu teikiančioms organizacijoms.⁵ Buvo sukurta galimybė, vaikui paskambinus į „Vaikų liniją“, su jo / jos sutikimu sujungti jį / ją su Vaiko teisių apsaugos tarnybos Pagalbos vaikams linijos konsultantu, galinčiu suteikti reikiamą pagalbą arba organizuoti pagalbos teikimą pagal vaiko poreikius.

2020 m. pirmoje pusėje, atsižvelgiant į padažnėjusius smurto artimoje aplinkoje atvejus, SADM vykdė prevencinę švietimo kampaniją, kurios metu parengta ir ministerijos svetainėje pavišinta šviečiamojo pobūdžio informacija apie įvairių formų smurtą prieš vaikus, įgyvendinta reklaminė kampanija socialiniame tinkle Facebook, pasiekusi 239 602 vaikus, 200 097 tėvus/atstovus pagal įstatymą ir mokytojus.⁶ Elektroniniuose dienyuose „Tamo“ ir „Mano dienyas“ buvo siunčiami informaciniai pranešimai asmeniškai vaikams, globėjams, tėvams, mokytojams – pranešimas abiejuose dienyuose atidarytas

174 768 kartus, pranešime esanti nuoroda, nukreipianti į daugiau informacijos apie smurtą ir pagalbos gavimo galimybes SADM interneto svetainėje, paspausta 62 262 kartus.⁷

Šios ir panašios šviečiamosios ir prevencinės iniciatyvos, užtikrinančios didelį pasiekiamumą, galėtų būti organizuojamos ir vykdomos reguliariai, taip pat ir rengiant informaciją apie smurto atpažinimą ir pagalbos galimybes atskiroms tikslinėms grupėms bei diferencijuojant jos turinį pagal kiekvienos tikslinės grupės poreikius.

Teisinis reguliavimas

2021 m. sausio 14 d. Seimas priėmė tų pačių metų kovo 1 d. įsigaliojusį Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymą.⁸ Įstatymu siekiama, kad visi nuo nusikalstamų veikų nukentėję asmenys gautų jiems reikalingą emocinę, psichologinę, praktinę ir kitą pagalbą. Įstatymas šalia kitų naujovių numato taip vadinamąją pirmojo kontakto instituciją, į kurią nukentėjęs nuo nusikaltimo asmuo kreipiasi pirmiausiai. Remiantis įstatymo 9 str. 2 d., kai nukentėjęs asmuo yra vaikas, ir jis pats ar jo tėvai ar kiti atstovai pagal įstatymą kreipiasi į pirmojo kontakto instituciją (ikiteisminio tyrimo įstaigą, prokuratūrą (prokurorą) ar teisimą, Bendrąjį pagalbos centrą, savivaldybės administraciją, socialinių paslaugų įstaigą, bet kurią švietimo ar sveikatos priežiūros įstaigą, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybą), ši informuoja vaiką, jo tėvus ar atstovus apie galimybę gauti įstatyme numatytą pagalbą bei ne vėliau kaip kitą darbo dieną praneša apie atvejį Valstybės vaiko teisių apsaugos tarnybai. Įstatymo 4 str. 4 d. taip pat numato, kad teikiant įstatyme nustatytą pagalbą vaikui, turi būti užtikrinamas jo atstovo pagal įstatymą dalyvavimas, jeigu tai neprieštarauja vaiko interesams. 2021 m. balandį teisė teikti pagalbą pagal šį įstatymą buvo suteikta 26 akredituotoms organizacijoms⁹, o 2021 m. liepos 19 d. Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu patvirtinta akredituotos pagalbos pagal šį įstatymą teikimo tvarka, detalizuojanti, kokią konkrečiai pagalbą turi suteikti pagalbos tarnybos, atsižvelgdamos į individualius nukentėjusio asmens poreikius.¹⁰

Kadangi įstatymas numato gana platų pirmojo kontakto institucijų ratą ir svarbią joms tenkančią pareigą nedelsiant pranešti Vaiko teisių apsaugos tarnybai apie gautą informaciją, susijusią su nuo nusikaltimo nukentėjusiu vaiku, itin svarbu išsamiai supažindinti pirmojo kontakto institucijų specialistus su šiuo įstatyme numatytu įpareigojimu bei jo įgyvendinimo tvarka. Taip pat būtina vykdyti platų visuomenės švietimą apie šį įstatymą ir galimybes, nukentėjus nuo bet kokio nusikaltimo, nemokamai ir konfidencialiai gauti reikalingą pagalbą, plačiai viešinant ir pagalbos tarnybų kontaktus.

Programinės priemonės

Įvairios atsakai į smurtą prieš vaikus skirtos priemonės numatytos ne viename strateginiame dokumente (Vaiko gerovės veiksmų plane 2019–2021 m.¹¹, Vaikų emocinės gerovės metų minėjimo 2020 metais plane¹², Valstybinės smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims 2014–2020 metų programos įgyvendinimo 2017–2020 metų veiksmų plane¹³) ir jų visuma rodo valstybės pastangas plėsti pagalbą nukentėjusiems vaikams bei vykdyti smurto prieš vaikus prevenciją, tačiau toks priemonių išdėstymas atskiruose dokumentuose neužtikrina strateginio, sisteminio ir integruoto požiūrio į šios problemos sprendimą. 2011–2015 m. Lietuvoje galiojo Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams programa¹⁴, tačiau šiai programai pasibaigus nauja nebuvo patvirtinta.

Vieningos smurto prieš vaikus įveikimo strategijos nebuvimas apsunkina atsakai į smurtą prieš vaikus skirtų priemonių įgyvendinimo stebėseną bei jų efektyvumo vertinimą; dokumentuose trūksta ir ambicingesnių rodiklių, rodančių priemonių poveikį, pavyzdžiui, kiek tikimasi programos veikimo metu sumažinti smurto prieš vaikus mastą ir pan. Be to, siekiant, kad strateginis atsakas į smurtą prieš vaikus dokumentas atitiktų Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto rekomendacijas, į jo įgyvendinimą turėtų būti įtrauktos įvairios institucijos – Švietimo, mokslo ir sporto, Vidaus reikalų, Teisingumo, Sveikatos apsaugos ministerijos, prokuratūra, Nacionalinė teismų administracija, Vaiko teisių apsaugos kontrolierė ir kitos.

Visgi remiantis SADM duomenimis, nauja, visaapimanti smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams programa nebus rengiama, kadangi su tuo susijusios priemonės bus numatytos Šeimos politikos stiprinimo plėtros programoje.¹⁵ Tačiau susipažinus su šia programa, matyti, kad atsakas į smurtą prieš

vaikus ir smurto prevencijos srityje tėra numatyta viena tikslinė priemonė – stiprinti vaiko teisių įgyvendinimą ir apsaugą.¹⁶ Nors programoje yra numatyta įvairių finansinių, šeimos stiprinimo, lyčių lygybės skatinimo priemonių, kurios galėtų prisidėti prie smurto prieš vaikus prevencijos, tačiau programoje trūksta smurto prieš vaikus įveikos kaip vieno iš prioritetų, ir konkretesnių, tikslinių, strategiškai suplanuotų priemonių, apimančių tiek prevenciją, tiek intervenciją, tiek ir pagalbos teikimą nukentėjusiems vaikams. Atskira priemonė numatyta Socialinės sutelkties plėtros programoje – plėtoti efektyvios prevencijos ir pagalbos smurto artimoje aplinkoje srityje sistemą, stiprinti tarpinstitucinį bendradarbiavimą¹⁷, tačiau ši bendra priemonė skirta tiek nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusiems suaugusiems, tiek vaikams, neatsižvelgiant į išskirtinius vaikų poreikius ir jų didesnį pažeidžiamumą. Nors argumentuojama tuo, jog siekiama sumažinti įvairių atskirų programinių dokumentų kiekį ir juos apjungti į bendresnes programas, tokia atsako į smurtą prieš vaikus politika neatitinka JT Vaiko teisių komiteto rekomendacijų ir gerųjų praktikų smurto prieš vaikus prevencijos ir vaikų apsaugos nuo smurto srityje. Be to, priemonių įtraukimas į Šeimos politikos stiprinimo plėtros programą, kuri parengta vadovaujantis Šeimos stiprinimo įstatymu ir visų pirma yra skirta šeimos instituto stiprinimui, iš esmės rodo, kad vaiko teisių užtikrinimas yra suvokiamas tik kaip šeimos politikos dalis, o tai neatitinka iš JT Vaiko teisių konvencijos kylančio žmogaus teisėmis grįsto požiūrio į vaiką kaip savarankišką teisių subjektą principo.

Visuomenės nuostatos apie smurtą prieš vaikus

2021 m. kovo mėnesį Žmogaus teisių stebėjimo instituto užsakytu atliktas Lietuvos gyventojų nuomonės žmogaus teisių klausimais tyrimas¹⁸ parodė, kad 18 proc. sutinka arba greičiau sutinka su teiginiu, kad tėvai turi teisę savo nuožiūra naudoti fizines bausmes prieš vaiką; tačiau net 78 proc. nesutiko arba greičiau nesutiko su šiuo teiginiu. 61 proc. respondentų sutiko arba greičiau sutiko, kad vaiko teisių apsaugos tarnyba turėtų atskirti vaiką nuo tėvų, jeigu tėvai prieš jį smurtauja; 28 proc. nesutiko arba greičiau nesutiko su tokiu teiginiu. Tyrime taip pat buvo siekiama išsiaiškinti, ar respondentai imtųsi veiksmų situacijose, kuriose nuo smurto nukentėjo arba galimai nukentėjo vaikas.

Imčiausi veiksmų, įsikiščiau arba paskambinčiau Vaiko teisių apsaugos tarnybai, jeigu:

67 proc. respondentų teigė, jog imtųsi veiksmų, jeigu pamatytų viešoje vietoje mušamą vaiką, 61 proc. – jeigu išgirstų konflikto garsus, išsigandusio vaiko riksmus ir verkimą kaimynų bute, 55 proc. – jeigu pamatytų viešoje vietoje žeminamą arba įžeidinėjamą vaiką, ir 52 proc. – jeigu pastebėtų mėlynės ar nubrozdinimus ant pažįstamo vaiko veido ar kūno. Taigi daugiau nei pusė respondentų teigė, jog neignoruočiau situacijų, kuriose prieš vaiką smurtaujama arba yra rizika, kad galimai smurtaujama arba buvo smurtauta.

Tad apibendrinant, didžioji dalis Lietuvos gyventojų nepritaria fizinių bausmių naudojimui (78 proc.) ir mano, kad tarnybos turėtų atskirti vaiką nuo tėvų, jeigu tėvai smurtauja (61 proc.). Be to, daugiau nei pusė respondentų teigia, kad imtųsi veiksmų arba skambintų vaiko teisių apsaugos tarnyboms, jeigu prieš vaiką smurtaujama ar galimai buvo smurtauta. Tad, panašu, kad visuomenėje pamažu auga netolerancija smurtui prieš vaikus ir daugėja žmonių, kurie nepritaria bet kokiam smurtui prieš vaiką bei neliktų abejingi, jeigu taptų tokio smurto liudininkais. Tuo pačiu yra dalis visuomenės, kuri būtų linkusi pateisinti smurtą prieš vaikus, įskaitant fizines bausmes, ir niekaip nereaguotų į smurto prieš vaikus situacijas. Tad vykdant visuomenės švietimą, itin svarbu juo pasiekti būtent tas visuomenės grupes, kurios vis dar linkusios toleruoti smurtą prieš vaikus ar laikyti jį socialiai priimtiniu.

- 1 Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, „2020 m. veiklos ataskaita“, <https://vaikoteises.lt/media/file/ataskaitos/2021%20m.%20veiklos%20ataskaita%20.pdf> ir „2021 m. veiklos ataskaita“, <https://vaikoteises.lt/media/file/ataskaitos/nauja%20VVTA%C4%AE%202020%20m.%20veiklos%20ataskaita.pdf>
- 2 Greta Bliutaitė, „Lietuvoje prieš vaikus smurtaujama dažniau, nei rodo oficialūs skaičiai“, atviraklaipeda.lt, 2020 m. spalio 16 d., <https://www.atviraklaipeda.lt/2020/10/16/lietuvoje-pries-vaikus-smurtaujama-dazniau-nei-rodo-oficialus-skaiciai-ai-2/>
- 3 Želviėnė et. al, „Patterns of abuse and effects on psychosocial functioning in Lithuanian adolescents: A latent class analysis approach“, Child Abuse and Neglect, 108 (2020) 104684, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32854055/>
- 4 Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos rašytinė komunikacija su Žmogaus teisių stebėjimo institutu, 2020 m. rugsėjis.
- 5 Ten pat.
- 6 Ten pat.
- 7 Ten pat.
- 8 Lietuvos Respublikos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, 2021 m. sausio 14 d., Nr. XIV-169, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ce7d8910571711eba1f8b445a2cb2bc7>
- 9 Informacija SADM svetainėje apie akredituotas pagalbos tarnybas: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/pagalba-nuo-nusikalstamos-veikos-nukentejusiems-asmenims/2021-m-pagalbos-tarnybos>
- 10 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl Akredituotos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2021 m. liepos 19 d., Nr. A1-528, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/c1bafb50e87011eb9f09e7df20500045>
- 11 Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Nr. A1-612 Dėl vaiko gerovės 2019–2021 metų veiksmų plano patvirtinimo, 2018 m. lapkričio 5 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/c529aef6e20411e8afb-8c03742fcb66?jfwid=bkaxmc0n>
- 12 Lietuvos Respublikos vyriausybės nutarimas Nr. 190 dėl vaikų emocinės gerovės metų minėjimo 2020 plano patvirtinimo, 2020 m. kovo 4 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/b1e8d1605fa111eabee4a336e7e6fdab>
- 13 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Nr. A1-182 dėl valstybinės smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims 2014–2020 metų programos įgyvendinimo 2017–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo, 2017 m. balandžio 18 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/f5a6ce10253a-11e79f4996496b137f39?jfwid=bkaxmbsa>
- 14 Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas Nr. A1-2 Dėl Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2011–2015 metų programos patvirtinimo, 2011 m. sausio 3 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.390536/asr>
- 15 2021 m. sausio 29 d. elektroninė komunikacija su Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos atstove.
- 16 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos šeimos politikos stiprinimo plėtros programos patvirtinimo“, 2021 m. lapkričio 10 d., Nr. 930, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/848e5560438311ec992fe4cdfceb5666>
- 17 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos socialinės sutelkties plėtros programos patvirtinimo“, 2021 m. lapkričio 10 d., Nr. 931, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/dd582180438311ec992fe4cdfceb5666>
- 18 Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Spinter Research, „Sociologinis šalies gyventojų tyrimas dėl žmogaus teisių suvokimo ir vertinimo“, 2021 m. kovas, http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2021/06/Ataskaita-ZTSI_202103.pdf

Prekyba žmonėmis ir kitos išnaudojimo formos

10

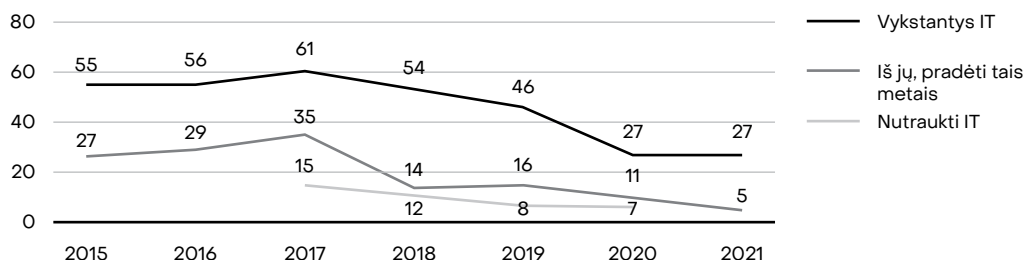
Prekyba žmonėmis ir kitos išnaudojimo formos

Mažvydas Karalius

Prekyba žmonėmis apibrėžiama kaip asmenų verbavimas, vežimas, perdavimas, laikymas ar jų priėmimas, panaudojant grąsinimus, jėgą ar kitokią prievartą, pagrobiančią, sukčiaujančią arba apgaule, piktnaudžiaujančią asmens padėtimi arba pasinaudojant jo pažeidžiamumu bei duodant ar gaunant pinigų, siekiant kitą asmenį kontroliuojančio asmens sutikimo, kai šios veikos tikslas yra išnaudojimas.¹ Tai – latentinis, sunkiai atpažįstamas nusikaltimas žmogaus orumui ir laisvei. Registruotų nukentėjusių asmenų skaičius ES siekia daugiau nei 14 tūkst., iš kurių 60 proc. sudaro prekybą žmonėmis seksualiniam išnaudojimui patyrę asmenys (virš 90 proc. iš jų – moterys), 15 proc. – darbiniam išnaudojimui (apie 68 proc. iš jų – vyrai), 18 proc. asmenų – kitoms formoms, tokioms kaip priverstinis nusikalstamumas, elgetavimas, prekyba organais ir kt.²

2020–2021 m. laikotarpiu Lietuvoje ir toliau buvo vykdomos kovos su prekyba žmonėmis politikos priemonės, specialistų mokymai, organizuotos prevencinės kampanijos ir renginiai.³ Minint kovos su prekyba žmonėmis dieną, vyko performansai, siekiant atkreipti dėmesį į prekybos žmonėmis pavojus⁴, o institucijos⁵ ir nevyriausybines organizacijos (toliau – NVO)⁶ rūpinosi prevencine medžiaga, buvo organizuojamos viešos diskusijos⁷. Sukurta nuotolinė mokymų platforma, padėsianti specialistams ugdyti kompetencijas identifikuojant (galimus) nukentėjusius nuo prekybos žmonėmis, vėliau į ją integruota ir bendra prekybos žmonėmis prevencinių priemonių duomenų bazė.⁸ Nacionalinė švietimo agentūra specialistams suteikė kompleksinių žinių ir praktinių įgūdžių prekybos žmonėmis bei patyčių ir smurto prevencijos srityse⁹, surkurta programėlė mokytojams ir mokiniam.¹⁰ Aktyviai į prevencines veiklas įsitraukė lietuvių diasporos užsienyje. Paminėtinas Ispanijos lietuvių bendruomenės projektas „Raktas“, kurio metu parengtos prevencinės priemonės.¹¹ Šiuo metu panašius projektus įgyvendina Italijos ir Jungtinės Karalystės lietuvių bendruomenės.¹²

Oficialioji statistika rodo dvi tendencijas: nuosekliai mažėja pradedamų ikiteisminių tyrimų (IT) dėl prekybos žmonėmis, kartu mažėja ir nutraukiamų tyrimų skaičius. 2020 m. pradėti 11 IT, o 2021 m. – tik 6 IT (žr. 1 grafiką). Lietuvoje didžioji dauguma jų pradedami dėl prekybos žmonėmis nusikalstamoms veikoms (2015–2021 m. pradėtas 51 IT), seksualiniam išnaudojimui (36 IT), išnaudojimui priverstiniam darbui ir paslaugoms (24 IT) ir priverstinėms santuokoms (10 IT). Pastaraisiais metais šalyje daugėja pradedamų ikiteisminių tyrimų dėl priverstinio darbo atvejų.¹³

1 grafikas. Iš viso vykstančių, pradėtų ir nutrauktų ikiteisminių tyrimų dėl prekybos žmonėmis skaičius (pagal Baudžiamojo kodekso (BK) 147, 147(1), 147(2) ir 157)¹⁴

Taip pat mažėja ir nukentėjusiais nuo prekybos žmonėmis pripažintų¹⁵ asmenų skaičius: 2015 m. jų buvo 62, 2016 – 45, 2017 – 60, 2018 – 44, 2019 – 39, 2020 – 24. Didžioji dalis šių asmenų yra LR pilie-

čiai. 2020 m. nukentėjusiomis pripažintos viena Tailando ir viena Indijos pilietė – abi moterys Lietuvoje nukentėjo nuo darbinio išnaudojimo. Pažymėtina, kad mažėjantys oficialiosios statistikos skaičiai nereturėtų būti tiesiogiai siejami su mažėjančiais prekybos žmonėmis mastais – daug nusikaltimo apraiškų lieka nepastebėtomis.

Kovos su prekyba žmonėmis politikos pokyčiai

Lietuvoje įgyvendinamas pagrindinis strateginis kovos su prekyba žmonėmis dokumentas – Kovos su prekyba žmonėmis 2020–2022 m. veiksmų planas, kurį sudaro 4 pagrindiniai uždaviniai (koordinavimo stiprinimas, prevencijos ir ikiteisminių tyrimų tobulinimas, pagalbos aukoms stiprinimas, specialistų kvalifikacijos kėlimas) ir 65 kovos su prekyba žmonėmis priemonės, įgyvendinamos ministerijų, organizacijų, institucijų ir dalies savivaldybių.¹⁶ Lietuvoje kova su prekyba žmonėmis koordinuojama keliais lygmenimis. Viena vertus, veikia nacionalinė Kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo komisija¹⁷. Paminėtina, jog 2021 m. vadovavimas Kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo komisijai buvo grąžintas Vidaus reikalų ministerijai (toliau – VRM), nors iki tol pirmininkavimas jai priklausė Vyriausybei. Kita vertus, dalyje savivaldybių įsteigtos Kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo darbo grupės. Pasak VRM, tokios grupės suformuotos ir koordinuojantis asmuo paskirtas 21-oje savivaldybėje.¹⁸

Aptariamuoju laikotarpiu buvo įgyvendintas ankstesnio Kovos su prekyba žmonėmis 2017–2019 m. veiksmų plano nepriklausomas vertinimas.¹⁹ Jis atskleidė nemažai kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo ir kt. sričių trūkumų. Pvz., Koordinavimo komisijos sudėtyje yra tik keleto didžiųjų miestų savivaldybių atstovai ir pasigendama profesinių sąjungų ar migrantus bei prieglobsčio gavėjus atstovaujančių organizacijų atstovų.²⁰

Pažymėtina, kad Lietuvoje už prekybos žmonėmis tendencijų analizę ir pasiūlymų rengimą dėl tolesnės šalies pažangos kovojant su ja atsakingas Lietuvos Respublikos nacionalinis pranešėjas kovos su prekyba žmonėmis klausimais, kuria paskirta VRM atstovė.²¹ Tai reiškia, jog ta pati institucija nustato ir politikos gaires, ir atlieka politikos vertinimą. Manytina, kad siekiant objektyvesnio žvilgsnio į prekybos žmonėmis ir išnaudojimo situaciją Lietuvoje, nacionalinio pranešėjo mandatas turėtų būti perduotas nepriklausomai institucijai.

Nepaisant to, kad formaliai buvo patvirtinti savivaldybių darbo grupių tvarkos aprašai, tik dalis jų reguliariai organizavo posėdžius ar vykdė kitas kovos su prekyba žmonėmis priemones. Koordinatoriams ir kitiems savivaldybių specialistams trūko žinių apie prekybos žmonėmis formas ir aukų charakteristikas, nebuvo aiškiai apibrėžtos koordinatorių atsakomybės, vangiai kaupiama „institucinė atmintis“.²² Daug kur nėra susiformavusios tarpinstitucinio bendradarbiavimo ir keitimosi duomenimis praktikos, stringa aukų identifikavimas bei jų nukreipimas. Nepaisant to, kad kovą su prekyba žmonėmis Lietuvoje siekiama traktuoti kaip tarpinstitucinės veiklos sritį, nemažai specialistų ją vis dar suvokia kaip išimtinai VRM arba NVO atsakomybę.²³ Vis tik 2021 m. suburtas neformalus savivaldybių kovos su prekyba žmonėmis koordinatorių tinklas, kurio tikslas – stiprinti savivaldos atsaką į prekybos žmonėmis apraiškas. Taip pat pozityviai vertinamas aptariamam laikotarpiui patvirtintas aprašas dėl prekybos žmonėmis aukų užsienio valstybėse nustatymo, pagalbos joms teikimo ir lėšų aukoms bei prevencijos priemonėms naudojimui.²⁴ Jame įtvirtintos konsulinio pareigūno atsakomybės identifikuojant nusikaltimo aukas, apie atvejį informuojant NVO (su aukų sutikimu), organizuojant ar teikiant joms būtinąją pagalbą ir kompensuojant pagalbos paslaugas.

Pagalbos ir apsaugos nukentėjusiems asmenims sistemos

2020–2021 m. laikotarpiu didėjo Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos skiriamas finansavimas specializuotą pagalbą nukentėjusiems ar galėjusiems nukentėti asmenims teikiančioms NVO. Iš valstybės biudžeto 2020 m. NVO skirta daugiau nei 240 tūkst. EUR (2019 – 190 tūkst., 2018 – 165 tūkst., 2017 m. – 115 tūkst. EUR). 2020 m. pagalba buvo suteikta 208 asmenims (112 vyrams ir 96 moterims), daugiausiai – aprūpinimas būtiniaisiais daiktais, integracija į visuomenę, dokumentų tvarkymas, teisinė, psichologinė ir kt. pagalba.²⁵

2019 m. pabaigoje buvo įsteigta Nacionalinė asociacija prieš prekybą žmonėmis (NAPPŽ), vienijanti pagrindines pagalbą prekybos žmonėmis aukoms teikiančias NVO. Įsteigta visą parą veikianti pagal-

bos telefonu linija su tikslu konsultuoti nukentėjusiuosius ir valstybės institucijų atstovus bei nukreipti asmenis į NVO (konsultuojama lietuvių, anglų ir rusų kalbomis).²⁶ 2021 m. rugsėjo 9 d. – 2021 m. gruodžio 31 d. duomenimis, sulaukta 46 skambučių iš asmenų, kurie galėjo nukentėti nuo prekybos žmonėmis, pranešė apie galimą kitų asmenų išnaudojimą arba norėjo gauti informacijos.²⁷

Vis tik pagalbos paslaugų pasiskirstymas išlieka netolygus tarp didmiesčių ir regionų, nemažai daliai specialistų trūksta kompetencijų identifikuojant nuo prekybos žmonėmis (galimai) nukentėjusius asmenis ir teikiant jiems paslaugas. Šalyje trūksta kokybiškos teisinės pagalbos ir nukentėjusių interesus atstovaujančių advokatų. Taip pat trūksta saugaus, nukentėjusiųjų poreikius atitinkančio būsto (angl. *shelter*), kuriame nepertraukiamai būtų teikiama kompleksinė pagalba.²⁸

Lietuvoje įgyvendintas tyrimas atskleidė, kad šalies teisinėje sistemoje trūksta žemo slenksčio apsaugos programų su teisės sauga bendradarbiaujantiems nukentėjusiesiems, o dėl sąlyginai ilgos ikiteisminių tyrimų trukmės šie asmenys neretai patiria fizinio, psichologinio ir ekonominio poveikio priemones iš nusikaltėlių.²⁹ Todėl valstybės lygmeniu būtina pripažinti prekybą žmonėmis ir išnaudojimą patyrusių asmenų vaidmenį baudžiamajam procesui, užtikrinti jų teises ir keisti teisės aktus dėl apsaugos skyrimo parodymus duodantiems asmenims. Paminėtinas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nagrinėtos bylos pavyzdys, kurioje grupuotė išnaudojo asmenis vagystėms ir darbui vergiškomis sąlygomis Jungtinėje Karalystėje. Vėliau nukentėjusieji patyrė daug grasinimų ir fizinio smurto dėl bendradarbiavimo su teisės sauga.³⁰ Pozityvu tai, jog šiuo atveju speciali apsauga nukentėjusiesiems buvo paskirta tiek ikiteisminio, tiek viso baudžiamojo proceso metu.

Taip pat aptariamuju laikotarpiu žengtas svarbus žingsnis pagalbos seksualinės prievartos aukoms srityje. Nuo 2022 m. sausio 1 d. įsigaliojo asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo galimai seksualinį smurtą patyrusiems asmenims tvarka.³¹ Specializuotų kompleksinių paslaugų trūkumas seksualinę prievartą patyrusiems asmenims – ilgus metus specialistų ir NVO akcentuota problema.³² Sveikatos priežiūros specialistai vis dar neretai rodo pašaipų, kaltinančių požiūrį, o daugelis reikalingų paslaugų ir tyrimų nekompensuojami. Aprašas įtvirtina reikalavimus asmens sveikatos priežiūros įstaigoms (ASPJ), pagalbas teikiantiems specialistams, patalpoms ir medicinos priemonėms. Pagalba penkiose ASPJ turės būti teikiama nenutrūkstamai (24/7), o esant būtinybei organizuojamas pacientų pervežimas į artimiausią pagalbą teikiančią įstaigą.³³

Prostitucijos reglamentavimas

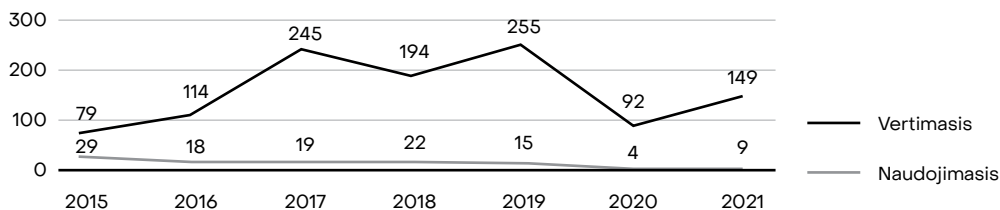
Pagal šiuo metu galiojantį reglamentavimą, Lietuvoje prostitucija yra draudžiama. Tiek už vertinamą prostituciją, tiek už seksualinių paslaugų pirkimą numatomos administracinės baudos nuo 90 EUR iki 140 EUR, jei nusižengta pakartotinai, baudos siekia 140 EUR–300 EUR (Administracinių nusižengimų kodekso (ANK) 487 str.)³⁴. Nors 2014 m. Seimas priėmė rezoliuciją, siūlydamas Vyriausybei panaikinti administracinę atsakomybę už vertinamą prostituciją³⁵, tačiau šiuo klausimu pasistūmėta į priekį nebuvo.

2019 m. pabaigoje vėl kilo diskusijos dėl siūlymo Lietuvoje taikyti vadinamąjį Šiaurės šalių modelį, pagal kurį už vertinamą prostituciją nebebūtų taikoma administracinė atsakomybė³⁶, o atlygintinis naudojimas seksualinėmis paslaugomis būtų laikomas nusižengimu, už kurį grėstų bausmė arba areštas³⁷. Vyriausybei ar kitai jos įgaliotai institucijai siūlyta parengti išėjimo iš prostitucijos programą prostitucija besiverčiusiems asmenims.

Visgi Vyriausybė siūlymams nepritarė. Teigta, kad dabartinis teisinis reguliavimas užkardant pelnydamasi iš kito asmens prostitucijos (BK 307) ir įtraukimą į prostituciją (BK 308) yra pakankamas, o baudžiamoji teisė negali būti pasitelkiama sprendžiant problemas, kurių priešasčių šalinimas yra ne baudžiamosios politikos objektas.³⁸ Teisingumo ministerijos teigimu, panaikinus administracinę atsakomybę už vertinamą prostituciją „būtų paneigta visuomenėje nusistovėjusių vertybių sistema, pagal kurią prostitucija iki šiol buvo traktuojama kaip veikla, kuri pažeidžia visuotinai priimtinas dorovės normas ir yra netoleruotina visuomenėje“³⁹.

Svarbu atkreipti dėmesį, jog esamas prostitucijos reguliavimas nepadedą užkardyti prekybos žmonėmis. Prostitucija besiverčiantys asmenys neretai baudžiami pakartotinai ir dalis jų tik gerokai vėliau (jei apskritai) identifikuojami kaip nukentėję nuo prekybos žmonėmis. Net tada, kai patiria smurtą ar prie-

vartą, asmenys turi ribotas galimybes ir bijo kreiptis į teisėsaugą. Lietuvoje taip pat nėra specializuotų programų norintiems palikti prostituciją, o sveikatos priežiūros ir kt. paslaugos nėra pilnai išvystytos ar kompensuojamos. Galiausiai atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lietuvoje *de facto* didžioji dalis baudų skiriamos už vertimąsi prostitucija, o už naudojimąsi praktiškai nebaudžiama (žr. 2 grafiką).

2 grafikas. Registruotų nusižengimų skaičius pagal ANK 487 str. „Vertimasis prostitucija, atlygintinis naudojimasis prostitucijos paslaugomis“ (iki 2016 m. gruodžio 31 d. ATPK 182 str.)⁴⁰

Užsieniečių išnaudojimas Lietuvoje

Nors Lietuva ilgą laiką buvo apibūdinama kaip prekybos žmonėmis aukų kilmės ir tranzito šalis, kasmet čia dirbti atvyksta po keliolika tūkstančių migrantų. 2015 m. buvo išduoti 2145 laikini leidimai gyventi šalyje darbo pagrindu, o per penkerius metus skaičius išaugo 10 kartų (2016 – 4264, 2017 – 9290, 2018 – 12472, 2019 – 21279, o 2020 – 22774)⁴¹. 2020 m. buvo išduotos 28401 nacionalinės (D) vizos.⁴² Didžioji dauguma asmenų atvyksta iš Ukrainos, Baltarusijos ir Rusijos dirbti transporto, statybų, apdirbamosios gamybos, žemės ūkio ir kt. sektoriuose, kuriuose gausu darbuotojų išnaudojimo.⁴³ Vykdydama nelegalaus darbo kontrolę, 2020 m. Valstybinė darbo inspekcija (VDI) atliko beveik 5 tūkst. (2017, 2018 ir 2019 m. – virš 7 tūkst. kasmet) patikrinimų įvairiuose ekonominės veiklos sektoriuose ir nustatė 359 nelegaliai (neteisėtai) įdarbintus ne ES šalių piliečius.⁴⁴ Palyginimui, nepaisant to, kad 2020 m. atlikta 2 tūkst. patikrinimų mažiau, nelegaliai dirbusiųjų identifikuota net 89 proc. daugiau nei 2019 m.

2020 m. rugpjūčio 1 d. VDI įsteigė specializuotą kontrolės ir prevencijos prekybos žmonėmis priverstiniam darbui ekspertų grupę, kurios tikslas – analizuoti galimus priverstinio darbo atvejus, rinkti duomenis bei perduoti juos ikiteisminio tyrimo institucijai, o taip pat atlyginti nukentėjusiems patirtą žalą.⁴⁵ Kaip teigiama, bandomajam projektui pasiteisinus, tokios grupės bus įsteigtos visuose VDI teritoriniuose skyriuose.⁴⁶ Tarp VDI ir NAPPŽ pasirašyta bendradarbiavimo sutartis ir įsipareigota keistis informacija.⁴⁷

Aptariamam laikotarpiu viešojoje erdvėje pasirodė gerųjų tiramosios žurnalistikos pavyzdžių, atskleidusių, kokiomis sąlygomis Lietuvoje dirba migrantai. B. Davidonytės ir D. Pancerovo (2021) tyrimas apie išnaudojimą krovinių pervežimo versle atskleidė, jog užsieniečiams iš minėtų ne ES valstybių atlyginimai dažnai mokami dienpinigiais, migrantai verčiami paklusti neteisėtiems darbdavių reikalavimams ir nelegaliems išskaitymams iš atlyginimų, pasirašinėti vadinamuosius kasos išlaidų orderius bei darbo sutartis jiems nesuprantama kalba.⁴⁸ S. Malinausko (2021) tyrimas parodė, kaip migrantai išnaudojami masažo salonuose, ir atkreipė dėmesį į tai, kad užsieniečių leidimai gyventi ir dirbti yra tiesiogiai „priřti“ prie darbdavių, o darbuotojų galimybės juos pakeisti yra biurokратиškai ap sunkintos.⁴⁹ Dėl baimės netekti darbo ir būti deportuotiems, migrantai dažnai susitaiko su išnaudotojišku darbdavių elgesiu.

2021 m. sausį pavieřintas atvejis apie Lietuvoje veikusį prostitucijos tinklą, kuriame išnaudotos moterys iš Ukrainos, Baltarusijos, Moldovos ir kt., o už nelegalaus verslo organizavimą atsakinga Ispanijoje gyvenusi lietuvių pora. Skaičiuojama, kad „per porą metų vien šiems sąvadautojams dirbo apie 300 užsienio prostitučių, tarp jų nebuvo nė vienos lietuvės“⁵⁰.

Šie pavyzdžiai rodo, kad Lietuvoje gausu užsieniečių išnaudojimo, nors statistikoje tai praktiškai natsispindi. Valstybė kol kas tik fragmentiškai bendradarbiauja su migrantų kilmės šalimis, o pagalbos paslaugų prieinamumas jiems išlieka nepakankamas. Dėl kokybiškų vertėjų trūkumo, ypač iš geografiškai tolimų valstybių kalbų, yra sunku užtikrinti teisę į vertimą raštu ir žodžiu bei migrantų pilnaver-

tišką įsitraukimą į procesą, dėl ko ikiteisminiai tyrimai kartais būna nutraukiami. Dėl vertėjų trūkumo sunku organizuoti informavimo, konsultavimo, psichologinę ir kt. pagalbą. Lietuvoje *de jure* įtvirtintas apsisprendimo laikotarpis, per kurį užsienietis, kaip su prekyba žmonėmis susijusių nusikaltimų auka, turi teisę apsispręsti, ar bendradarbiauti su teisėsauga (30 kalendorinių dienų)⁵¹, o jo metu asmeniui turi priklausyti pagalbos paslaugų paketas ir jis negali būti išsiųstas iš šalies. Vis tik *de facto* šis mechanizmas Lietuvoje neveikia, jam nėra numatytas atskiras finansavimas.

Apibendrinant, nors kovos su prekyba žmonėmis srityje vyksta pozityvių pokyčių, tačiau vis dar trūksta žmogaus teisėmis paremto ir į nukentėjusį(-iąją) orientuoto požiūrio. Svarbu atsižvelgti, kad prekyba žmonėmis turi daugybę formų, o nukentėjusiųjų spektrą sudaro skirtingai pažeidžiamos socialinės grupės. 2022 metais Lietuva mini Europos Tarybos Konvencijos dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis ratifikavimo dešimtmetį. Tai puiki proga valstybei apžvelgti nuveiktus darbus bei įsivertinti, kas dar galėtų būti padaryta siekiant užtikrinti nuo šio nusikaltimo nukentėjusių asmenų interesus.

ŠALTINIAI

- 2011 m. balandžio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0036&from=LT>
- Europos Komisija, Komisijos Ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai: Trečioji kovos su prekyba žmonėmis pažangos ataskaita, kaip reikalaujama pagal direktyvos 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos 20 straipsnį, 2020 m. spalio 20 d., https://ec.europa.eu/anti-trafficking/third-report-progress-made-fight-against-trafficking-human-beings_en
- Vidaus reikalų ministerija, „Kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo komisijos 2020 metų Veiklos ataskaita“, 2021.
- Neformalaus bendradarbiavimo tinklo (NBT) žinios, „2021-10-18 performansai „Prekybos žmonėmis muziejus-2021“, asmeninė Dariaus Joneikio „YouTube“ paskyra, https://www.youtube.com/watch?v=icFG8q9_SM&ab_channel=Darius-Joneikis
- LRT Televizija, „Minima Kovos su prekyba žmonėmis diena: apsigaua ne tik pažeidžiausiasios grupės“, LRT.lt, 2020 m. spalio 18 d., <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000182077/minima-kovos-su-prekyba-zmonemis-diena-apsigaua-ne-tik-pazeidziausiasios-grupes>; „Metodinės rekomendacijos prieš prekybą žmonėmis (video) 2020–2021“, asmeninė Dariaus Joneikio „YouTube“ paskyra, https://www.youtube.com/watch?v=lZqhPXQukDM&t=100s&ab_channel=DariusJoneikis
- Nacionalinės asociacijos prieš prekybą žmonėmis interneto svetainė, skiltis „Prevencija“, <https://stop-trafficking.lt/prevencija/atsisiuskite-leidiniai-plakatai-lankstinukai/>
- Paminėtinas prevencinis renginys „(NE)ŽINAU kas yra prekyba žmonėmis: prevencinis renginys“ (2021 m. vasario 8 d.), <https://www.facebook.com/events/848259096027577/>; Nacionalinio žmogaus teisių forumo diskusija „(Ne)matoma migracijos pusė: ką padarėme, kad sustabdytume migrantų išnaudojimą Lietuvoje?“ (2021 m. gruodžio 10 d.), https://www.youtube.com/watch?v=1U0QypzeuFg&t=503s&ab_channel=Nacionalinis%C5%BEmogausteisi%C5%B3forumas ir kt.
- LR Vidaus Reikalų ministerija, „Pristatyta nuotolinių mokymų platforma, skirta kovai su prekyba žmonėmis“, 2020 m. gruodžio 16 d., <https://vrm.lrv.lt/lt/naujienos/pristatyta-nuotoliniu-mokymu-platforma-skirta-kovai-su-prekyba-zmonemis>
- Nacionalinė švietimo agentūra, „Specialistai, konsultuojantys prekybos žmonėmis, patyčių bei smurto prevencijos klausimais“, <https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2020/12/Prekybos-zmonemis-prevencijos-konsultantai.pdf>
- LRT.lt, „Mobilioji programėlė „Neužkibk, o užsidirbk“ padės kovoje su prekyba“, LRT.lt, 2020 m. lapkričio 13 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/mokslas-ir-it/11/1275656/mobilioji-programele-neuzkibk-o-uzsidirbk-pades-kovoje-su-prekyba-zmonemis>
- Daiva Lapėnaitė, „Nauja programėlė „Raktas“ kyla į kovą su modernia vergove“, 15min.lt, 2020 m. gruodžio 2 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/nauja-programele-raktas-kyla-i-kova-su-modernia-vergove-56-1417638>
- LR Vidaus reikalų ministerija, „10 tūkst. eurų Italijos ir Jungtinės Karalystės lietuvių bendruomenių teiktiems projektams“, 2021 m. lapkričio 5 d., <https://vrm.lrv.lt/lt/naujienos/10-tukst-euru-italijos-ir-jungtines-karalystes-lietuviu-bendruomeniu-teiktiems-projektams>
- Vidaus reikalų ministerijos duomenys: <https://vrm.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/viesasis-saugumas-1/kova-su-prekyba-zmonemis-1>
- Parengta remiantis Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, <https://vrm.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/viesasis-saugumas-1/kova-su-prekyba-zmonemis-1>
- Pagal Baudžiamojo proceso kodeksą, nukentėjusiojo statusas asmeniui yra suteikiamas tik ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi.
- Vidaus reikalų ministro įsakymas „Dėl kovos su prekyba žmonėmis 2020–2022 metų veiksmų plano patvirtinimo“, 2020 m. birželio 12 d., Nr. 1V-577, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/66466882ace511ea8aadde924aa85003?fwid=mmceoqyd9>

- 17 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo“, 2016 m. rugpjūčio 11 d., Nr. 785, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/19730980609211e68abac33170fc3720>
- 18 Vidaus reikalų ministerija, „2020 metų kovos su prekyba žmonėmis situacijos Lietuvoje apžvalga“, 2021, https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Prekyba_zmonemis/2021%2002%2024_NACIONALI-NIO%20PRANESEJO%20ATASKAITA_tinklapiui.pdf
- 19 Diversity Development Group, „Nepriklausomas kovos su prekyba žmonėmis 2017–2019 m. Veiksmų plano įgyvendinimo vertinimas“, 2020, https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Prekyba_zmonemis/Veiksm%C5%B3%20plano%20vertinimas_DDG_2020_final.pdf
- 20 Vidaus reikalų ministro įsakymas „Dėl Lietuvos respublikos Vidaus reikalų ministro 2016 m. Rugsėjo 26 d. įsakymo Nr. 1v-673 „Dėl kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo komisijos personalinės sudėties ir kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo komisijos veikloje dalyvaujančių ministerijų atstovų darbo grupės personalinės sudėties patvirtinimo“ pakeitimo“, 2020 m. vasario 3 d. Nr. 1V-89, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/29097a1246c511ea9b3585dbd-527d9e8>
- 21 Lietuvos Respublikos Vyriausybė nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos nacionalinio pranešėjo kovos su prekyba žmonėmis klausimais“, 2016 m. lapkričio 23 d. Nr. 1161, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/38f60011b53c11e6a-3e9de0fc8d85cd87?fwid=tuOodnz0h>
- 22 Diversity Development Group, „Nepriklausomas kovos su prekyba žmonėmis 2017–2019 m. Veiksmų plano įgyvendinimo vertinimas“, 2020, https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Prekyba_zmonemis/Veiksm%C5%B3%20plano%20vertinimas_DDG_2020_final.pdf
- 23 Ten pat.
- 24 Užsienio reikalų ministro įsakymas „Dėl prekybos žmonėmis aukų užsienio valstybėse nustatymo, pagalbos joms teikimo ir lėšų grįžtančioms aukoms ir prekybos žmonėmis prevencijos priemonėms naudojimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2020 m. lapkričio 17 d. Nr. V-334, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/c54d52622efb11eb8c97e01ffe050e1c>
- 25 Vidaus reikalų ministerija, „2020 metų kovos su prekyba žmonėmis situacijos Lietuvoje apžvalga“, 2021, https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Prekyba_zmonemis/2021%2002%2024_NACIONALI-NIO%20PRANESEJO%20ATASKAITA_tinklapiui.pdf
- 26 „Isteigta pagalbos telefonu linija pranešimams apie prekybos žmonėmis atvejus“, Vilnius.lt, 2020 m. rugpjūčio 20 d., <https://vilnius.lt/lt/sveikata-ir-socialiniai-reikalai/isteigta-pagalbos-telefonu-linija-pranesimams-apie-prekybos-zmone-mis-atvejus/>
- 27 Komunikacija su Nacionaline asociacija prieš prekybą žmonėmis, 2022 m. sausio 20 d.
- 28 Kovos su prekyba žmonėmis ekspertų grupė, „Ataskaita apie Europos Tarybos Konvencijos dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis įgyvendinimą Lietuvoje. Antrasis vertinimo etapas“, 2019 m. birželio 21 d., <https://rm.coe.int/greta-2019-08-fgr-lithuania-en/1680950076>
- 29 Mažvydas Karalius, „Ar saugu siekti teisingumo?“, 2020, <https://anti-trafficking.lt/wp-content/uploads/2020/04/KOP-ZI-intern.pdf>
- 30 Artūras Matusas, „Radijo byla. Kokios atsakomybės po devynerių metų sulaukė prekeiviai žmonėmis? Kodėl taip ilgai užtrunka tokių nusikaltimų tyrimas?“, LRT.lt, 2021 m. sausio 26 d., <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000138995/radijo-byla-kokios-atsakomybes-po-devyneriu-metu-sulauke-prekeiviai-zmonemis-kodel-taip-ilgai-uztrunka-tokiu-nusikaltimu-tyrimas>
- 31 Sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo galimai seksualinį smurtą patyrusiems moteriškosios lyties asmenims aprašo patvirtinimo“, 2021 m. liepos 30 d., Nr. V-1765, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/16b74191f16d11ebb4af84e751d2e0c9?fwid=bkaxlhw2>
- 32 Domantė Platūkytė, „Lietuvos skaudulys: nuo seksualinės prievartos nukentčia net kūdikiai, apžiūros traumuoja“, LRT.lt, 2021 m. rugpjūčio 27 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1457201/lietuvos-skaudulys-nuo-seksualines-prievartos-nukentucia-net-kudikiai-apziuros-traumuoja>
- 33 Sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo galimai seksualinį smurtą patyrusiems moteriškosios lyties asmenims aprašo patvirtinimo“, 2021 m. liepos 30 d., Nr. V-1765, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/16b74191f16d11ebb4af84e751d2e0c9?fwid=bkaxlhw2>
- 34 Lietuvos Respublikos Administracinių nusizengimų kodekso 487 straipsnis, <https://www.infolex.lt/ta/336765:str487>
- 35 Lietuvos Respublikos Seimo Rezoliucija „Dėl baudžiamosios atsakomybės už seksualinių paslaugų pirkimą“, 2014 m. gruodžio 16 d., Nr. XII-1464, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/3c8c951186bb11e495dc9901227533ee>
- 36 Lietuvos Respublikos Seimo įstatymo projektas „Lietuvos Respublikos Administracinių nusizengimų kodekso 487 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas“, 2019 m. spalio 29 d., Nr. XIII-P-4100, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/e31714f0fa4c11e985ccb0561410d874?fwid=-98b2vxsiw>
- 37 Lietuvos Respublikos Seimo įstatymo projektas, „Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso papildymo 147(3) straipsniu įstatymas“, 2019 m. spalio 29 d., Nr. XIII-P-4099, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/35ed1860fa4c11e985ccb0561410d874?fwid=-98b2vxsiw>
- 38 Ten pat.
- 39 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso papildymo 147(3) straipsniu įstatymo projekto Nr. XIII-P-4099 ir Lietuvos Respublikos Administracinių nusizengimų kodekso 487 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymo projekto Nr. XIII-P-4100“, 2020 m. sausio 15 d., Nr. 19-15112(2), <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/e3fbb580378a11eabbd71c05e81f09716?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=e150318d-2da8-4ea5-9786-61e1758f7f2e>
- 40 Komunikacija su Policijos departamentu, 2022 m. sausio 17 d. Pažymėtina, kad registruotų nusizengimų skaičius ne-reiškia nubaustų asmenų skaičiaus, nes asmuo gali būti nubaustas ne vieną kartą, taip pat sprendimai gali būti skundžiami ir, teismų sprendimu, nuobaudos neskirtos, ir t.t.
- 41 Migracijos departamentas, 2015–2020 Migracijos metraščiai, <https://migracija.lrv.lt/lt/statistika/migracijos-metrasciai>
- 42 Ten pat.
- 43 Ten pat.

- 44 Vidaus reikalų ministerija, „2020 metų kovos su prekyba žmonėmis situacijos Lietuvoje apžvalga“, 2021, https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Prekyba_zmonemis/2021%2002%2024_NACIONALI-NIO%20PRANESEJO%20ATASKAITA_tinklapiui.pdf
- 45 Valstybinė darbo inspekcija, „Valstybinė darbo inspekcija stiprina pajėgas nustatant priverstinį darbą“, 2020 m. rugpjūčio 11 d., https://www.vdi.lt/Forms/Naujienos1.aspx?Tekstai_ID=2920
- 46 Ten pat.
- 47 Nacionalinė asociacija prieš prekybą žmonėmis, „NAPPŽ kartu su VDI stiprina pajėgas prieš priverstinį darbą“, 2020 m. spalio 1 d., <https://stop-trafficking.lt/2020/10/01/nappz-kartu-su-vdi-stiprina-pajegas-pries-priverstini-darba/>
- 48 LaisvėsTV, „Fūrų vergai | Davidonytė | Pancerozas || Laisvės TV tyrimas“, 2021 m. balandžio 13 d., https://www.youtube.com/watch?v=srqrEKU6B8A&t=455s&ab_channel=Laisv%C4%97sTV
- 49 Skirmantas Malinauskas, „Moderni vergija Lietuvoje“, Skirmanto Malinausko asmeninė „YouTube“ paskyra, 2021 m. balandžio 4 d., https://www.youtube.com/watch?v=asIMPGBaxWg&t=1232s&ab_channel=SkirmantasMalinauskas
- 50 Milda Kuizinaitytė, „Milžiniškam prostitucijos tinklui Lietuvoje vadovavo porėlė, besimėgaujanti prabanga Ispanijoje“, Irytas.lt, 2021 m. sausio 25 d., <https://www.irytas.lt/lietuvosdiena/kriminalai/2021/01/25/news/milziniskam-prostitucijos-tinklui-lietuvoje-vadovavo-porele-besimegaujanti-prabanga-ispnijoje-18003333>
- 51 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl apsisprendimo laikotarpio, per kurį užsienietis, kaip esanti ar buvusi su prekyba žmonėmis susijusių nusikaltimų auka, turi priimti sprendimą, ar bendradarbiauti su ikiteisminio tyrimo įstaiga ar teismu, suteikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2012 m. balandžio 18 d., Nr. 430, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.422963?positionInSearchResults=1&searchModelUUID=f6a4faf5-86b0-4ef4-b7d6-1e5c1f2447a1>

Migrantų ir pabėgėlių teisės

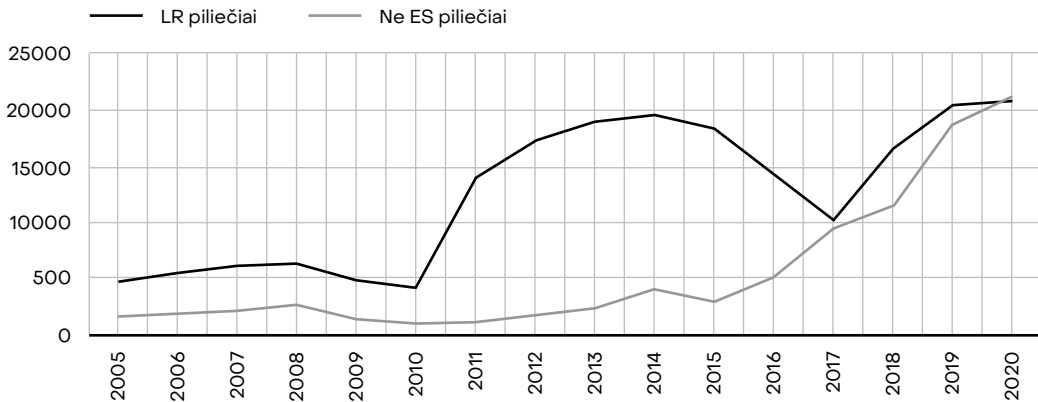
11

Migrantų teisės

Giedrė Blažytė ir Akvilė Kriščiūnaitė

2021 m. pradžioje užsieniečiai, deklaruavę gyvenamą vietą Lietuvos Respublikoje, sudarė 3,12 proc. visų šalies gyventojų (2020 m. – 2,64 proc.). Pastarieji keli metai žymi ryškius migracijos tendencijų pokyčius. 2020 m. pirmą kartą nuo 2004 m. į Lietuvos Respubliką (LR) gyventi atvykstančių ne Europos Sąjungos (ES) piliečių skaičius buvo didesnis už į Lietuvą grįžtančių LR piliečių skaičių (žr. pav. nr. 1). Per metus Lietuvoje gyvenančių ne ES piliečių skaičius padidėjo 21,7 procento.¹ Dauguma į Lietuvą imigravusių ne ES piliečių atvyko iš Ukrainos, Baltarusijos ir Rusijos Federacijos, o darbas išliko pagrindine imigracijos priežastimi.

Pav. Nr. 1. Imigracijos tendencijos Lietuvoje (2005–2020 m.)²

Apžvelgiamu laikotarpiu įvyko reikšmingų pokyčių migrantų teisių srityje.

- Nuo 2021 m. sausio 1 d. keitėsi užsienio šalių piliečių, kuriems pirmą kartą išduodamas teise gyventi Lietuvos Respublikoje patvirtinantis ar suteikiantis dokumentas, gyvenamosios vietos deklaravimo tvarka.³ Nuo šiol ES ir ne ES piliečiai gali pasirinkti, kur deklaruos savo gyvenamąją vietą: i) Migracijos departamente (pateikiant prašymą išduoti leidimą gyventi); ii) seniūnijoje ar savivaldybėje per vieną mėnesį nuo leidimo gyventi Lietuvos Respublikoje atsiėmimo dienos.⁴
- Nepaisant atsiradusios naujos galimybės deklaruoti gyvenamąją vietą pateikiant prašymą išduoti leidimą gyventi, ji nesumažina biurokratinių iššūkių, su kuriais susiduria gyvenamąją vietą norintys deklaruoti ne ES piliečiai. Pagal numatytus reikalavimus, būsto savininko sutikimas, kad jo nuosavybėje apsigyventų užsienio šalies pilietis, turi būti patvirtintas notaro arba seniūno, o jei tokio raštiško sutikimo nėra, savininkas turi atvykti į Migracijos departamentą. Taip pat privaloma turėti sudarytą nuomos ar panaudos sutartį. Kaip atskleidžia tyrimo „Savivaldybių kompetencijų didinimas teikiant paslaugas trečiųjų šalių piliečiams“⁵ duomenys, užsieniečiui deklaruoti gyvenamąją vietą nuomojamame būste dažniausiai tampa iššūkiu. Tyrimo dalyvių patirtys atskleidžia, kad tik nedidelė dalis būstų savininkų sutinka, kad nuomininkai deklaruotų gyvenamąją vietą jiems priklausančiuose būstuose, o kai kurie jų naudojami tokiais reikalavimais ir kelia būsto nuomos kainą arba kelia įvairias papildomas sąlygas.
- 2021 m. kovo 1 d. įsigaliojo įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ nuostatos, pagal kurias atsisakoma nacionalinių vizų skirstymo į vienkartinę ir daugkartinę. Pagal šio įstatymo 17 str., „Užsienietis, turintis nacionalinę vizą, gali atvykti į Lietuvos Respubliką ir būti Lietuvos

- Respublikoje visą nacionalinės vizos galiojimo laikotarpį, kuris negali viršyti 12 mėnesių⁷⁶. Teigiama, kad pasikeitusios nuostatos suteikia laisvo judėjimo galimybę išvykti ir atvykti į Lietuvą užsieniečiams, kurie dar nėra atsiėmę leidimo gyventi Lietuvoje. Iki įstatymo pakeitimo toks užsienietis negalėjo išvykti iš šalies ir vėl ją sugrįžti nesikreipdamas dėl naujos vizos išdavimo.⁷
- Nuo 2021 m. kovo 1 d., įsigaliojus įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ pakeitimams, palengvintos sąlygos ieškoti darbo ir dirbti Lietuvoje studijas baigusius užsieniečiams: suteikta teisė pradėti dirbti ar pradėti veiklą kaip savarankiškai dirbančiam asmeniui, jis atleistas nuo pareigos gauti Užimtumo tarnybos sprendimą, kad jo darbas atitinka Lietuvos darbo rinkos poreikius, be to, pratęstas laikotarpis, per kurį užsienietis turi pateikti prašymą išduoti leidimą laikinai gyventi nuo aukštojo mokslo kvalifikacijos įgijimo dienos.⁸ Šie įstatymo pakeitimai taip pat suteikė teisę dirbti, nebetaikant 20 valandų per savaitę darbo laiko ribojimo, užsieniečiams, studijuojantiems magistratūroje, taip pat studijas užbaigusius užsieniečiams, gavusiems leidimą laikinai gyventi darbo paieškoms.⁹

Nepaisant teigiamų pokyčių migrantų teisių užtikrinimo srityje, migracijos politika Lietuvoje išlieka selektyvi. Nuo 2019 m. rugsėjo mėn. 1 d. yra palengvintos leidimo laikinai gyventi išdavimo sąlygos Australijos, Japonijos, JAV, Kanados, Naujosios Zelandijos ir Pietų Korėjos piliečiams ir jų šeimos nariais.¹⁰ O nuo 2020 m. rugsėjo mėn. 21 d. šiems asmenims supaprastinta ir vizų išdavimo tvarka.¹¹ Tuo tarpu 2021 m. sausio 1 d. pristatytos ne ES darbuotojų migrantų kvotos, tokiu būdu siekiant reguliuoti užsieniečių, atvykstančių dirbti į Lietuvą, srautą.¹² Šios kvotos labiausiai liečia migrantus iš Ukrainos, Rusijos ir Baltarusijos. Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu, profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, kvotos dydis 2021 m. – 32 200.¹³ Metų kvota, nustatyta užsieniečiams, kurie atvyksta į Lietuvos Respubliką dirbti tarptautinio krovinų vežimo transporto priemonės vairuotojais, buvo išnaudota dar 2021 m. gegužės 20 dieną.¹⁴

Migrantų integracijos politikos indekso (MIPEX 2020) vertinimu, Lietuvoje įgyvendinama migracijos ir migrantų integracijos politika sukuria daugiau kliūčių nei galimybių integracijai ir yra apibūdinama kaip „lygybė ant popieriaus“¹⁵. Tokį vertinimą lemia aplinkybės, kad nors ne ES piliečiai turi teisę į pagrindines teises ir apsaugą Lietuvoje, tačiau, dėl tam tikrų taikomų griežtų natūralizacijos reikalavimų ir ribotų galimybių dalyvauti šalies politiniame ir pilietiniame gyvenime, jie nėra matomi ir laikomi lygiaverte šalies visuomenės dalimi. Lietuvos požiūris į migrantų integraciją yra panašus į daugumos Vidurio ir Rytų Europos šalių požiūrį.

Kita vertus, aptariamu laikotarpiu buvo ir teigiamų pokyčių, susijusių su integracijos vietiniame lygmenyje stiprinimu. 2020 m. viduryje prasidėjo projektas „Savivaldybių kompetencijų didinimas teikiant paslaugas trečiųjų šalių piliečiams“, koordinuojamas Socialinių paslaugų priežiūros departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, kurio tikslas – stiprinti integracijos paslaugų trečiųjų šalių (ne ES) piliečiams teikimą Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių miestų, Jonavos bei Akmenės rajonų savivaldybėse. Projekto rėmuose atliktos savivaldybių poreikių analizės parodė, kad užsieniečių integracijos politika savivaldybėse yra įgyvendinama fragmentuotai, užsienio piliečiai patiria kliūčių įvairiose gyvenimo situacijose, o paslaugų ir informacijos prieinamumas migrantams yra ribotas. Tačiau vienas iš šio projekto tikslų – strateginių integracijos planų savivaldybėse paruošimas remiantis tyrimo išvadomis ir rekomendacijomis.¹⁶ Efektyvesnė pagalba, parama ir esamų kliūčių panaikinimas vietos lygmenyje galėtų pagerinti dalies šalyje esančių migrantų padėtį.

Reaguojant į susiklosčiusią įtemptą situaciją po prezidento rinkimų Baltarusijoje, buvo priimtas sprendimas nuo 2020 m. rugpjūčio 11 d. taikyti išimtis ir išduoti leidimus atvykti humanitariniais pagrindais nukentėjusiems nuo režimo ir represijų ar persekiojamiems Baltarusijos piliečiams, aktyviems opozicijos atstovams.¹⁷ Tokia supaprastinta tvarka galiojo iki 2021 m. kovo 21 dienos.¹⁸ Kaip skelbiama Užsienio reikalų ministerijos išplatintame pranešime, nuo 2020 m. rugpjūčio mėn., tarpininkaujant Užsienio reikalų ministerijai, Baltarusijos piliečiams supaprastinta tvarka išduotos 1 612 nacionalinių D vizų, o Vidaus reikalų ministerija Baltarusijos piliečiams išdavė 825 leidimus atvykti į Lietuvą dėl ypatingų humanitarinių priežasčių.¹⁹

Nors Lietuva parodė siekį padėti Baltarusijos žmonėms suteikdama lengvesnes sąlygas atvykti ir įsidarbinti Lietuvoje, tačiau ekspertai pastebi, kad šalis priimti Baltarusijos piliečių nėra pasiruošusi.²⁰ Visų pirma, kliūtimi dažnam Baltarusijos piliečiui gali tapti reikalavimas turėti pakankamai lėšų pragyventi Lietuvos Respublikoje tris mėnesius arba pagrįsti, kad, gyvendami Lietuvoje, jie gaus nuolatines

pajamas.²¹ Antra, nors su nacionaline viza atvykusiems Baltarusijos piliečiams supaprastinta tvarka per trumpesnį laiką yra išduodamas leidimas dirbti, įvardijama, kad „absoliuti dauguma“²², taip pat ir aukštos kvalifikacijos darbuotojai²³, susiduria su įsidarbinimo problema. Pavyzdžiui, kliūtimi neretai tampa reikalavimas kvalifikuotam darbuotojui turėti aukštąjį išsilavinimą ir penkerių metų darbo patirtį.²⁴ Taip pat reikėtų pastebėti, kad sveikatos priežiūra, socialinės paslaugos ar tokios paslaugos kaip banko sąskaitos atidarymas priklauso nuo to, ar žmogus dirba Lietuvoje. Tad dėl įvairių priežasčių negalintys įsidarbinti baltarusiai turi ribotą prieinamumą prie šių paslaugų. Baltarusijos piliečiams taikomos vienodos sąlygos kaip ir kitiems į Lietuvą atvykstantiems ne ES piliečiams, tačiau aplinkybės ir priežastys, privertusios baltarusius palikti kilmės šalį, lemia papildomus sunkumus ir iššūkius. Tai liudija ir pačių Baltarusijos piliečių, persikėlusių gyventi į Lietuvą, pasakojimai.²⁵

Visuomenės nuostatos bei vyraujantys stereotipai įvairių etninių grupių atžvilgiu lemia migrantų patirtis, kurių nemaža dalis, priklausomai nuo kilmės šalies, migracijos aplinkybių bei išvaizdos, patiria tiesioginę bei netiesioginę diskriminaciją įvairiose kasdienėse situacijose, siekiant susirasti darbą ar nuomojamą būstą²⁶, susiduria su neapykantos nusikaltimais²⁷. 2021 m. atlikta reprezentatyvi visuomenės nuostatų apklausa²⁸ atskleidė, kad dauguma respondentų (73 proc.) sutiko, kad Lietuva turėtų priimti studijuoti atvykstančius ne ES piliečius bei asmenis iš ne ES šalių, jei šie atvyksta šeimos susijungimo pagrindais (66 proc.). Reikšminga dalis apklaustųjų sutiko ir dėl karo pabėgėlių krikščionių (59 proc.), Baltarusijos piliečių, atvykstančių dėl ypatingų humanitarinių priežasčių (58 proc.) bei Afganistano piliečių, talkinusių Lietuvos kariams, ir jų šeimos narių (54 proc.) priėmimo. Respondentai buvo mažiausiai linkę sutikti su tuo, kad Lietuva turėtų priimti darbo migrantus iš ne ES šalių (38 proc.), karo (26 proc.) ir klimato kaitos (21 proc.) pabėgėlius musulmonus, neteisėtai Lietuvos Respublikos sieną kirtusius ne ES piliečius (8 proc.).²⁹

COVID-19 pandemijos metu migrantai buvo viena grupių, kurie ypač jautė tarptautinių kelionių suvaržymų pasekmes, o sveikatos paslaugų, informacijos apie jas bei priemonės pandemijai valdyti ribotas prieinamumas dėl kalbos barjero ir (arba) teisinio statuso lėmė didesnę šių asmenų pažeidžiamumą. Dėl sienų uždarymo dalis migrantų, turėjusių per pandemiją atnaujinti teisę Lietuvoje gyventi suteikiančius dokumentus, atsidūrė situacijose, kai to padaryti tiesiog negalėjo, nes tam buvo būtina nuvykti į artimiausią diplomatinę jų šalies atstovybę, esančią kitoje valstybėje.³⁰ Pozityviai galima vertinti tai, kad užsieniečiams, kurių teisėto buvimo Lietuvoje laikotarpis baigėsi karantino metu, tačiau jie išvykti iš šalies negalėjo, buvo suteiktas 2 mėnesių toleravimo laikotarpis, t. y., jų atžvilgiu nebuvo priimami sprendimai dėl grąžinimo ir nebuvo taikoma administracinė atsakomybė už neteisėtą buvimą šalyje.³¹

Visiems užsienio šalių piliečiams, turintiems teisę gyventi Lietuvoje, nuo 2021 m. gegužės 19 d. buvo suteikta galimybė skiepytis Lietuvoje nemokamai. Teigiama vertintina tai, kad informacija pagrindiniuose oficialiuose portaluose, kuriuose buvo pranešama apie kovos su pandemija priemones (įskaitant skiepus) ir kelionių apribojimus, nuo pat pandemijos pradžios buvo verčiama į rusų, anglų kalbas. Vis dėlto trūko tikslinių komunikacijos dėl skiepų naudos ir galimybių priemonių, skirtų šalyje esantiems migrantams – tai ypač aktualu turint omenyje, kad šie asmenys neretai patiria kliūčių naudojantis sveikatos priežiūros paslaugomis šalyje, o dėl kalbos barjero informacija apie skiepus, esanti lietuviškoje vietoje erdvėje, galėjo jų nepasiekti. Asmenų, pasiskiepijusių ne ES valstybėje, skiepų sertifikatai įvedus galimybių pasą ribojimus iš pradžių nebuvo visur pripažįstami, tačiau situacija vėliau buvo ištaisyta.³²

ŠALTINIAI

1 Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „2020-aisiais Lietuvoje apsigyvenusių užsieniečių skaičius padidėjo 18 proc.“, 2021 m. sausio 19 d., <https://migracija.lrv.lt/lt/naujienos/2020-aisiais-lietuvoje-apsigyvenusiu-uzsienieciu-skaicius-padidejo-18-proc>

2 Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, Migracijos metraščiai, <https://migracija.lrv.lt/lt/statistika/migracijos-metrasciai>

3 Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „Užsieniečiai gyvenamąją vietą gali deklaruoti ir Migracijos departamente“, 2021 m. sausio 4 d., <https://migracija.lrv.lt/lt/naujienos/uzsienieciai-gyvenamaja-vieta-gali-deklaruoti-ir-migracijos-departamente>

4 Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „Gyvenamosios vietos deklaravimas užsieniečiams bus paprastesnis“, 2021 m. vasario 26 d., <https://migracija.lrv.lt/lt/naujienos/gyvenamosios-vietos-deklaravimas-uzsienieciams-bus-paprastesnis>;

5 Daugiau informacijos: https://www.diversitygroup.lt/fwp_portfolio/enhancing-the-competence-of-municipalities-in-providing-services-to-third-country-nationals/

6 Įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, 2004 m. balandžio 29 d., Nr. IX-2206 (su vėlesniais papildymais ir pakeitimais), <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.232378/asr>

- 7 Karolis Merkevičius, „Reikšmingiausi įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties Lietuvoje pakeitimai“, Verslo žinios, 2021 m. vasario 22 d., <https://www.vz.lt/verslo-valdymas/2021/02/22/reiksmingiausi-istatymo-del-uzsienieciu-teisines-padeties-lietuvoje-pakeitimai>
- 8 Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „Užbaigę studijas užsieniečiai galės ne tik ieškoti darbo, bet ir pradėti dirbti“, 2021 m. vasario 24 d., <https://migracija.lrv.lt/lt/naujienos/uzbaige-studijas-uzsienieciai-gales-ne-tik-ieskoti-darbo-bet-ir-pradeti-dirbti>
- 9 Ten pat
- 10 Migracijos departamentas, „Lengvinamos leidimų laikinai gyventi išdavimo sąlygos Australijos, Japonijos, JAV, Kanados, Naujosios Zelandijos ir Pietų Korėjos piliečiams“, 2019 m. rugpjūčio 21 d., <https://migracija.lrv.lt/lt/naujienos/lengvinamos-leidimu-laikinaigyventi-isdavimo-salygos-australijos-japonijos-jav-kanados-naujosios-zelandijos-ir-pietu-korejos-pilieciams>
- 11 Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „Aktualūs nacionalinių vizų išdavimo pakeitimai“, 2020 m. rugsėjo 18 d., <https://www.migracija.lt/-/aktual%C5%ABs-nacionalini%C5%B3-viz%C5%B3-i%C5%A1davimo-pakeitimai>
- 12 Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „2021 m. sausio 1 d. įsigalioja kvotos trūkstamų profesijų darbuotojams iš trečiųjų šalių“, 2021 m. sausio 5 d., <https://migracija.lrv.lt/lt/naujienos/2021-m-sausio-1-d-isingalioja-kvotos-trukstamu-profesiju-darbuotojams-is-treciuju-saliu>
- 13 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl užsieniečių, kurie atvyksta į Lietuvos Respubliką dirbti pagal profesiją, kuri įtraukta į profesijų, kurių darbuotojų trūksta Lietuvos Respublikoje, sąrašą pagal ekonominės veiklos rūšis, kvotos 2021 metams patvirtinimo“, 2020 m. lapkričio 20 d, Nr. A-1131, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/O344ddc02aee11eb932eb1ed7f923910>
- 14 Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „Paslaugų sektoriaus kvota beveik išnaudota“, 2021 m. gegužės 5 d., <https://migracija.lrv.lt/lt/naujienos/paslaugu-sektoriaus-kvota-beveik-issnaudota>
- 15 Giacomo Solano, Thomas Huddleston, “Migrant Integration Policy Index 2020”, 2020, <https://www.mipex.eu/lithuania>
- 16 Daugiau informacijos apie projektą ir jo metu atliktas analizes galima rasti čia: <https://sppd.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/igyvendinami-projektai/projektas-savivaldybiu-kompetenciju-didinimas-teikiant-paslaugas-treciuju-saliu-pilieciams>
- 17 Migris, „Baltarusijos piliečiams ir jų šeimos nariams – galimybė gauti nacionalinę vizą supaprastinta tvarka“, 2020 m. rugsėjo 18 d., <https://www.migracija.lt/-/baltarusijos-pilie%C4%8Diams-ir-j%C5%B3-%C5%A1eimos-nariams-galimyb%C4%97-gauti-nacionalin%C4%99-viz%C4%85-supaprastinta-tvarka>
- 18 Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro ir Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro 2020 m. rugsėjo 15 d. įsakymo Nr. 1V-940/V-272 „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro ir Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro 2017 m. gruodžio 28 d. įsakymo Nr. 1V-899/V-330 „Dėl vizos išdavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“, 2021 m. kovo 17 d., Nr. 1V-204/V-83 <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=3891ec9087211eb9fecb5ecd3bd711c>
- 19 Užsienio reikalų ministerija, „G. Landsbergis praėjus metams po suklastotų rinkimų Baltarusijoje: kova už laisvę nesibaigia niekada“, 2021 m. rugpjūčio 9 d., <https://www.urm.lt/default/lt/naujienos/g-landsbergis-praejus-metams-po-suklastotu-rinkimu-baltarusijoje-kova-uz-laisve-nesibaigia-niekada>
- 20 Kristina Jackūnaitė, „Lietuva siūlo prieglobstį persekiojamiems baltarusiams, tačiau jų priimti yra nepasiruošusi“, Irt.lt, 2020 m. gruodžio 25 d., <https://www.irt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1307142/lietuva-siulo-prieglobsti-persekiojamiems-baltarusiams-taciau-ju-priimti-yra-nepasiruosusi>
- 21 Migris, „Baltarusijos piliečiams ir jų šeimos nariams – galimybė gauti nacionalinę vizą supaprastinta tvarka“, 2020 m. rugsėjo 18 d., <https://www.migracija.lt/-/baltarusijos-pilie%C4%8Diams-ir-j%C5%B3-%C5%A1eimos-nariams-galimyb%C4%97-gauti-nacionalin%C4%99-viz%C4%85-supaprastinta-tvarka>
- 22 Vytis Jurkonis straipsnyje „Lietuva siūlo prieglobstį persekiojamiems baltarusiams, tačiau jų priimti yra nepasiruošusi“, Irt.lt, 2020 m. gruodžio 25 d., <https://www.irt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1307142/lietuva-siulo-prieglobsti-persekiojamiems-baltarusiams-taciau-ju-priimti-yra-nepasiruosusi>
- 23 Margarita Vorobjovaitė, „Lietuva vėl atsilieka: dėl ko Baltarusijos IT sektorius keliasi į Latviją, bet ne pas mus“, 2020 m. rugsėjo 24 d., <https://www.alfa.lt/verslas/verslo-naujienos/lietuva-vel-atsilieka-del-ko-baltarusijos-it-sektorius-keliasi-į-latvija-bet-ne-pas-mus/-50427876/>
- 24 Ten pat.
- 25 Relokantai: išgyventi Minską, 2021, <https://relokantai.irt.lt/lt/chapter/communes>
- 26 „Savivaldybių kompetencijų didinimas teikiant paslaugas trečiųjų šalių piliečiams“, 2020 m. įgyvendintų tyrimų šešiose Lietuvos savivaldybėse rezultatai, <https://sppd.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/igyvendinami-projektai/projektas-savivaldybiu-kompetenciju-didinimas-teikiant-paslaugas-treciuju-saliu-pilieciams>
- 27 Šią tendenciją iliustruoja ir 2019 m. Liutauro Labanausko, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos užsakymu atliktas tyrimas apie neapykantos nusikaltimų pažeidžiamas bendruomenes Lietuvoje, <https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/Pa%C5%BEid%C5%BEiam%C5%B3%20bendruomeni%C5%B3%20kokybinio%20tyrimo%20ataskaita.pdf>
- 28 Lietuvos socialinių mokslų Centro Sociologijos instituto Etninių tyrimų skyrius ir VšĮ „Diversity Development Group“, „Visuomenės nuostatų apklausa 2021 m. rezultatai“, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostat%C5%B3-apklausa-rezultatai-2021.pdf>
- 29 Ten pat.
- 30 Indrė Vainalavičiūtė, „Dėl pandemijos šalyje įstrigę užsieniečiai išradingumu lietuviams neprilygsta“, Irytas.lt, 2021 m. sausio 22 d., <https://www.irytas.lt/lietuvsdiena/aktualijos/2021/01/22/news/del-pandemijos-salyje-istrige-uzsienieciai-issradingumu-lietuviams-nepriilygsta-17970781>
- 31 Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „Laiku neišvykusiems trečiųjų šalių piliečiams nebus taikoma administracinė atsakomybė“, 2020 m. birželio 16 d., <https://migracija.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/uzsienieciu-kontrolė/migracijos-departamentas-laiku-neisvykusiems-treciuju-saliu-pilieciams-nebus-taikoma-administracine-atsakomybe>
- 32 Aurelija Jašinskienė, „Užsienyje pasiekę pinigų vargai – negauna galimybių paso“, 15min.lt, 2021 m. rugpjūčio 25 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/uzsienyje-pasiekę-piginiu-vargai-negauna-galimybiu-paso-56-1554310>

Pabėgėlių ir prieglobsčio prašytojų teisės

Giedrė Blažytė ir Akvilė Kriščiūnaitė

Nors, galimai dėl COVID-19 pandemijos sukeltų aplinkybių, 2020 m. prieglobsčio prašytojų skaičius, palyginus su 2019 m., Lietuvoje sumažėjo beveik dvigubai (2019 m. pateikti 646 prieglobsčio prašymai, 2020 m. – 321), tačiau asmenų, kuriems suteikta tarptautinė apsauga Lietuvos Respublikoje (pabėgėlio statusas ar papildoma apsauga), skaičius išliko panašus (2019 m. tarptautinė apsauga suteikta 92 asmenims, 2020 m. – 81 asmeniui).¹ Daugiausiai tarptautinę apsaugą gavusių žmonių buvo iš Rusijos, Sirijos, Turkijos ir Tadžikistano. 2020 m. integracijos programose savivaldybių teritorijose dalyvavo 283 prieglobsčio gavėjai (2019 m. – 228).²

2021 m., dėl padidėjusių nereguliarios migracijos srautų, išaugo prieglobsčio prašymų skaičius. Išankstiniais duomenimis, 2021 m. II pusmetį buvo gauti 3 526 prašymai suteikti prieglobstį Lietuvos Respublikoje. Šiuo laikotarpiu prieglobstis buvo suteiktas 393 asmenims (387 – pabėgėlio statusas ir 6 – papildoma apsauga).³ 2021 m. Lietuva tęsė lietuvių kilmės asmenų bei jų šeimos narių perkėlimą iš Venesuelos. Užsienio reikalų ministerijos duomenimis, nuo 2020 m. rugpjūčio mėnesio iki 2021 m. pabaigos iš Venesuelos į Lietuvą iš viso buvo perkelti 74 asmenys.⁴ 2021 m. rugpjūčio mėn. į Lietuvą perkelti 179 Lietuvos kariams talkinę vertėjai afganistaniečiai ir jų šeimų nariai.⁵ Migracijos departamento duomenimis, prieglobstis buvo suteiktas visiems iš Afganistano evakuotiems asmenims.⁶

Svarbiausi pokyčiai iki krizės Lietuvos-Baltarusijos pasienyje

Asmenų, kuriems suteikiamas prieglobstis Lietuvoje, integracija vykdoma vadovaujantis 2016 m. spalio 5 d. priimtu LR Vyriausybės nutarimu „Dėl valstybės prieglobsčio gavėjų integracijai teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“⁷. Siekiant didesnės prieglobsčio gavėjų integracijos, 2020 m. spalio 15 d. Vyriausybė pritarė šio nutarimo pakeitimams. Tarp svarbiausių šio nutarimo pakeitimų galima būtų išskirti: i) patikslinta prieglobsčio gavėjų integracijos sąvoka (integracija įvardijama kaip „abipusis prieglobsčio gavėjų ir priimančiosios valstybės bei visuomenės adaptacijos procesas“ (2.2 punktas); ii) numatyta, kad prieglobsčio gavėjams ir jų šeimos nariams paslaugos teikiamos parengiant jų poreikius atliepiantį individualų planą (2.5 punktas); iii) socialinė parama teikiama atsižvelgus į integracijos pažangą (iš pradžių būtų vienodo dydžio visiems prieglobsčio gavėjams, o vėliau galėtų būti arba tokio pat dydžio, jeigu asmuo arba visa šeima rodo pažangą, arba sumažėtų, jeigu jaučiamas nenoras integruotis.⁸ Pažanga vertinama atsižvelgus į individualias asmens savybes ir pagal integracijos sritis (turimus profesinius įgūdžius ir gebėjimus, kvalifikaciją; lietuvių kalbos mokėjimo įgūdžius; socialinius įgūdžius, kt.).⁹

2021 m. vasario 18 d. priimtas sprendimas dėl Užsieniečių integracijos į visuomenę 2018–2020 metų veiksmų plano pratęsimo vienerių metų laikotarpiui.¹⁰ Šis planas svarbus tuo, kad, skirtingai nei ankstesniame, jo tikslinė grupė taip pat apima tarptautinės apsaugos gavėjus. Veiksmų planu siekiama toliau gerinti užsienio piliečių integracijos priemonių įgyvendinimą Lietuvoje ir užtikrinti sėkmingą jų integraciją į visuomenę. Apžvalgos rengimo metu veiksmų planas kitam laikotarpiui dar nebuvo parengtas.

Apžvelgiamu laikotarpiu vienas svarbiausių pokyčių prieglobsčio prašytojų teisių užtikrinimo srityje yra susijęs su 2020 m. sausio 1 d. įsigaliojusiais įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ pakeitimais¹¹, kurie suteikė prieglobsčio prašytojams teisę dirbti, jeigu per 6 mėnesius nuo prašymo suteikti prieglobstį pateikimo dienos Migracijos departamentas nepriėmė sprendimo dėl prieglobsčio Lietuvos Respublikoje suteikimo ne dėl prieglobsčio prašytojo kaltės (71 str.). Teisės prieglobsčio prašytojams dirbti suteikimas buvo viena iš Jungtinių Tautų Visuotinės periodinės peržiūros rekomendacijų Lietuvai.¹²

Atsakas į situaciją Lietuvos–Baltarusijos pasienyje

2021 m. vasarą Lietuva susidūrė su didėjančia, Aliksandro Lukašenkos režimo skatinama, nereguliaria migracija Lietuvos–Baltarusijos pasienyje, dėl ko liepos pradžioje buvo paskelbta ekstremali situacija¹³. Nuo 2021 m. pradžios iki metų pabaigos viso buvo *de facto* sulaikyti 4327 neteisėtai sieną kirtę migrantai, kurių dauguma (2891 asmuo) atvyko 2021 m. liepos mėnesį, ketvirtadalis jų – nepilnamečiai.¹⁴

Masinis sulaikymas

Liepos 13 d., priėmus įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ pakeitimus¹⁵, įsigaliojo nuostata, kad užsieniečiai, kurie neteisėtai kirto Lietuvos Respublikos sieną, esant karo padėčiai, nepaprastajai padėčiai, dėl masinio užsieniečių antplūdžio paskelbtai ekstremaliajai situacijai ar ekstremaliajam įvykiui, gali būti *de facto* sulaikyti be teismo sprendimo, neatsižvelgiant į asmens pažeidžiamumą, įskaitant vaikus ir nelydimus nepilnamečius. Toks užsieniečio *de facto* sulaikymas galėjo trukti iki 6 mėnesių, o 2021 m. gruodžio 23 d. Seimui nubalsavus už naujas įstatymo pataisas, nereguliarių migrantų ir prieglobsčio prašytojų judėjimo laisvė gali būti suvaržyta iki vienerių metų.¹⁶ Migrantų sulaikymas be individualaus teismo sprendimo yra kritikuojamas kaip šurkštus žmogaus teisių pažeidimas, o vaikų sulaikymas migracijos ir prieglobsčio kontekste apskritai laikomas JT Vaiko teisių konvencijos pažeidimu.^{17,18,19,20}

Sąlygos migrantų ir prieglobsčio prašytojų *de facto* sulaikymo vietose

2021 m. rugpjūčio 2–6 ir 24–26 dienomis bei rugsėjo 15 dieną Lietuvos Seimo kontrolieriaus įstaigos atstovų ir jų pasitelktų ekspertų atliktų stebėjimų metu²¹ nustatyta, kad užsieniečių laikino apgyvendinimo vietose nebuvo tinkamai užtikrinamos sulaikytų užsieniečių gyvenimo sąlygos – ne visur buvo tiekiamas šiltas maistas, trūko pieno produktų vaikams; sanitarinėse patalpose nebuvo užtikrinama higiena ir privatumas; sveikatos priežiūros paslaugos buvo prieinamos tik esant skubios medicinos pagalbos poreikiui²²; pažeidžiamų asmenų grupėms priskiriami užsieniečiai gyveno specialiųjų poreikių neatitinkančiomis sąlygomis; nebuvo teikiama psichologinė pagalba, kt.

Ataskaitoje taip pat keliamas klausimas dėl tinkamo pažeidžiamų asmenų identifikavimo. Teigiama, kad pažeidžiamumo vertinimas buvo atliekamas asmenis apžiūrėjus vizualiai bei juos apklausus, o daugiau jokių veiksmų nebuvo atliekama. Stebėjimo metu apklausti pareigūnai teigimu, kaip pažeidžiami asmenys buvo identifikuojamos šeimos, mažamečiai vaikai, besilaukiančios moterys ir asmenys su negalia, tačiau pažeidžiamumas dėl galimai patirto smurto (t. p. ir kankinimo, prievartos, etc.), priklausymo LGB+ bendruomenei nebuvo vertinamas. Taip pat ne visada įvertintas asmens pažeidžiamumas dėl jo priklausymo etninei grupei. Pavyzdžiui, VSAT pareigūnai nežinojo apie VSAT Vilniaus rinktinės Adu-tišio pasienio užkardoje su kitais migrantais apgyvendintą 8 jazidų grupę iš Sindžaro regiono Irake.

Patikrinimų metu taip pat užfiksuoti atvejai, kai nebuvo užtikrintas LGBTQ+ bendruomenei priklausančių užsieniečių saugumas – jie buvo apgyvendinti kartu su kitais užsieniečiais, kurie dėl savo įsitikinimų ar pažiūrų LGBTQ+ bendruomenės narių atžvilgiu yra galimai nusiteikę priešiški.

Ataskaitoje taip pat atkreipiamas dėmesys, kad apgyvendinimo vietose nebuvo užtikrinamas moterų saugumas – dušai ir tualetai, įrengti konteineriniuose nameliuose, buvo bendri moterims ir vyrams, dušai atskirti tik užuolaidomis, tad nebuvo užtikrinamas privatumas, pasitaikė atvejų, kai vienoje patalpoje buvo apgyvendinti giminytės ryšiais nesusiję moterys ir vyrai.

2021 m. rugsėjį nereguliarūs migrantai ir prieglobsčio prašytojai, gyvenę palapinėse, savivaldybių suteiktose patalpose ir užkardose, imti kelti į penkis ilgalaičius užsieniečių registracijos ir pabėgėlių priėmimo centrus Kybartuose, Medininkuose, Vilniuje (Naujininkuose), Pabradėje ir Rukloje. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus stebėtojai 2021 m. spalį Vidaus reikalų ministerijai pateiktoje migrantų apgyvendinimo sąlygų pokyčio analizėje įvardijo, kad nors gyvenimo sąlygos yra pagerėjusios, tačiau problemų išlieka, tad rekomenduojama priėmimo sąlygas ir toliau gerinti.²² Tiek Lietuvos Raudonojo Kryžiaus, tiek kitų

* 2021 m. spalio 6 d. priimtas Vidaus reikalų ministrės sprendimas, kad nepilnamečiams pirminio, antrinio ir, esant poreikiui, tretinio lygio sveikatos priežiūros paslaugos turi būti teikiamos visiems nepilnamečiams, nepaisant to, ar jie yra pateikę prašymą suteikti prieglobstį Lietuvoje ar ne. Daugiau informacijos: https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Sprendimas%20Nr.%2010V-59.pdf

visuomeninių organizacijų atstovų požiūriu, didžiausia problema apžvelgiamu laikotarpiu išliko tankus migrantų ir prieglobsčio prašytojų apgyvendinimas, su kuriuo susijusios ir kitos problemos, tokios kaip tinkamų higienos sąlygų neužtikrinimas ar ribotos judėjimo galimybės apgyvendinimo teritorijose.²³ Tarp nerimą keliančių problemų taip pat minimas specialistų (psichologų, medikų, socialinių darbuotojų) trūkumas ir jau centruose dirbančių specialistų kompetencijų darbui su prieglobsčio prašytojais ir migrantais stygius. Daugiausiai nerimo žmogaus teisių gynėjai yra išreiškę dėl prieglobsčio prašytojų ir migrantų apgyvendinimo sąlygų buvusiuose patalpose namuose Kybartuose (Kybartų užsieniečių registracijos centras, toliau Kybartų URC), kuriuose be minėtų problemų yra taikomos ir tam tikros kalėjimo praktikos.²⁴

Apie prastas ir žmogaus orumą žeminančias gyvenimo sąlygas Kybartų URC liudija ir Seimo kontrolierių įstaigos ataskaita, pasirodžiusi 2022 m. sausio 24 d.²⁵ Seimo kontrolierė pastebi, kad Kybartų URC apgyvendintiems užsieniečiams taikomų faktinių apribojimų pobūdis ir laipsnis prilygsta sulaikymo požymiams. Ataskaitoje pažymima, kad Kybartų URC nėra suteikiamos higienos normos atitinkančios gyvenimo sąlygos, neužtikrinamas privatumas, o dėl informacijos stokos ir itin riboto teisinės pagalbos prieinamumo užsienio kalbomis bei pareigūnų daromo spaudimo asmenys yra priversti gyventi nežinomybėje dėl savo ateities. Ne mažesnę nerimą kelia ir tai, kad nėra tinkamai atsižvelgiama į pažeidžiamų ir sveikatos problemų turinčių asmenų poreikius bei saugumą. Ataskaitoje daroma išvada, kad Kybartų URC užsieniečiams taikomų sąlygų visuma prilygsta pagal Konvenciją prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą draudžiamam nežmoniškam ar žeminančiam žmogaus orumą elgesiui.

Prieglobsčio prašymų nagrinėjimo procedūros ir teisė į apeliaciją

Po 2021 m. liepos 13 d. priimtų įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ pataisų²⁶, per Baltarusiją atvykusių asmenų prieglobsčio prašymai buvo pradėti nagrinėti iš esmės skubos tvarka, net jei asmenys priklausė pažeidžiamoms grupėms, pvz., buvo nelydimi nepilnamečiai. Be to, neigiami prieglobsčio sprendimai privalėjo būti apskųsti per 7 dienas tam pačiam Migracijos departamentui – institucijai, kuri priima sprendimą dėl prieglobsčio prašymo. Migracijos departamentui antrą kartą atmetus prieglobsčio prašymą, šį sprendimą per 7 dienas buvo galima apskųsti apygardos administraciniam teismui, tačiau buvo panaikinta galimybė teismo sprendimą apskųsti Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui (LVAT). Tokią praktiką advokatai²⁷, nevyriausybines ir tarptautines organizacijas²⁸ kritikavo kaip neužtikrinančią veiksmingos teisės į apeliaciją. Nors vėlesnėmis pataisomis ši tvarka buvo pakoreguota, sugrąžinant galimybę skųsti apygardos teismo sprendimą LVAT²⁹, palikti itin trumpi apskundimo terminai ir toliau apskunkina veiksmingo apskundimo galimybes, turint omenyje bylų sudėtingumą, specifiškumą bei tai, kad gali užtrukti teisinės pagalbos bei vertimo organizavimas. Be to, JT vyriausiojo pabėgėlių komisaro pateiktose pastabose pažymima, kad apskundus pirminį Migracijos departamento sprendimą teismui, nėra automatiškai stabdomas jo vykdymas. Teigiama, kad tokiais atvejais, „ypač po pagreitintos administracinės peržiūros, ir atsižvelgiant į esamas problemas, susijusias su informacijos teikimu, konsultavimu, teisiniu atstovavimu ir vertimu žodžiu, gali būti apribota galimybė pasinaudoti veiksminga teisių gynimo priemone ir pažeistas negrąžinimo principas.“³⁰

Lietuvos Seimo kontrolieriaus ataskaitoje³¹ pažymima, kad prieglobsčio prašytojų teisė į informaciją apie savo teises ir pareigas bei jų nevykdymo padarinius prašymo suteikti prieglobstį nagrinėjimo metu, taip pat teisė į informaciją, susijusią su prašymo suteikti prieglobstį nagrinėjimu, nebuvo tinkamai užtikrinama. Ataskaitoje atkreipiamas dėmesys, kaip buvo vykdoma prieglobsčio prašymus pateikusių užsieniečių apklausa. Teigiama, kad „apklausoje dalyvauja tik apklausą vykdančios pareigūnas ir vertėjas, o teisinė pagalba nėra užtikrinama, nes advokatas nedalyvauja (išskyrus nelydymų nepilnamečių apklausas)“. Be to, įvardijama, kad užsieniečiai nežinojo, kokia tvarka gali skųsti neigiamus sprendimus dėl prieglobsčio suteikimo.

Vėlesnėje Seimo kontrolieriaus ataskaitoje³² pažymima, kad užsieniečiai, gyvenantys Kybartų URC, nėra pakankamai informuojami ir apie jiems valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, daugelis jų nežino, kur ir kaip kreiptis dėl teisinės pagalbos bei neturi juos atstovaujantį advokatą. Tuo tarpu tie, kuriems buvo skirtas valstybės garantuojamos teisinės pagalbos advokatas, „skundėsi tuo, kad jie nei karto nebuvo nei susitikę gyvai, nei bendravę telefonu ar kitomis ryšio priemonėmis su jiems paskirtu advokatu.“³³ Svarbu paminėti, kad teisinės pagalbos teikimą užsieniečiams, kurių prieglobsčio prašymai atmetami, organizuoja ir koordinuoja Migracijos departamentas.

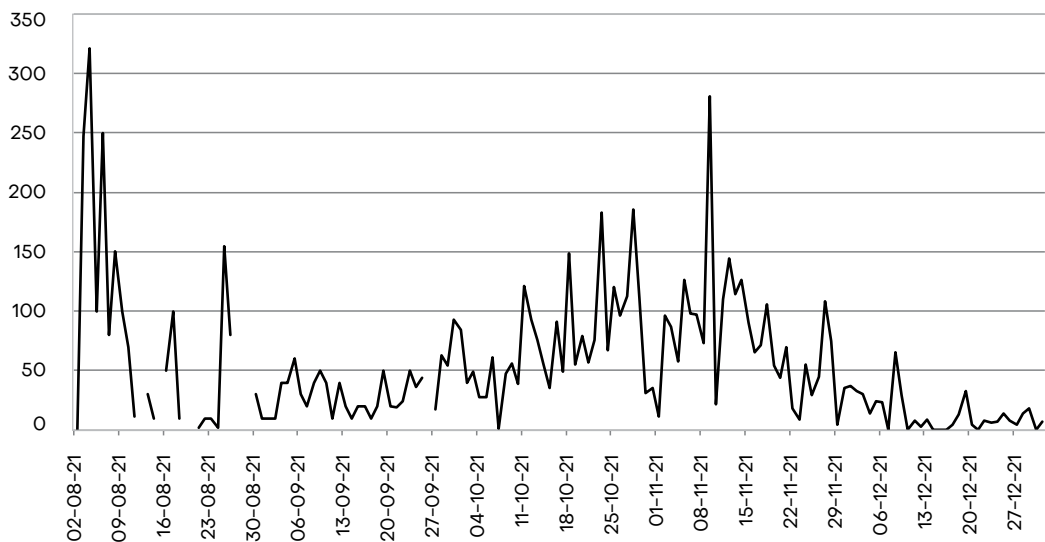
Žiniasklaidoje taip pat buvo pasirodę straipsnių dėl netinkamai vykdomų prieglobsčio prašymų nagrinėjimo procedūrų. Viename jų, remiantis pokalbius su migrantais vykdžiusio asmens liudijimu, teigiama, kad „formalumi su migrantais trunka mažiau nei 20 minučių, per tą laiką migracijos darbuotojai turi greitai nuspręsti, į kurią kategoriją – „nelegalų“ ar „prieglobsčio prašytojų“ – juos įrašyti. Šis sprendimas nulems jų prieglobsčio prašymo eigą, o rezultatas neretai priklauso vien nuo pačių darbuotojų moralės“³⁴. Panašia patirtimi dalinosi ir Migracijos departamento atstovė, kuri taip pat pridėjo, kad dėl laiko stygiaus buvo kalbama, kad bus atsisakyta individualių prieglobsčio prašytojų apklausų ir pastebėjo, kad darbuotojams buvo pateikti tik neigiamų sprendimų šablonai, o teigiamo sprendimo formos darbuotojams nebuvo išdalintos.³⁵ Daug atgarsio sulaukė ir žiniasklaidoje pasirodę nevieši sprendimai dėl prieglobsčio LGBTQ+ bendruomenei priklausantiems asmenims nesuteikimo.³⁶

Abejonių dėl tinkamos prieglobsčio prašymo nagrinėjimo procedūros kelia ir nedidelis teigiamų sprendimų dėl prieglobsčio suteikimo skaičius. Eurostat 2020 m. duomenimis, 43 proc. Irako, 85 proc. Sirijos ir 59 proc. Afganistano piliečių Europos Sąjungoje pateiktų prieglobsčio prašymų buvo patenkinta be apeliacijos.³⁷ Tuo tarpu Lietuvoje, 2022 m. sausio 19 d. duomenimis, prieglobstis suteiktas 97 Lietuvos–Baltarusijos sieną neteisėtai kirtusiam užsieniečiui, 3199 užsieniečiams prieglobstis nesuteiktas.³⁸ Teigiamų sprendimų dalis, nuo visų 2021 m. pateiktų prieglobsčio prašymų skaičiaus, sudaro 7 procentus.

„Apgrėžimo“³⁹ politika

Išaugus neregulios migracijos srautui, rugpjūčio 3 d. buvo pradėti taikyti neteisėtai sieną kertančių asmenų „apgrėžimai“⁴⁰. Pagal rugpjūčio 12 d. įsigaliojusias įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ pataisas, paskelbus karo padėtį, nepaprastąją padėtį, taip pat ekstremaliąją situaciją ar ekstremalųjį įvykį dėl masinio užsieniečių atplūdžio, asmenys, norintys prašyti prieglobsčio Lietuvoje ir neturintys pagrindo teisėtai būti šalyje, gali pateikti prieglobsčio prašymus tik pasienio kontrolės punktuose ar tranzito zonoje arba Lietuvos Respublikos ambasadoje bei konsulinėse įstaigose užsienyje, o išimties gali būti daromos pažeidžiamiesiems asmenims arba atsižvelgiant į kitas individualias aplinkybes. Pavyzdžiui, įsigaliojus numatyta tvarka, Baltarusijos piliečiai buvo įleidžiami į Lietuvą dėl ypatingų humanitarinių priežasčių, nors į Lietuvą pateko nereguliariai kirsdami sieną.⁴¹ Kitais atvejais, nesilaikant numatytos tvarkos, prieglobsčio prašymas dažniausiai nėra priimamas, o asmenys nėra įleidžiami į Lietuvos teritoriją.⁴² Tai reiškia, kad dėl taikomo „apgrėžimų“ nėra užtikrinama teisė į prieglobstį, nes prieglobsčio prašymai ir jų pagrįstumas nėra nagrinėjami individualiai, o tokia praktika prieštarauja tarptautiniams Lietuvos įsipareigojimams žmogaus teisių srityje, nėra suderinama su JT Konvencija dėl pabėgėlių statuso, ES teise bei kitais tarptautiniais dokumentais.⁴³ Be to, vieninteliai teisėti prieglobsčio prašymų pateikimo būdai yra sunkiai įmanomi praktikoje. 2021 m. rugpjūčio–gruodžio mėnesiais sienos perėjimo punktuose Baltarusijos ir Lietuvos pasienyje buvo pateikti tik 11 prieglobsčio prašymų⁴⁴, o iki 2021 m. lapkričio vidurio Lietuvos ambasadoje Minske buvo pateikti tik 5 prieglobsčio prašymai.⁴⁵

Nuo „apgrėžimų“ taikymo pradžios iki 2021 m. pabaigos Lietuvos–Baltarusijos pasienyje apgrėžta 8,1 tūkst. migrantų (įskaitant galimus pakartotinus „apgrėžimus“), o didžiausias neteisėtai sieną kertančių migrantų skaičius 2021 m. buvo pastebimas rugpjūčio ir lapkričio mėnesiais (žr. pav. Nr. 2). Tačiau nėra jokių oficialių suvestinių duomenų ir jokios išsamios informacijos apie tai, kokie asmenys buvo „apgrėžti“. Valstybės sienos apsaugos tarnyba beveik kasdien skelbė „apgrėžimų“ skaičių, tačiau nėra žinomas „apgrėžtų“ žmonių amžius, lytis, sveikatos būklė, tautybė ar kiek asmenų buvo „apgrėžti“ pakartotinai. Dėl patekimo į pasienio ruožą ribojimų nevyriausybinėms ir tarptautinėms organizacijoms bei žurnalistams nebuvo vykdoma nuosekli nepriklausoma stebėseną, todėl lieka neaišku, ar visiems pažeidžiamiesiems asmenims, pavyzdžiui, nelydimiems nepilnamečiams, asmenims su negalia arba asmenims, kuriems reikia medicininės pagalbos, buvo pritaikytos išimties, ypač turint omenyje, kad Valstybės sienos apsaugos tarnybos pareigūnai yra pripažinę, jog dėl blogo matomumo kartais buvo sunku įvardinti tikslų „apgrėžiamų“ asmenų skaičių.⁴⁶ Šeimos su mažamečiais vaikais nebuvo traktuojamos kaip pažeidžiamieji asmenys, todėl taip pat būdavo „apgrėžiami“.⁴⁷

Pav. Nr. 2. „Apgręžiamų“ migrantų skaičius pagal Valstybės sienos apsaugos tarnybos duomenis.²

Dėl patekimo į pasienį ribojimų tik keli „apgręžimo“ atvejai buvo detaliam nušviesti žiniasklaidoje. Pavyzdžiui, 2021 m. rugsėjo mėnesį penki Afganistano piliečiai buvo gražinti atgal į Baltarusiją, nepaisant Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) sprendimo dėl laikinųjų apsaugos priemonių, neleidžiančių jų išstumi, pritaikymo, tvirtinant, kad EŽTT sprendimo priėmimo dieną šių asmenų nebuvo Lietuvos teritorijoje. Nors asmenims galiausiai buvo leista paprašyti prieglobsčio, tai įvyko tik po to, kai, jiems vėl kirtus sieną neleistinoje vietoje, žiniasklaidos atstovai nušvietė jų sulaikymą Lietuvos teritorijoje.⁴⁸ 2021 m. lapkričio pabaigoje Lietuvos teritorijoje palapinėse buvo rasti 14 migrantų, tarp kurių buvo 6 nepilnamečiai. Žiniasklaidoje pasirodžius straipsniams apie šį atvejį, migrantai buvo nuvežti į užkardą humanitarinei pagalbai suteikti, tačiau vėliau buvo gražinti į Baltarusiją. Nors Valstybės sienos apsaugos tarnyba teigė, kad migrantai nusprendė savo noru grįžti į Baltarusiją, vienas iš migrantų tvirtino, kad jiems nebuvo suteikta galimybė prašyti prieglobsčio.⁴⁹

Humanitarinės pagalbos teikimas migrantams ir žurnalistų prieiga pasienyje

2021 m. rugpjūčio mėnesį, po to, kai buvo pradėta įgyvendinti „apgręžimo“ politika, žurnalistų ir nevyriausybinų organizacijų patekimas į pasienio zoną buvo apribotas. Nors formaliai buvo palikta galimybė kreiptis dėl patekimo į pasienio ruožą leidimo žurnalistams ir nevyriausybinų organizacijų atstovams, leidimų gavimas užtrūkdavo, be to, fiksuoti atvejai, kai pasieniečiai bandė trukdyti žurnalistų darbui.⁵⁰ Rugsėjo 6 d. pagrindinių Lietuvos žiniasklaidos priemonių redakcijos kreipėsi į valstybines institucijas dėl tokių ribojimų rizikų, ragindamos leisti žurnalistams laisviau dirbti pasienio ruože.⁵¹

Spalio pabaigoje, atsižvelgiant į pablogėjusias oro sąlygas ir dėl to kylančias galimas migrantų sveikatai, buvo nuspręsta organizuoti humanitarinių pagalbos paketų dalijimą apgręžiamiesiems migrantams⁵², tačiau toks paketų dalijimas buvo deleguotas valstybės pareigūnams, o nevyriausybinių organizacijoms pačioms teikti humanitarinę pagalbą sąlygos nebuvo sudarytos. Dalies nevyriausybinių organizacijų atstovų teigimu, dalinamuose paketuose trūko daiktų, būtinų išgyvenimui, turint omenyje, kad asmuo (asmenys) galėjo būti įstrigęs Lietuvos-Baltarusijos pasienyje ypač atšiauriomis oro sąlygomis.⁵³

Lapkričio 10 d. buvo įvesta nepaprastoji padėtis visame pasienio ruože prie Lietuvos valstybės sienos su Baltarusija ir 5 kilometruose į valstybės gilumą nuo jo, užsieniečių *de facto* sulaikymo ir apgyvendinimo vietoje ir 200 metrų aplink jas. Tai lėmė tai, kad visiems asmenims, kuriems netaikomos išimties dėl gyvenamosios vietos, darbo ar kitų aplinkybių, įsigaliojo draudimas vykti į pasienio su Baltarusi-

* Pastaba: kai kuriomis dienomis Valstybės sienos apsaugos tarnyba dėl blogo matomumo sąlygų pateikė tik apytikslius duomenis. Kai kuriomis dienomis informacijos apie apgręžiamų asmenų skaičių rasti nepavyko (08.12, 08.19–08.20, 08.27–29, 09.26). Grafikas sudarytas VŠĮ „Diversity Development Group“.

ja ruožą, o užsieniečių *de facto* sulaikymo ir apgyvendinimo vietose buvo apribotas užsieniečių būriavimasis,⁵⁴ atsirado galimybė lengviau konfiskuoti migrantų turimas susisiekimo priemonės ir riboti susisiekimą su išoriniu pasauliu, apribojant prekybą SIM kortelėmis bei prieigą prie jų papildymo⁵⁵. Nepaprastosios padėties įvedimas dar labiau apsunkino humanitarinę pagalbą migrantams pasienyje teikiančių organizacijų darbą. Iš pradžių žurnalistams buvo panaikinta galimybė dirbti arčiau nei vieno kilometro atstumu nuo sienos, tačiau vėliau buvo leista dirbti 100 metrų atstumu⁵⁶.

Didelį nerimą kelia tai, kad 2021 m. dalis valstybinių institucijų atstovų priešino žmogaus teisių ir valstybės saugumo diskursus, o žmogaus teises ginančias⁵⁷ ir (arba) humanitarinę pagalbą teikiančias organizacijas⁵⁸ kritikavo kaip galimai veikiančias prieš valstybės interesus. Aptariamu laikotarpiu Valstybės sienos apsaugos tarnyba pradėjo du ikiteisminius tyrimus humanitarinę pagalbą teikusių asmenų atžvilgiu dėl neva neteisėto migrantų gabenimo. Pirmuoju atveju ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas išaiškinant, kad Lietuvos gyventojai, leidę apsistoti 5 Afganistano piliečiams sodyboje netoli Baltarusijos pasienio, neatliko aktyvių slėpimo veiksmy, be to, veikė be atlygio.⁵⁹ Tačiau kitą dieną pradėtas naujas ikiteisminis tyrimas dėl panašaus atvejo.⁶⁰ Šiuo laikotarpiu taip pat buvo išrašytos 100 eurų administracinės baudos asmenims, teikusiems humanitarinę pagalbą paeiti negalinčiam asmeniui teritorijoje, kurioje būti neturėjo leidimo.⁶¹

Tarptautinės bendruomenės atsakas

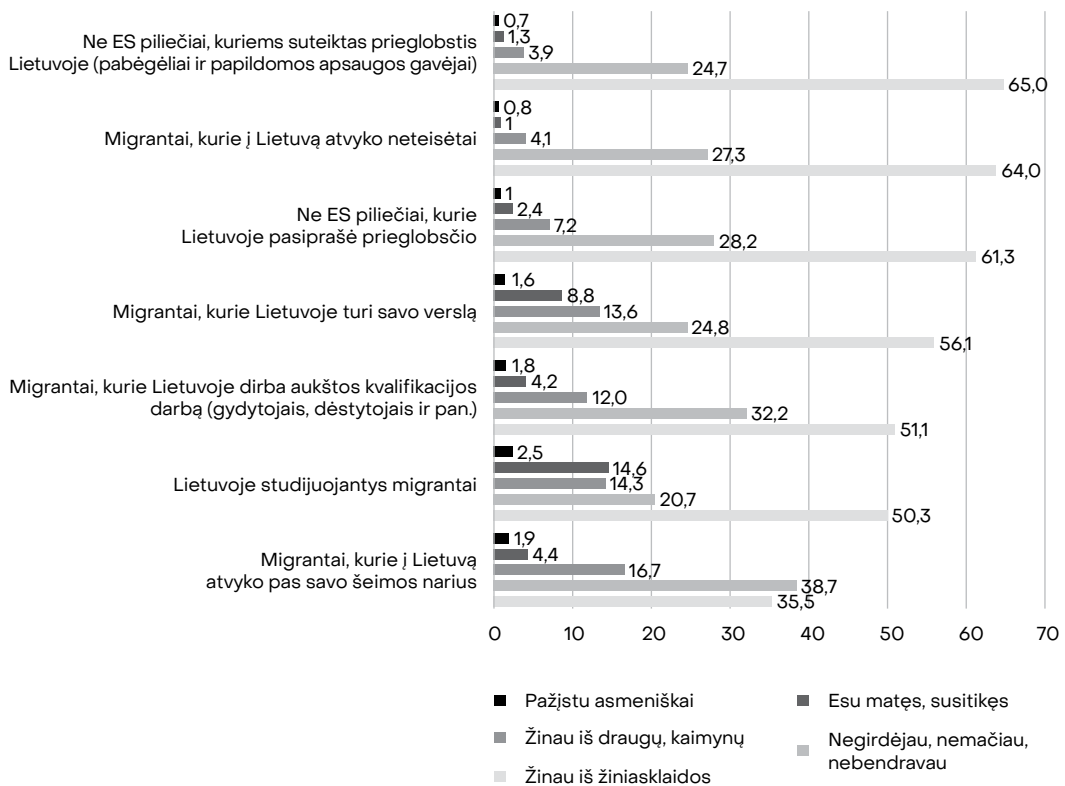
Lietuvos atsakas į padidėjusią migraciją Lietuvos ir Baltarusijos pasienyje sulaukė tarptautinių organizacijų kritikos. Dėl masinio *de facto* sulaikymo Lietuvą kritikavo Jungtinių Tautų komitetas prieš kančias (org. UN Committee against Torture (CAT))⁶², dėl sulaikymo, prieglobsčio bylų nagrinėjimo bei „apgrėžimų“ praktikos – JT pabėgėlių agentūra (UNHCR)⁶³, Europos Tarybos žmogaus teisių komisarė Dunja Mijatovič⁶⁴, Europos pabėgėlių ir tremtinių taryba (org. European Council on Refugees and Exiles (ECRE))⁶⁵. Dėl teisės į prieglobstį pažeidimų, įskaitant „apgrėžimus“, į Lietuvą kreipėsi ir Europos sienų ir pakrančių apsaugos agentūros „Frontex“ Fundamentalių teisių biuras, pateikęs Lietuvai rekomendacijas.⁶⁶

Visuomenės nuostatos ir žiniasklaida

2021 m. atliktos reprezentatyvios gyventojų apklausos⁶⁷ duomenys atskleidžia, kad, palyginus su 2020 m., pastebimai išaugo Lietuvos gyventojų socialinė distancija pabėgėlių grupės atžvilgiu kaimynystės, darbo vietoje darbovietėje ir būsto nuomos klausimais. Taip pat daugiau tyrimo dalyvių buvo linkę įžvelgti labiau neigiamą, nei teigiamą šių asmenų įtaką visuomenei ir valstybei. Net 85 proc. apklausos dalyvių buvo linkę sutikti su teiginiu, kad pabėgėliai gali padidinti nusikalstamumo lygį Lietuvoje, o 82 proc. – kad pabėgėliai gali sukelti socialinius neramumus, ir tik 14 proc. respondentų buvo linkę pritarti teiginiui, kad pabėgėliai praturtina Lietuvos kultūrinį gyvenimą. Antra vertus, svarbu atkreipti dėmesį, kad apie 39 proc. tyrimo dalyvių buvo linkę sutikti, kad valstybė turėtų skirti daugiau dėmesio Lietuvoje gyvenančių ir į Lietuvą atvykstančių pabėgėlių integracijai, o daugiau nei trečdalis (33 proc.) apklaustųjų pritarė, kad pabėgėliai yra pažeidžiama grupė, todėl Lietuva privalo jiems padėti.

Galima daryti prielaidą, kad tokiems Lietuvos gyventojų nuostatų apklausos pokyčiams įtakos turėjo migracijos situacija Lietuvos–Baltarusijos pasienyje bei viešojoje erdvėje vyraujantis migracijos kaip grėsmės nacionaliniam saugumui, šalies socialiniam ir ekonominiam gyvenimui naratyvas. Apklausa atskleidžia, kad Lietuvos gyventojai nuomonę apie įvairias migrantų grupes (taip pat ir prieglobsčio prašytojus bei jo gavėjus) susidaro ne iš asmeninės patirties, o iš įvairių žiniasklaidos priemonių. (žr. pav. nr. 3)

Komunikacijos apie skirtingas migrantų grupes viešojoje erdvėje svarbą rodo ir „Media4change“ atliktos žiniasklaidos stebėsenos rezultatai.⁶⁸ Tyrimas atskleidžia, kad 2021 m. vasarą žurnalistų darbuose buvo stebimi ryškūs visuomenės panikos kurstymo elementai: „dominavo pranešimai apie atvykusį žmonių sulaikymus, atkartotos skambios prieš migrantus nukreiptos politikų frazės, o patiems migrantams balsas buvo suteikiamas itin retai“⁶⁹. Taip pat atkreipiamas dėmesys, kad „žurnalistai darbuose apie migraciją dažniausiai kalbina politikus ir Valstybės sienos apsaugos tarnybos pareigūnus. Birželio mėnesį politikai buvo cituoti 40 proc., o pasienyje dirbantys pareigūnai – 16 proc. tokių publikacijų. Žmogaus teisių ekspertų, nevyriausybių organizacijų atstovų pozicijos šiame kontekste išgirstamos rečiau“⁷⁰.

Pav. Nr. 3. Ar per paskutinius 12 mėnesių Jums teko girdėti, matyti ar bendrauti su tokiais asmenimis iš ne Europos Sąjungos šalių? (2021, proc.)

ŠALTINIAI

- 1 Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, 2019 ir 2020 m. migracijos metraščiai, <https://migracija.lrv.lt/lt/statistika/migracijos-metrasciai>
- 2 Ten pat.
- 3 Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, „Pagrindiniai migracijos rodikliai Lietuvos Respublikoje, 2021 m. II pusmetis“, <https://migracija.lrv.lt/lt/statistika/pagrindiniai-migracijos-rodikliai-lietuvos-respublikoje>
- 4 Užsienio reikalų ministerija, „Į Lietuvą iš Venesuelos atvyko dar 17 lietuvių ir jų artimųjų“, 2021 m. gruodžio 13 d., https://www.urm.lt/default/lt/naujienos/i-lietuva-is-venesuelos-atvyko-dar-17-lietuviu-ir-ju-artimuju_1
- 5 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, „Lietuvių kariams talkinę afganistaniečiai integruojasi mūsų šalyje“, 2021 m. gruodžio 12 d., <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/lietuviu-kariams-talkine-afganistanieciai-integruojasi-musu-salyje>
- 6 Migracijos departamentas, „Prieglobstis suteiktas visiems į Lietuvą perkeltiems afganistaniečiams“, 2021 m. spalio 8 d., <https://migracija.lrv.lt/lt/naujienos/prieglobstis-suteiktas-visiems-i-lietuva-perkeltiems-afganistanieciais>
- 7 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas, „Dėl Valstybės paramos prieglobsčio gavėjų integracijai teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2016 spalio 5 d., Nr. 998, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActEditions/5c01c030913d11e69ad-4c8713b612d0f?faces-redirect=true>
- 8 Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „Prieglobstį Lietuvoje gavę užsieniečiai bus labiau skatinami integruotis ir mokytis lietuvių kalbos“, 2020 m. spalio 7 d., <https://lr.lt/lt/naujienos/prieglobsti-lietuvoje-gave-uzsienieciai-bus-labiau-skatunami-integruotis-ir-mokyti-lietuviu-kalbos>
- 9 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl individualaus integracijos plano prieglobsčio gavėjui ar (ir) jo šeimos nariams parengimo, atnaujinimo ir integracijos stebėsenos bei pažangos vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2020 m. spalio 15 d., Nr. A1-975, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/cf3749300ef711ebb74de75171d26d52>
- 10 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl socialinės apsaugos ir darbo ministro 2018 m. gruodžio 21 d. įsakymo Nr. A1-755 „Dėl Užsieniečių integracijos į visuomenę 2018–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo“ pakeitimo“, 2021 m. vasario 18 d., Nr. A1-141, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b4dca730722811eb9fc9c-3970976dfa12?fwid=rivwzvpvg%2Fasr>
- 11 Įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ Nr. IX-2206 2, 58, 64, 71 ir 88 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2019 m. gruodžio 3 d., Nr. XIII-2582, <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=c726c1a01c1eabe008ea93139d588&fbclid=IwAR2N7MxqfPL8C9FJXHxHk-b5b9h1I-Z5M-yZVLs2UGsiHj0OfaWb16Re8>

Atsakas į situaciją Lietuvos-Baltarusijos pasienyje: laiko juosta

2021.06.03	Pradėjus didėti nereguliariai migracijai, pasienio su Baltarusija apsaugai papildomai pasitelkiama Viešojo saugumo tarnyba
2021 m. birželis/liepa	<ul style="list-style-type: none"> · Pabradėje atidarytas palapinių miestelis · Migrantai pradedami apgyvendinti laikinose apgyvendinimo vietose savivaldybėse · Liepos 2 d. paskelbta ekstremali situacija
2021.07.13	Įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ pakeitimai (savaržytos neteisėtai sieną kirtusių migrantų teisės)
2021.08.01	Įleista daugiausiai neteisėtai sieną kirtusių migrantų per parą: 294
2021.08.03	Praktikoje pradėta įgyvendinti „apgrėžimo“ procedūra
2021.08.10	Įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ pakeitimai (iteisintas migrantų „apgrėžimas“)
2021.09.08	Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas dėl laikinųjų apsaugos priemonių 5 Afganistano piliečiams
2021 m. rugsėjo vid./ spalio	<ul style="list-style-type: none"> · Migrantai pradedami perkelti iš laikinų apgyvendinimo vietų savivaldybėse ir pasienio užkardose · Rugsėjo vid. pradėtas ikiteisminis tyrimas humanitarinę pagalbą teikusiems asmenims dėl galimo 5 Afganistano piliečių slėpimo
2021 m. spalio pab.	Priimtas sprendimas skubiai organizuoti humanitarinių paketų dalijimą apgrėžiamiesiems migrantams
2021.12.23	Įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ pakeitimai (iteisinama galimybė pratęsti migrantų sulaikymą iki 1 metų)
2021.12.30	<ul style="list-style-type: none"> · VSAT skiria baudas asmenims, teikusiems humanitarinę pagalbą pasienio ruože, į kurį asmenų patekimas ribojamas · Pradėtas ikiteisminis tyrimas humanitarinę pagalbą teikusiems asmenims dėl galimo migrantų gabenimo

¹² United Nations High Commissioner for Refugees, „Submission by the United Nations High Commissioner for Refugees, for the Office of the High Commissioner for Human Rights' Compilation Report. Universal Periodic Review: 2nd Cycle, 26th Session. LITHUANIA“, <https://www.refworld.org/pdfid/57fb8ed94.pdf>; <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/LIIndex.aspx>

¹³ Milena Andrukaitytė, BNS, „Dėl migrantų srauto valstybės mastu paskelbta ekstremali situacija“, Irt.lt, 2021 m. liepos 2 d., <https://www.irt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1444209/del-migrantu-srauto-valstybes-mastu-paskelbta-ekstremali-situacija>

¹⁴ Lietuvos statistika, „Neteisėtoms migracijoms stebėseną (nuo 2021-01-01)“, nuolat atnaujinama <https://ls-osp-sdg.maps.arcgis.com/apps/dashboards/9b0a008b1fff41a88c5efcc61a876be2>

¹⁵ Įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ Nr. IX-2206 5, 71, 76, 77, 79, 113, 131, 136, 138, 139, 140 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo IX-1 skyriumi įstatymas, 2021 m. liepos 13 d., Nr. XIV-506, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/a4780990eac111eb9f09e7df20500045>

¹⁶ Jūratė Skėrytė, „Neteisėtų migrantų judėjimas galės būti apribotas dar pusmečiui“, Irt.lt, 2021 m. gruodžio 23 d., <https://www.irt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1570764/neteisetu-migrantu-judejimas-gales-buti-apribotas-dar-pusmečiu>

¹⁷ Domantė Platukytė, „Valstybė save įsivarinėja į kampa“ – teisininkas aštriai kritikuoja politikus dėl sprendimo iki metų suvaržyti migrantų judėjimą“, Irt.lt, 2021 m. gruodžio 29 d., <https://www.irt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1572059/valstybe-save-ivsarinėja-i-kampa-teisininkas-astriai-kritikuoja-politikus-del-sprendimo-iki-metu-suvarzyti-migrantu-judejima>

¹⁸ Edvardas Špokas, Rūta Lankininkaitė, „Skrieja kritika dėl Lietuvos migrantų politikos: užkliuvo ir vaiku sulaikymas, ir prieglobsčio prašymo galimybės“, Irt.lt, 2021 m. spalio 12 d., <https://www.irt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1520126/skrieja-kritika-del-lietuvos-migrantu-politikos-uzkliuvo-ir-vaiku-sulaikymas-ir-prieglobscio-prasymo-galimybes>

- 19 Daiva Žeimytė-Biliienė, „Buves KT pirmininkas įvertino Seimo sprendimus dėl migrantų: tokio akivaizdaus Konstitucijos pažeidimo tikrai niekada nesu matęs“, delfi.lt, 2021 m. liepos 14 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/buves-kt-pirmininkas-ivertino-seimo-sprendimus-del-migrantu-tokio-akivaizdaus-konstitucijos-pazeidimo-tikrai-niekada-nesu-mates.d?id=87698571>
- 20 UN High Commissioner for Refugees, “UNHCR’s position regarding the detention of refugee and migrant children in the migration context”, <https://www.unhcr.org/protection/detention/58a458eb4/unhcrs-position-regarding-detention-refugee-migrant-children-migration.html>
- 21 Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, „Seimo kontrolierius Seimui pateikė ataskaitą dėl žmogaus teisių ir laisvų užtikrinimo užsieniečių laikino apgyvendinimo vietose“, 2021 m. spalio 7 d., <https://www.lrski.lt/naujienos/seimo-kontrolierius-seimui-pateike-ataskaita-del-zmogaus-teisiu-ir-laisviu-uztikrinimo-uzsienieciu-laikino-apgyvendinimo-vietose/>
- 22 Ignas Jačasuskas, „VRM skelbia apie gerėjančias migrantų sąlygas, Raudonasis Kryžius dar mato problemų“, lrt.lt, 2021 m. spalio 19 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1523556/vrm-skelbia-apie-gerejancias-migrantu-salygas-raudonasis-kryzius-dar-mato-problemu>
- 23 Madona Lučkaitė, Vismantas Žuklevičius, „Atskirai migrantų centre laikomi LGBTQ+ asmenys pasieniečių vertinami kaip ramiausi, tačiau nevyriausybinkai rėžia: žmonės čia laikomi kaip šunys“, lrt.lt, 2021 m. spalio 25 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1527742/atskirai-migrantu-centre-laikomi-lgbtqplus-asmensys-pasienieciu-vertinami-kaip-ramiausi-taciau-nevyriausybinkai-rezia-zmones-cia-laikomi-kaip-sunys>
- 24 Edvardas Špokas, Goda Malinauskaitė, „Žmogaus teisių gynėjai nerimauja dėl migrantų apgyvendinimo sąlygų: gyvenimas čia toks, koks gali būti kalėjime“, lrt.lt, 2021 m. gruodžio 19 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1567815/zmogaus-teisiu-gynejai-nerimauja-del-migrantu-gyvenimo-salygu-gyvenimas-cia-toks-koks-gali-buti-kalejime>
- 25 Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, „Seimo kontrolierė apie priėmimo sąlygas Kybartuose: „priėmimo sąlygos neturėtų žeminti asmens orumo“, 2022 m. sausio 24 d., https://www.lrski.lt/naujienos/6828/?fbclid=IwAR3jP6qfo-KYC-QCPDJXiaPoV-z8kSom-sObnFgYgqtNjRyLd_rd6462px5E
- 26 Įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ Nr. IX-2206 5, 71, 76, 77, 79, 113, 131, 136, 138, 139, 140 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo IX-1 skyriumi įstatymas, 2021 m. liepos 13 d., Nr. XIV-506, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/fd41da33e4751eb866fe2e083228059?jfwid=-9faifl1k>
- 27 Domantė Platūkytė, „Situaciją dėl prieglobsčio prašymo vadina iškreipta: apskūstus Migracijos departamento sprendimus nagrinėja pats departamentas“, lrt.lt, 2021 m. rugsėjo 22 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1498648/situacija-del-prieglobscio-prasymo-vadina-iskreipta-apskustus-migracijos-departamento-sprendimus-nagrineja-pats-departamentas>
- 28 European Council on Refugees and Exiles (ECRE), „Extraordinary responses: legislative changes in Lithuania, 2021“, <https://ecre.org/ecre-legal-note-11-extraordinary-responses-legislative-changes-in-lithuania-2021/>
- 29 Įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ Nr. IX-2206 2, 3, 5, 26, 32, 40, 50, 67, 71, 76, 77, 79, 113, 125, 126, 130-1, 136, 138, 139, 140 straipsnių pakeitimo, 69 straipsnio ir IX-1 skyriaus pripažinimo netekusiais galios ir Įstatymo papildymo X-2 skyriumi įstatymas, 2021 m. gruodžio 23 d., XIV-816, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/c67c9f5266e611ecb2fe9975f8a9e-52e?jfwid=-9faifl1k>
- 30 UN High Commissioner for Refugees, „UNHCR legal observations on the amendments to the Law of the Republic of Lithuania on Legal Status of Aliens (No XIV-506)“, 2021 m. liepos 28 d., <https://www.refworld.org/docid/610d26971a1.html>
- 31 Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, „Seimo kontrolierius Seimui pateikė ataskaitą dėl žmogaus teisių ir laisvų užtikrinimo užsieniečių laikino apgyvendinimo vietose“, 2021 m. spalio 7 d., <https://www.lrski.lt/naujienos/seimo-kontrolierius-seimui-pateike-ataskaita-del-zmogaus-teisiu-ir-laisviu-uztikrinimo-uzsienieciu-laikino-apgyvendinimo-vietose/>
- 32 Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, „Seimo kontrolierė apie priėmimo sąlygas Kybartuose: „priėmimo sąlygos neturėtų žeminti asmens orumo“, 2021 m. sausio 24 d., https://www.lrski.lt/naujienos/6828/?fbclid=IwAR3jP6qfo-KYC-QCPDJXiaPoV-z8kSom-sObnFgYgqtNjRyLd_rd6462px5E
- 33 Ten pat (p. 34)
- 34 Benas Gerdžiūnas, Artūras Morozovas, „2 minutės nustatyti – „nelegalas“ ar pabėgėlis: kaip realybėje atrodo reikalavimai išvykti savo noru“, lrt.lt, 2021 m. rugsėjo 10 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1491915/2-minutes-nustatyti-nelegalas-ar-pabegelis-kaip-realybeje-atrodo-reikalavimai-isykti-savo-noru>
- 35 Lauryna Vireliūnaitė, „Migracijos departamento darbuotoja: priimti teigiamą sprendimą dėl prieglobsčio – neįmanoma“, 15min.lt, 2021 m. spalio 7 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/migracijos-departamento-darbuotoja-priimti-teigiama-sprendima-del-prieglobscio-neimanoma-56-1576076>
- 36 Vilma Danauskienė, „Neviešuose prieglobsčio prašymo sprendimuose – daug klausimų keliantys Migracijos departamento specialistų įrašai“, delfi.lt, 2021 m. lapkričio 28 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/neviesuose-prieglobscio-prasymo-sprendimuose-daug-klausimu-keliantys-migracijos-departamento-specialistu-irasai.d?id=88764423>
- 37 Daugiau informacijos: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_ASYDCFSTA_custom_1225288/default/table?lang=en
- 38 Daugiau informacijos: <https://migracija.lv.lt/lt/statistika>
- 39 Ši priemonė arba politika vadinama įvairiai: migrantų apgrėžimas, nukreipimas, atgrasymas, išstūmimas. Tarptautinės teisės kontekste tokia praktika įprastai vadinama kolektyviniu išsiuntimu, tačiau Lietuvos viešojoje erdvėje dažniau apibūdinama kaip „apgrėžimas“. Dėl šios priežasties „apgrėžimo“ terminas ir yra naudojamas apžvalgoje. Kubutės šiuo atveju paliktos todėl, nes migrantai neretai buvo „apgrėžiami“ jiems jau esant LR teritorijoje.
- 40 15min.lt, BNS, „Neteisėti migrantai bus apgrėžiami, nukreipiami į pasienio punktus“, 2021 rugpjūčio 2d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/neteiseti-migrantai-bus-apgreziami-nukreipiami-i-pasienio-punktus-56-1544052>
- 41 Valstybės sienos apsaugos tarnybos (VSAT) pateikti duomenys, gauti 2022 m. kovo 21 d.
- 42 Įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės“ padėties Nr. IX-2206 67 straipsnio pakeitimo įstatymas, 2021 m. rugpjūčio 10 d., Nr. XIV-515, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/baee7ea2fa7211ebb4af84e751d2e0c9?positionInSearchResults=3&searchModelUUID=7f3cb9c2-9f42-4c84-a525-7ce3b9910ff9>
- 43 Žr. European Council on Refugees and Exiles (ECRE), „Extraordinary responses: legislative changes in Lithuania, 2021“, <https://ecre.org/ecre-legal-note-11-extraordinary-responses-legislative-changes-in-lithuania-2021/>
- 44 Austėja Masiokaitė-Liubinienė, „VSAT vadas: pasienio kontrolės punktuose prieglobsčio prašymus pateikė 11 migrantų“, lrt.lt, 2022 m. sausio 8 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1583927/vsat-vadas-pasienio-kontrolės-punktuose-prieglobscio-prasymus-pateike-11-migrantu>

- 45 BNS, „Į Baltarusiją atvykstantys migrantai vengia naudoti teisėtą galimybę: ambasadoje Minske ir pasienyje sulaukta po penkis prieglobsčio prašymus“, lrt.lt, 2021 m. lapkričio 14 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1541171/i-baltarusija-atvykstantys-migrantai-vengia-naudoti-teiseta-galimybe-ambasadoje-minske-ir-pasienyje-sulaukta-po-penkis-prieglobscio-prasymus>
- 46 Ramūnas Jakubauskas, Milena Andrukaitytė (BNS), Saulius Chadasevičius (15min), „Praėjusią parą sulaukta 19 neteisėtų migrantų, apgręžta – daugiau nei 300“, 15min.lt, 2021 m. rugpjūčio 5 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/praejusia-para-sulaukta-19-neteisetu-migrantu-apgrezta-daugiau-nei-300-56-1545362>
- 47 LRT.lt, BNS, „14-os migrantų istorija: telefonu papasakojo, kaip vėl buvo baltarusių išstumti į Lietuvos pusę“, lrt.lt, 2021 m. gruodžio 1 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1554651/14-os-migrantu-istorija-telefonu-papasakojo-kaip-vel-buvo-baltarusiu-issstumti-i-lietuvos-puse>
- 48 BNS, „EŽTT nepratęsė laikinųjų apsaugos priemonių penkių afganistaniečių byloje prieš Lietuvą“, delfi.lt, 2021 m. rugsėjo 30 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/eztt-nepratese-laikiniu-apsaugos-priemoniu-penkiu-afganistanieciu-byloje-pries-lietuva.d?id=88319555>
- 49 LRT.lt, BNS, „14-os migrantų istorija: telefonu papasakojo, kaip vėl buvo baltarusių išstumti į Lietuvos pusę“, 2021 m. gruodžio 1., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1554651/14-os-migrantu-istorija-telefonu-papasakojo-kaip-vel-buvo-baltarusiu-issstumti-i-lietuvos-puse>
- 50 Vidmantas Balkūnas, „Nulytima tikrovė pasienyje: oficialiai „neįleisti“ migrantai – miškuose ir prie parduotuvių“, 15min.lt, 2021 m. spalio 12 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/reportazas-is-pasienio-55-1579438>
- 51 15min.lt, „Lietuvos žiniasklaida paskelbė kreipimąsi dėl žurnalistų darbo pasienyje“, rugsėjo 6 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/lietuvas-ziniasklaida-paskelbe-kreipimasi-del-zurnalistu-darbo-pasienyje-56-1560612>
- 52 Vidaus reikalų ministerija, „Apgręžiamiesiems migrantams bus išduodami humanitariniai paketai“, 2021 m. spalio 28 d., <https://vrm.lrv.lt/naujienos/apgreziamiesiems-migrantams-bus-issduodami-humanitariniai-paketai>
- 53 Edvardas Špokas, „Savanoriai norėtų apgręžiamiesiems migrantams dalinti pagalbos paketus, bet į pasienį tarnybos įleisti nenori“, lrt.lt, 2021 m. gruodžio 11 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1562203/savanoriai-noretu-apgreziamiesiems-migrantams-dalinti-pagalbos-paketus-bet-i-pasieni-tarnybos-ileisti-nenori>
- 54 Vidaus reikalų ministerija, „Nepaprastoji padėtis – apribojimai galios ir pasienio ruože, ir užsieniečių apgyvendinimo vietoje“, 2021 m. gruodžio 11 d., <https://vrm.lrv.lt/naujienos/nepaprastoji-padėtis-apribojimai-galios-ir-pasienio-ruoze-ir-uzsienieciu-apyvendinimo-vietose>
- 55 Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierius įstaiga „Seimo kontrolierė apie priėmimo sąlygas Kybartuose: „priėmimo sąlygos neturėtų žeminti asmens orumo“, 2022 m. sausio 24 d., https://www.lrski.lt/naujienos/6828/?fbclid=IwAR3jP6qfoKYC-QCPDJXiaPoV-z8kSom-sQbnFgYGqtNjRyLd_rd6462px5E
- 56 LRT.lt, „Pasienio ruože žurnalistai galės dirbti laisviau: keičiamas VSAT vado įsakymas, nebelieka 1 km apribojimo“, 2021 m. lapkričio 18 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1545404/pasienio-ruoze-zurnalistai-gales-dirbti-laisviau-keiciamas-vsata-vado-isakymas-nebelieka-1-km-apribojimo>
- 57 LRT.lt, „Prie Vyriausybės – visuomenininkų protestas dėl migrantų apgręžimo politikos: esame prieš tai, kad mūsų pasienis taptų kapinynu“, 2021 m. lapkričio 7 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1535894/prie-vyriausybes-visuomenininku-protestas-del-migrantu-apgrezimo-politikos-esame-pries-tai-kad-musu-pasienis-taptu-kapinynu>
- 58 Raimundas Celencevičius, „Kelias paras miške praleidusių pakistaniečių istorija supriešino pasieniečius ir savanorius“, 15min.lt, 2021 m. gruodžio 23 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/kelias-paras-miske-praleidusiu-pakistanieciu-istorija-supriesino-pasieniecius-ir-savanorius>
- 59 15min.lt, „Prokuratūra nutraukė ikiteisminį tyrimą dėl penkių afganistaniečių slėpimo sodyboje“, 2021 m. gruodžio 29 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/prokuratūra-nutrauke-ikiteismini-tyrima-del-penkiu-afganistanieciu-slepimo-sodyboje-56-1620364?copied>
- 60 LRT.lt, „Per parą į Lietuvą neįleista 18 migrantų, dėl savanorių veiksmų pradėtas ikiteisminis tyrimas“, 2021 m. gruodžio 31 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1572666/per-para-i-lietuva-neileista-18-migrantu-del-savanoriu-veiksmu-pradetas-ikiteisminis-tyrimas>
- 61 Ieva Žvinakytė, „Humanitarinė pagalba ar „žmonių gabenimas“? Ką reiškia tyrimas dėl savanorių veiklos pasienyje“, lrt.lt, 2021 m. gruodžio 31 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/pasulyje/6/1575812/humanitarine-pagalba-ar-zmoniu-gabenimas-ka-reiskia-tyrimas-del-savanoriu-veiklos-pasienyje>
- 62 15min.lt, „JT pateikė rekomendacijas Lietuvai: kaip elgtis su migrantais“, 2021 m. gruodžio 6 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/jt-pateike-rekomendacijas-lietuvai-kaip-elgtis-su-migrantais-56-1609464>
- 63 „UNHCR pastabos dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ pakeitimų projekto (Nr. 21-29207)“, 2021 m. rugsėjo 27 d., <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/openssl.pdf.pdf?reldoc=y&docid=615c360c4>
- 64 Council Of Europe Commissioner for Human Rights, „Letter to the Prime Minister of Lithuania“, 2021 m. rugpjūčio 10 d., <https://rm.coe.int/letter-to-ms-ingrida-simonyte-prime-minister-of-lithuania-by-dunja-mij/1680a37aae>
- 65 European Council on Refugees and Exiles (ECRE), „Extraordinary responses: legislative changes in Lithuania, 2021“, <https://ecre.org/ecre-legal-note-11-extraordinary-responses-legislative-changes-in-lithuania-2021/>
- 66 BNS, „Frontex“ biuras pateikė rekomendacijas dėl migrantų, Lietuva visų taikyti neketina“, vz.lt, 2021 m. gruodžio 28 d., <https://www.vz.lt/verslo-aplinka/2021/12/28/frontex-biuras-pateike-rekomendacijas-del-migrantu-lietuva-visu-taikyti-neketina>
- 67 Lietuvos socialinių mokslų Centro Sociologijos instituto Etninių tyrimų skyrius ir Vėj „Diversity Development Group“, „Visuomenės nuostatų apklausa 2021 m. rezultatai“, 2021, <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostat%C5%B3-apklauso-rezultatai-2021.pdf>
- 68 Daugiau informacijos: <https://www.diversitygroup.lt/2021/11/16/pristatyti-2021-m-atliktu-visuomenes-nuostatu-tyrimo-ir-ziniasklaidos-stebesenos-rezultatai/>
- 69 „Visuomenės nuostatų apklausa: ar keičiasi požiūris į migrantus?“, manoteises.lt, 2021 m. lapkričio 16 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/visuomenes-nuostatu-apklausa-ar-keiciasi-pozivuris-i-migrantus/>
- 70 Ten pat.

Teisė į
sveikatą

12

Teisė į sveikatą

Dainius Pūras, Marija Jakubauskienė

2020–2021 metų laikotarpis pažymėtas ryškiu COVID-19 pandemijos ženklu. Užklupusi pasaulį ir Lietuvą 2020 metų pradžioje, ji privertė valstybes ir visuomenes spręsti sudėtingas pandemijos valdymo problemas. Pandemijos metu ypač svarbu buvo nuosekliau, negu bet kada anksčiau, įgyvendinti principus, kurie yra pripažinti mokslo ir žmogaus teisių bendruomenių ir veiksmingai saugo bei stiprina visuomenės sveikatą. Pirma, tai sveikatos ir kitų mokslų žiniomis grįsti sprendimai. Antra, tai visuotinėmis žmogaus teisėmis grįsti sprendimai.¹

Teisė į sveikatą gali būti veiksmingai įgyvendinama tik tuomet, kai nuosekliai ginamos visos žmogaus teisės, o ne tik pati teisė į sveikatą. Pavyzdžiui, jei pažeidžiamos visuomenės ar jos nemažos dalies ekonominės ir socialinės teisės, skurdas ir socialinė nelygybė neigiamai atsiliepia žmonių fizinei ir psichikos sveikatai. Kita vertus, jei neužtikrinamos politinės ir pilietinės teisės bei laisvės, mažėja galimybės pilietinei visuomenei būti aktyviai, diskriminuojamos tam tikros pažeidžiamos grupės, ir visa tai ilgesnėje perspektyvoje neigiamai atsiliepia visuomenės sveikatai, ir ypač – visuomenės bei atskirtų individų psichikos sveikatai.²

Įgyvendinant teisę į sveikatą COVID-19 pandemijos metu, Lietuvos, kaip ir kitų valstybių, valdžios institucijoms teko labai sudėtinga užduotis. Viena vertus, ištikus pandemijai ir iškilus grėsmei žmonių sveikatai ir gyvybei, neišvengiamai teko imtis tam tikrų ribojimų, palietusių žmonių teises ir laisves. Šie ribojimai, jei jie yra teisėti ir proporcingi, neprieštarauja tarptautinei teisei.³ Kita vertus, jei ribojimai taisyklomis pertekliniu ir mokslo žinioms prieštaraujančiu būdu, tai gali pakenkti ne tik valstybės ekonominei bei socialinei raidai, bet ir neigiamai atsiliepti visuomenės sveikatai.

COVID-19 pandemijos valdymas Lietuvoje

Pandemijos valdymas Lietuvoje vyko dviejų Vyriausybės veiklos sandūroje^{4,5}. Sveikatos apsaugos ministerija buvo vadovaujanti institucija, atsakinga už nacionalinį COVID-19 pandemijos valdymo organizavimą. Iki 2020 m. rugsėjo mėn. atsakui į COVID-19 pandemiją Vyriausybė skyrė 2,76 mlrd. eurų, o 2021 m. – daugiau nei 1 mlrd. Eurų.⁶

COVID-19 pandemijos valdymo priemonės buvo tęstinės, tačiau iš dalies ir skyrėsi. Ekspertai atkreipė dėmesį, kad Lietuvoje tiek iki 2020 m. Seimo rinkimų, tiek ir po jų, kai buvo suformuota nauja Vyriausybė, valdžios sprendimuose buvo pakankamai daug nenuoseklumo.

Pandemijos valdymą teisine ir technine prasme galima skirstyti į du etapus – I-asis karantinas (nuo 2020 m. kovo 16 d. iki 2020 m. birželio 30 d.) ir II-asis karantinas (nuo 2020 m. lapkričio 7 d. iki 2021 m. birželio 30 d.). XVII Vyriausybės, kuriai vadovavo ministras pirmininkas Saulius Skvernelis, valdymo laikotarpiu (I-asis ir iš dalies II-ojo karantino laikotarpis) buvo paskelbta valstybės lygio ekstremalioji situacija, numatyti valstybės sienos kirtimo ribojimai, apribotos galimybės judėti per savivaldybes, numatyti izoliacijos reikalavimai, taikyti ūkinės veiklos apribojimai (pavyzdžiui, draudžiamas aptarnavimas viešojo maitinimo įstaigose, draudžiami vieši renginiai ir susibūrimai, privalomas veido kaukių dėvėjimas patalpose ir lauke, ribojami socialiniai kontaktai, švietimo įstaigose įvestas nuotolinis mokymasis). Pandemijos valdymo kontekste įvyko dramatiški sveikatos priežiūros paslaugų teikimo pokyčiai – buvo visiškai sustabdytas planinės sveikatos priežiūros paslaugų teikimas, pradėtos teikti nuotolinės konsultacijos, sustabdytas prevencinių programų (pavyzdžiui, vėžio) vykdymas, pritaikytos kitos paslaugų prieinamumą apribojusios priemonės.⁷

Lietuvoje, kaip ir kitose Europos Sąjungos (ES) šalyse, COVID-19 pandemijos laikotarpiu 2020–2021 m., palyginus su ikipandeminiu laikotarpiu 2016–2019 metais, registruotas 25 proc. didesnis nei įprastas, t. y. perteklinis, mirtingumas (angl. *excess mortality*). Lietuvoje, I-ojo karantino metu, COVID-19 sukeltų

mirčių skaičius siekė 1–36 mirtis per dieną, perteklinio mirtingumo rodiklis siekė 1–4 procentus (tuo tarpu ES šalių perteklinių mirčių rodiklis 2020 m. kovo – balandžio mėn. buvo 13–25 proc.).⁸ Taikytų karantino priemonių įdiegimas iš esmės buvo paremtas epidemiologijos, visuomenės sveikatos ir biomedicinos mokslų žiniomis. Visgi šios pandemijos valdymo priemonės buvo itin griežtos, atsižvelgiant į tai, kad šiuo laikotarpiu populiacijoje COVID-19 sergamumo ir mirtingumo rodikliai, palyginus su kitomis ES šalimis, buvo santykinai nedideli ir didesnio apkrovimo sveikatos priežiūros sistemai, ypač ligoninėms, nekėlė.

Dalis taikytų pandemijos valdymo priemonių išliko ir XVIII Vyriausybės, vadovaujamos ministrės pirminkės Ingridos Šimonytės, valdymo laikotarpiu. Visgi karantino priemonių spektras ir jų taikymo apimtis sumažėjo, o antraisiais pandemijos valdymo metais, kartu su taikomais karantino ribojimais buvo įdiegtos papildomos, daugiau politinio pobūdžio pandemijos valdymo priemonės.

Tokia politine pandemijos valdymo priemone tapo galimybių paso įdiegimas, kurio taikymas nebuvo pagrįstas epidemiologijos mokslu, o priemonės mokslinis poveikis nebuvo aiškus.^{9,10,11,12} Galimybių pasas, kuris buvo išduodamas tiems, kurių SARS-CoV-2 testas buvo neigiamas, persirgusiems ir turintiems antikūnų bei vakcinuotiems nuo SARS-CoV-2 asmenims¹³, siekė užtikrinti saugumą tarptautinėse kelionėse, saugų grįžimą į socialines veiklas bei paskatinti žmones skiepytis nuo koronaviruso. Visgi galimybių pasas pasižymėjo ir žalingu poveikiu, klaidingai sukurdamas iliuziją, kad galimybių paso turėtojas nebekelia jokios viruso plitimo rizikos.¹⁴ Tuo tarpu socialinis poveikis dėl ribojimų taikymo visuomenėje buvo vertintas nevienareikšmiškai ir sukėlė didelį priešišumą tarp kai kurių visuomenės grupių.¹⁵

Pandemijos valdymo priemonės II-ojo karantino metu buvo nebe tokios griežtos – orientuotasi į kontaktų ribojimą, kaukių dėvėjimą patalpose, tačiau nebuvo taikomi judėjimo apribojimai tarp savivaldybių, pradėtos teikti kontaktinės sveikatos priežiūros paslaugos. Visgi II-ojo karantino metu COVID-19 atvejų skaičius ir mirtingumas buvo gerokai didesnis, ką liudija ir aukštesni perteklinio mirtingumo rodikliai, kurie dažną mėnesį buvo didesni nei bendras ES vidurkis: 2020 m. gruodį perteklinis mirtingumas Lietuvoje siekė 70 proc. (ES šalyse – 30 proc.), 2021 m. sausį – 28,7 proc. (ES – 17,4 proc.). Perteklinis mirtingumas 2021 m. rugsėjo – spalio mėn. buvo beveik dvigubai didesnis nei ES šalių vidurkis, o lapkričio – gruodžio mėnesiais nors šiek tiek sumažėjo, tačiau išliko didesnis nei ES šalių vidurkis.^{16,17} Perteklinių mirčių priežastys iš esmės gali būti dvejopos – dėl COVID-19 ligos, o taip pat ir mirtys, kurias lėmė COVID-19 pandemijos valdymo priemonės, dėl kurių buvo uždelstų atvejų, laiku nesuteikta (atidėta) pagalba ar visai nesuteiktos sveikatos priežiūros paslaugos. 2020 m. per pandemiją išaugęs mirtingumas lėmė, kad, palyginus su 2019 m., Lietuvoje tikėtina gyvenimo trukmė laikinai sutrumpėjo net 1,4 metais.¹⁸

Koronaviruso sukeltos pandemijos metu mokslininkų pozicijos dėl ribojimų proporcingumo ne visuomet sutapdavo, tad valdžios institucijos tiek Lietuvoje, tiek ir kitose pasaulio šalyse neretai priimdavo sprendimus, kurie būdavo grindžiami ne tiek mokslo žiniomis, kiek politiniais išskaičiavimais.

COVID-19 nulemtos epidemiologinės situacijos ir taikytų pandemijos valdymo priemonių disonansas atspindi keletą dalykų. Pirmiausia, pandemijos valdymas buvo paremtas skirtingomis vertybinėmis, mokslinių įrodymų interpretavimo paradigmomis. Iš esmės požiūris į COVID-19 pandemijos valdymą pasaulyje ir Lietuvoje medikus, epidemiologus, politikus ir visuomenės narius padalino mažiausiai į dvi stovyklas. Viena jų rėmėsi Baringtono deklaracija (2020), kai pandemijos valdymas grindžiamas tiksliniu rizikos grupių apsaugos principu, tačiau kritikuojamas masinis kaukių dėvėjimas, testavimas ir kontaktų atsekimas, fizinės distancijos laikymasis ir visuotinė vakcinacija.¹⁹ Antrąją paradigmą remiasi „Johno Snow memorandumą“ pasirašiusieji ir jį remiantys epidemiologai, medikai, politikai, pritariantys karantino įvedimui, atvykusiųjų į šalį izoliacijai, testavimui, kontaktų atsekimui, izoliacijai, taip pat visuotinei populiacijos vakcinacijai, visuotiniam veido kaukių dėvėjimui patalpose visiems (net ir paskiepytiems), neskubant grįžti prie kontaktinio mokymosi ugdymo įstaigose, kol nebus vakcinuoti paaugliai, ir kol bus įrengtos tinkamos vėdinimo sistemos.²⁰ Ribojimai yra taikomi visai populiacijai kaip viruso greito plitimo suvaldymo, mirtingumo mažinimo, sveikatos priežiūros paslaugų teikimo paralyžiavimo prevencijos priemonė, kuri padėtų laimėti laiko ir leistų suformuoti veiksmingą pandemijos valdymo strategiją.²¹

Pandemijos valdymo poveikiai

Dauguma pasaulio valstybių pirmojo karantino metu mokėsi valdyti pandemiją ir ruošėsi antrajai pandemijos bangai bei antrajam karantinui. Šalys, kurioms nepavyko tinkamai pasirengti antrajai pandemijos bangai, susidūrė su grėsmingai išaugusiais sergamumo ir mirtingumo nuo COVID-19 ligos rodikliais.

Moksliniais įrodymais pagrįstas priemonės tokiais atvejais pakeitė politinio pobūdžio priemonės ir atsirado „galimybių pasas“ kaip pandemijos valdymo priemonė. Ilgalaikis karantinas turėjo pašalinius socialinius poveikius, taip pat poveikius visuomenės fizinei ir psichikos sveikatai, ekonomikai. Šie poveikiai labiausiai pasireiškė šalyse, kurios neišnaudojo pirmojo karantino laikotarpio tinkamai pasiruošti tolimesniems pandemijos valdymo etapams.

COVID-19 pandemija atskleidė visuomenės sveikatos, ne tik kaip populiacijos sveikatos krizę, bet ir kaip sveikatos politikos ir institucinę krizę, pirmiausia pasireiškusią nepasitikėjimu valstybinėmis institucijomis, ekspertų stoka ir išaugusiu pertekliniu išvengiamu mirtingumu.

Labiau pažeidžiamos visuomenės grupės

Pandemijos ir susijusių apribojimų poveikis skaudžiausiai palietė labiau pažeidžiamas visuomenės grupes, užaštrinant socialinius sveikatos netolygumus – žmonės susidūrė su didesne koronaviruso užsikrėtimo ir mirties rizika, mažesniu pagalbos prieinamumu. Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, labiausiai pažeidžiamos visuomenės grupės pasirodė besą jauni žmonės, ypač paaugliai, moterys, sveikatos priežiūros darbuotojai, migrantai ir pabėgėliai, vyresnio amžiaus žmonės, lėtines sveikatos būklės, įskaitant ir psichikos sveikatos sunkumų ir sutrikimų turintys asmenys bei institucinėje priežiūroje ir globoje esantys žmonės (palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninėse esantys, socialinės globos įstaigose gyvenantys asmenys).^{22,23,24}

Nepasitikėjimo valdžios institucijomis krizė

COVID-19 pandemija tapo vyriausybės veiklos ir sprendimų brandos išbandymu. Pandemijos metu abiem Vyriausybėms (S. Skvernelio ir I. Šimonytės) teko pagrindinis vaidmuo parengti ir įgyvendinti pandemijos valdymo priemones. Pandemijos priemonių įgyvendinimo sėkmė didele dalimi priklausė nuo visuomenės elgsenos – kaip visuomenė vertina įgyvendinamą sveikatos ir socialinę politiką bei kaip laikosi taikomų priemonių, apribojimų ar vakcinacijos rekomendacijų. Abipusis pasitikėjimas palengvina piliečių ir valdžios bendradarbiavimą sprendžiant aktualius sveikatos, socialinius ar ekonominius klausimus ir tampa itin reikšmingu veiksmu, lemiančiu COVID-19 pandemijos valdymo sėkmę.²⁵ Pasitikėjimą valdžios institucijomis lemia tiesos sakymas, prisiimtų įsipareigojimų ir sudarytų susitarimų nuoseklus vykdymas. Visuomenės pasitikėjimas valdžios institucijomis yra vertinamas kaip viešojo administravimo veiklos rodiklis, atspindintis demokratijos veiksmingumą šalyje.²⁶

COVID-19 pandemijos metu Lietuvoje išryškėjo visuomenės pasitikėjimo valdžios institucijomis krizė. Pasitikėjimas valdžia, kuri sprendžia svarbiausius šalies gyventojų gyvenimo klausimus, 2020 m. koronaviruso pandemijos įkarštyje Lietuvoje siekė tik 41 proc., kai tuo tarpu kitose Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) šalyse pasitikėjimo lygis buvo aukštesnis – 51 procentas. Visgi pastebėtina, kad Lietuvoje 2007–2020 m. pasitikėjimo valdžia lygis išaugo 14 proc., nes 2007 m. valdžia pasitikėjo tik kas trečias šalies gyventojas.²⁷ Pasitikėjimas sveikatos priežiūros sistema 2021 m. EBPO šalyse vidutiniškai siekė 70 procentų.²⁸

Lietuvoje santykinai menkas pasitikėjimas valdžios institucijomis iš esmės atspindi ir lyderystės krizę bei prastą komunikacinę pasirengimą valdyti ekstremalias situacijas. Visgi dauguma šalies gyventojų apžvelgiamu laikotarpiu kritiškai vertino Vyriausybės ar Sveikatos apsaugos ministerijos, kaip atsakomybę ir lyderystę per pandemiją galinčias prisiimti institucijas, darbą.

Pasitikėjimas valstybinėmis institucijomis atsiliepė ir pandemijos valdymo strategijai. Vyriausybei imantis COVID-19 pandemijos valdymo veiksmų, buvo pasitelktos patariamąsios nepriklausomų ekspertų grupės – paralelinės struktūros egzistuojančioje sveikatos apsaugos sistemoje. Prezidentas subūrė COVID-19 pandemijos valdymo sveikatos ekspertų tarybą, kurios tikslas – „ieškoti atsakymų į svarbiausius su pandemijos valdymu ir žmonių sveikatos apsauga susijusius klausimus“ situacijos analizės ir prognozavimo (1), visuomenės sveikatos priemonių (2), sveikatos priežiūros įstaigų darbo organizavimo srityse (3).²⁹

Vyriausybė sudarė Nepriklausomų ekspertų patariamąją tarybą pasiūlymams dėl COVID-19 ligos valdymo.³⁰ Politikai, pasirinkdami pandemijos valdymo priemones, rėmėsi šių ekspertų grupių reko-

mendacijomis. Ši praktika iš esmės demonstruoja nepasitikėjimą jau egzistuojančiomis sveikatos apsaugos sektoriaus struktūromis, kvestionuojant jų kompetenciją bei gebėjimus valdyti pandemijos sukeltą krizę, konkrečiai – Nacionaline sveikatos taryba prie Lietuvos Respublikos Seimo, Nacionaliniu visuomenės sveikatos centru, Ekstremalių sveikatai situacijų centru ir kitomis valstybės institucijomis. Visose patariamose grupėse dalyvavę pagrindiniai ekspertai daugiausia yra gydytojai praktikai, taip pat mokslininkai, pramonės sektoriaus, verslo ir profesinių sąjungų atstovai. Visgi dauguma ekspertų abiejose grupėse buvo biomedicinos mokslų srities atstovai, tuo tarpu socialinių mokslų atstovų dalyvavimas buvo nepakankamas. Kartu su medicininėmis žiniomis, logistine ekspertize, išties svarbi yra ir sociologinė ekspertizė, galinti suteikti kritiškai svarbų supratimą apie socialinius procesus ir socialinę elgseną bei pandemijos valdymo priemonių poveikį skirtingoms visuomenės grupėms, apsaugant pažeidžiamiausias visuomenės grupes. Visgi pandemijos valdymo priemonių planavime šios ekspertinės žinios nebuvo pasitelktos. Tai galėtų būti viena iš pamokų, kurias verta išmokti ruošiantis bet kuriai kitai pandemijai ar ekstremaliai situacijai.

Kartu su visuomenės sveikatos krize, Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, COVID-19 pandemijos sukeltas neapibrėžtumas atskleidė ir paaštrino seniai žinomas sveikatos apsaugos sistemos ydas, susijusias su sveikatos priežiūros sistemos valdymu, sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumu ir netolygumais, ypač labiau pažeidžiamų grupių asmenims, sveikatos priežiūros įstaigų vadyba. Lietuvoje turimi stacionarinės priežiūros resursai COVID-19 pandemijos metu leido perskirstyti resursus ir panaudoti ligoninių lovas bei patenkinti staiga išaugusius sveikatos priežiūros poreikius, tačiau tokiu būdu buvo labai apribotas su COVID-19 nesusijusių paslaugų teikimas.³¹

COVID-19 pandemija suveikė kaip testas, patikrinantis sveikatos sistemos atsparumą krizėms, lankstumą krizės sąlygomis ir tvarumą bei gebėjimus atstatyti prieš-pandeminius sveikatos priežiūros paslaugų teikimo srautus, apie kuriuos nebuvo kalbama. Sveikatos sistemos tvarumo stoka pandemijos sąlygomis labiausiai palietė pažeidžiamų grupių asmenis, regionus ir paryškino egzistavusius socialinius sveikatos netolygumus. Kita vertus, pandemija atvėrė galimybes atviriau, negu iki šiol, įvardinti lėtinės sveikatos priežiūros sistemos ydas bei netolygumus ir imtis sisteminių, ilgai atidėliotų pereinamų, tačiau šia galimybe nebuvo tinkamai pasinaudota.

Psichikos sveikata

Apžvelgiamas laikotarpis buvo ypatingas dar ir tuo, kad sprendimus sudėtingu laikotarpiu teko priiminėti dviem Vyriausybėms. Per 2020 metų Seimo rinkimus sėkmingai pasirodžius TS-LKD ir dviem liberalioms partijoms (Liberalų Sąjūdžiui ir Laisvės partijai), jos suformavo valdančiąją daugumą ir 2020 metų pabaigoje perėmė vadovavimą Vyriausybei. Vyriausybės programoje ir veiksmų plane nemažai dėmesio buvo skirta psichikos sveikatai. Dar svarbiau pažymėti tai, kad bene pirmą kartą buvo pripažinta, kad Lietuvos psichikos sveikatos sistemai reikia ne tik didesnių finansinių ir žmogiškųjų išteklių, bet ir esminių pokyčių pačioje sistemoje. Programoje numatyta didelį dėmesį skirti žmogaus teisių klausimams psichikos sveikatos priežiūroje, o taip pat plėtoti naujo pobūdžio paslaugas.³²

Vienas iš penkių sveikatos apsaugos ministro strateginių darbų Vyriausybės veiksmų plane buvo Psichikos sveikatos raštingumo ir paslaugų įvairovės didinimas. Tai akivaizdus politinės valios atsiradimą iliustruojantis įsipareigojimas. Tame pačiame Vyriausybės dokumente buvo detalizuotos priemonės bei veiksmai, kurių bus imtasi siekiant proveržio psichikos sveikatos srityje:

1. Sukurti ir įteisinti psichikos sveikatos priežiūros įstaigų teikiamų paslaugų atitiktis žmogaus teisių standartams vertinimo, stebėsenos ir metodinės pagalbos teikimo modelį ir pradėti jį įgyvendinti.
2. Atnaujinti Nacionalinį savižudybių prevencijos 2020–2024 m. veiksmų planą ir įgyvendinti priemones, skirtas psichosocialinės pagalbos teikimui savižudybės grėsmę patiriantiems asmenims ir tokių asmenų ankstyvajam atpažinimui.
3. Parengti ir patvirtinti Psichikos sveikatos stiprinimo ir visuomenės raštingumo psichikos sveikatos srityje didinimo veiksmų planą ir įgyvendinti bendruomenėms įgalinti, savitarpio pagalbai skatinti ir ilgalaikę viešosios komunikacijos kampanijai vykdyti skirtas priemones.
4. Parengti ir pradėti įgyvendinti į asmens poreikius orientuotos priklausomybių prevencijos, gydymo ir tęstinės psichosocialinės pagalbos teikimo priklausomam asmeniui priemones, užtikrinant paslaugų įvairovę, aprėptį ir kokybę.

5. Įdiegti naujas ir tobulinti esamas psichikos sveikatos bendruomeninio lygio paslaugas, užtikrinant jų kokybę ir prieinamumą visoje Lietuvos teritorijoje, užpildant spragas tarp pirminės sveikatos priežiūros grandies ir stacionarų.

Visuomenės psichikos sveikatos atsparumo didinimas per COVID-19 pandemiją

Prasidėjus ir tebesitęsiant pandemijai, gana greitai buvo suvokta, kad ši pandemija, kartu su priemonėmis, taikytomis jai stabdyti, stipriai veikia visuomenės ir atskirų individų psichikos sveikatą. Siekiant sumažinti ilgalaikės neigiamos pandemijos pasekmes psichikos sveikatai, Vyriausybė inicijavo kompleksą priemonių, apimančių psichosocialinių intervencijų diegimą ir nemedikamentinių psichikos sveikatos paslaugų prieinamumo didinimą. Taigi, neatsitiktinai ir XVIII Vyriausybės programoje psichikos sveikatai yra skirtas išskirtinis ir profesionalus dėmesys.

Jau 2021 metų pirmoje pusėje Vyriausybė ir Sveikatos apsaugos ministerija inicijavo papildomų priemonių diegimą psichikos sveikatos priežiūros srityje, parengdama COVID-19 ilgalaikių pasekmių psichikos sveikatai mažinimo veiksmų planą. Be to, per COVID-19 pandemiją buvo dedamos pastangos padidinti psichikos sveikatos palaikymo paslaugų prieinamumą – 2020 m. įdiegta papildoma nemokama emocinės paramos telefonu linija (numeris – 1809), įgyvendinti bandomieji mobiliųjų krizių įveikimo komandų projektai. Nuo 2020 m. savivaldybių visuomenės sveikatos biuruose nemokamai pradėtos teikti psichikos sveikatos palaikymo paslaugos, kurias gyventojai gali gauti be siuntimo.³³ Be to, pradėjo veikti Sveikatos apsaugos ministerijos inicijuota savipagalbos interneto svetainė www.pagalbasau.lt/covid-19.

Pandemijos kontekste atsinaujino ir sustiprėjo diskusija tarp ekspertų, skirtingai vertinančių investicijų į psichikos sveikatos sistemą strategiją ir taktiką. Lietuvoje susibūrusi nepriklausomų ekspertų ir nevyriausybinių organizacijų koalicija „Psichikos sveikata 2030“ teikė siūlymus, kaip būtų galima pasirengti ne vien kosmetinėms, bet šįkart ir sisteminėms permainoms, įgyvendinant psichikos sveikatos politiką ir atsisakant pasenusio modelio propagavimo. Koalicija, kuriai vadovauja Žmogaus teisių stebėjimo institutas, išsakė poziciją, kad „Lietuvai būtinas proveržis, apimantis visus psichikos sveikatos politikos komponentus, nuo veiksmingos prevencijos iki institucinės globos ir perteklinės medikalizacijos atsisakymo“³⁴. Tuo tarpu Lietuvos psichiatrų asociacija laikėsi kitos pozicijos ir kritiškai pasisakė kai kurių naujų psichikos sveikatos priemonių ir paslaugų, ypač sukuriančių alternatyvą biomedicininėms intervencijoms dominavimui, plėtros atžvilgiu.³⁵

Siekiant brandinti diskursą ir atverti galimybes Lietuvoje plėtoti veiksmingas ir žmogaus teisių nepažeidžiančias paslaugas, koalicija „Psichikos sveikata 2030“, globojant Seimo pirmininkei Viktorijai Čmilytei-Nielsen, organizavo du renginius, kuriuose pristatė argumentus už sisteminių permainų būtinybę. Politikams, kurie daro sprendimus, buvo signalizuojama, kad Lietuvoje nėra teikiamos tarptautinių organizacijų rekomenduojamos paslaugos. Koalicijos „Psichikos sveikata 2030“ pozicija, pristatanti Lietuvos politikams ir kitiems sveikatos sistemos dalyviams šiuolaikinės pasaulio tendencijas, buvo tokia, kad inovatyvioms paslaugoms sukurti ir plėtoti būtinos ne kosmetinės permainos, o esminis proveržis. Tai reiškia, kad turi būti uždegta žalia šviesa naujoms iniciatyvoms, diversifikuota paslaugų infrastruktūra bei jų teikėjai, o ne vien, kaip anksčiau, skiriama papildomų lėšų įsitvirtinusioms trims psichikos sveikatos sistemos grandims (pirminio lygio psichikos sveikatos centrams, psichiatrijos stacionarams ir nuolatinės globos įstaigoms).

Šios iniciatyvos Lietuvoje atliepia globalius pokyčius. Tarptautiniame lygmenyje jau 2017–2020 metais pasirodė nemažai strateginių dokumentų ir studijų, vis kritiškiau vertinančių įsivyravusį biomedicininį modelį sprendžiant psichikos sveikatos problemas ir raginančių valstybės imtis paradigminio lygio pokyčių, prioritetą suteikiant nuosekliam Jungtinių Tautų žmonių su negalia teisių konvencijos įgyvendinimui ir socialinio modelio plėtrai.³⁶

2021 metų pirmoje pusėje buvo paskelbtas naujas Pasaulio sveikatos organizacijos strateginis dokumentas, kuris galėtų būti solidi paspartis Lietuvos psichikos sveikatos sistemos idėinei ir struktūrinei modernizacijai. Šis dokumentas – Bendruomeninių psichikos sveikatos paslaugų gairės (angl. „*Guidance on community mental health services*“) – nedviprasmiškai rekomenduoja valstybėms atsisakyti priklausomybės nuo paslaugų modelio, kuriam būdinga institucinė globa, perteklinis biomedicininis intervencijų ir žmogaus teises pažeidžiančių suvaržymų naudojimas. Vis daugiau išteklių rekomenduojama skirti plėtrai tokių paslaugų, kurios remiasi šiuolaikiniais žmogaus teisių principais, nebetaiko

arba vis mažiau taiko žmogaus teises pažeidžiančias, autonomiją ir orumą varžančias priemones, stipriai sumažina tradicinę galių asimetriją tarp skirtingų psichikos sveikatos sistemos dalyvių ir ypatingai pabrėžia veiksmingų psichosocialinių paslaugų bendruomenėje plėtros svarbą.³⁷

Teisė į psichikos sveikatą per COVID-19 pandemiją

Daug svarbios informacijos apie Lietuvos gyventojų teisę gauti psichikos sveikatos priežiūros paslaugas Lietuvoje per COVID-19 pandemiją atskleidė nevyriausybinių organizacijos Psichikos sveikatos perspektyvos ir Žmogaus teisių stebėjimo instituto atliktas tyrimas „Teisė į psichikos sveikatą ir asmenų su psichosocialine negalia teisių užtikrinimas Lietuvoje“.^{38, 39} Tyrimo autoriai pateikė daug rekomendacijų, kurios yra svarbios ne tik buvusios 2020–2021 metais pandeminės situacijos ir taisytybų ribojimų kontekste. Šios rekomendacijos signalizuoja apie poreikį iš esmės pertvarkyti Lietuvos psichikos sveikatos sistemą, kad ji būtų veiksminga visais atvejais – rengiantis krizėms, per krizes, po krizių ir kitais laikotarpiais.

Tyrimo analizuojama, kaip 2020 metų pradžioje dėl COVID-19 viruso pandemijos įvesti apribojimai paveikė žmonių teises, jų psichikos sveikatą ir psichikos sveikatos paslaugų teikimą. Tyrimo išryškėjo labiau pažeidžiamos visuomenės grupės, kurios yra identifikuotos ir kitose šalyse.

Remiantis įvairiais iki šiol atliktais tarptautiniais pandemijos poveikio tyrimais, galima išskirti keletą grupių, kurios tapo ypač pažeidžiamos:

1. Moterys – jos dažniau nukentėjo nuo pandemijos apribojimų dėl akivaizdaus finansinio poveikio, sunkumų derinant vaikų ar kitų šeimos narių priežiūros atsakomybes su darbu, taip pat dėl patiriamu smurto lyties pagrindu, ypač smurto artimoje aplinkoje.^{40, 41}
2. Vyresnio amžiaus žmonės – be akivaizdaus pažeidžiamumo virusui dėl silpnesnės fizinės sveikatos, vyresni žmonės nukentėjo nuo stipriai apribotų įprastinių sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumo.⁴² Be to, psichikos sveikatą stipriai paveikė socialinė izoliacija dėl prastesnės prieigos prie įvairių nuotolinio bendravimo platformų.⁴³ Emocinę paramą Lietuvoje teikiančios „Sidabrinės linijos“ statistiniai duomenys rodo, kad 2020 metų žiemą, per karantiną, buvo sulaukta dvigubai daugiau skambučių negu praeitų – 2019 metų žiemą.⁴⁴ Be to, dalis vyresnio amžiaus žmonių karantino metu gyveno socialinės globos namuose, kurie neatitiko epidemiologinių reikalavimų, ir dažnai tapdavo infekcijos židiniiais, kuriuose fiksuotas ir nemažas mirčių skaičius.⁴⁵
3. Jaunesnio amžiaus žmonės. Per pirmąjį karantiną 15–24 metų žmonių vienišumo, nemigos, nerimo ir suicidiškumo rodikliai tiek Lietuvoje, tiek ir kitose Europos šalyse pakilo labiausiai.^{46, 47} Jaunimas prarado galimybę gyventi aktyvų socialinį gyvenimą. Jų struktūrizuoti užsiėmimai, kaip švietimas, darbas ar aktyvus laisvalaikio užsiėmimai, perėjo į nuotolinę formą arba visai nutrūko. Toks staigus ir didelis gyvenimo būdo pokytis bei jo sąlygota socialinė izoliacija sukėlė minėtų emocinių sunkumų.⁴⁸ Be to, jaunesnio amžiaus žmonių gyvenime yra mažiau sėslumo ir finansinio stabilumo, tad jaunimas ypač jautriai reagavo į karantino sukeltus finansinius sunkumus ir į tvyrančią nežinomybę dėl ateities.⁴⁹
4. Sveikatos priežiūros įstaigų darbuotojai. Slaugytojai ir gydytojai, be baimės ar įtampos dėl dažno kontakto su COVID-19 užsikrėtusiais asmenimis, susidūrė su daug kitų fizinį ir emocinį nuovargį keliančių veiksnių. Didžiulis darbo krūvis, griežti saugumo reikalavimai bei prastas aprūpinimas saugumo priemonėmis neigiamai veikė paslaugų kokybę ir darbuotojų emocinę bei moralinę savijautą.^{50, 51} Darbuotojai skundėsi prasta miego kokybe, kuri yra stipriai susijusi su nerimu, stresu ir prasta savijauta.⁵²
5. Žmonės su negalia. Pandemija išryškino iki tol egzistavusias problemas, užtikrinant žmonių su negalia teises.⁵³ Informacijos sklaida apie greitai besikeičiančius suvaržymus per karantiną ir jų pateikimas žmonėms su negalia nebuvo tinkamas. Šie aspektai didina žmonių su psichikos sveikatos sutrikimais ar psichosocialine negalia atskirtį bei riboja jų teisę būti aktyviais visuomenės nariais. Be to, ištikus pirmajai pandemijos bangai, savarankiškai gyvenantys žmonės su psichosocialine negalia keletą mėnesių buvo visiškai atriboti nuo socialinių paslaugų.⁵⁴ Pagalbos teikimas, globa ir slauga kai kuriais atvejais visiškai krito ant artimųjų pečių. Žmonių teisė gauti jiems reikiamą pagalbą buvo apribota. Tai kėlė daug nerimo, bejėgiškumo, pykčio bei kainavo finansinių nuostolių. Daugybė žmonių su psichosocialine negalia, gyvenančių socialinės globos namuose, privalėjo juose likti per visą karantiną, be galimybės išvykti namo ar susitikti su artimaisiais. Kaip minėta anksčiau, kai kurie socialinės globos namai, neatitinkantys epidemiologinių reikalavimų, tapo infekcijos židiniiais, nusiėsusiais daug gyvybių.⁵⁵ Be to, dėl infekcijos paplitimo darbuotojų skaičius bei pajėgos mažėjo ir neigiamai paveikė paslaugų kokybę.

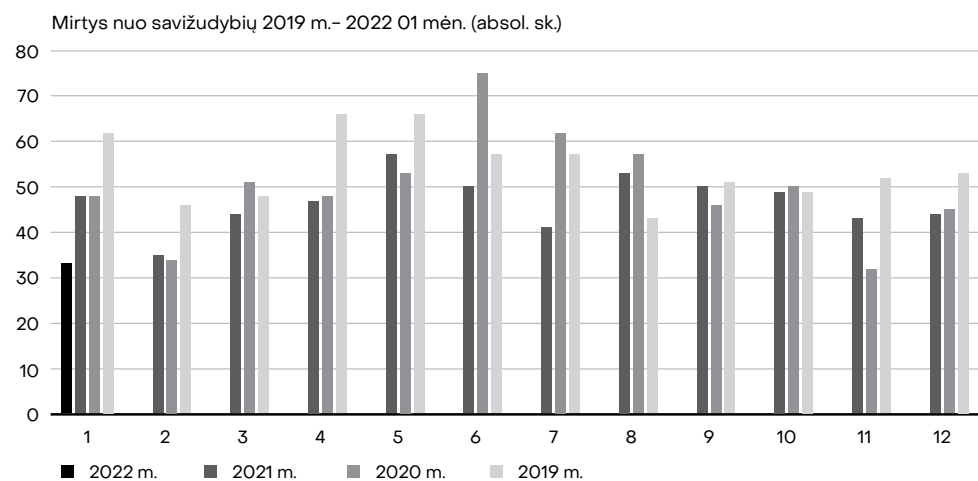
Poveikis gyventojų psichikos sveikatai

COVID–19 pandemija apibūdinama kaip didžiulį neapibrėžtumą ir nesaugumą žmonėms sukėlusį ekstremali situacija, į kurią žmonės iš esmės reagavo natūraliai – su padidėjusiu nerimu, susirūpinimu ir didesniu psichosocialinės paramos ar pagalbos poreikiu. Išaugo žmonių susirūpinimas jų pačių ir artimųjų psichikos sveikata. Pandemijos poveikis visuomenės psichikos sveikatai pasireiškė išaugusiu nerimu, nemigos, depresiškumo lygiu, tačiau kol kas nėra patikimų ilgalaikę epidemiologinę dinamiką atspindinčių duomenų, kad būtų iš esmės išaugęs psichikos sveikatos ir elgesio sutrikimų skaičius. Tokia situacija neturėtų sukelti išaugusio gydymo vaistais ar stacionarinio gydymo poreikio, jeigu psichikos sveikatos sistema būtų pasirengusi veiksmingai reaguoti ir tradiciškai neregresuoti įprastu būdu – pertekliniu būdu taikant gydymą vaistais, guldymą į psichiatrijos stacionarus bei institucinę globą.

Sociologinių tyrimų duomenimis, Lietuvoje dvigubai išaugo bendras visuomenės streso lygis, lyginant su laikotarpiu iki pandemijos (iki jos stresą jautė 14 proc., prasidėjus pandemijai – 26–48 proc. populiacijos), ir apie 1,5 karto išaugo nerimo, pykčio, liūdesio jausmai.⁵⁶ Sveikatos apsaugos ministerijos 2021 m. vasario mėn. atlikta apklausa parodė, kad pusės (49 proc.) apklaustųjų emocinė būklė per antrąją COVID–19 bangą (nuo 2020 m. rugsėjo mėn.) pablogėjo, lyginant su 2020 m. vasaros laikotarpiu (13 proc. – žymiai pablogėjo, 36 proc. šiek tiek pablogėjo).⁵⁷

Pirmaisiais pandemijos metais, per 2020 m. spalio mėn. atliktą apklausą, apie 31 proc. tyrime dalyvavusių suaugusių Lietuvos gyventojų teigė patyrę depresiją ir nerimą, 25 proc. turėjo adaptacijos sunkumų, 46 proc. nurodė, kad sumažėjo jų psichologinės gerovės lygis.⁵⁸ 2021 m. atliktas reprezentatyvus Lietuvos gyventojų psichikos sveikatos tyrimas parodė, kad 48 proc. šalies gyventojų išgyveno nerimą, 31 proc. pasižymėjo depresijos rizika, 20 proc. turėjo suicidinių minčių.⁵⁹

Visgi reikia paminėti, kad visuomenė padarė nemažą pažangą psichikos sveikatos srityje.⁶⁰ Savižudybių rodiklis Lietuvoje per 30 metų sumažėjo beveik dvigubai – 2020 m. jis buvo – 21,7 savižudybė tenkanti 100 tūkst. gyventojų, kai 2001 m. – 44,2 / 100 tūkst. gyventojų. COVID–19 pandemijos laikotarpiu bendras savižudybių skaičius nedidėjo (2019 m. registruotos 658 savižudybės, 2020 m. – 607, 2021 m. – 561 savižudybė) (1 paveikslas)⁶¹, tačiau savižudybių prevencija išlieka viena svarbiausių visuomenės psichikos sveikatos aktualijų, nes tokių mirčių skaičius per metus yra 607 (2020 m.) ir tebėra dvigubai didesnis nei Vakarų Europos šalyse.

Metai	Sau-sis	Vasa-ris	Ko-vas	Bal-andis	Ge-gužė	Birže-lis	Liepa	Rugp-jūtis	Rugsė-jis	Spa-lis	Lap-kritis	Gruo-dis
2022 m.	33											
2021 m.	48	35	44	47	57	50	41	53	50	49	43	44
2020 m.	48	34	51	48	53	75	62	57	46	50	32	45
2019 m.	62	46	48	66	66	57	57	43	51	49	52	53

1 pav. Mirtys nuo savižudybių Lietuvoje 2019 – 2022 m. sausio mėnesį

Vaikų ir paauglių psichikos sveikata

COVID-19 pandemijos kontekste daug dėmesio buvo skirta naujiems rizikos veiksniams, su kuriais susidūrė vaikai ir kurie neigiamai paveikė vaikų psichikos sveikatą, jų emocinę bei socialinę raidą. 2021 m. UNICEF metinį pranešimą skyrė būtent vaikų psichikos sveikatai. Dėl pandemijos valdymo uždarius mokyklas, vaikai susidūrė su papildomomis grėsmėmis – padidėjo psichosocialinis stresas, kuris dėl užsitęsusių karantino priemonių tapo toksiniu stresu vaikams. Be to, išaugo smurto prieš vaikus rizika. Vaikai neteko jiems gyvybiškai svarbių paslaugų ir nemaža dalis susidūrė su psichikos sveikatos sunkumais, labiausiai palietusiais vaikus, gyvenančius skurdo riziką patiriančiose, socialinės rizikos šeimose.⁶²

Vaikų, paauglių ir jaunimo sveikatą, ir ypač psichikos sveikatą, paveikė karantino metu taikyti socializacijos apribojimai ir nuotolinis mokymasis ugdymo įstaigose, dėl ko per karantiną žymiai išaugo technologijų naudojimas. Lietuvoje atlikti tyrimai apie 6–14 m. amžiaus vaikus rodo, kad pirmojo karantino metu sumažėjo vaikų noras mokytis, pablogėjo vaikų elgesys ir jų emocinė būseną. Per antrąjį karantiną pablogėjo ne tik mokymosi rezultatai ir elgesys, bet net dvigubai sumažėjo noras mokytis ir pablogėjo emocinė būseną. 2021 m. vaikai vidutiniškai per dieną prie ekranų praleido 6–8,5 valandų.⁶³ Apie 30 proc. 7–14 m. vaikų ir paauglių turėjo klinikinio lygio emocinių ir elgesio problemų.⁶⁴ Lietuvoje, palyginti su daugeliu Europos valstybių, karantinas truko bene ilgiausiai. Pastebima, kad 2020–2021 m. per ilgai užsitęsęs nuotolinis ugdymas, įdiegti neformalaus ugdymo apribojimai bei sumenkę vaikų socialiniai ryšiai sutrikdė vaikų psichikos sveikatą ir emocinę raidą. Šie nerimą keliantys trumpalaikiai pandemijos poveikiai gali turėti ir ilgalaikius neigiamus poveikius vaikų ir jaunimo psichikos sveikatai ateityje. Vilniaus universiteto Psichologijos instituto mokslininkai kartu su nevyriausybinėmis organizacijomis kreipėsi į Vyriausybę, Seimo komitetus ir kitas valdžios institucijas, prašydami įtraukti vaikų psichikos ir fizinės sveikatos bei ugdymo klausimus į Vyriausybės prioritetus, sugrąžinti vaikus mokytis kontaktiniu būdu bei apsaugoti vaikus ir jaunimą nuo skaitmeninėje erdvėje slypinčių grėsmių psichikos sveikatai.⁶⁵

Pagalba autistiškiems žmonėms

Psichikos sveikatos srityje esama daug spręstinių sisteminių problemų, susijusių su skirtingų psichikos sveikatos ypatumų bei sutrikimų gausa ir būtinybe lanksčiai prisitaikyti prie tai patiriančių vaikų ir suaugusiųjų individualių poreikių tenkinimo ir jų teisių apsaugos. Vienas iš sudėtingiausių iššūkių valstybei, valdžios institucijoms ir visuomenei yra žmonių, kuriuos paliečia autizmo spektro sunkumai, padėtis visuomenėje. Lietuvoje dar reikia atlikti daug darbų, kad šie vaikai ir suaugusieji būtų įgalinti, tinkamai įtraukti į visuomenę ir būtų panaikinta vis dar besitęsianti jų diskriminacija.

2020 m. trys ministrai (sveikatos apsaugos, švietimo ir socialinės apsaugos ir darbo) patvirtino „Pagalbos asmenims, kuriems diagnozuotas įvairiapusis raidos sutrikimas, 2021–2024 metų veiksmų planą“, numatantį stiprinti ankstyvą įvairiapusių raidos sutrikimų diagnostiką (1), sudaryti institucines prielaidas įvairiapusį raidos sutrikimą turinčių asmenų įtraukčiai (2), užtikrinti kokybišką sveikatos priežiūros, socialinių ir ugdymo paslaugų prieinamumą (3), suteikti reikiamas kompetencijas specialistams, teikiančioms sveikatos, socialines ar ugdymo paslaugas (4), užtikrinti, kad tėvai, auginantys įvairiapusį raidos sutrikimą turintį vaiką, būtų apmokyti ir gautų psichologinę pagalbą (5).⁶⁶ Šio plano įgyvendinimas kelia nemažai sisteminių iššūkių.

Lietuvoje 2021 m. atlikti tyrimai atspindi, kad 1/3 vaikų, turinčių diagnozuotą autizmo spektro sutrikimą (ASS), per paskutinius 12 mėnesių negavo jiems reikalingų kompleksinių asmens sveikatos priežiūros paslaugų dėl ilgų laukimo eilių, ilgalaikio stebėjimo trūkumo. Ugdymo įstaigose 1 iš 10 vaikų visiškai negavo pagalbos. 1/3 tyrime dalyvavusių ASS turinčius vaikus auginančių tėvų nurodė, kad jų gyvenamoje vietoje nėra reikalingų paslaugų. Daugiau nei pusė tėvų teigė, kad jų vaikai lankė mokamus užsiėmimus. Apie 40 proc. tėvų vaiko terapijoms ir lavinimui išleido nuo 200 iki 400 eurų per mėnesį, todėl 1/2 tėvų nurodė susidūrę su finansiniais sunkumais, mokėdami už paslaugas. Teikiamų paslaugų kokybė taip pat nepakankama – tik 1/10 tėvų buvo patenkinti gaunamomis paslaugomis, trūko paslaugų koordinavimo, specialistų empatija bei tėvų įtraukimas į vaiko priežiūrą buvo retai vertinami palankiai. Pirminės sveikatos priežiūros specialistai retai įtarė ASS vaikus, o jų kompetenciją dirbant su ASS turinčiais vaikais tėvai vertino prasčiausiai iš visų specialistų.⁶⁷

Lietuvoje pagalbos sistema suaugusiems autistiškiems asmenims apskritai nėra išvystyta. Kitas svarbus iššūkis, specifinis būtent Lietuvai – aiškios ir gerai veikiančios suaugusiųjų diagnostinės sistemos nebuvimas. Kai kurie autistiški asmenys, kurie nebuvo diagnozuoti vaikystėje, nežino, kad jų patiriamas

išsūkius gali paaiškinti būtent autizmas. Dažnai jiems nustatomi tik antriniai sutrikimai ar net priskiriamos klaidingos diagnozės, o tie, kurie įtaria galimą diagnozę, neretai nesulaukia palaikymo iš psichikos sveikatos specialistų dėl vis dar sutinkamų klaidingų įsitikinimų apie autizmą. Norint keisti susiklosčiusią situaciją, reiktų atsižvelgti bent į tris pagrindinius dalykus – užtikrinti paslaugų prieinamumą, didinti visuomenės supratimą apie autizmą bei gerinti aplinkos ir kitų sąlygų pritaikymą.⁶⁸

Kiti iššūkiai psichikos sveikatai

2021 m. Lietuva susidūrė su išaugusiu migrantų srautu – nuo sausio mėnesio į šalį atvyko apie 4400 neteisėtų migrantų, iš kurių 31 proc. buvo 0–19 metų amžiaus, o apie 1/3 – moterys.⁶⁹ Dauguma į Lietuvą atvykusių migrantų ir ypač vaikai susiduria su didžiuliais psichikos sveikatos iššūkiais – jų emocinė būklė yra prasta, aukštas streso, nerimo, depresiškumo lygis, dauguma patyrę trauminius įvykius, netektis, smurtą, kai kurie suaugę asmenys gali iš ankščiau turėti psichikos sveikatos sunkumų ir susijusių individualių poreikių. Migrantams, ypač vaikams, yra reikalingos ankstyvosios psichikos sveikatos intervencijos, kurių prieinamumas, Lietuvoje, deja, nepakankamas ir menkas.

2021 m. Lietuvoje vyko nemažai kitų procesų, turėjusių įtakos gyventojų psichikos sveikatai. 2021 m. Seimas nepritarė mažo kiekio narkotikų dekriminalizavimui⁷⁰, nebuvo ratifikuota Europos Tarybos Smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos prieš jį konvencija. Nebuvo priimtas ir Partnerystės įstatymas, kurio svarstymas nukeltas į 2022 m. Seimo pavasario sesiją. Apie šių sprendimų didelę reikšmę žmogaus teisių padėčiai Lietuvoje plačiau rašoma kituose šios Apžvalgos skyriuose. Šiame skyriuje tik atkreipiame dėmesį į tai, kad atsisakymas priimti šiuos ir kitus svarbius sprendimus, užkertančius kelią smurtui, diskriminacijai, kitiems žmogaus teisių pažeidimais, neišvengiamai turi neigiamą įtaką ir kelia grėsmę ne tik visuomenės fizinei, bet ir psichikos sveikatai.

ŠALTINIAI

- 1 United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, “Emergency measures and COVID-19: guidance”, 2020, https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Events/EmergencyMeasures_COVID19.pdf
- 2 Sun N. Applying Siracusa: A Call for a General Comment on Public Health Emergencies. *Health Hum Rights*. 2020 Jun; 22(1): 387–390.
- 3 International Commission of Jurists, “Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights”, 1984, <https://www.icj.org/wp-content/uploads/1984/07/Siracusa-principles-ICCP-legal-submission-1985-eng.pdf>
- 4 Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vyriausybės programos“, 2016 m. gruodžio 13 d. Nr. XIII-82, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/886c7282c12811e682539852a4b72dd4>
- 5 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plano patvirtinimo“, 2021 m. kovo 10 d. Nr. 155, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/bef-7d43286fe11eb928483d0ae31615c?jfwid=i3h7ws9m4>
- 6 OECD, “Lithuania: Country Health Profile 2021”, 2021, <https://doi.org/10.1787/25227041>
- 7 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl valstybės lygio ekstremaliosios situacijos paskelbimo“, 2020 m. vasario 26 d. Nr. 152, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/8feb1a7658a111eaac56f6e40072e018>
- 8 Eurostat, „Excess mortality in the European Union between January 2020 and January 2022“, 2022, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Excess_mortality_-_statistics#Excess_mortality_in_the_European_Union_between_January_2020_and_January_2022
- 9 World Health Organization, “Immunity passports” in the context of COVID-19”. Scientific brief, April 24, 2020. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Excess_mortality_-_
- 10 Natalie Kofler, François Baylis, “Ten reasons why immunity passports are a bad idea”. *Nature*. 2020; 581(7809):379–81. <https://doi.org/10.1038/d41586-020-01451-0>
- 11 Henry T Greely, “COVID-19 Immunity Certificates: Science, Ethics, Policy, and Law”. *J Law Biosci*. 2020; 7(1). <https://doi.org/10.1093/jlb/lsaa035>
- 12 Diena.lt, „S. Čaplinskas: galimybių pasas yra politinis įrankis, o ne medicininė priemonė“, *diena.lt*, 2021 m. gruodžio 21 d., <https://m.diena.lt/naujienos/sveikata/sveikata/virusologas-galimybiu-pasas-yra-politine-priemone-o-ne-medicinine-1056885>
- 13 Nacionalinis visuomenės sveikatos centras prie Sveikatos apsaugos ministerijos, „Galimybių paso išdavimo sąlygos ir galiojimo laikas“, 2021 m. gruodžio 29 d., <https://nvsc.lrv.lt/lt/naujienos/galimybiu-paso-isdavimo-salygos-ir-galiojimo-laikas>
- 14 John Drury, Guanlan Mao, Ann John, et al., “Behavioural responses to Covid-19 health certification: a rapid review”, *BMC Public Health* 21. 1205 (2021). <https://doi.org/10.1186/s12889-021-11166-0>
- 15 LibertiesEU, “Digital Green Certificate: Human and Digital Rights Groups Issue Warning to EU Parliament About Risks”, *liberties.eu*, 2021 m. balandžio 26 d., <https://www.liberties.eu/en/stories/digital-green-certificate-mep-letter/43492>

- 16 Eurostat, „Excess mortality in the European Union between January 2020 and January 2022“, 2022, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Excess_mortality_-_statistics#Excess_mortality_in_the_European_Union_between_January_2020_and_January_2022
- 17 Lietuvos statistika, „COVID-19 statistika“, 2022, <https://osp.stat.gov.lt/covid-dashboards>
- 18 OECD, „Lithuania: Country Health Profile 2021“, 2021, 4, 15, 22 psl., <https://doi.org/10.1787/25227041>
- 19 The Great Barrington Declaration, <https://gbdeclaration.org/>
- 20 Deepti Gurdasani, John Drury, Trisha Greenhalgh, Stephen Griffin, Zubaida Haque, Zoe Hyde, et al., „Mass infection is not an option: we must do more to protect our young“, Vol. 398, ISSUE 10297, P297-298, July 24, 2021. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)01589-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)01589-0)
- 21 The John Snow Memorandum, <https://www.johnsnowmemo.com/>
- 22 WHO, „Vulnerable populations during COVID-19 response“, 2020, https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0003/446340/Factsheet-May-2020-Vulnerable-populations-during-COVID-19-response-eng.pdf
- 23 Siegel RM, Mallow PJ, „The Impact of COVID-19 on Vulnerable Populations and Implications for Children and Health Care Policy“. *Clinical Pediatrics*, 2021, Vol. 60(2) 93–98. <https://doi.org/10.1177/0009922820973018>
- 24 H.H.P. Kluge, Z. Jakab, J. Bartovic, V. D'Anna, S. Severoni, „Refugee and migrant health in the COVID-19 response“. *Lancet Lond. Engl.*, 395 (10232) (2020), pp. 1237-1239. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30791-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30791-1)
- 25 Han Q, Zheng B, Cristea M, et al., „Trust in government regarding COVID-19 and its associations with preventive health behaviour and prosocial behaviour during the pandemic: a cross-sectional and longitudinal study“, *Psychol Med.* 2021;1-11. <https://doi.org/10.1017/S0033291721001306>
- 26 OECD, „Lietuva: šalies sveikatos profilis 2021“, 2021, <https://doi.org/10.1787/bc081ccc-lv>
- 27 OECD, „Government at a Glance 2021. Confidence in national government in 2020 and its change since 2007“, 2021, <https://doi.org/10.1787/888934259123>
- 28 OECD, „Government at a Glance 2021“, OECD Publishing, Paris, 2021, <https://doi.org/10.1787/1c258f55-en>
- 29 Lietuvos respublikos Prezidentas, „Prezidentas subūrė Sveikatos ekspertų tarybą efektyviam pandemijos plitimo valdymui užtikrinti“, 2020 m. spalio 29 d., <https://www.lrp.lt/lt/prezidentas-subure-sveikatos-ekspertu-taryba-efektyviam-pandemijos-plitimo-valdymui-uztikrinti/34943>
- 30 Lietuvos Respublikos Vyriausybės Kanceliarija, „Atnaujinta Nepriklausomų ekspertų patariamiosios tarybos sudėtis“, 2021 m. balandžio 24 d., <https://lrk.lrv.lt/lt/naujienos/atnaujinta-nepriklausomu-ekspertu-patariamiosios-tarybos-sudetis>
- 31 Magdalena Tuczynska, Maja Matthews-Kozanecka, Ewa Baum, „Accessibility to Non-COVID Health Services in the World During the COVID-19 Pandemic: Review“, *Front. Public Health* 9:760795, 2021 m. gruodžio 16 d., <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.760795>
- 32 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plano patvirtinimo“, 2021 m. kovo 10 d., Nr. 155, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/bef-7d43286fe11eb998483d0ae31615c?jfwid=i3h7ws9m4>
- 33 Sveikatos apsaugos ministerija, „Įveikiant koronavirusą: savivaldybėse pradėdama teikti daugiau nemokamų psichologinių konsultacijų gyventojams“, 2020 m. rugsėjo 24 d., <https://sam.lrv.lt/lt/naujienos/iveikiant-koronavirusa-savivaldybese-pradedama-teikti-daugiau-nemokamu-psichologiniu-konsultaciju-gyventojams>
- 34 D. Pūras, „COVID-19 pandemija ir veiksmingų sprendimų paieškos: gera proga permainoms psichikos sveikatos srityje“, 2020 m. lapkričio 10 d., <https://manotaises.lt/straipsnis/covid-19-pandemija-ir-veiksmingu-sprendimu-paieskos-gera-proga-permainoms-psichikos-sveikatos-srityje/>
- 35 Lietuvos psichiatrų asociacijos raštas LR SAM Ministrui „Dėl ilgalaikių neigiamų COVID-19 pasekmių psichikos sveikatai mažinimo veiksmų plano“, 2020 m. birželio 1 d., <https://www.psichiatrija.lt/up/2020/06/LPA-pozicija-d%C4%97I-COVID-plano.pdf>
- 36 John Read, „WHO and UN Join Calls to Transcend the Medical Model“, 2021, <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/psychiatry-through-the-looking-glass/202106/who-and-un-join-calls-transcend-the-medical-model>
- 37 WHO, „Guidance on community mental health services: Promoting person-centred and rights-based“, 2021, <https://www.who.int/publications/i/item/guidance-and-technical-packages-on-community-mental-health-services>
- 38 Žmogaus teisių stebėjimo institutas, „Tyrimo ataskaita: teisė į psichikos sveikatą ir asmenų su psichosocialine negalia teisių užtikrinimas COVID-19 pandemijos metu Lietuvoje“, 2021, <https://hrmi.lt/teise-i-psichikos-sveikata-ir-asme-nu-su-psichosocialine-negalia-teisiu-uztikrinimas-covid-19-pandemijos-metu-lietuvoje/>
- 39 Neringa Grigutytė, Karilė Levickaitė ir Ugnė Grigaitė, „The right to mental health during the COVID-19 pandemic“, *Psichologija*, 64, 38–52, 2021 m., <https://www.journals.vu.lt/psichologija/article/view/24134>
- 40 O'Connor RC, Wetherall K, Cleare S, McClelland H, Melson AJ, Niedzwiedz CL, O'Carroll RE, O'Connor DB, Platt S, Scrocroft E, Watson B, „Mental health and well-being during the COVID-19 pandemic: longitudinal analyses of adults in the UK COVID-19 Mental Health & Wellbeing study“. *The British Journal of Psychiatry*. 2020 Oct 21:1-8.
- 41 Inter-Agency Standing Committee, „Interim Guidance. Checklist to protect from sexual exploitation and abuse during Covid-19“, 2020, <https://psea.interagencystandingcommittee.org/sites/default/files/2020-06/IASC%20Checklist%20PSEA%20during%20COVID%2019.pdf>
- 42 European Union Agency for Fundamental Rights, „Coronavirus Pandemic in the EU – Fundamental Rights Implications: Focus on Social Rights“. *Bulletin #6*, 2020, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-coronavirus-pandemic-eu-bulletin-november_en.pdf
- 43 Armitage R, Nellums LB, „COVID-19 and the consequences of isolating the elderly“. *The Lancet Public Health*. 2020 May 1;5(5):e256. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(20\)30061-X](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30061-X)
- 44 Manodaktaras.lt, „Per karantiną daugėja emocinės pagalbos ieškančių senjorų, medikai kreipiasi vangiai“, 2020 m. gruodžio 27 d., <https://bit.ly/3sQpvGT>
- 45 Fallon A, Dukelow T, Kennelly SP, O'Neill D., „COVID-19 in nursing homes“, *QJM: An International Journal of Medicine*. 2020 January 1;113(6):391-2.

- 46 O'Connor RC, Wetherall K, Cleare S, McClelland H, Melson AJ, Niedzwiedz CL, O'Carroll RE, O'Connor DB, Platt S, Scofield E, Watson B, "Mental health and well-being during the COVID-19 pandemic: longitudinal analyses of adults in the UK COVID-19 Mental Health & Wellbeing study". *The British Journal of Psychiatry*. 2020 ct 21:1-8.
- 47 VU Filosofijos fakultetas, „VU mokslininkų atliktas tyrimas atskleidė psichologinės savijautos pokyčius karantino metu“, 2020, <https://naujienos.vu.lt/vu-mokslininku-atliktas-tyrimas-atskleide-psichologines-savijautos-pokycius-karanti-no-metu/>
- 48 Power E, Hughes S, Cotter D, Cannon M., "Youth mental health in the time of COVID-19". *Irish Journal of Psychological Medicine*. 2020 Dec;37(4):301-5, <https://doi.org/10.1017/ipm.2020.84>
- 49 Kahn LB., "The long-term labor market consequences of graduating from college in a bad economy". *Labour economics*. 2010 April 1;17(2):303-16, <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2009.09.002>
- 50 Daiva Didvalė, Lina Gedrimė, Vera Gerasimčik-Pulko, Violeta Senavaitienė, „Su kokiais iššūkiais susiduria slaugytojai dirbantys pirmose COVID-19 gretose?“, SLAUGA. Mokslas ir praktika. 2020:5105, <https://hdl.handle.net/20.500.12512/106615>
- 51 Lotzin A, Acquarini E, Ajdukovic D, Ardino V, Böttche M, Bondjers K, Bragesjö M, Dragan M, Grajewski P, Figueiredo-Braga M, Gelezelyte O., "Stressors, coping and symptoms of adjustment disorder in the course of the COVID-19 pandemic—study protocol of the European Society for Traumatic Stress Studies (ESTSS) pan-European study". *European Journal of Psychotraumatology*. 2020 Dec 31;11(1):1780832.
- 52 Fortunato VJ, Harsh J., "Stress and sleep quality: The moderating role of negative affectivity". *Personality and Individual Differences*. 2006 oct 1;41(5):825-36, <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.03.024>
- 53 Oláh E., "Covid-19: Urgent application before French Conseil d'Etat on rights to life and freedom of persons with disabilities". *Validity Foundation – Mental Disability Advocacy Centre*, <https://validity.ngo/2020/04/02/covid-19-urgent-application-before-french-conseil-detat-on-rights-to-life-and-freedom-of-persons-with-disabilities/>
- 54 Oláh E., "Covid-19 Disability Rights Monitor calls on governments to ensure access to food, medication and essential supplies for persons with disabilities", *Validity Foundation – Mental Disability Advocacy Centre*. *Validity.ngo*. 2020.
- 55 Fallon A, Dukelow T, Kennelly SP, O'Neill D., "COVID-19 in nursing homes", *GJM: An International Journal of Medicine*. 2020 Jan 1;113(6):391-2, <https://doi.org/10.1093/qjmed/hcaa136>
- 56 „Baltijos tyrimų“ atlikto gyventojų nuomonės apie jų psichologinę būseną tyrimo rezultatai.
- 57 Valstybės kontrolės vertinimo ataskaita, „COVID-19 pasekmių psichikos sveikatai mažinimas“, 2021 m., <https://www.valstybeskontrolė.lt/Product/Download/4105>
- 58 Vilniaus universiteto Psichologijos instituto psichotraumatologijos centras, „Psichikos sveikata Covid-19 pandemijos metu. Rekomendacijos visuomenei“, 2020, https://www.fsf.vu.lt/dokumentai/Rekomendacijos_visuomenei.pdf
- 59 Marija Jakubauskienė, „Tarptautinis COPER longitudinalinis tyrimas: COVID-19 pandemijos poveikis gyventojų psichikos sveikatai Europos regione“. *European Journal of Public Health*, Volume 31, Issue Supplement_3, October 2021, ckb164.805, <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckab164.805>
- 60 Danutė Gailienė, „Visuomenės padarė nemažą pažangą psichikos sveikatos srityje“, 2021 m. gruodžio 6 d., <https://www.bernardinai.lt/prof-d-gailiene-lietuvos-visuomene-padare-didele-pazanga-psichikos-sveikatos-srityje/>
- 61 Higienos institutas, „Metiniai mirties priežasčių duomenys“, 2022, <https://www.hi.lt/lt/mirties-priezasciu-statistika.html>
- 62 United Nations Children's Fund, "The State of the World's Children 2021: On My Mind – Promoting, protecting and caring for children's mental health", UNICEF, New York, October 2021, <https://www.unicef.org/media/114636/file/SOWC-2021-full-report-English.pdf>
- 63 R. Jusienė, „Karantino ir nuotolinio ugdymo įtaka vaikų sveikatai, 2021m. gruodžio 17 d. pranešimo skaidrės“, <https://lt.mediavaikai.lt/copy-of-results>
- 64 R. Jusienė, E. Baukienė, R. Breidokienė, "Risk of Behavioural and Emotional Disorders in Lithuanian School Aged Children as Assessed with SDQ During the Second Lockdown due to COVID-19", *Psichologija*, 2021, vol. 64, pp. 77–85, <https://doi.org/10.15388/Psichol.2021.43>
- 65 Lietuvos žmogaus teisių centras, „Mokslininkai ir NVO prašo skubiai imtis priemonių dėl vaikų sveikatai COVID-19 sukeltamų pasekmių, susijusių su technologijų naudojimu“, 2021, <https://ztcentras.lt/mokslininkai-ir-nvo-praso-skubiai-imtis-priemoniu-del-vaiku-sveikatai-covid-19-sukeliamu-pasekmiu-susijusiu-su-technologiju-naudojimu/>
- 66 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro patvirtintas įsakymas „Dėl pagalbos asmenims, kuriems diagnozuotas įvairiapusis raidos sutrikimas, 2021–2024 metų veiksmų plano patvirtinimo“, 2020 m. gruodžio 10 d., Nr. V-2875/V1946/A1-1254, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/03c465813b2a11eb8c97e01ffe050e1c>
- 67 R. Perminaitė, M. Jakubauskienė, J. Petrulytė, Kompleksinių paslaugų, teikiamų autizmo spektro sutrikimą turintiems vaikams, prieinamumo ir kokybės vertinimas bei vaikų gyvenimo kokybė. Vilniaus universitetas, 2020 (rengiama).
- 68 Vytauto Didžiojo universitetas, „VDU psichologė: Lietuvoje suaugęs autistiškas asmuo susiduria su visiškai jo poreikiams ir ypatumams nepritaikyta aplinka“, *BNS*, 2021, <https://sc.bns.lt/view/item/384203>
- 69 Oficialiosios statistikos portalas, „Neteisėtos migracijos stebėseną“, <https://osp.stat.gov.lt/neteiseta-migracija-dash-board>
- 70 Modesta Gaučaitė-Znutienė, LRT.lt, *BNS*, „Nepavyko – Seimas nepritarė mažo kiekio narkotikų dekriminalizavimui“, LRT.lt, 2021 m. lapkričio 11 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1538951/nepavyko-seimas-nepritare-mazo-kiekio-narkotiku-dekriminalizavimui>

Stigmatizuojamų grupių teisė į sveikatą

Laura Bliujienė

ŽIV infekuotųjų teisė į sveikatą

2020 m. Lietuvoje nustatyti 139 nauji ŽIV atvejai¹ arba 5 atvejai 100 tūkst. gyventojų. Tai yra 12 atvejų mažiau nei 2019 metais. Iš viso Lietuvoje per visą ŽIV infekcijos registravimo laikotarpį (1988 – 2020 m.) registruoti 3462 ŽIV užsikrėtę asmenys, iš kurių dauguma vyrai, ŽIV infekcija užsikrėtę vartojant švirškščiamuosius narkotikus. Nors iš visų registruotų ŽIV atvejų vyrauja užsikrėtimas vartojant švirškščiamuosius narkotikus, tačiau 2019 m. stebimas pokytis – Užkrečiamų ligų ir AIDS centro (toliau – ULAC) duomenimis², 2019 m. lytinių santykių būdu užsikrėtė daugiau nei pusė – 52,3 proc. (39,1 proc. – heteroseksualių lytinių santykių ir 13,2 proc. – homoseksualių lytinių santykių būdu) visų naujai diagnozuotų asmenų; daugiau nei trečdalis (31,8 proc.) asmenų užsikrėtė vartodami švirškščiamuosius narkotikus, 15,9 proc. atvejų užsikrėtimo būdas nežinomas. 2019 m. daugiausia atvejų registruota Vilniaus (64) ir Klaipėdos (13) miestuose. Analizuojant 2019 metų duomenis pagal lytį, 72,8 proc. (110) naujai užsikrėtusiųjų ŽIV – vyrai, 27,2 proc. (41) – moterys.

ŽIV plitimo sustabdymas ir AIDS pandemijos įveikimas iki 2030 m. numatytas Jungtinių Tautų AIDS (UNAIDS) programoje kaip globalus siektinas tikslas. Buvo įvardintas tarpinis uždavinys – iki 2020 m. pasiekti tikslą, įvardijamą kaip 90–90–90. Juo siekta, kad 90 proc. užsikrėtusiųjų ŽIV žinotų savo diagnozę, 90 proc. diagnozuotų asmenų gautų gydymą ir 90 proc. gydomų asmenų kraujyje viruso krūvis būtų neaptinkamas (t.y. jie nebeperduotų viruso kitiems)³. UNAIDS ataskaitoje, remiantis ULAC pateiktais duomenimis⁴, teigiama, kad Lietuvoje UNAIDS programos tikslų įgyvendinimas 2019 m. atitiko 83–43–91 procentus. Tai reiškia, kad 83 proc. visų užsikrėtusiųjų ŽIV Lietuvoje žino savo teigiamą ŽIV statusą, 43 proc. gauna ŽIV ligos gydymą bei 91 proc. Lietuvoje gydomų ŽIV užsikrėtusiųjų pasiekė gerų ŽIV ligos gydymo rezultatų – yra nuslopintas viruso dauginimasis ir jo koncentracija kraujyje. Beveik kas antras ŽIV pacientas, gaunantis antiretrovirusinę terapiją Lietuvoje, yra vartojęs narkotikus švirškščiamuoju būdu. UNAIDS duomenimis⁵, pasaulyje šis tikslų įgyvendinimas 2020 m. atitiko 84–73–66 procentus.

Šiuo metu Lietuvoje ŽIV infekuoti asmenys gali būti gydomi iš karto, vos tik nustačius ŽIV, o gydymas yra visiškai apmokamas iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo. Tačiau susiduriame su problema, kad gydymą gauna mažiau nei kas antras savo ŽIV teigiamą statusą žinantis asmuo. Viena kliūčių, trukdančių gauti gydymą arba jį tęsti (gydymas trunka visą gyvenimą) – vis dar egzistuojanti stigma dėl ŽIV diagnozės. 2018 m. Lietuvoje pirmą kartą pagal tarptautinę metodologiją⁶ buvo atliktas ŽIV stigmatos indekso tyrimas⁷. Rezultatai parodė, kad vidinė stigma tarp ŽIV infekuotų asmenų Lietuvoje yra ypač didelė ir 90 proc. atvejų pasireiškia baime pasakyti kitiems apie savo teigiamą ŽIV statusą. 58 proc. dėl teigiamo ŽIV statuso jaučiasi bevėčiai, o dalis tiki susidūrę su diskriminacija sveikatos priežiūros įstaigose, kuriose personalas naudojo akivaizdžiai perteklines apsaugos priemonės ar net atsisakė suteikti medicininę pagalbą. Dauguma tyrime dalyvavusių respondentų nežinojo įstatymų, ginančių jų teises ir nuo diskriminacijos, todėl būtų svarbu peržiūrėti ir įvertinti nacionalines ŽIV profilaktikos ir kontrolės programas, įtraukti konkrečias stigmatos ir diskriminacijos mažinimo priemones, kurios padėtų mažinti ŽIV infekuotų asmenų patiriamą stigmą ir diskriminaciją.

Kita išskirtina kliūtis – sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumas. Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatyme⁸ deklaruojamas sveikatos priežiūros paslaugų komunikacinis prieinamumas asmeniui ir visuomenei. Komunikacinis prieinamumas suprantamas kaip galimybė patekti į gydymo įstaigą ar su ja susisiekti.⁹ Vertinant komunikacinio prieinamumo lygį, svarbu atsižvelgti ir į tai, kiek užtrunka pasiekti artimiausią asmens sveikatos priežiūros įstaigą, kurioje asmeniui būtų teikiama specialisto (infektologo) konsultacija. ŽIV infekuoti asmenys, gyvenantys ne didžiuosiuose miestuose, susiduria su tuo, kad vietos gydytojai infektologai nesiima gydyti ŽIV ligos, nors tai numatyta jų normoje. Remiantis su ŽIV infekuotais asmenimis dirbančių NVO patirtimi, didelė dalis pacientų yra socialinių iššūkių pa-

tiriantys asmenys, kuriems sunku išlaikyti gydymosi discipliną, todėl toliau nuo gyvenamosios vietos esanti paslauga tampa dar sunkiau prieinama.

Trečia išskirtina priežastis – per sudėtingas biurokratinis kelias, kurį ŽIV infekuotam asmeniui reikia nueiti tam, kad gautų gydymą, ir socialinės pagalbos tą kelią įveikti trūkumas (reikalingas asmens dokumentas, privalomas sveikatos draudimas, prisirašymas prie asmens sveikatos priežiūros įstaigos, pateikimas pas šeimos gydytoją, siuntimo pas infektologą gavimas ir bent poros kartų apsilankymas pas infektologą). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad didelė dalis ŽIV pacientų yra socialiai pažeidžiami asmenys, kurie neretai neturi privalomojo sveikatos draudimo ar net asmens dokumento, negeba savarankiškai tuo pasirūpinti, neturi lėšų asmens dokumentui ar kelionėms pas didmiesčiuose dirbančius infektologus, kurios būtinos gydymui gauti.¹⁰

Pagrindinis dokumentas, reglamentuojantis ŽIV kontrolės ir profilaktikos Lietuvoje tikslą, uždavinius ir laukiamus įgyvendinimo rezultatus – ŽIV/AIDS ir lytiškai plintančių infekcijų profilaktikos ir kontrolės 2018–2020 metų veiksmų planas.¹¹ Deja, bet nuo 2021 m. iki 2022 m. pradžios Lietuvos atsakingos institucijos laiku neparengė ir nepatvirtino plano naujam etapui. Pagrindinė to priežastis – pasaulį ir Lietuvą užklupusi COVID-19 pandemija, kuri nukreipė dėmesį nuo kitų klausimų. Laiku nepriimti valstybės sprendimai daro tiesioginę žalą ŽIV prevencijai, žalos mažinimo priemonių taikymo plėtrai, ištyrimo ir gydymo aprėpčių didinimui bei ŽIV užsikrėtusių asmenų geresnei teisei padėčiai.

Nuo psichiką veikiančių medžiagų priklausomų asmenų teisės

Lietuvoje asmeniui už neteisėtą net labai mažo kiekio narkotinių medžiagų disponavimą be tikslo platinti nuo 2017 m. yra taikoma pati griežčiausia – baudžiamoji – atsakomybė. Vidutiniškai Lietuvoje pagal LR Baudžiamojo kodekso 259 str. (neteisėtas disponavimas narkotinėmis medžiagomis be tikslo jas platinti) kasmet nuteisiama apie 2300 asmenų. 2018 m. registruotos 2320 tokios nusikalstamos veikos, 2019 m. – 2375 veikos, 2020 m. – 2206 veikos, 2021 m. – 2448 veikos.¹²

Dabar galiojantis baudimas yra neproporcingas, perteklinis, prieštarauja žmogaus teisėms ir nepasiekia pagrindinio bausmės tikslo – pakeisti vartojančio asmens elgesį. Didžiausia kriminalizavimo sukeliama žala – psichoaktyviąsias medžiagas vartojantys žmonės yra stumiami į užribį ir sunkiau gauna pagalbą. Priklausomybė nuo psichiką veikiančių preparatų – lėtinė būklė, kuriai būdingas dažnas atkrytis. Priklausomybę patiriantis asmuo, užuot gavęs sveikatos priežiūros bei psichosocialinę pagalbą, yra baudžiamas dėl savo ligos, t.y. – narkotinių medžiagų vartojimo.

Pasaulio sveikatos organizacija teigia¹³, kad vienas iš efektyviausių būdų spręsti su vartojimu susijusias problemas – nedidelio kiekio narkotinių medžiagų disponavimo be tikslo platinti dekriminalizavimas ir alternatyvų bausmėms taikymas, kuomet asmuo, vietoje baudžiamojo persekiojimo, yra nukreipiamas į pagalbą pagal poreikį – sveikatos priežiūros, psichosocialinę ar kitą pagalbą. Į vartojimo problemą žiūrima per psichologinę, socialinę ir sveikatos, o ne baudžiamosios teisės prizmę.

Priklausomybę patiriantis asmuo, užuot gavęs sveikatos priežiūros bei psichosocialinę pagalbą, yra baudžiamas dėl savo ligos, t.y. – narkotinių medžiagų vartojimo.

Lietuvos narkotikų politiką reguliuojančiuose teisės aktuose nedidelio kiekio narkotinių medžiagų dekriminalizavimo užuomazgos aptinkamos jau 2018 metais LR Seimo priimtame nutarime – Valstybinėje narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės ir vartojimo prevencijos 2018–2028 m. programoje.¹⁴ Programos 97 skirsnyje dekriminalizavimas numatytas kaip vienas iš sisteminių Valstybinės programos įgyvendinimo punktų. 2021 m. LR Seime registruoti įstatymų projektai dekriminalizuoti nedidelio kiekio narkotinių medžiagų vartojimą be tikslo platinti, kuriuos palaikė teismai, advokatūra, Vyriausybė ir kitos suinteresuotos institucijos.¹⁵ Įstatymų projektams priėmimo stadijoje nebuvo pritarta.¹⁶ 2022 m. pradžioje nedidelio kiekio narkotinių medžiagų disponavimas be tikslo jas platinti vis dar buvo kriminalizuotas.

Lietuvos laisvės atėmimo vietų įstaigose (toliau – LAVJ) kalintys nuo psichiką veikiančių medžiagų priklausomi asmenys susiduria su priklausomybės gydymo prieinamumo ir tęstinumo problema. Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento duomenimis¹⁷, 2020 m. gruodžio 31 d. LAVJ buvo 1 035 asmenys (987 vyrai ir 48 moterys), kuriems nustatyti psichikos sveikatos ir elgesio sutrikimai dėl narkotikų vartojimo. LAVJ reabilitacijos centre yra 72 vietos, 2020 m. šią programą sėkmingai baigė tik 20 asmenų, kai tuo tarpu 2019 m. baigė – 57.¹⁸ 2020 m. gydymo pakaitiniais opioidiniais vaistinėmis preparatais (metadonu) sąrašė buvo 69 asmenys, tačiau 65 asmenys nebaigė gydymo.¹⁹ Duomenys, ar asmenys tęsė gydymą išėję iš LAVJ, nėra renkami.

Sveikatos priežiūra įkalintiems asmenims LAVJ turi būti teikiama lygiavertiškai sveikatos priežiūrai teikiamai laisvėje. Visi nuo psichiką veikiančių medžiagų priklausomi asmenys turi gauti gydymo tęstinumą patekę į LAVJ bei tęsti gydymą išėjus į laisvę. Šios teisės yra nepakankamai užtikrinamos.

ŠALTINIAI

- 1 Užkrečiamųjų ligų ir AIDS centras, „Dėl ŽIV ligos pernai Lietuvoje buvo gydomi 1429 asmenys“, 2021 m. birželio 2 d., <http://www.ulac.lt/naujienos/pranesimai-spaudai/del-ziv-ligos-pernai-lietuvoje-buvo-gydomi-1429-asmenys>
- 2 Užkrečiamųjų ligų ir AIDS centras, „Užsikrėtusiųjų lytiškai plintačiomis infekcijomis ir žmogaus imunodeficitu virusu epidemiologinės situacijos apžvalga Lietuvoje“, 2019 m., 7–8 psl. http://www.ulac.lt/uploads/downloads/LPI_2019.pdf
- 3 United Nations AIDS, „90–90–90: AN AMBITIOUS TREATMENT TARGET TO HELP END THE AIDS EPIDEMIC“. <https://www.unaids.org/en/resources/909090>
- 4 Užkrečiamųjų ligų ir AIDS centras, „UNAIDS paskelbė naują ŽIV stebėsenos ataskaitą“, 2020 m. liepos 8 d., <http://www.ulac.lt/naujienos/pranesimai-spaudai/unaid-s-paskelbe-nauja-ziv-stebesenos-ataskaita>
- 5 UN AIDS Core epidemiology slides, <https://www.unaids.org/en/resources/documents/2021/core-epidemiology-slides>
- 6 Siekiant įvertinti ŽIV paveiktų asmenų stigmos indeksą, Lietuvoje buvo naudojama tyrimo metodologija, kurią sukūrė „The Global Network of People living with HIV (GNP+)“, „The International Community of Women Living with HIV/AIDS (ICW)“, „The Joint United Nations Programme on HIV/AIDS (UNAIDS)“, https://gnpplus.net/wp-content/uploads/2021/11/PLHIV-Stigma-Index-Implementation-Guidelines_EN.pdf
- 7 Asociacija koalicija „Galiu gyventi“, „Pristatyti ŽIV stigmos indekso tyrimo Lietuvoje rezultatai“, 2018 m. lapkričio 21 d., <http://galiugyventi.lt/naujienos/pristatyti-ziv-stigmos-indekso-tyrimo-lietuvoje-rezultatai/>
- 8 Sveikatos sistemos įstatymas, 1994 m. liepos 19 d., Nr. I-552, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5905/asr>
- 9 World Health Organization, „Quality of care: a process for making strategic choices in health systems“, 2006
- 10 Remiamasi su ŽIV infekuotais dirbančių nevyriausybinų organizacijų patirtimi.
- 11 Sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl ŽIV/AIDS ir lytiškai plintančių infekcijų profilaktikos ir kontrolės 2018–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo“, 2018 m. balandžio 23 d., Nr. V-503, [https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct-t/1775390Q47ae11e8ade598b2394a491d](https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/t/1775390Q47ae11e8ade598b2394a491d)
- 12 Informatikos ir ryšių departamentas, „Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotas nusikalstamas veikas ir asmenis, susijusius su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis ir jų kontrabanda“, 2020 m. sausio – gruodžio mėn. https://www.ird.lt/reports/view_item_datasource?id=8912&datasource=55120; Informatikos ir ryšių departamentas, „Duomenys apie nusikalstamas veikas ir asmenis, susijusius su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis ir jų kontrabanda“, 2021 m. sausio – gruodžio mėn., https://www.ird.lt/reports/view_item_datasource?id=9578&datasource=67052
- 13 World Health Organization, „Consolidated Guidelines on HIV prevention, diagnosis, treatment and care for key populations“, 2014 m., 90–92 psl., <https://www.who.int/hiv/pub/guidelines/keypopulations/en/>
- 14 Seimo nutarimas „Dėl valstybinės narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės ir vartojimo prevencijos 2018–2028 metų programos patvirtinimo“, 2018 m. Gruodžio 13 d., Nr. XIII-1765, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a50bec-00035b11e9a017f05dde6559c6>
- 15 Lietuvos Respublikos Seimo teisės ir teisėtvarkos komitetas, „Pagrindinio komiteto išvada dėl Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 71 straipsnio pakeitimo ir papildymo 4831 straipsniu įstatymo projekto XI VP-95“, 2021 m. birželio 23 d., Nr. 102-P-19, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/c9010310d42411eb9787d6479a-2b2829?jfwid=-vydhfbpqq>
- 16 Seimo narių balsavimo rezultatai dėl Administracinių nusižengimo kodekso 71 straipsnio pakeitimo ir Kodekso papildymo 71(1) straipsniu įstatymo projektas (Nr. XI VP-95(3)), https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=37067&p_bals_id=-44042&fbclid=IwAR2_w7Bjc1JN9FvmDjEheRs66p4UFKeoYDUAO8DH3456lZgmdl3-CvyBSk
- 17 Narkotikų tabako ir alkoholio kontrolės departamentas, „Psichoaktyvios medžiagos: tendencijos ir pokyčiai 2021“, 107 psl., https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/Psichoaktyviosios_medziagos_tendencijos_ir_pokyciai_2021.pdf
- 18 Narkotikų tabako ir alkoholio kontrolės departamentas, „Psichoaktyvios medžiagos: tendencijos ir pokyčiai 2020“, 76 psl., <https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/46791%20NTAKD%20metinis%20pranesimas%20web.pdf>
- 19 Narkotikų tabako ir alkoholio kontrolės departamentas, „Psichoaktyvios medžiagos: tendencijos ir pokyčiai 2021“, 111 psl., https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/Psichoaktyviosios_medziagos_tendencijos_ir_pokyciai_2021.pdf

Socialinės teisės

13

Socialinės teisės

Rimgailė Baltutė

Socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės dažnai yra priskiriamos antrosios kartos teisėms, tačiau universalioje žmogaus teisių koncepcijoje jos yra ne mažiau svarbios nei pilietinės ar politinės teisės.¹² Socialinių teisių įtvirtinimas yra būtina sąlyga žmogaus orumui užtikrinti. Jos apima teisę į būstą, maistą, mokslą, sveikatos priežiūrą ir tinkamą socialinę apsaugą, garantuojančią kiekvienam piliečiui tinkamą pragyvenimo lygį. Socialinės teisės yra įtvirtintos Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje³ ir 1966 m. Tarptautinių ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte⁴.

Europos Tarybos šalyms 1961 m. priėmė Europos Socialinę Chartiją.⁵ Joje numatyta šalių pareiga nuolat stiprinti socialines teises ir gerinti savo gyventojų pragyvenimo lygį. 2017 m. Geteborge buvo patvirtintas Europos socialinių teisių ramstis⁶ (toliau – ESTR), kuriame išdėstyta 20 principų, suskirstytų į tris kategorijas: lygios galimybės ir galimybė įsidarbinti, tinkamos darbo sąlygos, socialinė apsauga ir įtrauktis. 2021 m. buvo patvirtintas ESTR veiksmų planas numatantis konkrečius tikslus ir veiksmus, siekiant užtikrinti gyventojų socialines teises Europos Sąjungoje (toliau – ES).⁷

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje⁸ taip pat įtvirtintos socialinės teisės, apimančios pensijas ir negalios išmokas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais atvejais. Numatytas nemokamas mokslas bendrojo lavinimo, profesinėse bei aukštesniosiose mokyklose.

Skurdas – žmogaus teisių pažeidimas?

Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komitetas 2001 m. skurdą apibrėžė „kaip žmogaus situaciją, kuriai būdingas ilgalaikis arba nuolatinis išteklių, galimybių, pasirinkimų, saugumo ir galios, būtinos norint naudotis tinkamu gyvenimo lygiu ir kitomis pilietinėmis, kultūrinėmis, ekonominėmis, politinėmis ir socialinėmis teisėmis, neturėjimas“⁹.

Deja, skurdas šiandien vis dar labai dažnai matomas kaip paties skurstančiojo ar jo šeimos likimo, o ne žmogaus teisių klausimas. Tačiau skurdas yra struktūrinė problema, kurią lemia socialinės apsaugos veiksmingumas arba neveiksmingumas, persikirstymas šalyje, regionų, švietimo ar užimtumo politika bei kiti politiniai sprendimai. Skurdas itin dažnai yra diskriminacijos dėl rasės, lyties, negalios, religijos ar kultūrinių skirtumų padarinys. Ir atvirkščiai – nepriteklėje gyvenantys žmonės dažnai susiduria su diskriminacija dėl savo socialinės – ekonominės padėties.¹⁰

Skurdo situacija ir tendencijos Lietuvoje

Skurdas, socialinė atskirtis ir pajamų nelygybė – vieni didžiausių Lietuvos iššūkių. Nors šalies bendrasis vidaus produktas (BVP) kasmet sparčiai auga, ekonomikos augimu džiaugiasi ne visi Lietuvos gyventojai. 2020 m. Lietuvos skurdo rizikos riba siekė 430 EUR vienam asmeniui, o Lietuvos skurdo rizikos lygis siekė 20,9 procentų.¹¹

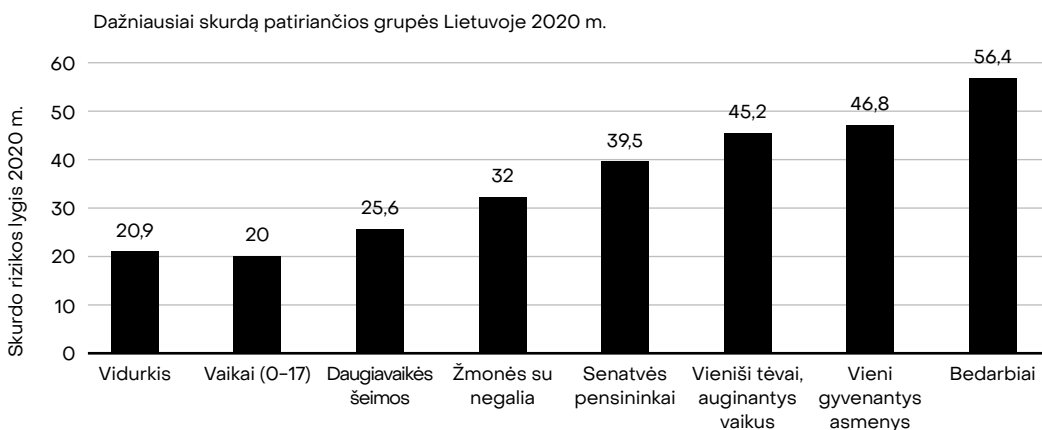
2020 m. Lietuvos skurdo rizikos riba siekė	430 EUR vienam asmeniui	2020 m. žemiau skurdo ribos gyveno	20,9 % Lietuvos gyventojų
--	-----------------------------------	------------------------------------	-------------------------------------

Lietuvos statistikos departamento duomenys

Remiantis Eurostato¹² duomenimis, Lietuva yra viena skurdžiausių šalių ES. Pagal santykinio skurdo rodiklį 2020 m. Lietuvą lenkė tik Rumunija, Latvija, Ispanija ir Bulgarija. Svarbu paminėti, kad skurdo rodi-

kilai atsilieka vieneriais metais – jie atspindi 2019 m. pajamas, todėl pandemijos pasekmių dar negalima įvertinti. Be to, Lietuvos statistikos departamento duomenimis, skurdo rizikos rodiklis Lietuvoje esmingai nesikeičia nuo pat jo skaičiavimo pradžios 2005 m. ir kasmet siekia apie 20 procentų. Kalbant apie pajamų nelygybės rodiklius, Eurostato duomenys rodo, Lietuvos pajamų pasiskirstymo koeficientas S80/20, kuriuo matuojamas pajamų atotrūkis tarp 20 proc. turtingiausių visuomenės narių ir 20 proc. mažiausias pajamas gaunančių visuomenės narių, 2020 metais siekė 6,14 ir buvo vienas didžiausių ES. Kita vertus, pastaraisiais metais šis atotrūkis sumažėjo – 2018 m. šis rodiklis buvo didesnis nei 7 kartai.

Kai kurios socialinės grupės yra jautresnės socialiniams, ekonominiams iššūkiams bei rizikoms ir turi mažiau išteklių su jais sėkmingai susidoroti. Įvairiais pjūviais analizuodami Lietuvos statistikos departamento duomenis, galime išskirti, kad skurdo rizikos atžvilgiu Lietuvoje pažeidžiamiausi yra bedarbiai, vieni gyvenantys asmenys, vieniši tėvai, senatvės pensininkai, žmonės su negalia, daugiavaikės šeimos ir vaikai (žr. 1 pav.).

1 pav. Dažniausiai skurdą patiriančios grupės Lietuvoje 2020 m. Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Lyginant su 2019 m., 2020 m. daugelio šių grupių skurdo rizikos lygis padidėjo arba išliko panašus. Didžiausias padidėjimas stebimas tarp bedarbių (padidėjo 2 proc. p.) ir senatvės pensininkų (padidėjo 4,4 proc. p.). Kita vertus, 2020 m. 2,7 proc. p. sumažėjo vaikų skurdo rizikos lygis. Kadangi šis rodiklis atspindi 2019 m. pajamas, darytina prielaida, kad vaikų skurdo rizikos lygio mažėjimui daugiausia įtakos turėjo 2019 m. padidinti vaiko pinigai.¹³ Nors tais pačiais metais augo ir pensijų dydis bei minimali mėnesinė alga (MMA), jų augimas buvo lėtesnis nei bendras gyvenimo lygis šalyje. Atitinkamai vidutinė pensija buvo žemesnė už skurdo rizikos ribą (344,4 Eur) ir siekė apie 80 proc. skurdo rizikos ribos. MMA atskaičius mokesčius (396 Eur) siekė apie 92 proc. skurdo rizikos ribos.

Atkreiptinas dėmesys, kad 2017 m. pradėtas skaičiuoti naujas rodiklis – absoliutus skurdas. Absoliutaus skurdo riba prilyginta minimalių vartojimo poreikių krepšelio dydžiui (MVPD). Tai kasmet skaičiuojamas pajamų dydis, reikalingas minimaliems asmens maisto ir ne maisto (prekių bei paslaugų) poreikiams patenkinti.¹⁴ Tie asmenys, kurių pajamos nesiekia šio dydžio, laikomi gyvenančiais absoliučiam skurde. Apskaičiuota absoliutaus skurdo riba 2020 m. – 257 EUR per mėnesį vienam asmeniui, tad ši riba yra gerokai mažesnė už skurdo rizikos ribą. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2020 m. absoliučiam skurde gyveno 5,1 proc. šalies gyventojų. Vis tik absoliutaus skurdo lygis kasmet mažėja. 2019 m. šis rodiklis siekė 7,7 procentus.

Socialinė apsauga Lietuvoje – ar skiriame pakankamai dėmesio skurdo mažinimui

Skurdui mažinti ir socialinėms teisėms užtikrinti svarbios įvairios priemonės ir politikos sritys: nuo švietimo iki mokesčių politikos. Tam didelę įtaką daro socialinė apsauga, galinti užtikrinti orų gyvenimo lygį esant įvairioms rizikoms, kuomet asmuo to negali padaryti pats. Vis tik Lietuvos socialinės apsaugos finansavimas yra itin žemas. Eurostato duomenimis, socialinei apsaugai, įskaitant pensijas ir kitas išmokas bei paslaugas, Lietuva skiria beveik perpus mažiau lėšų negu ES vidurkis. Naujaisiais

Eurostato duomenimis, 2019 m. Lietuvoje socialinei apsaugai buvo skirta 16,5 proc. nuo bendrojo vidaus produkto (BVP), kai tuo tarpu ES vidurkis siekė 28,1 proc. BVP. Akivaizdu, kad itin aukšti skurdo ir socialinės atskirties rodikliai rodo kur kas didesnį lėšų poreikį šioms problemoms spręsti.

Ji tai dėmesį atkreipia ir Europos Komisija, pabrėždama, kad BVP persikirstymas šalyje yra vienas žemiausių ES. Tai atitinkamai lemia ir itin žemus pajėgumus finansuoti socialines išmokas ir viešąsias paslaugas, o tuo pačiu ir ribotą poveikį skurdo, socialinės atskirties ir nelygybės mažinimui.¹⁵ Pastaraisiais metais, įkaitant ir 2020 m., ES Tarybos rekomendacijose Lietuva¹⁶ raginama užtikrinti minimalios socialinės apsaugos sistemos aprėptį bei adekvatumą ir padidinti mokesčių ir socialinių išmokų sistemos veiksmingumą apsaugant nuo skurdo.

Socialinė pinigine parama Lietuvoje kaip socialinių teisių užtikrinimo iššūkis

Socialinė pinigine parama (pašalpa) – vienas kertinių socialinės apsaugos instrumentų, kuriuo siekiama užtikrinti minimalias pajamas ir orų pragyvenimo lygį. Socialinės paramos gavėjai yra tie asmenys, kurių pajamos nesiekia nustatytos ribos ir kurie neturėjo arba neteko teisės pretenduoti į socialinio draudimo išmokas (pavyzdžiui, nedarbo, negalios ir kt.). Taigi ši paramos forma yra paskutinis apsaugos tinklas (angl. *last safety net*). Teisė į minimalių pajamų apsaugą reglamentuota ir ESTR, kuris numato, kad kiekvienas, neturintis pakankamai lėšų pragyvenimui, turi teisę gauti tinkamo dydžio minimalias pajamas, kurios visais gyvenimo etapais užtikrintų orų gyvenimą, ir turėti realią galimybę gauti tam reikalingų prekių ir paslaugų.

Eurostato duomenimis, Lietuvoje socialinės atskirties mažinimo išmokoms, tarp jų daugiausia socialinei piniginei paramai, skiriama 0,3 proc. BVP, kai ES šalių vidurkis yra 0,6 procento. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, vidutinis socialinės pinigines paramos (pašalpos) išmokos dydis Lietuvoje 2021 m. siekė 107,7 Eur¹⁷. Tad išmokos dydis buvo maždaug 4 kartus mažesnis už skurdo rizikos ribą, ir daugiau nei 2 kartus mažesnis už absoliutaus skurdo rizikos ribą. Nors pinigines socialinės paramos gavėjai gali pretenduoti ir į kitas paramos rūšis, dar 2018 m. Valstybės kontrolės ataskaitoje¹⁸ buvo pažymėta, kad net sudėjus įvairias paramos rūšis, kaip, pavyzdžiui, kompensacijos už būstą, nemokamą maitinimą vaikams ir kitas paslaugas, net 86 proc. paramos gavėjų nebuvo užtikrintas MVPD. Vadinasi, pinigines paramos gavėjams nėra užtikrinamas minimalus pragyvenimo lygis, jau nekalbant apie orias gyvenimo sąlygas, socialinį ar kultūrinį gyvenimą.

Svarbu pažymėti ir tai, kad paramos gavėjų Lietuvoje yra labai nedaug: 2021 metais socialinę pinigine paramą gavo apie 2 proc. Lietuvos gyventojų.¹⁹ Nors mažas paramos gavėjų skaičius savaime nėra didelė problema, susirūpinimą kelia mažas paramos gavėjų skaičius itin didelių skurdo rodiklių kontekste. Šiam reiškiniiui galime išskirti kelias pagrindines priežastis. Viena vertus, dalis žmonių neatitinka visų paramai gauti reikalingų sąlygų. Pavyzdžiui, siekiant gauti paramą, vertinamos ne tik asmens pajamos, bet ir turimas turtas – automobiliai, būstas, kitas turtas.²⁰ Taip pat yra ir kitų paramos gavimą apsunkinančių sąlygų, pavyzdžiui, asmenys, vieni auginantys vaikus ir norintys gauti paramą, privalo pasirūpinti vaikų tėvystės nustatymu. Skurdo ir socialinės atskirties srityje dirbančių organizacijų vertinimu, tokie reikalavimai yra pertekliniai ir ne tik užkerta kelią gauti pinigine paramą, bet ir yra diskriminuojantys.²¹

Kita vertus, žmonės paramos nesikreipia net ir turėdami teisę gauti išmokas: tyrimai rodo, kad paramos nesikreipia apie 20 proc. potencialių paramos gavėjų.²² Nacionalinio skurdo mažinimo organizacijų tinklo²³ patirtis rodo, kad dalis žmonių nežino apie paramos galimybes, negeba įvykdyti administracinių sąlygų arba siekia išvengti stigmos. Visuomenėje giliai įsišaknijęs paramos gavėjų kaip piktnaudžiautojų ir veltėdžių paveikslas dalį žmonių atbaido kreiptis jiems priklausančios paramos.

Galiausiai, kaip iššūkį socialinėms teisėms svarbu paminėti Telkimo visuomenei naudingos veiklos atlikimo tvarkos aprašą²⁴, kuriame įtvirtinta, kad socialinės pinigines paramos gavėjai savivaldybių reikalavimu turi atlikti visuomenei naudingus darbus. Priešingu atveju savivaldybės turi teisę nutraukti paramą gyventojams. Paprastai ši veikla apima nuolatinio pobūdžio aplinkos tvarkymo darbus. Tokia tvarka ydinga, nes turi darbo santykiams būdingų požymių, tačiau žmonės negauna darbo užmokesčio, nesijaučia pilnaverčiais visuomenės nariais bei negali sukaupti darbo stažo. Be to, visuomenei naudinga veikla paprastai organizuojama nesigilinant į individualius paramos gavėjų poreikius, jų darbinį kompetencijų ugdymą ir realias įsidarbinimo galimybes. Dažnai aplinkos tvarkymo darbai visiškai neatitinka asmens turimos kvalifikacijos ir neugdo reikalingų gebėjimų, todėl visai neprisideda prie asmens įgalinimo ir priartinimo prie darbo rinkos. Galiausiai, visuomenei naudinga veikla prisideda ir

prie paramos gavėjų stigmatizavimo, o tuo pačiu ir gilina problemą, nes dėl to žmonės dažnai nesikreipia jiems priklausančios paramos. Taigi, siekiant sutaupyti aplinkos tvarkymo darbų sąskaita, nukenčia piniginės socialinės paramos gavėjai – dažnai pažeidžiamiausi šalies gyventojai.

COVID-19 pandemija skaudžiausiai smogė labiausiai nepasiturintiems gyventojams

Nacionalinio skurdo mažinimo organizacijų tinklo ir Lietuvos vartotojų aljanso užsakytu 2020 m. balandžio, liepos ir 2021 m. kovo mėnesiais tyrimų agentūros „Spinter tyrimai“ buvo atliktos trys reprezentatyvios Lietuvos visuomenės apklausos, kuriose respondentų buvo prašoma atsakyti į klausimus apie pasekmes, kurias pandemija ir karantinas turėjo jų socialinei–ekonominei būklei ir psichologinei savijautai. Pagal pirmojo karantino apklausų duomenis, apie 5 proc. respondentų teigė dėl COVID-19 pradžią darbą, 35 proc. patyrė reikšmingą pajamų sumažėjimą, 38 proc. teigė, kad jų šeimos nariai prarado darbą arba smarkiai sumažėjo jų pajamos, 11 proc. teigė, kad jiems trūksta pajamų maistui, 14 proc. apklaustųjų trūko pinigų būsto nuomai ar komunaliniams mokesčiams. Labai panašūs duomenys gauti ir antrojo karantino metu atliktoje apklausoje.²⁵

Visų atliktų apklausų duomenys atskleidžia tuos pačius dėsningumus: daugiausia finansiškai nukentėjo darbo neturintys, mažiau išsilavinę gyventojai ir smulkieji verslininkai, gaunantys pajamas iš individu- alios veiklos.

Nevyriausybinių organizacijų, dirbančių skurdo ir socialinės atskirties mažinimo srityje, patirtys tik patvirtina turimus duomenis. Organizacijos mini gerokai išaugusius pagalbos prašančiųjų srautus, padidėjusį paslaugų, ypač psichologinės pagalbos, poreikį. Su dideliais sunkumais susidūrė šeimos, auginančios vaikus – nepasiturinčios šeimos įprastai spaudėsi labai ankštuose būstuose, sunkiai tvarkėsi su nuotoliniu mokymusi, ne visada tam turėjo reikalingas priemones.²⁶

Karantino metu ypač išaugo poreikis pagalbai maistu. Sumažėjus pajamoms, nesant galimybių gauti nemokamą maitinimą mokykloje, ne viena organizacija šeimoms tiekė karštą maistą į namus. Vilniaus arkivyskupijos Carito duomenimis, valgyklose aptarnaujamų žmonių skaičius per pandemiją išaugo nuo 150 iki 350 per dieną. Lietuvos maisto dalinimo punktų apklausa²⁷ parodė, kad 42,3 proc. respondentų pajuto išaugusį poreikį pagalbai maistu. 26,8 proc. teigia, kad poreikis išaugo tam tikrose grupėse. 14,1 proc. pastebėjo, kad dėl karantino poreikis auga naujose gavėjų grupėse. 26,8 proc. teigė, kad poreikis nepasikeitė.

Svarbu paminėti, kad 2020–2021 m. buvo pristatytos naujos priemonės socioekonominėms pandemijos pasekmėms spręsti. Dauguma jų buvo orientuotos į trumpalaikę pagalbą krizės metu, pavyzdžiui, nedarbingumo išmoka tėvams, prižiūrintiems mažamečius vaikus, subsidijos darbo užmokesčiui prastovos metu, 257 eurų išmokos savarankiškai dirbantiems asmenims²⁸, darbo paieškos išmoka, siekianti 200 eurų²⁹.

Senyvo amžiaus gyventojams, žmonėms su negalia, našliams, našlaičiams buvo skirta vienkartinė 200 eurų dydžio išmoka.³⁰ Taip pat buvo skirtos vienkartinės išmokos vaikams. Vienkartinės išmokos sudarė reikšmingą dalį karantino socialinių padarinių mažinimo pakete, tačiau vertinamos labai kritiškai, nes ši suma galėjo būti panaudota tvaresniems sprendimams: mažiausiomis (šalpos) pensijoms didinti, paslaugų nepertraukiamumui užtikrinti.

Apibendrinant, apžvelgiamu laikotarpiu COVID-19 pandemijos metu labiausiai nukentėjo skurdžiausiai gyvenantys ir pažeidžiamiausi šalies gyventojai. Kita vertus, pandemija tik atidengė ilgus metus egzistavusias socialinių teisių užtikrinimo spragas. Būtina kur kas daugiau investuoti į socialinės apsaugos priemones, o jas konstruojant remtis žmogaus – socialinių – teisių prieiga, taip užtikrinant visų asmenų teisę gyventi oriai.

ŠALTINIAI

1 Daly M., 2002, Access to Social Rights in Europe – Report, with the assistance of the Editorial Group for the Report on Access to Social Rights (CS-ASR) adopted by the European Committee for Social Cohesion (CDCS) at its 8th meeting (Strasbourg, 28–30 May 2002), 2002, ISBN 9287149844, 9789287149848, <https://rm.coe.int/report-access-to-social-rights-in-europe-may-2002-isbn-92-871-4985-2/1680939182>

2 Stamm, I., 2017, The Human Right to Social Security and Its Impact on Socio-Political Action in Germany and Finland. Journal of Human Rights and Social Work, 2(1-2), 25–33. <https://doi.org/10.1007/s41134-017-0030-7>

- 3 Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1948 m. gruodžio 10 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.278385>
- 4 Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, 1966 m. gruodžio 19 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.174850>
- 5 Europos socialinė chartija, 1961 m. spalio 18 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.42260>
- 6 European Commission, „Commission Recommendation on the European Pillar of Social rights“, 2017 m. balandžio 26 d. https://ec.europa.eu/info/publications/commission-recommendation-establishing-european-pillar-social-rights_en
- 7 Europos Komisija, „Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonominių ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui EMPTY. Europos socialinių teisių ramsčio veiksmų planas“, 2021 m. kovo 4 d., COM(2021) 102 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0102&from=EN>
- 8 Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992 m. spalio 25 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.47BB952431DA/asr>
- 9 United Nations Committee on Economic, Social, and Cultural Rights, „Substantive issues arising in the implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: Poverty and the International Covenant on Economic, social and cultural rights“, E/C.12/2001/10, 2001 gegužės 11 d., <https://undocs.org/E/C.12/2001/10>
- 10 CESR, Human Rights Insights No. 1, Human Rights and Poverty: Is poverty a violation of Human Rights?, http://www.palermo.edu/Archivos_content/2015/derecho/pobreza_multidimensional/bibliografia/Sesion4_doc3.pdf
- 11 Lietuvos statistikos departamentas, <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize/>
- 12 Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>
- 13 Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymo Nr. I-621 1, 6, 7, 9, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 21 ir 24 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2018 gruodžio 6 d., XIII-1699, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ac8685d2fd4811e89b04a534c5aaf-5ce?jfwid=4ki18diov>
- 14 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas dėl minimalių vartojimo poreikių dydžio skaičiavimo metodikos patvirtinimo, 2017 m. gruodžio 22 d. A1-657, https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veikla/teises-aktai/isak/MVPD%20skaic_metod_%20isakymas%202017%20m_%20gruodzo%2022%20Nr_A1-657.pdf
- 15 Europos Komisija, „Komisijos tarnybų darbinis komitetas. Šalies ataskaita Lietuva 2020, pridėdamas prie Komisijos komunikato Europos Parlamentui, Europos Vadovų Tarybai, Tarybai, Europos Centriniam Bankui ir Eurogrupe: 2020 m. Europos semestras. Struktūrinių reformų pažangos vertinimas, makroekonominio disbalanso prevencija ir naikinimas pagal Reglamentą (ES) Nr. 1176/2011 atliktų nuodugnių apžvalgų rezultatai“, SWD(2020) 514 final, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2020-european-semester-country-report-lithuania_lt.pdf
- 16 Europos Komisija, „Tarybos rekomendacija dėl 2020 m. Lietuvos nacionalinės reformų darbotvarkės su Tarybos nuomone dėl 2020 m. Lietuvos stabilumo programos, Briuselis, 2020 05 20 COM(2020) 515 final, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2020-european-semester-csr-comm-recommendation-lithuania_lt.pdf
- 17 Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2021 spalio 13 d. pranešimas „Kitamet didės mažiausiai uždirbančiųjų pajamos, ūgtels senjorų ir neįgalųjų pensijos ir kitos išmokos“, <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/kitamet-dides-maziausiai-uzdirbanciju-pajamos-ugtels-senjoru-ir-neigaliuju-pensijos-ir-kitos-ismokos>
- 18 Valstybės kontrolės ataskaita: Ar socialinė parama užtikrina skurdžiai gyvenančių asmenų minimalius vartojimo poreikius ir skatina įsitraukti į darbo rinką, 2018 m. <https://www.valstybeskontrolė.lt/LT/Product/23857/ar-socialine-parama-uztikrina-skurdziai-gyvenanciu-asmenu-minimalius-vartojimo-poreikius-ir-skatina-isitraukti-i-darbo-rinka>
- 19 Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, „Socialinės pašalpos ir būsto šildymo ir išlaidų vandeniui kompensacijų gavėjų skaičius 2021 metais (pagal savivaldybes)“, <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/seima-ir-vaikai/socialine-parama-seimoms-ir-vaikams/statistika>
- 20 Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas, 2003 m. liepos 1 d. IX-1675, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.3EEE59417F13/asr>
- 21 Nacionalinis skurdo mažinimo organizacijų tinklas, raštas „Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymo Nr. IX-1675 8 ir 17 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto“, 2021 m. lapkričio 10 d., <https://www.smtinklas.lt/wp-content/uploads/simple-file-list/NSMOT-ra%C5%A1tai-ir-si%C5%ABlymai/2021-metai/D%C4%97I-piginin%C4%97s-paramos-%C4%AFstatymo-8-straipsnio-2021-11-10-.pdf>
- 22 Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, „Socialinės paramos išmokų tyrimas: ES taikomų metodikų apžvalga ir pritaikymas Lietuvoje. Ataskaita“, 2020, https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/darbas/darbo-rinka/TYRIMAI/%C5%A1mok%C5%B3%20nepa%C4%97mimo%20ataskaita_2020_05.pdf
- 23 Nacionalinis skurdo mažinimo organizacijų tinklas, „Skurdas ir socialinė atskirtis 2021“, <https://www.smtinklas.lt/wp-content/uploads/2021/09/Leidiny-Skurdas-ir-socialin%C4%97-atskirtis-2021.pdf>
- 24 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl telkimo visuomenei naudingai veiklai atlikti tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2012 m. gegužės 24 d. Nr. A1-255, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.425518/asr>
- 25 Nacionalinis skurdo mažinimo organizacijų tinklas, „Skurdas ir socialinė atskirtis 2021“, <https://www.smtinklas.lt/wp-content/uploads/2021/09/Leidiny-Skurdas-ir-socialin%C4%97-atskirtis-2021.pdf>
- 26 Nacionalinis skurdo mažinimo organizacijų tinklas, „Skurdas ir socialinė atskirtis 2020“, 23–24 psl., <https://www.smtinklas.lt/wp-content/uploads/simple-file-list/Metin%C4%97-skurdo-ir-socialin%C4%97s-atskirties-ap%C5%BEvalga/Skurdas-ir-socialine-atskirtis-Lietuvoje-2020.pdf>
- 27 Tarpsektorinis tyrimas „Pagalba maistu Europoje COVID-19 krizės metu“ (<https://food-aid-in-europe.eu/>). Lietuvoje apklausa atlikta 2021 m. kovo / balandžio mėn., dalyvavo 142 iš 747 pakviestų maisto dalinimo punktų. Užbaigus projektą, duomenys bus paskelbti adresu: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5242965>
- 28 Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymo Nr. XII-2470 papildymo 5-1 straipsniu ir 24, 25, 35, 37, 41, 42, 44 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2020 m. kovo 17 d. XIII-2822 <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/1b66837368f911eaa38e-d97835ec4df6>
- 29 Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymo Nr. XII-2470 5-1, 20, 25, 35, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 47, 55 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 48-1 straipsniu įstatymas, 2020 m. gegužės 7 d., XIII-2882, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/82caa600935a11eaa51db668f0092944>
- 30 Lietuvos Respublikos vienkartinės išmokos socialinio draudimo pensijų ir šalpos išmokų gavėjams įstatymas, 2020 m. gegužės 7 d. XIII-2886 <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/7f73354090f711eaa51b668f0092944?jfwid=f3xm4luov>

COVID-19
pandemijas poveikis
žmogaus teisēm ir
laisvēm

14

COVID-19 pandemijos poveikis žmogaus teisėms ir laisvėms

Jolita Miliuvienė

Pasaulyje 2020 metų pavasarį užklupusi iki tol nežinomo, sparčiai plintančio COVID-19 viruso sukelta pandemija pareikalavo greitos valstybės valdžios institucijų reakcijos ir neatidėliotinių sprendimų susiklosčiusiai situacijai suvaldyti. Priemonės, kurių imtasi siekiant apsaugoti žmogaus ir visuomenės sveikatą bei gyvybes, neišvengiamai lėmė kitų žmogaus teisių ir laisvių apribojimus, dėl jų taikymo apimties vertinamus kaip vienus griežčiausių per pastarąjį pusšimtį metų. Reaguojant į šią situaciją, priemonių COVID-19 plitimui suvaldyti buvo imtasi ir Lietuvoje. Tuo tikslu Vyriausybė 2020 m. vasario 26 d. nutarimu Nr. 152 „Dėl valstybės lygio ekstremaliosios situacijos paskelbimo“¹ Lietuvoje įvedė valstybės lygio ekstremaliąją situaciją, kuri atskaitos rengimo metu nebuvo atšaukta jau dvejus metus, taip pat du kartus visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbė karantiną². Specialiųjų režimų taikymas Lietuvoje leido nustatyti konkrečius konstitucinių judėjimo, asmens, ūkinės veiklos laisvių, teisės į mokslą, teisės į kuo geresnę sveikatą ir medicininį aptarnavimą, privataus gyvenimo neliečiamumo teises ir kitus ribojimus.

Analizuojant Vyriausybės nutarimu nustatytus žmogaus teisių ir laisvių apribojimus, taikytus per pandemiją apžvelgiamu laikotarpiu, pažymėtina, jog konstitucinis žmogaus teisių ir laisvių įtvirtinimas savaime nereiškia, kad negalima riboti jų įgyvendinimo, tačiau pagal Konstituciją riboti naudojimąsi asmens teisėmis ir laisvėmis galima tik laikantis tam tikrų sąlygų: 1) tai daroma įstatymu; 2) apribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; 3) apribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; 4) yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo.³ Abejonių dėl to, kad spartus mažai ištirtu COVID-19 viruso plitimas valstybėje sukėlė realią grėsmę žmogaus ir visuomenės sveikatai – vienai svarbiausių visuomenės vertybių, oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje įvardyti konstituciškai svarbiu tikslu ir viešuoju interesu⁴, nekilo, juolab, kad naujasis koronavirusas nusiņešė nemažai gyvybių. Vis tik diskusijų kilo dėl to, ar Vyriausybės pasirinktos priemonės buvo iš tiesų proporcingos siekiamam tikslui, ar jos galėjo būti nustatytos poįstatyminiu teisės aktu, ar jomis nebuvo pažeistas konstitucinis lygiateisiškumo principas, draudžiantis diskriminaciją.

Mokslinėje literatūroje, vertinant COVID-19 pandemijai valdyti skirtų žmogaus teises ir laisves apribojusių priemonių teisėtumą, akcentuojamos ne tik jau minėtos klasikinės žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygos, tačiau taip pat konstatuojama, kad šioje situacijoje, derinant visuomenės ir atskirų jos narių interesus, galimi didesni nukrypimai nuo įprasto visuomenės ir individo interesų pusiausvyros balanso⁵, pabrėžiama būtinybė aiškiai nustatyti, kuriam laikui bus taikomos žmogaus teises ir laisves ribojančios priemonės⁶, formuluojama pareiga nustatant žmogaus teises ir laisves ribojantį teisinį reguliavimą remtis specialia informacija (moksliniais tyrimais) ir aiškiu jos vertinimu bei visais turimais faktais grįsta prognoze dėl minėto pavojaus sveikatai (tebe)egzistavimo⁷ ir, esant poreikiui, peržiūrėti nustatytus ribojimus.

Konstitucinės judėjimo laisvės apribojimai

Kalbant apie konkrečius 2020–2021 metais pandemijai suvaldyti skirtų priemonių taikymo nulemtus žmogaus teisių ir laisvių apribojimus, pirmiausia paminėtini bene didžiausią atgarsį visuomenėje sukėlę judėjimo laisvės, glaudžiai susijusios su asmens laisve ir gyvenamosios vietos pasirinkimo laisve, ribojimai. Skirtingais laikotarpiais įvairiu metu taikyti draudimai laisvai judėti šalies teritorijoje (pavyzdžiui, kirsti gyvenamosios savivaldybės ribas), grįžti ir išvykti iš Lietuvos neabejotinai reiškė Konstitucijos 32 straipsnyje įtvirtintos laisvės kilnotis ir pasirinkti gyvenamąją vietą Lietuvoje ir laisvės išvykti iš Lietuvos ar netgi grįžti į ją ribojimus. Jeigu konstitucinės judėjimo laisvės turinį sudarančios teisės laisvai judėti po Lietuvos Respublikos teritoriją, teisė pasirinkti gyvenamąją vietą ir teisė išvykti iš Lietuvos nėra absoliučios ir pagal Konstitucijos 32 straipsnio 2 dalį gali būti apribotos įstatymu, *inter*

alia žmonių sveikatos apsaugos tikslais, tai teisės netrukdomai grįžti į Lietuvą pagal Konstitucijos 3 dalį jokiomis aplinkybėmis riboti negalima – ši teisė pagal Konstituciją yra absoliuti.⁸

Lietuvoje paskelbus karantiną 2020 metų pavasarį, įvairūs judėjimo laisvės suvaržymai buvo viena pagrindinių priemonių, kuriomis siekta kovoti su naujojo koronaviruso plitimu. Pirmuoju karantino nutarimu buvo nustatytas draudimas išvykti iš Lietuvos (išskyrus numatytas išimtis)⁹, pareiga visiems asmenims, grįžusiems iš nurodytų užsienio valstybių, izoliuotis 14 dienų (su vėliau nustatytomis išimtimis)¹⁰ arba, turėjus kontaktą su koronavirusu sergančiu asmeniu, pasirinktoje vietoje izoliuotis (t. y. neišeiti iš pasirinktos patalpos) nustatytą dienų skaičių, draudimas asmenims vykti ne į savo gyvenamosios vietos savivaldybę Velykų savaitgalio metu (išskyrus numatytus atvejus, kai buvo vykstama dėl artimųjų giminaičių mirties, darbo reikalais, dėl būtinosios medicinos pagalbos ar turint nekiliojamojo turto toje savivaldybėje)¹¹, laikinas (savaitę trukęs) patekimo į Nemenčinės gyvenvietę ir išvykimo iš jos ribojimas¹², nustatyti konkretūs pasienio punktai, kuriuose galima kirsti valstybės sieną, taip apribojant patekimą į Lietuvos teritoriją per visus kitus pasienio punktus¹³, ir kt. Šie judėjimo apribojimai buvo panaikinti 2020 vasarą, atšaukus karantiną, tačiau atsižvelgiant į tai, kad pandemija vis nesibaigė, prie jų grįžta 2020 rudenį – 2021 metų pavasarį.

Antruoju karantino nutarimu buvo nustatytas draudimas į Lietuvą atvykti užsieniečiams (išskyrus nustatytas išimtis)¹⁴, pareiga asmenims, grįžtantiems ar atvykstantiems į Lietuvos Respubliką turėti neigiamą PGR arba antigeno tyrimo testą¹⁵, kas reiškė, kad asmuo, neturintis minėto tyrimo rezultato iš esmės negalėjo pateikti į Lietuvos teritoriją, nustatytą laiką (šįkart beveik du su puse mėnesio) negalėjo kirsti gyvenamosios savivaldybės ribų (su nustatytomis išimtimis)¹⁶, buvo nustatyti tam tikri apribojimai keliaujant viešuoju transportu (buvę, beje, ir pirmojo karantino metu), priklausomai nuo pandemijos situacijos ir toliau tam tikra apimtimi taikyta pareiga grįžus iš nurodytų užsienio šalių izoliuotis, taip pat pareiga izoliuotis taikyta turėjus kontaktą su užsikrėtusiuoju asmeniu. Dauguma šių judėjimo apribojimų buvo taikomi laikinai, o 2021 m. vasarą atšaukus antrąjį karantiną¹⁷, iš viso panaikinti. Vis tik, iki pat apžvelgiamo laikotarpio pabaigos galiojo į Vyriausybės nutarimą dėl ekstremaliosios padėties paskelbimo, nustatantį pandemijos valdymo priemones tuo metu, kai Lietuvoje nėra paskelbtas karantinas, perkeltas apribojimas grįžti į Lietuvą neturint neigiamo atitinkamo tyrimo testo rezultato ar negalint įrodyti vakcinacijos ar persirgimo fakto¹⁸, taip pat, vadovaujantis Sveikatos apsaugos ministro įsakymu, pareiga izoliuotis turėjus kontaktą su sergančiu asmeniu¹⁹ (tiesa, šios pareigos apimtį ir asmenų, kuriems ji taikoma, ratas buvo nuolat keičiamas²⁰).

Apibendrinant 2020–2021 metais taikytus judėjimo laisvės apribojimus, pažymėtina, kad kai kuriomis iš nustatytų priemonių asmenų judėjimo laisvė suvaržyta visiškai (kaip antai, reikalavimu laikytis privalomos izoliacijos), kitomis – judėjimo laisvė apribota iš dalies (pavyzdžiui, draudimu išvykti iš Lietuvos, tačiau tam tikru metu neribojant judėjimo Lietuvos Respublikos teritorijoje), kai kuriomis priemonėmis judėjimo laisvė apribota smarkiai (judėjimo draudimai tarp Lietuvos savivaldybių). Viso pandemijos laikotarpio metu nustatyta skirtinga judėjimo apribojimų trukmė (kai kurie taikyti nustatytą laiką, kiti panaikinti, sušvelnėjus pandemijos situacijai, tretį buvo taikomi ir 2022 metų pradžioje, rengiant straipsnį). Nepaisant aptartų judėjimo apribojimų trukmės, griežtumo, visuotinio ar dalinio taikymo, manytina, kad nė vienu iš jų konstitucinė judėjimo laisvė nebuvo paneigta iš esmės (net ir nustačius vieną griežčiausių judėjimo apribojimų – draudimą išvykti iš gyvenamosios savivaldybės, judėjimas joje nebuvo ribojamas). Atsižvelgiant į susiklosčiusią situaciją, dauguma judėjimo laisvės apribojimų vertintini kaip proporcingi siekiamam tikslui (įskaitant įpareigojimą izoliuotis pasirinktoje vietoje – ši pareiga, nors ir atrodo itin griežta ir net panašėjanti į asmens laisvės apribojimą, kartais prilyginamą sulaikymui dėl savo panašumo į teisinės priemones, taikomas administracinės ar baudžiamosios teisės kontekste²¹, vis tik neturėtų būti vertinama taip griežtai, nes, visų pirma, asmenims buvo palikta teisė pasirinkti izoliacijos vietą, ir, visų antra, vėliau izoliacijos sąlygos buvo sušvelnintos, paliekant galimybę pasivaikščioti lauke). Tačiau šis vertinimas gali skirtis, analizuojant konkrečius nustatyto teisinio reguliavimo įgyvendinimo pavyzdžius (kaip antai, keletą dienų taikyta pareiga izoliuotis tik savivaldybės nurodytose patalpose, įtvirtinta Sveikatos ministro įsakyme, priimtame įgyvendinant Vyriausybės nutarimą²²).

Galbūt kiek kitokio vertinimo galima tikėtis kalbant apie nustatytus reikalavimus piliečių grįžimui į Lietuvą, o būtent – reikalavimą turėti neigiamą testo rezultatą, vakcinacijos ar persirgimo įrodymą, be kurių teisė atvykti į Lietuvą tampa itin apribota. Kaip minėta, pagal Konstitucijos 32 straipsnio 3 dalį Lietuvos Respublikos piliečio teisė grįžti į Lietuvą yra absoliuti ir negali būti ribojama. Tai, ar Vyriausybė, nustatydamą tokį reikalavimą, nepažeidė Konstitucijos, pagal Seimo narių grupės prašymą vertins Konstitucinis Teismas.²³

Konstitucinės ūkinės laisvės apribojimai

Siekiant apsaugoti žmogaus ir visuomenės sveikatą bei užkirsti kelią koronaviruso plitimui, pandemijos metu taip pat buvo nustatytos priemonės, kuriomis apribota Konstitucijos 46 straipsnyje garantuojama ūkinės veiklos laisvė. Šių priemonių poveikį pajuto ne tik ūkinę veiklą vykdančios subjekta (restoranų, parduotuvių, įvairių verslų savininkai), bet ir didelė dalis darbuotojų, kurie, apribojus ūkinę veiklą, negalėjo dirbti ir gauti jiems priklausančio atlyginimo, taigi įgyvendinti savo teisės laisvai pasirinkti darbą ir už jį gauti užmokestį, kaip nustatyta Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalimi, o taip pat ir visi asmenys, iki tol nerazdomai naudojęsi teikiamomis paslaugomis, susidūrė su tam tikrais jų pasirinkimo laisvės ribojimais.

Kaip ir dauguma kitų Konstitucijoje garantuojamų teisių ir laisvių, ūkinės veiklos laisvė nėra absoliuti, jai įgyvendinti gali būti nustatomi privalomi reikalavimai ir apribojimai.²⁴ Nors Konstitucijoje tokio ūkinės veiklos laisvės ribojimo pagrindo kaip siekis apsaugoti žmonių ir visuomenės sveikatą tiesiogiai nėra įtvirtinta, jis gali būti išvedamas iš Konstitucijos 46 straipsnio 3 dalyje įtvirtintos valstybės pareigos ūkinę veiklą reguliuoti taip, kad būtų užtikrinta bendra tautos gerovė.²⁵ Reikalavimas užtikrinti bendrą tautos gerovę suponuoja įgaliojimus teisėkūros subjektui nustatyti tokį ūkinės veiklos teisinį reguliavimą, kuris sudarytų prielaidas užtikrinti žmogaus ir visuomenės sveikatą, kaip to reikalaujama pagal Konstitucijos 53 straipsnį. Taigi toks ūkinės veiklos ribojimas, kuriuo siekiama apsaugoti žmonių sveikatą, vertintinas kaip skirtas bendrai tautos gerovei užtikrinti ir, jeigu yra paisoma iš Konstitucijos kylančių reikalavimų, savaime galėtų būti nelaikytinas pažeidžiančiu Konstituciją.²⁶ Be abejo, tik jeigu tai būtų padaryta laikantis iš Konstitucijos kylančių ūkinės veiklos ribojimo sąlygų, be kita ko, reikalavimo esmines ūkinės veiklos sąlygas, draudimus ir apribojimus, kuriais daromas esminis poveikis ūkinei veiklai, nustatyti tik įstatymu.²⁷

Dėl COVID-19 plitimo 2020 metų pavasarį paskelbus karantiną visoje valstybės teritorijoje, Vyriausybės 2020 m. kovo 14 d. nutarimu buvo nustatyta, kad tam tikru laikotarpiu draudžiama visų kultūros, sporto, pramogų, laisvalaikio, įstaigų, lošimo namų veikla, taip pat draudžiama sveikatinimo paslaugų centrų, sanatorijų, poilsio centrų veikla, restoranų, kavinių, barų, naktinių klubų veikla (išskyrus teikiant maisto išsinešti paslaugas), draudžiama parduotuvių ir prekybos centrų veikla, išskyrus maisto ir farmacijos prekių pardavimus, uždrausta teikti grožio paslaugas. Taigi, nurodytam laikui tam tikra ūkinė ir komercinė veikla buvo visiškai uždrausta, o kita – itin apribota. Vėliau apribojimai buvo švelninami, nustatant tam tikras darbo valandas (antai, leidžiama restoranams lankytojus aptarnauti lauke, vėliau – dirbti iki 22 val. ir pan.).

Šiuos ūkinės veiklos apribojimus panaikinus 2020 metų vasarą²⁸, prie jų grįžta 2020 metų pabaigoje²⁹, taip pat jie taikyti 2021 metų pavasarį, o 2021 metų vasarą panaikinus karantino režimą³⁰, dalis jų perkelta į ekstremaliosios padėties paskelbimą reguliuojantį Vyriausybės nutarimą, suteikiant jiems kiek kitokią formą. 2020 metų pabaigoje – 2021 metų pradžioje buvo draudžiama parduotuvių, įskaitant prekybos ir pramogų centrus, turgaviečių ir kitų prekybos vietų veikla (išskyrus prekybą maisto produktais, vaistais, veterinarijos reikmenimis), draudžiama teikti daugelį paslaugų, kurių metu kontaktas būdavo ilgesnis nei 15 min., apribota viešbučių veikla, draudžiama sveikatinimo paslaugų centrų, laisvalaikio, sporto klubų veikla, kultūros įstaigų lankymas (tam tikra prasme ribojantis teisę į kultūrą), renginių organizavimas ir kt.

2021 metų vasarą panaikinus karantiną ir palikus galioti ekstremaliąją padėtį visoje Lietuvos teritorijoje paskelbusį Vyriausybės nutarimą, galimybė teikti paslaugas ar aptarnauti asmenis vykdant ūkinę veiklą buvo susieta su asmenų atitikimu tam tikriems Vyriausybės nutarimu nustatytiems kriterijams.³¹ Taigi, viena vertus, absoliutus draudimas vykdyti nurodytas ūkines veiklas buvo panaikintas, kita vertus, neabejotinai ūkinės veiklos laisvė ir toliau liko apribota, nes teikiamomis paslaugomis galėjo naudotis tik nustatytus kriterijus (būti pasiskiepijus, būti persirgus koronavirusu, turėti neigiamą nustatyto testo rezultata) atitinkantys asmenys (taigi, akivaizdžiai apribotas asmenų, galinčių naudotis teikiamomis paslaugomis, ratas). Be to, nustačius tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį dauguma kontaktinių paslaugų galėjo naudotis ar būti aptarnaujami vykdant ūkinę veiklą arba organizuojant renginius tik nustatytus kriterijus atitinkantys asmenys, kilo abejonių, ar nėra diskriminuojami asmenys, neatitinkantys minėtų kriterijų, ar tokiu teisiniu reguliavimu nėra sudaromos prielaidos teigti, jog faktiškai buvo nustatyta pareiga skiepytis nurodytomis vakcinomis. Abejotina, ar nuogaštavimas dėl vakcinacijos privalomumo yra itin pagrįstas (vakcinacija būtų laikoma privaloma, jei nevykdant šios pareigos grėstų atitinkamos sankcijos³² ar būtų apriboti esminiai žmogaus poreikiai, kuriais tikrai nelaikytina galimybė lankytis grožio salonuose ar sporto klubuose) ir turėtų būti vertinamas kaip žmogaus teisių pažeidimas, taip pat svarstyti, ar, kalbant apie diskriminaciją, iš tiesų nebūtų galima rasti objektyvaus pateisinimo tokio

teisinio reguliavimo taikymui skirtingais požymiais apibrėžiamoms asmenų grupėms (atitinkančioms nustatytus kriterijus ir neatitinkančioms). Atsakymus į šiuos ir kitus klausimus būtų galėjęs pateikti Konstitucinis Teismas, išnagrinėjęs taip vadinamąją „galimybių paso“ bylą, tačiau ji buvo nutraukta 2022 metų pradžioje³³. Vis dėlto, neabejotina, kad Konstituciniam Teismui prie šių klausimų gali tekti grįžti, sprendžiant ne Seimo narių grupės prašymą, o ginant individualių asmenų interesus, pažeistus karantino metu taikytomis priemonėmis.

Grįžtant prie ūkinės veiklos apribojimų ir konstitucinio reikalavimo esmines ūkinės veiklos sąlygas nustatyti įstatymu, pastebėtina, kad tiek karantino teisinį režimą reguliuojančiame Žmogaus užkrečiamųjų ligų prevencijos ir kontrolės įstatyme, tiek ekstremaliąją situaciją reguliuojančiame Civilinės saugos įstatyme yra įtvirtinta galimybė, susidarius tokiais padėčiais, nustatyti tam tikrus ūkinės veiklos apribojimus. Vis tik, nei viename iš šių įstatymų nėra numatyta, kad tam tikru laiku galimybė verstis ūkine veikla gali būti iš viso uždrausta. Atsižvelgiant į tai, kad itin bendro pobūdžio, abstrakčios įstatymo nuostatos negali būti laikomos pakankamu pagrindu, kuriuo remiantis būtų galima legitimizuoti bet kokius valstybės vykdomosios valdžios institucijos veiksmus³⁴, svarstytina, ar leidimas apriboti ūkinę veiklą iš tiesų apima visišką jos uždraudimą, ypač, kai, kaip šiuo atveju Lietuvoje, nustatant tokius apribojimus, dažnai net nebūdavo nustatomas tokių apribojimų taikymo terminas.

Sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumo ribojimas pandemijos metu

Kaip minėta, Vyriausybės nutarimais nustatytų žmogaus teisių ir laisvių ribojimais buvo siekiama užtikrinti žmogaus ir visuomenės sveikatos apsaugą koronaviruso pandemijos metu. Vis tik, kaip tai bebūtų paradoksalu, nustatant kai kurias priemones, skirtas COVID–19 plitimui suvaldyti, kartu buvo apribotas sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumas, taigi, galimai suvaržyta konstitucinė teisė į kuo geresnę sveikatą.

Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalyje aiškiai nustatyta, kad valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus. Konstitucinę valstybės priedermę rūpintis žmonių sveikata, *inter alia* apimančią valstybės pareigą užtikrinti medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus, lemia nuo žmogaus orumo ir teisės į gyvybę neatsiejama prigimtinė žmogaus teisė į kuo geresnę sveikatą ir socialinę teisė į sveikatos priežiūrą.³⁵ Rūpinimasis žmonių sveikata yra valstybės funkcija: pagal Konstituciją, valstybė turi pareigą saugoti asmenis nuo grėsmių sveikatai – sumažinti sveikatai keliamą pavojų, o tam tikrais atvejais, kai tai įmanoma, užkirsti jam kelią, pagerinti žmogaus, visuomenės gebėjimą įveikti kilusį pavojų sveikatai, susirgus užtikrinti medicininių paslaugų prieinamumą.³⁶ Regis, būtent tai valstybės valdžios institucijos visomis įmanomomis priemonėmis, lėmusiomis kitų žmogaus teisių ir laisvių apribojimus, ir stengėsi daryti. Vis dėlto ir šioje srityje buvo susidurta su tam tikrais iššūkiais.

Vyriausybė, reaguodama į tai, kad sveikatos priežiūros įstaigos sparčiai užsipildė naujuoju koronavirusu sergančiais pacientais, priėmė sprendimą kitaip nei iki tol organizuoti sveikatos priežiūros įstaigų darbą – atidėti planines operacijas, išskyrus būtinąją pagalbą ir sveikatos priežiūros paslaugas, kurių nesuteikus pacientui atsirastų būtinosios medicinos pagalbos poreikis arba labai pablogėtų jo būklė; atidėti planinę hospitalizaciją; ambulatorines asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikti nuotoliniu būdu; atidėti planines konsultacijas, diagnostinių, profilaktinių ir gydomųjų paslaugų teikimą; atidėti odontologijos paslaugas, išskyrus būtinąsias.³⁷ Kitaip tariant, 2020 metų pavasarį buvo nuspręsta neįteikti daugumos sveikatos priežiūros paslaugų arba teikti jas nuotoliniu būdu, išskyrus neatidėliotiną pagalbą ir paslaugas, kurių nesuteikimas turėtų tiesioginį poveikį paciento sveikatos pablogėjimui. Tokiu teisiniu reguliavimu siekta mažinti pacientų srautus sveikatos priežiūros įstaigose, tausoti turimą infrastruktūrą ir materialiuosius bei žmogiškuosius išteklius. Tačiau negalima nepastebėti ir to, kad tokie sprendimai turėjo tiesioginį poveikį asmenų, sergančių kitomis ligomis nei koronavirusas, sveikatai – Seimo kontrolieriaus ataskaitoje pažymima, kad, asmenims nesikreipiant dėl įtariamų susirgimų diagnozavimo ar neatliekant profilaktinių patikrinimų, tam tikri sveikatos sutrikimai nebuvo diagnozuoti, jiems nepaskirtas gydymas, taip sukeldami pavojų asmenų sveikatai ar net gyvybei³⁸. Tokiu absoliučiu visų sveikatos priežiūros įstaigų uždarymu kitiems pacientams nei sergantieji koronavirusu, neužtikrinus galimybės laiku gauti veiksmingą medicinos pagalbą bei kitas sveikatos priežiūros paslaugas, siekiant apsaugoti vieno asmenų sveikatą, sukelta grėsmė kitų žmonių sveikatai.

Konstituciškai negali būti pateisinamas toks teisinis reguliavimas, pagal kurį sveikatos priežiūros paslaugos, išskyrus būtinąją pagalbą, kurį laiką nebuvo teikiamos iš viso arba jų prieinamumas buvo iš esmės apribotas visoje valstybės teritorijoje, be jokios diferenciacijos pagal kokius nors kriterijus, net jei to-

kiais ribojimais buvo siekiama užtikrinti sklandų sveikatos priežiūros įstaigų veikimą. Tokie ribojimai, kurie buvo taikomi pirmojo karantino metu, sudaro prielaidas kalbėti apie kai kurių asmenų teisės į sveikatą absoliutų paneigimą. Todėl galima tik pasidžiaugti, kad tokio griežto reguliavimo ir beveik absoliutaus sveikatos priežiūros paslaugų teikimo ribojimo buvo atsisakyta antrojo karantino metu ir vėliau, nustatius, kad sveikatos paslaugų teikimo ribojimai taikomi tik tuose regionuose ar tose sveikatos priežiūros paslaugas teikiančiose įstaigose, kuriose iš tiesų fiksuojama itin daug užsikrėtusiųjų koronavirusu. Antrojo karantino metu tokie sveikatos priežiūros paslaugų teikimo ribojimai buvo taikomi daug trumpesnę laiką ir daug mažesniu mastu (atšauktos ne visos planinės operacijos ar hospitalizacijos, nustatyta, kokios paslaugos turi būti teikiamos tik kontaktiniu būdu, dauguma paslaugų, esant galimybei, teikiamos ne tik nuotoliniu, bet ir kontaktiniu būdu, atsižvelgiant į pacientų interesus³⁹), buvo stengiamasi užtikrinti pacientų bei lankytojų srautų valdymą, nustatytos išimties draudimai lankyti artimuosius.

Vis tik, vertinant Vyriausybės nutarimuose įtvirtintas priemones, kuriomis apribotas sveikatos priežiūros paslaugų teikimas, kyla abejonių, ar tokie vienos iš pagrindinių konstitucinių teisių ribojimai turi pakankamą įstatymo pagrindą. Pastebėtina, kad nei Žmogaus užkrečiamųjų ligų prevencijos ir kontrolės, Sveikatos sistemos įstatymuose, nei juolab Civilinės saugos įstatyme nėra numatyta, kad paskelbus ekstremaliąją situaciją ar net karantiną, gali būti ribojamas sveikatos priežiūros paslaugų teikimas. Net jei sveikatos priežiūros paslaugų teikimą ir būtų bandoma prilyginti ūkinei veiklai, kaip pažymėta viename iš Konstitucinio Teismo nutarimų, manytina, kad ši veikla yra tokia specifinė, kad jai tikrai negali būti taikomos itin bendro pobūdžio įstatymo nuostatos, leidžiančios riboti ūkinę veiklą. Taigi šioje vietoje pagrįstai galima abejoti tokių priemonių teisėtumu.

Teisės į mokslą ribojimas pandemijos metu

Galiausiai paminėtinas vienas iš labiausiai kasdieninį gyvenimą sutrikdžiusių sprendimų, kuriuo buvo siekiama sumažinti galimus kontaktus ir, tokiu būdu, koronaviruso plitimą, – kurį laiką iš viso neorganizuoti ikimokyklinio, priešmokyklinio ugdymo, kito neformalaus vaikų švietimo, pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo, iš pradžių paskelbus neplanuotas moksleivių atostogas, vėliau perėjus prie nuotolinio mokymo⁴⁰. Tokio sprendimo pasekmes pajuto ne tik vaikai ir moksleiviai, atskirti nuo savo bendraamžių, bet ir jų tėvai, privalėję perorganizuoti savo darbotvarkes, kad galėtų užtikrinti mažamečių priežiūrą. Kiek vėliau ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo veikla buvo atnaujinta, tačiau ilgą laiką 2020 metais pradinis, pagrindinis ir vidurinis, o taip pat aukštasis ir profesinis mokymas buvo organizuojami nuotoliniu būdu.

2021 metų vasarą atšaukus karantino režimą, tačiau likus galioti valstybės lygiu paskelbtai ekstremaliajai situacijai, ruošiantis mokslo metams, mokymas pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo įstaigose buvo atnaujintas, tačiau aukštasis ir profesinis mokymas kontaktiniu būdu tapo prieinamas tik asmenims, galintiems pateikti pasiskiepijimo, persirgimo ar neigiamo testo įrodymą.⁴¹

Konstitucijos 41 straipsnio 1 dalis numato, kad asmenims iki 16 metų mokslas privalomas, o pagal šio straipsnio 3 dalį aukštasis mokslas prieinamas visiems pagal kiekvieno žmogaus sugebėjimus. Konstitucinis Teismas, aiškindamas šias nuostatas, pabrėžia valstybės (jos institucijų) pareigą užtikrinti, kad visi asmenys iki 16 metų turėtų realias galimybes įgyti nemokamą išsilavinimą valstybinėse arba savivaldybių bendrojo lavinimo, profesinėse ar aukštesniosiose mokyklose, ir garantuoti, kad mokymas šiose įstaigose būtų visiems vienodai prieinamas.⁴² Kartu Konstitucinio Teismo doktrinoje pažymėta, kad konstitucinių pareigų, sudarančių teisės į mokslą turinį, įgyvendinimo našta valstybė dalinasi su tėvais: ugdymo kryptingumą, kokybę ir įvairiapusiškumą privalo užtikrinti ne tik Konstitucijoje nurodytos valstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos, bet ir tėvai (globėjai), turintys konstitucinę teisę rūpintis vaikų (globotinių) religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikinimus.⁴³

Taigi, nors neginčytina, kad nuotolinis mokymasis, kuris Lietuvoje buvo įvestas ilgiau nei kitose Europos valstybėse, neprilygsta įprastam ėjimui į mokyklą, ir dėl tokių apribojimų bei suvaržymų nepatogumų patyrė ne tik mokiniai ir studentai, bet ir jų tėvai, privalėdami nuotolinio mokymosi metu užtikrinti reikiamas sąlygas (be kita ko, ir technines) dalyvauti pamokose, vis dėlto, manytina, kad negalima konstatuoti, jog tokiu teisiniu reguliavimu teisė į mokslą buvo paneigta, nes švietimo paslaugos, išskyrus gan trumpas neplanuotas atostogas, reikalingas švietimo sistemai prisitaikyti prie pasikeitusios situacijos, buvo teikiamos. Konstituciškai sunku būtų pagrįsti, kodėl švietimo paslaugas teikiant nuotoliniu būdu nėra užtikrinamas atitinkamas mokymas ir ar tikrai toks teisinis reguliavimas, atsižvelgiant į tuo metu susiklosčiusią situaciją ir sparčiai didėjantį užsikrėtimų koronavirusu skaičių, buvo neproporcingas, ypač atsižvelgiant į

tai, jog tuo metu vakcinų nuo COVID-19 nebuvo visuotinai prieinamos, ir, net tokiai galimybei vėliau atsiradus, pasiskiepijusios visuomenės dalis buvo itin maža. Juolab, kad ir šiuo, kaip ir kitais ribojimais, buvo siekiama užtikrinti viešąjį sveikatos apsaugos interesą. Tačiau pagrįstumo ir proporcingumo aspektu galėtų būti įvairiai vertinami reikalavimai, taikomi švietimo įstaigose, grįžusiose prie kontaktinio paslaugų teikimo (kaip antai, reikalavimas periodiškai testuotis, švietimo įstaigose dėvėti kaukes, ypač pradinį klasių mokiniams⁴⁴, ir pan.). Tai, kad teisė į mokslą paslaugas teikiant nuotoliniu būdu, šioje situacijoje nėra pernelyg ribojanti, patvirtino ir Vokietijos Federalinis Konstitucinis Tribunolas⁴⁵, ir nėra pagrindo manyti, kad Lietuvoje, remiantis panašiais argumentais, toks reguliavimas galėtų būti įvertintas kitaip.

Kitų konstitucinių asmens teisių ir laisvių ribojimai pandemijos metu

Pandemijai valdyti skirtos priemonės neabejotinai palietė ir daugelį kitų konstitucinių asmens teisių ir laisvių. Antai Vyriausybės 2020 m. vasario 26 d. nutarimo (2021 m. birželio 28 d. redakcija su vėlesniais pakeitimais) nuostatomis buvo įtvirtinta galimybė tikrinti, ar kontaktinėmis paslaugomis norintys pasinaudoti asmenys atitinka Vyriausybės nustatytus kriterijus – būti pasiskiepijus, būti persirgus ar turėti neigiamą nustatyto testo rezultatą, taip sudarant prielaidas tretiesiems asmenims atskleisti dalį asmens duomenų, susijusių su paslaugomis naudotis norinčių asmenų sveikata. Taigi gali būti keliamas privataus gyvenimo neliečiamumo klausimas. Tiek 2020 m. pavasarį, tiek 2020 metų rudenį ir 2021 metų pavasarį nustatyti draudimai nesibūriuoti daugiau nei po 2, vėliau – daugiau nei po 5 asmenis, leidžia kalbėti ir apie susirinkimų laisvės, ir apie privataus gyvenimo ribojimus, neleidžiant susitikti su pageidaujama asmenimis. Tam tikra apimtimi buvo ribojamas ir šeimos gyvenimas, nustačius draudimą nesusitikti daugiau nei vienam ar dviems namų ūkiams, taip kuriam laikui išskyrusiam skirtinguose namų ūkiuose gyvenančias šeimas. Be tiesioginių teisės aktuose nustatytų ribojimų, negalima nematyti ir tų žmogaus teisių pažeidimų, kuriuos išprovokavo pandemijos nulemta situacija – padidėjusio smurto artimoje aplinkoje, didėjančios socialinės atskirties, jautriausių visuomenės grupių diskriminacijos, teisės kreiptis į teismus suvaržymų ir iššūkių, ir kt.

Tačiau kokia tai bebūtų, tai taip pat yra patirtis, tad pasibaigus COVID-19 viruso sukeltai pandemijai, jos metu išmoktos pamokos, be kita ko, žmogaus teisių ir laisvių gynimo ir teisingos pusiausvyros tarp įvairių konstitucinių vertybių paieškos aspektu, neabejotinai bus pritaikomos kitų tokių situacijų, kurios jau nebus tokios netikėtos, metu.

ŠALTINIAI

1 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl valstybės lygio ekstremaliosios situacijos paskelbimo“, 2020 m. vasario 26 d, Nr. 152, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/a10e9d9058a111ea931dbf3357b5b1c0>

2 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“, 2020 m. kovo 14 d., Nr. 207, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/73c0b060663111eabee4a336e7e6fdab>; Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“, 2020 m. lapkričio 4 d., Nr. 1226, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/b2eeaf801f4a11ebb0038a8cd8ff585f>

3 Be kita ko, Konstitucinio Teismo 2004 m. sausio 26 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta250/content>, 2011 m. birželio 21 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta152/content>, 2014 m. gegužės 9 d. <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta152/content>, 2019 m. balandžio 18 d. <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1927/content> nutarimai.

4 Be kita ko, Konstitucinio Teismo 2004 m. sausio 26 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta250/content>, 2013 m. gegužės 16 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta87/content>, 2021 m. spalio 15 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta2576/content> nutarimai.

5 Audrey Lebre, „COVID-19 Pandemic and Derogation to Human Rights“, *Journal of Law and the Biosciences* (2020), <https://academic.oup.com/jlb/article/7/1/lsaa015/5828398>.

6 Toma Birmontienė, Jolita Miliuvienė, „Pandemijos iššūkiai žmogaus teisėms ir laisvėms“. Iš: Lietuvos teisė 2020: esminiai pokyčiai, I dalis. Covid-19 pandemijos sprendimai: teisiniai, valdymo ir ekonominiai sprendimai. Vilnius: MRU, 2021, p. 46–65, <https://repository.mruni.eu/handle/O07/17050>.

7 Arnold Rainer, „Pandemia and constitutional law: some reflections on the German experience“, *Journal of Legal and Administrative Studies* 1, 22 (2020): 44–45, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=933591>

8 Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas, <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1898/content>

9 Vyriausybės 2020 m. kovo 14 d. nutarimo Nr. 207 3.1.4 punktą.

10 Vyriausybės 2020 m. kovo 14 d. nutarimo Nr. 207 3.1.5 punktą.

11 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. kovo 14 d. Nr. 207 nutarimo „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“ pakeitimo“, 2020 m. balandžio 8 d. Nr. 345, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/105cbc7079a111ea005936df725feed>

- 12 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. kovo 14 d. Nr. 207 nutarimo „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“ pakeitimo“, 2020 m. balandžio 15 d. Nr. 371, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/6cf89ef07f221eab005936df725feed>
- 13 Ibid.
- 14 Vyriausybės 2020 m. lapkričio 4 d. nutarimo 2.1.2 punktas.
- 15 Vyriausybės 2020 m. lapkričio 4 d. nutarimo 2.1.31 punktas (2021 m. kovo 3 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/34eaa4d07cc011eb9601893677bfd7d8>, ir vėlesnės redakcijos).
- 16 Vyriausybės 2020 m. lapkričio 4 d. nutarimo 2.1.7 punktas (2020 m. gruodžio 14 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/a5ab19003e3311eb8d9fe110e148c770>, 2021 m. sausio 3 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/40799de04dba11eb9d-c7b575f08e8bea>, redakcijos).
- 17 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. lapkričio 4 d. nutarimo Nr. 1226 „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“ pripažinimo netekusiu galios“, 2021 m. birželio 28 d. Nr. 499, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/37917570d81311eb9f09e7df20500045>
- 18 Vyriausybės 2020 m. vasario 26 d. nutarimo (2021 m. birželio 28 d. redakcija <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/50a-2ef10d8ce11eb9f09e7df20500045>) 2.5 punktas.
- 19 Sveikatos pasaugos ministro 2020 kovo 12 d. įsakymas Nr. V-352 „Dėl Asmenų, sergančių COVID-19 liga (koronaviruso infekcija), ir asmenų, įtariamų, kad serga covid-19 liga (koronaviruso infekcija), izoliavimo taisyklių patvirtinimo“ (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
- 20 Antai, karantino pradžioje reikalavimai besizolijuojančiam buvo itin griežti – buvo draudžiama palikti pasirinktas patalpas visą izoliacijos laiką, tačiau pakeitus atitinkamą Sveikatos apsaugos ministro įsakymą, izoliuotus asmuo galėjo palikti izoliacijos vietą, be kita ko, užtikrinti laikomų ūkinių gyvūnų ar gyvūnų augininių gerovę ir fiziologinius poreikius, kai tai įmanoma padaryti išvengiant kontakto su kitais asmenimis.
- 21 Toma Birmontienė, Jolita Miliuvienė, „Pandemijos iššūkiai žmogaus teisėms ir laisvėms“, p. 56.
- 22 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro – Valstybės lygio ekstremaliosios situacijos valstybės operacijų vadovo sprendimas „Dėl asmenų izoliavimo savivaldybių administracijų numatytose patalpose“, 2020 m. kovo 23 d. V-499, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/57fe14e06d9711eabee4a336e7e6fdab>.
- 23 Konstituciniame Teisme nagrinėjimo laukia byla Nr. byla Nr. 9/2021, žr.: https://www.lrkt.lt/~prasymai/8_2021.htm
- 24 Konstitucinio Teismo 1995 m. balandžio 20 d. nutarimas, <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta428/content>
- 25 Toma Birmontienė, Jolita Miliuvienė, „Pandemijos iššūkiai žmogaus teisėms ir laisvėms“.
- 26 Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 29 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta246/content>, 2011 m. birželio 21 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta152/content>, nutarimai.
- 27 Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 31 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta213/content>, 2008 m. kovo 15 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta490/content>, nutarimai.
- 28 Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. kovo 14 d. nutarimo Nr. 207 „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“ pripažinimo netekusiu galios“, 2020 m. birželio 10 d. Nr. 579, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/a93ec510abcd11eab9d9cd0c85e0b745>.
- 29 Vyriausybės 2020 m. lapkričio 4 d. nutarimas Nr. 1226 „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“.
- 30 Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. lapkričio 4 d. nutarimo Nr. 1226 „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“ pripažinimo netekusiu galios“, 2021 m. birželio 28 d., Nr. 499, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/37917570d81311eb9f09e7df20500045>.
- 31 Vyriausybė 2020 m. vasario 26 d. nutarimo Nr. 152 3.1.11– 3.1.14 papunkčiai (2021 m. rugsėjo 29 d. redakcija).
- 32 Reuters, „Austria plans to fine vaccine holdouts up to 3,600 euros a quarter“, 2021 m. gruodžio 9 d., <https://www.reuters.com/world/europe/austria-announce-details-planned-covid-19-vaccine-mandate-2021-12-09/>
- 33 Konstitucinės justicijos byla Nr. 21/2021 pagal Seimo narių grupės prašymą Konstitucinio Teismo 2022 m. vasario 9 d. sprendimu buvo nutraukta, Vyriausybei panaikinus ginčijamą teisinį reguliavimą (<https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta2610/content>). Konstitucinis Teismas šiame sprendime pažymėjo, kad prie šios konstitucinės problematikos grįš, kai tai bus aktualu ginant konkrečius asmens pažeistus interesus.
- 34 Arnold Rainer, „Pandemia and constitutional law: some reflections on the German experience“, Journal of Legal and Administrative Studies 1 (22), 2020.
- 35 Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas, <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta87/content>
- 36 Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta527/content>, 2013 m. gegužės 9 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta86/content>, nutarimai.
- 37 Vyriausybės 2020 m. kovo 14 d. nutarimo 3.4 punktas (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais iki 2020 m. gegužės 18 d.)
- 38 Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, „Ataskaita dėl Lietuvos Respublikos teisės aktų, reglamentuojančių ekstremaliųjų situacijų valdymą, ir tam tikrų ekstremaliųjų situacijų valdymo priemonių, taikytų karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje galiojimo laikotarpiu, atitikties tarptautiniams Lietuvos Respublikos įsipareigojimams žmogaus teisių ir laisvių srityje“, 2020 m. lapkričio 12 d. Nr. NŽTI-2020/1-3, 21, https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2020/11/NŽTI-2020-1-3_2020-11-12.pdf
- 39 Vyriausybės 2020 m. lapkričio 4 d. nutarimo 15 punktas (su vėlesniais pakeitimais, galiojusiais iki 2021 m. liepos 1 d.).
- 40 Vyriausybės 2020 m. kovo 14 d. nutarimo Nr. 207 3.3. punkte buvo nustatyta, jog „stabdomi ugdymo ir vaikų priežiūros procesas bei švietimo veikla visose švietimo įstaigose, dienos ir užimtumo centruose, organizuojant ugdymo procesą nuotoliniu būdu.“
- 41 Vyriausybės 2020 m. lapkričio 4 d. nutarimo 3.2.1.2 punktas.
- 42 Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas, <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta343/content>
- 43 Ibid.
- 44 Jau po aptariamojo laikotarpio klausimas dėl kaukių dėvėjimo pradinėse klasėse taip pat pasiekė Konstitucinį Teismą, tačiau publikacijos rengimo metu dar nebuvo išspręstas jo priimtumo klausimas Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2022 m. vasario 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. I-3-602/2022. <https://lrkt.lt/lt/prasymai/neisnagrinate-prasymu-sarasas/370>
- 45 Vokietijos Federalinio Konstitucinio Tribunolo 2021 m. lapkričio 19 d. sprendimas 1 BvR 971/21, 1 BvR 1069/21, <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/EN/2021/bvg21-100.html>

Žmogaus teisės Lietuvoje 2020–2021 Apžvalga

Redagavo Goda Jurevičiūtė
Dizainas Kristina Alijošiūtė

Tiražas 200 egz.
Spausdino KOPA

Šriftai Object Sans,
Radio grotesk, Editorial

Žmogaus teisių stebėjimo institutas
Lukiškių 5, LT-01108 Vilnius
hrmi@hrmi.lt
www.hrmi.lt

Žmogaus teisės Lietuvoje 2020 – 2021

Žmogaus teisių
stebėjimo institutas